T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

OSMANLI HUKUKUNDA NİŞANCI

DOKTORA TEZİ

NACİ ÇEVİK

İstanbul, 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

OSMANLI HUKUKUNDA NİŞANCI

DOKTORA TEZİ

NACİ ÇEVİK

Danışman: PROF. DR. EKREM BUĞRA EKİNCİ

İstanbul, 2024

OSMANLI HUKUKUNDA NİŞANCI

ÖZET

Nişancı, Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında Divan-ı Hümâyun azası yüksek rütbeli memurlardan biridir. Osmanlılardan evvelki muhtelif Türk-İslam devletlerinde de nişancılığın muadili müesseseler vardır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce kurdukları devletlerde "tuğra" adı verilen ve hakanı temsilen kullanılan yazılı alâmet ve işaretleri işlemekle vazifeli memura "tuğraî" denilmiştir. İslam devletlerinde ise hükümdarın irade ve muvafakati mahiyetinde olan "tevkî", onun imzasının muadili olup, bunu çekmekle vazifeli memura ise "tevkiî" adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde daha çok tuğraî ifadesi kullanılmış olmakla birlikte tarihî safahat içerisinde tevkiî tabiri de taammüm etmiştir. Nişancılık müessesesi Sultan Orhan Gazi devrinden itibaren Osmanlı devlet idaresinde yerini almıştır. Nişancıların menşei, mertebesi, teşrifattaki mevkii ve vazifeleri gibi mevzular, Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ile Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde tanzim edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ilmiye sınıfına mensup inşâsı kuvvetli kimseler arasından seçilen nişancılar, bilâhare kalemiye sınıfına mensup profesyonel bürokratlar arasından seçilmeye başlanmıştır. Osmanlı devlet idaresinde nişancının en başta gelen vazifesi tuğra çekmektir. Ancak Osmanlılarda tuğra çekmenin dışında çeşitli vazife ve salâhiyetler de nişancı ve nişancılık müessesesi tarafından yerine getirilmiştir. Bu çerçevede nişancılar tuğra çekme vazifelerinin yanı sıra divan kararlarının yazılmasında, tımar kayıtlarının tutulmasında, tapu tahrir muamelelerinin yürütülmesinde, örfî hukuk kanunnamelerinin hazırlanıp divana arz edilmesinde ve ecnebi devletlerle münasebet ve muhaberenin temini mevzularında da vazife almışlardır. Nişancılar bilhassa Osmanlı hukukunun aslî rükünlerinden olan kanunnamelerin hazırlanmasında, bunların şer'î hukuk ile ahenkli olmasında, öte yandan arazi sisteminin sağlıklı ilerlemesinde mühim rol oynamışlar, entelektüel şahsiyetleriyle Osmanlı siyasi kültüründe mühim bir mevki tutmuşlardır. XVIII. asırdan itibaren vazifelerinin başka makamlara verilmesi üzerine yavaş yavaş devlet mekanizmasındaki mevkii zayıflamış, ama tuğrakeş ismiyle devletin sonuna kadar mevcudiyetini devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nişancı, Tuğra, Fetva, Müftî-i Kanun, Örfî Hukuk.

NISANCI IN OTTOMAN LAW

ABSTRACT

Nisanci is one of the high-ranking officials of the Divan-ı Hümâyun in the central organization of the Ottoman Empire. Various Turkish-Islamic states prior to the Ottomans also had institutions equivalent to the office of Nişanci. In the states established by the Turks before the adoption of Islam, the official in charge of engraving the written signs and signs used to represent the ruler, called "tughra", was called "tughraî". In Islamic states, on the other hand, the "tevkî", which is the will and consent of the ruler, is the equivalent of his signature, and the official in charge of drawing it is called "tevkiî". In the early periods of the Ottoman Empire, the term tughraî was mostly used, but in the course of history, the term tevkiî was also adopted. The institution of Nisancilik took its place in the Ottoman state administration from the reign of Sultan Orhan Gazi. Issues such as the origin, rank, position and duties of the Nisanci were regulated in Sultan Fatih's Organization Kanunnamesi and Tevkiî Abdurrahman Pasha Kanunnamesi. In the founding years of the Ottoman Empire, the Ottoman state's snipers were selected from among the members of the ilmiye class who were strong builders, but later on they started to be selected from among the professional bureaucrats belonging to the kalemiye class. In the Ottoman state administration, the most prominent duty of the engagement officer was to draw the tughra. However, in the Ottomans, various duties and prerogatives other than drawing the tughra were also performed by the institution of engagement and engagement. In this context, in addition to their duties of drawing the tughra, the engagement officers were also involved in writing decisions of the council, keeping records of fiefs, conducting land registry procedures, preparing customary law cannons and submitting them to the council, and ensuring relations and communications with foreign states. Nisancis played an important role, especially in the preparation of the statutes, which are one of the essential elements of Ottoman law, in their harmonization with Sharia law, and in the healthy progress of the land system, and they held an important position in the Ottoman political culture with their intellectual personalities. Its position in the state mechanism gradually weakened as its duties were given to other authorities starting from the 18th century, but it continued to exist under the name Tuğrakeş until the end of the state.

Key Words: Nisanci, Tughra, Fatwa, Mufti of Law, Örfî Hukuk.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde şer'î hukukun yanında ve esas itibariyle ona aykırı olmamak kaydıyla örfî hukuk da gelişmiştir. Osmanlı padişahlarının emir ve fermanlarıyla va'zettikleri kanun ve nizamların bir araya toplanması suretiyle ihdas edilen kanunnameler birer örfî hukuk metnidir. Bunlar daha ziyade İslam hukukunun devrin teşri mercii olan hükümdar tarafından doldurulması için boşluk bıraktığı idare, maliye ve ceza hukuku gibi amme hukuku sahalarına matuftur. Zira İslam hususi hukukuna dair kaideler umumiyetle şer'î hukukun aslî kaynakları olan Kur'an ve sünnette teferruatlı bir şekilde tanzim edilmişlerdir.

Örfî hukuku meydana getiren kanunnameler Divan-ı Hümâyun'da görüşülüp padişah tarafından ilan edilse bile, bu hukuku meydana getiren çok mühim bir tarihi figür vardır: Nişancı. Nam-ı diğer tuğrakeş veya tevkiî. Nişancının örfî hukuka dair vazifeleri sadece kanunnamelerin hazırlanmasından ibaret değildir. Meriyetteki kanunları iyi bilmesi icap eden nişancının lüzumu halinde yürürlüğe yeni girecek kanunlarla eskilerini şer'î ve örfî cihetten telif kudretine sahip olması iktiza ederdi. Kanuna müteallik emirler ile reisülküttab tarafından şer'î ve örfî hukukla alakalı yazılan menşurların tashihi de nişancı tarafından yapılırdı. Örfî hukuka dair meselelerde kendisine sorulan suallere mütalâa vermek de nişancının vazifeleri arasındaydı. Nitekim örfî hukuk sahasında sahip olduğu bu salâhiyetler sebebiyle nişancıya "müftî-i kanun" da denilmiştir.

Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde nişancının vazifesi sadece örfî hukuk sahasına münhasır değildir. Nişancı devlet teşkilatının işleyişinde ehemmiyetli rolü olan yüksek rütbeli bir bürokrattır. Osmanlılarda birbirinden müstakil pek çok vazife de nişancı tarafından ifa edilmiştir. Nişancının başlıca vazifelerinden birisi ferman, berat, menşur, name, mektup ve ahidname gibi resmî evraka padişahın imzası vasfındaki tuğrasını çekmektir. Divan-ı Hümâyun kalemlerinin şefi olarak divan kararlarının yazılması, tapu tahrir işlerinin icrası, tımar kayıtlarının tutulması ve padişah ile ecnebi hükümdarlar arasındaki münasebet ve muhaberenin temini de nişancı tarafından icra edilmiştir.

"Osmanlı Hukukunda Nişancı" ismini taşıyan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatındaki ehemmiyetli bürokratlardan biri olan nişancı ve nişancılık müessesesi Türk Hukuk Tarihi cihetiyle ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında bana yol gösteren, kıymetli vaktinden ayırıp yardımlarını esirgemeyen, teze dair suallerime ihtimamla cevap veren doktora tez danışmanı

hocam Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci'ye teşekkürü borç bilirim. Doktora tez izleme komitesi ve tez jürisinde yer alarak tezin hazırlanmasında ehemmiyetli katkıları bulunan Prof. Dr. Mehmet Akman ve Prof. Dr. Fethi Gedikli'ye de müteşekkirim. Yine tezle alakalı çalışmalarım esnasında kendisine yönelttiğim suallerin tamamına itina ile cevap veren ve tez jürisinde yer alan Dr. Osman Safa Bursalı ile Dr. Ali Adem Yörük'e teşekkür ederim.

Bu vesile ile yüksek lisans tez danışmanlığımı yapmakla kalmayıp akademik hayatımın her safhasında benden desteğini ve yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Yılmaz Yurtseven'e de teşekkür ederim.

Nihayet, bu tezin hazırlanması safhasında bütün zorluklara benimle beraber katlanan ve her daim bana destek olan eşim Nazife'ye de minnettarım.

Naci ÇEVİK

Samsun, Mart 2024

İÇİNDEKİLER

OSMANLI HUKUKUNDA NİŞANCI I
ÖZET I
NISANCI IN OTTOMAN LAW II
ABSTRACT II
ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER V
KISALTMALAR IX
GİRİŞ 1
1. Takdim 1
2. Kaynaklar ve Literatür 4
3. Muhteva ve Usul 7
BİRİNCİ BÖLÜM 9
NİŞANCILIK MÜESSESESİ ve TARİHÎ TEKÂMÜLÜ 9
1. NİŞANCI ve NİŞANCILIK MÜESSESESİ 9
2. NİŞANCILIK MÜESSESESİNİN TARİHÎ SAFHALARI 12
2.1. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Nişancılık Müessesesi 13
2.2 . İslam ve Türk Devletlerinde Nişancılık Müessesesi 17
2.2.1. Hazret-i Muhammed ve Hulefa-i Raşidin Devri 17
2.2.2. Emevîlerde Nişancılık Müessesesi 18
2.2.3. Abbasîlerde Nişancılık Müessesesi 19
2.2.4. Büyük Selçuklu Devleti'nde Nişancılık Müessesesi 22
2.2.5. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Nişancılık Müessesesi 24
2.2.6. İlhanlılar Devleti'nde Nişancılık Müessesesi 25
2.2.7. Mısır'daki Müslüman Devletlerde Nişancılık Müessesesi 27
2.2.8. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Nişancılık Müessesesi 30
2.2.9. Hindistan'daki Müslüman Devletlerde Nişancılık Müessesesi 31

2.3. Avrupa Tarihinde Nişancılığın Muadili Müesseseler 33
2.4. Roma İmparatorluğu'nda Nişancılığın Muadili Müesseseler 34
2.5. Türkiye Cumhuriyeti'nde Nişancılığın Muadili Müesseseler 37
3. OSMANLILAR DEVRİNDE NİŞANCILIĞIN TARİHİ SEYRİ 40
3.1. Nişancılık Müessesesinin Teşekkülü 40
3.2. Nişancılık Müessesesinin İnkişafı 44
3.3. Nişancılık Müessesesinin Ehemmiyetini Kaybetmesi 51
3.4. Nişancılık Müessesesinin İlgası 57
İKİNCİ BÖLÜM 61
OSMANLI DEVLET TEŞKİLATINDA NİŞANCININ YERİ 61
1. ASKERÎ SINIF-REAYA AYRIMI 61
1. OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATI 64
3. OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATINDA NİŞANCI 68
3.1. Nişancıların Menşei ve Tayini 68
3.2. Nişancıların Vasıfları 75
3.3. Nişancıların Rütbeleri 77
3.4. Nişancıların Divan-ı Hümâyun'daki Mevkii 78
3.5. Nişancıların Oturacakları Yer 81
3.6. Nişancıların Elbiseleri 82
3.7. Nişancıların Tahsisatı 83
3.8. Nişancıların Maiyeti 85
3.9. Nişancılık Vazifesinin Sona Ermesi 88
3.9.1. Ölüm 88
3.9.2. Tekaüd-İstifa 89
3.9.3. Azil 91
3.9.4. Terfi 92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 97

OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCININ VAZİFELERİ 97
1. TUĞRAÎ OLARAK NİŞANCI 97
1.1. Tuğra 98
1.2. Tuğranın Manası 102
1.3. Şehzade Tuğraları 103
1.4. Tuğra Çekme Salâhiyeti 104
1.5. Tuğralı Ahkâm Kâğıdı 107
1.6. Tuğrakeşlik 108
2. DEVLET BÜROKRASİSİNİN ŞEFİ OLARAK NİŞANCI 109
2.1. Divan-ı Hümayun Kalemlerinin Başı Olarak Nişancı 114
2.1.1. Beylikçi Kalemi (Divan Kalemi) 116
2.1.1.1. Vazifeleri 116
2.1.1.2. Personeli 117
2.1.2. Tahvil Kalemi 120
2.1.2.1. Vazifeleri 120
2.1.2.2. Personeli 120
2.1.3. Ruus Kalemi 121
2.1.3.1. Vazifeleri 121
2.1.3.2. Personeli 122
2.1.4. Amedî Kalemi 122
2.1.4.1. Vazifeleri 122
2.1.4.2. Personeli 123
2.2. Nişancının Defterhane Personeli ile Münasebeti 124
2.2.1. Defterhane'nin Vazifeleri 125
2.2.2. Defterhane Personeli 126
3. NİŞANCILARIN ARAZİ TAHRİRİNE DAİR VAZİFELERİ 127
3.1. Arazi Tahriri 128

3.2. Tımar Tevcihi 132
3.3. Tahrir Defterlerinin Tashihi 135
4. NİŞANCILARIN DİPLOMASİYE DAİR VAZİFELERİ 138
4.1. Osmanlı Diplomasisi Hakkında Umumi Malûmat 138
4.2. Osmanlı Diplomasisinde Nişancıların Rolü 139
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 146
MÜFTÎ-İ KANUN OLARAK NİŞANCI 146
1. MÜFTÎ-İ KANUN TABİRİ 146
1.1. Müftî Tabiri 146
1.2. Kanun Tabiri 149
1.3. Müftî-i Kanun 150
2. OSMANLI HUKUKUNUN UMUMÎ BÜNYESİ 156
2.1. Osmanlı Hukukunun Şer'î Ciheti 156
2.2. Osmanlı Hukukunun Örfî Ciheti 157
2.3. Örfî Hukukun Şer'î Hukuk ile Münasebeti 160
3. KANUNNAMELERİN HAZIRLANMASINDA NİŞANCILARIN ROLÜ 164
3.1. Umumî Kanunnamelerin Hazırlanmasında Nişancı 165
3.2. Hususî Kanunnamelerin Hazırlanmasında Nişancı 170
3.3. Muayyen Hususlarda Hüküm Getiren Kanunnamelerin Hazırlanmasında Nişancı 171
4. NİŞANCININ MÜFTÎ-İ KANUN OLARAK DİĞER VAZİFELERİ 172
4.1. Telif 174
4.2. Tashih 174
4.3. İfta 175
NETİCE 180
EKLER 183
KAYNAKÇA 207

KISALTMALAR

AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

AÜSBFD : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

COA : Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

EI : The Encyclopaedia of Islam

GÜHFD : Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

haz. : Hazırlayan

IRCICA : İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İA : İslam Ansiklopedisi

İÜEFTED : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi

İÜEFTD : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

İÜHFD : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

İÜİFM : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

H. : Hicri

KHK : Kanun Hükmünde Kararname

m. : Madde

M. : Miladi

MEB : Milli Eğitim Basımevi

no : Numara

nşr. : Neşreden

OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

sad. : Sadeleştiren

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

SÜHFD : Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

s. : Sayfa

sy. : Sayı

TAPK : Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

terc. : Tercüme Eden

TOEM : Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası

TTK : Türk Tarih Kurumu

TÜBAR : Türklük Bilimi Araştırmaları

TYEKB : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

YBHD : Yıldırım Bayezid Hukuk Dergisi

v. : Varak

vb. : Ve Benzeri

y. : Yıl

GİRİŞ

1. Takdim

İslam devletlerinde muhtelif idarî, malî ve askerî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterler ve bu defterler ile devlet memurlarının bulunduğu yere divan adı verilirdi. Önceleri hazineden maaş alan memurların isimlerinin yazıldığı deftere verilen divan, zamanla daha geniş bir mana kazanmış ve devletin idare ofislerine de divan denilmeye başlanmıştır.

İlk divan, Hz. Ömer devrinde Irak, İran, Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethiyle İslam hakimiyetine giren gayrimüslimlerden fey adı altında toplanan cizye, haraç ve uşûr vergileri neticesinde artan gelirlerin tevzii için kurulmuştur. Divanlar, Emevîler ve Abbasîler devrinde, daha sonra da bilhassa Selçuklular ve İlhanlılarda daha da inkişaf etmiştir.

Emevîler devrinde her biri devlet teşkilatında muayyen işleri yürüten Divanü'r-Resâil, Divânü'l-Hatem, Divanü'l-Berid, Divanü'l-Cünd ve Divanü'l-Harac olmak üzere beş tane hükümet dairesi kurulmuştur. İdarî müesseselerin inkişafına paralel olarak Abbasîler devrinde mevcut divanlara her biri muayyen bir mevzuda ihtisaslaşan yenileri ilave edilmiştir. Mesela malî işlere Divanü'l-Harâc, Divanü Beyti'l-Mâl, para basma işlerine Divanü Dâri'd-Darb, askerî işlere Dîvânü'l-Ceyş, posta ve gizli istihbarat hizmetlerine Divanü'l-Berîd, memurların icraatları sebebiyle halkın şikayetlerine Divanü'l-Mezâlim bakardı.

Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet işlerinin müzakere edilerek karara bağlandığı Divan-ı A'lâ adı verilen büyük divan; Divan-ı İnşâ, Divan-ı İstîfâ, Divan-ı İşrâf, Divan-ı Arz ve Divan-ı Berîd adı verilen beş ayrı divandan müteşekkil idi. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Divan-ı A'lâ ya da Divan-ı Saltanat adı verilen Büyük Divan, başta vezir olmak üzere nâib-i saltanat, atabey, müstevfî, pervaneci, tuğraî, emir-i arız ve müşrif-i memalik adı verilen azalardan teşekkül etmekteydi.

İlhanlılarda ise Divan-ı İlhanî ya da Divan-ı Kebir-i İlhanî olarak isimlendirilen büyük divan, sahib-i divan-ı İlhanî adı verilen vezirin riyasetinde toplanırdı. Büyük divan nâib-i vezir, müstevfî, müşrif, nâzır, uluğ bitikçi, münşi, hakem ve hafız-ı mal unvanıyla anılan azalardan müteşekkil idi.

Osmanlı devlet teşkilatının şekillenmesinde kendisinden evvelki çeşitli İslam ve Türk devletlerinin ehemmiyetli tesiri olmuştur. Bu tesirlerden biri de divan ananesi mevzuunda

meydana gelmiştir. Ancak Osmanlılar, kendilerinden evvelki Türk-İslam devletlerinde görülen ve vazifeleri itibariyle birbirlerinden ayrılan çeşitli divanlara, kendi devlet teşkilatlarında tek tek yer vermek yerine, bu divanları "Padişah Divanı" manasına gelen "Divan-ı Hümâyun" çatısı altında birleştirmişler ve mühim devlet idarecilerini de burada toplamışlardır. Divan-ı Hümâyun, evvelki İslam devletlerinde de görülen merkez divanlarının en mütekâmil şeklidir.

Sultan II. Mehmed zamanına kadar Divan-ı Hümâyun toplantılarına bizzat riyaset eden Osmanlı padişahları, bu devirden itibaren toplantılardan tedrici olarak çekilmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman devrine kadarki safhada toplantılara zaman zaman reislik ettikleri görülen Osmanlı padişahları, sonraki devirlerde Sultan II. Ahmed gibi istisnalar hariç tutulacak olursa riyaset vazifesini tamamıyla veziriazamlara bırakmışlardır.

Padişahın iştirak etmediği Divan-ı Hümâyun toplantılarına reislik eden sadrazamların yanı sıra Kubbealtı vezirleri, kazaskerler, defterdarlar, nişancı ve Rumeli beylerbeyi Divan-ı Hümâyun'un daimî azalarındandır. Vezaret rütbesine sahip olmaları halinde kaptan-ı derya ile yeniçeri ağası da divan toplantılarına iştirak etmişlerdir.

Divan-ı Hümâyun, Osmanlı Devleti'nin bakanlar kurulu olarak nitelendirilebilecek bir merci olup, icra salâhiyetinin padişahtan sonraki en mühim temsilcisidir. Osmanlı Devleti'nin idaresi, hukukî, siyasî, askerî, idarî ve kâzâî sahalarda çeşitli fonksiyonları ifa eden Divan-ı Hümâyun'un Osmanlılarda örfî hukukun şekillenmesinde de ehemmiyetli bir rolü olmuştur.

Divan-ı Hümâyun azalarından nişancı, ferman, berat, menşur, name, mektup ve ahidname gibi resmî evraka padişahın imzası mahiyetindeki tuğrasını çekmekle vazifelidir. Ancak nişancının bu şeklî vazifesinin ötesinde, örfî hukuk sahasında ehemmiyetli bir mevkii ve salâhiyetleri bulunmaktadır. Örfî hukuk kaidelerinin tespitinde, tertibinde, tashihinde ve tadilinde nişancıların belirleyici bir rolü vardır. Örfî hukuk sahasındaki bu mevkii sebebiyle nişancılar, şer'î hukuktaki müftîye benzetilmiş ve kendilerine "müftî-i kanun" adı verilmiştir. Başka bir ifadeyle şeyhülislamların şer'î hukuktaki mevkii ne ise nişancının da örfî hukuk sahasındaki mevkii bir manada o olmuştur.

"Osmanlı Hukukunda Nişancı" ismini taşıyan bu çalışmada Divan-ı Hümâyun'un aslî azaları arasında yer alan yüksek rütbeli memur olan nişancı ve nişancılık müessesesinin Osmanlı merkez teşkilatındaki mevkii ve ehemmiyeti üzerinde durulacaktır.

Çalışma dört bölümden müteşekkildir. İlk bölümde nişancılık müessesesi umumî olarak ele alınmış ve nişancılığın tarihi seyri hakkında malûmat verilmiştir. Osmanlılardan evvel tarih sahnesinde yer almış olan ve Osmanlı devlet teşkilatının şekillenmesinde rolü bulunan çeşitli Müslüman devletlerde Osmanlı Devleti'nde nişancılar tarafından yerine getirilen işleri yapmakla vazifeli memurlar bu bölümde tetkik edilmiştir. Ancak bu devletlerde nişancılığın muadili olarak yer alan müesseseler tahkik edilirken evvela Türklerin İslamiyet'ten önce kurdukları devletler ele alınmış, bilâhare İslamiyet'ten sonra kurulan çeşitli Türk veya Müslüman devletlerde nişancılığın muadili olan müesseseler tetkik edilmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki nişancılığın muadili olarak daha önceki Türk ve Müslüman devletlerin teşkilatlarında yer alan müesseseler tetkik edilirken Türklerin Osmanlılardan evvel kurdukları devletlerin tamamı ele alınmak yerine muayyen bazılarındaki vaziyetin izahıyla iktifa olunmuştur. Zira Türklerin geniş bir zaman dilimi içerisinde ve çok geniş bir coğrafyayı içine alacak şekilde irili ufaklı çok sayıda kurduğu devletlerin tamamında Osmanlılardaki nişancılık müessesesinin muadili olarak yer alan müesseseleri tetkik bu tezin mevzuu olmadığı gibi çalışmanın hacmi de bunun için müsait değildir. Binaenaleyh bu çalışma dahilinde Türk hukuk tarihi açısından ehemmiyet arz eden ve Osmanlı devlet teşkilatına doğrudan ya da dolaylı olarak tesiri bulunan muayyen bazı devletlerde Osmanlılardaki nişancılığın muadili olarak yer alan müesseseler tetkik edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde nişancılığın muadili olarak Avrupa tarihinde yer alan müesseseler ile Türkiye Cumhuriyeti'nde nişancılığa karşılık gelen makamlar hakkında da kısaca malûmat verilmiştir.

İkinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında nişancının mevkii hakkında malûmat verilen çalışmanın üçüncü bölümünde ise Osmanlı devlet idaresinde nişancılık müessesesi tarafından yerine getirilen vazifeler tetkik edilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise Osmanlı Devleti'nde örfî kanunnamelerin hazırlanma safhasındaki ehemmiyetli rolleri, yürürlükteki kanunnameleri iyi bilmeleri, icabında yeni kanunlarla eskilerini şer'î ve örfî bakımdan telif etme kudretine sahip olmaları hasebiyle "müftî-i kanun" olarak isimlendirilen nişancı hususiyetinde Osmanlılarda örfî hukuk tatbikatına verilen ehemmiyet üzerinde durulmuştur.

2. Kaynaklar ve Literatür

"Osmanlı Hukukunda Nişancı" isimli bu tez çalışması hazırlanırken müracaat edilen kaynakların başında Osmanlı Kanunnameleri gelmektedir. Mesela adından da anlaşılacağı üzere, sadece devlet idaresi ve protokolü ile alakalı hükümler ihtiva eden Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi, nişancılık müessesesi hakkında da ehemmiyetli malûmat verir.

XVII. asrın ikinci yarısında kendisi de bir nişancı olan Abdurrahman Paşa tarafından kaleme alınan ve "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi" olarak bilinen kanunname de Osmanlı devlet teşkilatı ve protokolü ile alakalı bütün hükümleri tedvin ettiği gibi nişancı ve nişancılık müessesesine dair ehemmiyetli malûmatlar ihtiva etmektedir. Keza Osmanlı Devleti'nde örfî kanunnamelerin hazırlanma safhasındaki mühim rolleri sebebiyle kendilerine "müftî-i kanun" adı verilen nişancılar tarafından kaleme alınan diğer Osmanlı Kanunnameleri de bu tez hazırlanırken istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Çalışma hazırlanırken nişancı ve nişancılık müessesesiyle alakalı olarak Osmanlı tarihleri ve kroniklerinde yer alan malûmatlar da tahkik edilmiştir. Ancak, Osmanlı tarihçileri tarafından yazılan bu eserlerde nişancı ve nişancılık mevzuu tabiatıyla bir bütün olarak ele alınıp anlatılmış değildir. Binaenaleyh bahis mevzuu kroniklerde bazen nişancılardan herhangi birisinin hayatı anlatılır. Nişancılık vazifesine geliş ya da vazifeden ayrılış şekline dair kısa bir malûmat verilir. Bazen de nişancıların taşıması icap eden vasıflardan bahsedilir. Bilhassa ömrünün ehemmiyetli bir kısmını nişancılık vazifesi bekleyerek geçiren tarihçi Gelibolulu Mustafa Âlî, nişancılık müessesesine hususî alâka göstermiş ve XVI. asırda kaleme aldığı eserlerinde mevzuya dair mühim malûmatlar vermiştir.

Ayrıca çeşitli müellifler tarafından tabakat ya da tezkire tarzında kaleme alınmış olan eserler de tez hazırlanırken istifade edilen kaynaklar arasındadır. Mesela Taşköprizâde Ahmed Efendi Arapça kaleme aldığı "eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye" adlı eserinde Osmanlı ulema ve şeyhlerinin tercüme-i hallerinden bahsetmiştir. Osmanlı biyografi literatüründe ilmiye sınıfı mensuplarının tercüme-i hallerinin umumi olarak ilk derlemesi olma hususiyetini taşıyan bu eserde Osmanlı Devleti'nde nişancılıkla vazifelendirilmiş ulema menşeli bazı nişancıların da tercüme-i hallerinden bahsedilmiştir.

Yine Nev'îzâde Atâî'nin H. 1044 (M. 1634) senesinde Üsküp kadılığı esnasında tamamladığı "Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekā'ik" isimli eseri, Taşköprizâde Ahmed

Efendi tarafından yazılan "eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye" adlı eserin H. 965-1044 (M. 1558-1634) yıllarını ihtiva eden Türkçe zeylidir. Bahis mevzuu yetmiş altı yıllık süre zarfında Osmanlı Devleti'nde yaşayan şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında malûmat verilen bu eserde Osmanlılarda nişancılık yapmış bazı isimlerin de tercüme-i hallerinden bahsedilmiştir.

Bu çerçevede tez hazırlanırken faydalanılan Osmanlı tarihleri ve kronikleri ile tabakat ve tezkirelere misal olması için bahsedilen eserlerin haricinde istifade edilen diğer eserler, çalışma içerisinde alakalı bölümlerde dipnot olarak işaret olunduğundan, burada tekrar edilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde nişancı ve nişancılık müessesesi mevzuunda kaleme alınan ilk müstakil eser Hüseyin Hüsameddin Bey'in "Nişancılar Durağı" isimli kitabıdır. Eser yazma halinde ve tek nüsha olup İSAM Kütüphanesi'nde 9752 numarada kayıtlıdır. İki yüz elli beş sayfadan müteşekkil eserin ilk otuz beş sayfası; tevki', muvakki', tuğraî, münşi-i Divan-ı Hümâyun, nişanî, yarlığ ve ferman tabirlerinin izahına ayrılmıştır. Eserde Sultan Orhan Gazi devrinden H. 1251 (M. 1836) senesine kadar Osmanlı Devleti'nde vazife yapmış yüz altmış beş nişancının hayat hikayeleri kaleme alınmıştır. Eserin sonunda ise "nişancıların adları", "tarih-i nasbı" ve "tarih-i vefatı" başlıklarından oluşan kronolojik bir liste bulunmaktadır.

Hüseyin Hüsameddin Bey'in kaleme aldığı bu eser yine aynı isimle, İsmail E. Erünsal editörlüğünde Bilgin Aydın ve Rıfat Günalan'ın yaptıkları transkripsiyon ve evvelinde yazılan otuz iki sayfalık mukaddime ile 2015 senesinde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Tez hazırlanırken İSAM Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshanın yanı sıra Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan eserin mukaddime kısmında yer alan izahatlardan da istifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatının padişah ile beraber aslî unsurlarından biri sayılan Divan-ı Hümâyun'un daimî azaları arasındaki nişancı ve nişancılık müessesesine dair Osmanlı teşkilat tarihi ve müesseseleriyle alakalı eserlerde de malûmat yer almaktadır. Bunların başında bilhassa İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal", "Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı", "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı" ve "Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı" gibi eserleri gelir[1].

[1] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,** 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1984; İsmail Hakkı Uzunçarşılı **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı,** 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları 2014; İsmail Hakkı Uzunçarşılı,

Ahmet Mumcu tarafından kaleme alınan ve devlet idaresinin Saray'dan Bâb-ı Âli'ye taşınmasına kadar Osmanlı merkez teşkilatının padişahtan sonraki en ehemmiyetli müessesesi olan Divan-ı Hümâyun'u hukuksal ve siyasal bir karar mercii olarak ele alıp incelendiği "Divan-ı Hümayun" adını taşıyan eser de bu çalışmada faydalanılan başlıca kaynaklar arasındadır[2].

Yine "Osmanlı Hukukunda Nişancı" adını taşıyan bu tez çalışması hazırlanırken Mehmet Âkif Aydın, Ekrem Buğra Ekinci, Ahmet Akgündüz ve Gül Akyılmaz gibi hukuk tarihi akademisyenlerinin muhtelif çalışmalarından da istifade edilmiştir.

Öte yandan bu çalışmanın hazırlanması safhasında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan çok sayıda arşiv vesikası taranmıştır. Tetkik edilen arşiv vesikalarından nişancılık müessesesinin çeşitli cihetlerinin anlaşılmasında faydalı olabilecek vasıfta olanları çalışmanın çeşitli bölümlerinde kaynak gösterilmek suretiyle ilave edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde nişancı ve nişancılık müessesesi hususunda literatürde yer alan çalışmaların her biri çok değerli olmakla birlikte bilhassa Milli Eğitim Basımevi tarafından yayımlanan İslam Ansiklopedisi'nin 9. cildinde yer alan ve M. Tayyib Gökbilgin tarafından kaleme alınan "Nişancı" maddesinin kıymetli bilgiler ihtiva ettiğinin belirtilmesi gerekir. Yine Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin 33. cildinde Erhan Afyoncu tarafından yazılan "Nişancı" maddesi de dikkate değerdir.

Murat Akgündüz tarafından hazırlanan "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık" isimli yüksek lisans tezi ile İsmail Polat tarafından hazırlanmış olan "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Kurumu" isimli yüksek lisans tezi nişancılık ile alakalı olarak literatürde yer alan tezlerdir.

Yine Murat Akgündüz tarafından yazılarak Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Müessesesi" ismini taşıyan makale ile Aybars Pamir tarafından kaleme alınarak Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan "Nişancı ve Hukuki Statüsü" ismini taşıyan çalışmalar mevzuya dair literatürde yer alan makalelerdir. Keza Ergün Dilaveroğlu tarafından "Nişancılık

---

Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2014; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,** 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2020.

[2] Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun,** 2. Baskı, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.

Müessesesinin Tarihi ve Osmanlı İdare Sisteminde Nişancının Rolü" ismiyle kaleme alınan makale de 2021 yılında Legal Hukuk Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Nihayet Betül Kayar tarafından "Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde "Nişancı"nın Rolü"[3] adıyla hazırlanan çalışma da "International Conference on Ottoman Empire Studies in Three Continents" ismini taşıyan konferansta bildiri olarak sunulmuştur.

Literatürde Osmanlılarda nişancı ve nişancılık müessesesine dair kaleme alınmış olan bu çalışmalarda umumiyetle nişancılığın tarihi seyri ele alınmış; nişancı olmanın şartlarından, nişancıların gelirleri ve protokoldeki yerlerinden bahsedilmiştir. Keza Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında nişancıların üstlenmiş oldukları vazifeler de bu çalışmalarda tetkik edilen hususlardandır. Bu çalışmayı evvelkilerden ayıran nokta ise nişancılığın yalnızca tarihi bir müessese olarak ele alınmak yerine, nişancılık müessesesinin hukuk tarihindeki yerinin tetkik edilmeye çalışılmasıdır.

Öte yandan bu tez çalışmasında Osmanlılarda örfî kanunnamelerin şer'î hukuku da iyi bilen nişancılar tarafından hazırlanmasına dikkat çekilmiş ve bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde örfî hukuk ile şer'î hukuk arasındaki ahengin sağlanmasına verilen ehemmiyet tebarüz ettirilmeye çalışılmıştır. Böylece Osmanlılarda örfî kanunnamelerin hazırlanma safhasındaki rolleri sebebiyle "müftî-i kanun" ismiyle anılan nişancı esas alınmak üzere Osmanlı Devleti'nin hukukî bünyesi hakkında malûmat verilmeye gayret edilmiştir.

3. Muhteva ve Usul

Osmanlı hukukunda nişancılık müessesesini mevzu edinen bu çalışmanın başında Osmanlılardan evvel tarih sahnesinde yer almış çeşitli Türk-İslam devletlerinde nişancının muadili olarak bulunan müesseseler hakkında malûmat verilmiştir. Böylece Türk hukuk tarihi cihetinden nişancılığın tarihi seyri vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bilâhare nişancılığın Avrupa tarihinde, Roma İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde hangi makamların muadili olduğuna dair malûmat verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında nişancının menşei, tayini, protokoldeki yeri, gelirleri, maiyeti ve nişancılığı sona erdiren sebepler çalışma içerisinde ele alınan

[3] Betül Kayar, "Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde "Nişancı"nın Rolü", **International Conference on Ottoman Empire Studies in Three Continents,** İstanbul: 21-22 August 2021, s. 218.

mevzulardandır. Nişancıların tuğra çekme vazifelerinin yanı sıra üstlendikleri diğer işler de tez içerisinde izaha çalışılmıştır. Bu çerçevede nişancıların Divan-ı Hümâyun kalemlerinin başı olarak haiz bulundukları vazife ve salâhiyetler tetkik edildiği gibi, nişancının defterhane personeli ile olan münasebeti de ele alınmıştır. Arazi tahririne, tımar tevcihine ve tahrir defterlerinin tashihine dair üstlendikleri işler tezde tetkik edilen mevzulardandır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nişancılar, gerek Divan-ı Hümâyun azaları arasında bulunmaları gerekse divanın bürokratik teşkilatının şefi olmaları sebebiyle diplomasiye dair bazı vazife ve salâhiyetlere sahip idi. Tezde bunlar üzerinde de durulmuştur.

Nişancılar, örfî hukuk sahasında mühim bir yere sahiptir. Bilhassa kanunnamelerin hazırlanma safhasındaki ehemmiyetli rolleri, meriyetteki kanunnameleri iyi bilmeleri, icabında meriyete girecek yeni kanunlarla eskilerini şer'î ve örfî bakımdan telif etme kudretine sahip olmaları sebebiyle "müftî-i kanun" adı verilen nişancı hususiyetinde Osmanlı Devleti'nin örfî hukuk tatbikatı hakkında da tez içerisinde malûmat verilmiştir.

"Osmanlı Hukukunda Nişancı" ismini taşıyan bu tez hazırlanırken öncelikle kanunnameler, Osmanlı tarih ve kronikleri ile tabakat ya da tezkire tarzında yazılmış eserlerde nişancı ve nişancılık müessesesiyle alakalı olarak yer alan malûmatlardan istifadeyle mevzu nazari olarak izah edilmiştir. Böylece bahsi geçen mehazlardaki malûmatlardan faydalanılarak teorik bir hüküm tesis edilmiştir. Sonrasında ise bu hükme Osmanlı tarih ve kronikleri ile tabakat ya da tezkire tarzındaki eserler ve Osmanlı arşivlerinde bulunan çeşitli vesikalardan istifadeyle misaller verilmek suretiyle mevzu vuzuha kavuşturulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİŞANCILIK MÜESSESESİ ve TARİHÎ TEKÂMÜLÜ

1. NİŞANCI ve NİŞANCILIK MÜESSESESİ

Nişancı, lügatte "bir şeyi belli etmek için üzerine alâmet koymak" manasına gelen Farsça nişan kelimesinden türetilmiştir[4]. Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında Divan-ı Hümâyun azası yüksek rütbeli bir memur olan nişancı; ferman[5], berat[6], menşur[7], name[8], mektup[9] ve ahidname[10] gibi resmî evrakın baş tarafına padişahın nişanı olan ve imzası mahiyetinde sayılan tuğrasını çekme vazifesini yerine getirmiştir[11].

---

[4] Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî,** Dersaadet 1317, s. 1459.

[5] Divan-ı Hümâyun veya Bâb-ı Âli'de kurulan divanlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah emirlerinin umumi adı olan ferman hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),** İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994, s. 99-124; Necdet Gök, "Osmanlı Diplomatikasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklılıklar", **OTAM,** sy. 11, Ankara 2000, s. 215-216; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ferman", **DİA,** c. 12; İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 400-406.

[6] Muayyen bir memuriyete tayin, belirli bir gelirin veya bir şeyin kullanım hakkının tahsisi ya da herhangi bir hususta bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve üzerinde padişahın tuğrasını taşıyan vesika manasına gelen berat hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 124-144; Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", **DİA,** c. 5; İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 472-473; Nejdet Gök, "Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomotikasında Berat Formu", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997), s. 137 vd.

[7] Osmanlı bürokrasisinde veziriazam, vezir ve beylerbeyi gibi yüksek rütbeli devlet memurlarının tayin ya da hususi bir vazife ile görevlendirilmesi sebebiyle kendilerine verilen resmî evrak manasına gelen menşur hakkında teferruatlı malûmat için bkz. DİA, "Menşur", **DİA,** c. 29; Ankara: TDV Yayınları, 2004, s. 150.

[8] Osmanlı padişahları tarafından ecnebi memleketlerin hükümdarlarına gönderilen mektup manasına gelen name hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 145-163; Hüseyin Özgür Düzenci, "6 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 151-300)", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE, 2020), s. 4-16; Zeynep Tarım Ertuğ, "Nâme-i Hümayûn", **DİA,** c. EK-2; Ankara: TDV Yayınları, 2019, s. 317-341.

[9] Nevi şahsına münhasır bir yazışma evrakı olarak Osmanlı diplomatiğinde hususi bir yeri olan mektup hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 221-229; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mektup", **DİA,** c. 29; İstanbul: TDV Yayınları, 2004, s. 21-23.

[10] Osmanlı Devleti'nde ecnebi devletlere verilen ticari imtiyazları ya da sulh anlaşmalarını ihtiva eden vesika manasına gelen ahidname hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 163-169; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", **DİA,** c. 1; İstanbul: TDV Yayınları, 1988, s. 536-540.

[11] Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", **İA,** c. 9; İstanbul: MEB, 1964; s. 299; Erhan Afyoncu, "Nişancı", **DİA,** c. 33; İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 156.

Türklerde hükümdarlığın alâmetlerini taşıyan ferman ve beratlara "nişan" adı verilmesi sebebiyle bu alâmetleri çekmekle vazifeli olan memura da "nişancı" denilmiştir[12]. Osmanlı kaynaklarında nişânî, tuğraî, tuğrakeş-i ahkâm, muvakki' ve tevkiî ibareleri de nişancının yerine kullanılan tabirlerdir[13]. Osmanlılarda hükümdarın alâmetlerini taşıyan resmî vesikaları ifade etmek için "tevkî', tevkî-i hümâyun, tevkî-i refi', tevkî-i refi'-i hümâyun, nişan, nişân-ı hümâyun, nişân-ı şerîf-i âlî-şân, nişân-ı şerîf-i âlî-şân-ı sultânî ve tuğrâ-yi garrâ-yi sâmî-mekân-ı hâkanî, tuğrâ-yi hümâyun ve misâl-i meymûn, nişân-ı hümâyun ve tuğrâ-yi meymûn, tuğrâ-yi garrâ, nişân-ı şerîf-i âlî-şân, alâmet-i şerîfe" gibi tabirler kullanılmıştır[14].

Arapça bir kelime olan "tevkî", lügatte "toprağa düşmek, tesir icra etmek" gibi manalara gelir[15]. Istılahî olarak ise "menşur, pervâne, ferman, berat, tuğra ve mühür" gibi manalara gelmektedir[16]. Bu çerçevede Osmanlılarda menşur, ferman, berat ve benzeri vesikaların üzerine her padişahın birbirinden ayrı olan tevkî'ini çekmekle vazifeli memura ise nişancı, tevkiî, tuğraî ya da muvakki'-i Divan-ı Hümâyun adı verilmiştir[17].

İsmail Hakkı Uzunçarşılı tevkî ile tuğranın aynı manaya gelmediği kanaatindedir. Zira müellife göre tevkî, hükümdarın irade ve muvafakati mahiyetinde ve imzasının muadili olan bir alâmettir. Memlûkler ve Selçuklularda tuğra ile alâmet birbirinden farklı olduğu halde Osmanlılar devrinde aradaki ayrılık ortadan kalkmış ve tuğra her iki manayı da kapsayacak şekilde kullanılmıştır[18].

Buna mukabil Midhat Sertoğlu kaleme almış olduğu "Osmanlı Türklerinde Tuğra" adlı eserinde Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Memlûklerde de mevcut olan tuğranın tevkî ile aynı manaya geldiğini beyan eder. Ancak müellife göre

[12] Ahmed Hâsib Efendi, **Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân: Manzum Osmanlı Tarihi (1299-1481),** c. 2, 1. Baskı, Göker İnan (haz.), İstanbul: TYEKB, 2021, s. 999; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** c. II, İstanbul: MEB, 1993, s. 697.

[13] Hüseyin Hüsameddin (Yasar), **Nişancılar Durağı.** 1. Baskı. Bilgin Aydın ve Rıfat Günalan (çev.), İsmail E. Erünsal (ed.), Ankara: TTK Yayınları, 2015, s. 33; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214.

[14] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", **Belleten**, c. V, sy. 17-18, (Nisan 1941), s. 106; M. Uğur Derman, "Tuğra", **DİA,** c. 41; İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 336; M. Tayyib Gökbilgin, **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi,** 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992, s. 81.

[15] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 452; Nejat Göyünç, "Tevkî", **İA,** c. 12/I; İstanbul: MEB, 1979; s. 217.

[16] Ahterî Mustafa Efendi, **Ahterî-i Kebîr,** İstanbul: Dâru't-tabâatü'l Âmire 1293, s. 221; Erdoğan Merçil, "Tevkî'", **DİA,** c. 41; İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 35.

[17] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 33-34; Göyünç, "Tevkî", s. 219.

[18] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 26. (Nitekim bugün Arap aleminde tevki, imza manasında kullanılan bir kelimedir.)

tevkî ile alâmet ya da diğer bir ifadeyle nişan aynı manayı ihtiva etmemektedir. Zira tevkî, bir çeşit dua cümlesini ihtiva ettiği halde alâmet ise bu cümlenin parçalarından biridir[19].

Rivayete göre Oğuz Han'ın hükümdarlık alâmeti olduğu kabul edilen tuğra ise Türk mitolojisinde efsanevi bir kuş olan ve Türkçede Tuğra, Turga ya da Tuğrul, Farsçada ise Toğri veya Tuğri olarak isimlendirilen kuşa dayanmaktadır. İki kanadı açık ve bir nevi aşırı büyük doğan ya da kartala benzetilen bu kuşun "Nişân-ı Hâkânî" (hükümranlık alâmeti) olduğu kabul edilmiştir. Buna göre Oğuz hakanının nişanı olan tuğra, bu kuşun kâğıda resmedilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır[20]. Bu cihetten tuğra, Oğuz hakanlarından Osmanlı padişahlarına kadar Türk hükümdarlarını temsilen kullanılan yazılı alâmet ve işaretlere verilen isim olup, hükümdar namına resmî bir vesikanın üst tarafına, İslamiyet'in kabulünden sonra besmele üzerine, kalın ağızlı bir kalemle yazılan isim, elkab[21] ve dua cümlesinden ibarettir. Böylece Osmanlı Devleti'nde padişahların imzası mahiyetindeki tuğralarını çekmekle vazifeli olan memur, nişancı yerine tuğraî olarak da adlandırılmıştır[22].

Gerek nişancı gerekse nişancı tabirinin yerine kullanılan tevkiî ya da tuğraî tabirlerinin tariflerindeki müşterek hususiyet, her üçünün de hükümdarın imzası vasfındaki muayyen birtakım alâmetlerin resmî vesikalara çekilmesidir. XVIII. asrın başlarına kadar hükümdarın tuğrasının eklenmesi için kendilerine gönderilen vesikaları tetkik ve teftiş etme salâhiyetine de sahip olan nişancılar, böylece bu evrakı tanzim eden vezaretleri murakabe vazifesini de ifa ediyorlardı. Ancak, Sultan III. Ahmed devrinde nişancıların sahip oldukları bu salâhiyet kendilerinden alınmıştır[23].

Osmanlı Devleti'nde nişancının vazifesi yalnız tuğra çekmekten ibaret değildir. Birbirinden müstakil pek çok vazife de nişancılar tarafından deruhte edilmiştir.

---

[19] Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Türklerinde Tuğra,** 1. Baskı, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1975, s. 8.

[20] Ahmet Vefik Paşa, **Lehçe-i Osmani,** c. II, İstanbul: Tabhane-i Âmire, 1293, s. 766; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 101.

[21] Lakap kelimesinin çokluk hali olan elkab, Osmanlılarda memurun mevkiini tayinde ehemmiyetli bir unsur olup, her meslek erbabının muayyen vasıfları ihtiva eden nevi şahsına münhasır elkabı bulunmaktaydı. Osmanlı devlet erkânı ile ecnebi memleketlerin hükümdar ya da diğer devlet adamlarına yazılacak resmî vesikalarda kullanılacak elkab evvelden ayrı ayrı tespit edilmişti. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 101-107; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", **Belleten,** c. 61, sy. 232, Aralık 1997, s. 633.

[22] Jean Deny, "Tuğra", **İA,** C. 12/2; İstanbul: MEB, 1988; s. 5-6; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** c. III, 2. Basılış, İstanbul: MEB, 1972, s. 525; Nezih Uzel, "Hükümdarlık Arması 'Tuğra'", **Antika,** sy. 24, Ankara 1987, s. 12.

[23] M. D'ohsson, "XVIII. Yüzyılda Devlet Teşkilatı 2", Ayda Düz (çev.), **Hayat Tarih Mecmuası,** sy. 3, Nisan 1973, s. 82.

Osmanlılarda vezarete getirilenlere divit ve hokkadan müteşekkil "nişan-ı hümâyun" takımı götürerek tuğra çekmeyi talim ettirmek de nişancının vazifeleri arasındaydı[24]. Keza tuğra çekme salâhiyetine sahip olmayanların bu işi öğrenmelerine ve izinsiz tuğra çekmelerine mâni olmak da nişancının vazifelerindendi[25].

Divan-ı Hümâyun kalemlerinin şefi olarak divan kararlarının yazılması, tapu tahrir işlerinin icrası, tımar kayıtlarının tutulması ve padişahın ecnebi devletlerin hükümdarlarıyla olan münasebet ve muhaberesinin temini de nişancılar tarafından yerine getirilen işlerdendir[26].

Keza örfî hukuku teşkil eden kanunnamelerin hazırlanarak divana arz edilmesi, yürürlüğe yeni konulacak ya da değiştirilecek örfî kaidelerin tespiti ve örfî hukuka müteallik meselelerde kendilerine sorulan suallere yanıt verilmesi de Osmanlılarda nişancı tarafından yerine getirilen faaliyetlerdendir[27].

Defterdarlar tarafından hazırlanan vesikaların nihaî denetiminin yapılması ve Divan-ı Hümâyun'a gönderilen şikâyetlerin sıraya koyularak niteliklerine göre tasnifi de nişancının vazifeleri arasındaydı[28].

2. NİŞANCILIK MÜESSESESİNİN TARİHÎ SAFHALARI

Tarihî safahat içerisinde nişancılık, Osmanlı Devleti ile başlayıp Osmanlı Devleti ile nihayete eren bir müessese değildir. Gerek İslamiyet'ten evvelki Türk devletlerinde gerekse Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurdukları devletlerde, Osmanlılardaki nişancı tarafından icra edilen işleri yapmakla vazifeli pek çok müessese mevcut olmuştur. Bununla

---

[24] Râşid Mehmed Efendi, **Tarih-i Râşid,** c. I, İstanbul 1282, s. 102; Memed Hâkim Efendi, **Hâkim Efendi Tarihi,** c. 1, 1. Baskı, Tahir Güngör (haz.), İstanbul: TYEKB, 2019, s. 432; Üsküdarî Abdullah Efendi, **Vâkı'ât-ı Rûz-merre,** c. III, Erhan Afyoncu (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017, s. 159.

[25] **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 131 - 1464 - 0, H. 10/09/1136.

[26] Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi (TAPK), **Milli Tetebbular Mecmuası,** c. I, sy. III, İstanbul 1331, s. 515; H. Ahmet Arslantürk, **Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,** 1. Baskı, İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2012, s. 38; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 33; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214, 233; Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 243.

[27] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Joseph Matuz, **Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen,** Weisbaden 1974, s. 34; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214.

[28] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Matuz, *Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen,* s. 22 vd.; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 47.

birlikte Osmanlılar devrindeki nişancılık müessesesi, onlardan evvelki Türk-İslam devletlerine göre daha farklı bir mahiyet taşır. Zira kendisinden evvelki devirlerde farklı birçok müessese ve memur tarafından icra edilen işleri Osmanlı Devleti'nde nişancı tek başına yerine getirmiştir.

2.1. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Nişancılık Müessesesi

İslamiyet'ten evvelki Türk devletlerinde Osmanlı Devleti'ndeki haliyle nişancılık mevcut olmamakla beraber, "tuğra" ve "bitik" müesseseleri mevcuttur. Ananeye göre Oğuz Han'ın tahriri (yazılı) alâmeti olduğu kabul edilen tuğra, esasen Türk mitolojisinin efsanevi kuşu Toğri, Tuğri veya Tuğrul'a dayanmaktadır. Buna göre Oğuz hakanının nişanı olan tuğra, bu kuşun kâğıda resmedilmesi neticesinde teşekkül etmiştir[29]. Binaenaleyh tuğranın Oğuz boyuna mensup hanlardan Osmanlı padişahlarına kadar Türk hükümdarlarını temsilen kullanılan yazılı işaret ve alâmetlere verilen umumî isim olduğu söylenebilir[30].

İslamiyet öncesi Türk hukuk tarihinin mühim kaynaklarından olan Divanü Lûgati't-Türk'e göre hakanın mührü veya buyrultusu manasına gelen tuğra tabiri yalnız Oğuzlar[31] tarafından kullanılmakta olup diğer Türk topluluklarınca bilinmemektedir[32]. Bu devirde Oğuz hanlarına ait yazılı işaret ve alâmetleri resmî vesikalara çekmekle vazifeli olan ve tuğracı olarak adlandırılan memur, devlet meclislerinde dış politikaya dair alınan kararları da yazmak ve icra etmekle vazifeliydi[33].

Türkçe'nin eski metinlerinde "bitimek" (yazmak) fiilinin kökünden türetilmiş bir kelime olan bitik (bitig); yazı, kitabe, mektup, belge, kitap, muska, emir, hüküm, ferman ve tahrirat manalarında kullanılmıştır[34]. Tarihte bitik tabirine ilk defa Göktürk Devleti'nin idari

---

[29] Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani,* c. II, s. 766; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 101.

[30] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 71; Deny, "Tuğra", s. 5; Derman, "Tuğra", s. 336.

[31] Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olarak kabul edilen Oğuzlar hakkında tafsilat için bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları,** 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972; Sergey Gregoroviç Agacanov, **Oğuzlar,** Ekber N. Necef ve Ahmed Annaberdiyev (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

[32] Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi,** c. I, Besim Atalay (çev.), Ankara: TTK Basımevi, 1985, s. 462; Deny, "Tuğra", s. 6.

[33] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** 16. Basım, Ankara: Ötüken Neşriyat, 1997, s. 278.

[34] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** c. I, İstanbul: MEB, 1993, s. 237; Mehmet İpşirli, "Bitik", **DİA,** c. 6; İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 225.

bünyesine dair mühim kaynaklardan olan Orhun Kitâbeleri'nde rastlanmaktadır[35]. Kül Tigin Yazıtı'nın doğu cephesinin son satırında yer alan *"Bu bitig bitigme atısı Yollug Tigin."* ibaresiyle anıttaki yazının Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin tarafından yazıldığı beyan edilmiştir[36]. Keza aynı yazıtın güney doğu cephesinde yer alan *"Bunça bitig bitigme Kül Tigin atısı Yollug Tigin bitidim."* ibaresiyle âbidenin Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin tarafından yazıldığı tekrar edilmiştir[37].

Bitik tabiri ile ifade edilen resmî yazışmaları yazmakla vazifeli memurlar, Uygurlar, Karahanlılar ve İlhanlılar gibi çeşitli devletlerde genel olarak "bitik" kelimesinden türetilen ve kâtip ya da yazıcı manasına gelen "bitikçi" tabiri ile ifade edilmiştir[38].

Bilhassa dış politikaya dair alınan kararları yazmak ve icra etmekle vazifeli kâtiplere eski Türk devletlerinden Tabgaçlar'da "bitekçin"ler; Göktürkler, Türgiş ve Uygurlar'da ise "bitegci"ler, "ılımga"lar veya "tamgacı"lar adı verilmiştir. Bahsi geçen kâtipler, yazmış oldukları resmî vasıftaki vesikalara hakanın mührü mahiyetindeki tamgası veya tuğrasını basmakla da vazifeliydiler[39].

Nitekim Kül Tigin Yazıtı'nın kuzey cephesindeki *"Türgiş kağanta Makaraç tamgaçı Oğuz Bilge tamgaçı kelti."* ibaresinde yer alan "tamgacı" tabiri ile Türgiş Kağanlığı'ndan gelen mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge'den bahsedilmektedir. Şu hâlde "tamgacı" ibaresi, damga vuran ya da mühürdar manasında Orhun Kitâbeleri'nde yer almıştır[40].

XI. asırda Yusuf Hâs Hâcip tarafından Uygurca yazılarak Karahanlı hükümdarına arz edilen Kutadgu Bilig adlı eserin muhtelif yerlerinde de damga, damga vurmak ya da

---

[35] Gül Akyılmaz, **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,** Konya 2000, s. 7; Akdes Nimer Kurat, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler,** 1. Baskı, İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1940, s. 4; W. Barthold, "Bitikci", **EI,** c. I, London 1913, s. 734.

[36] Talat Tekin, **Orhun Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk,** 2. Baskı, İstanbul: Simurg Yayınevi, 1998, s. 38; Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri,** 45. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011, s. 6.

[37] Tekin, *Orhun Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk,* s. 52; Ergin, *Orhun Abideleri,* s. 30.

[38] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 7-8; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. I, s. 237.

[39] Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* s. 278; İpşirli, "Bitik", s. 225.

[40] Tekin, *Orhun Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk,* s. 52; Ergin, *Orhun Abideleri,* s. 28; Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları,** 3. Baskı, Ankara: TDK Yayınları, 1994, s. 856.

mühür, mühürlemek manalarında "tamga" ibaresine rastlanmaktadır[41]. Yine aynı eserde damgacı ya da mühürdar manasında "tamgacı" tabiri de kullanılmıştır[42].

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinden Uygurlarda bitik tabiri yalnız devlet idaresine dair yazılan resmî vesikalara münhasır değildir. Zira hususi hukuk sahasında, mesela herhangi bir satış veya karz akdine dair vesikalara da umumiyetle "bitik" adı verilmiştir[43]. Keza "asıl veya esas vesika" manasına gelen "baş bitik" tabiri de Uygurlar tarafından kullanılmıştır[44]. Bununla beraber Uygurlarda bitikçi veya bitkeçi olarak isimlendirilen bir kâtip zümresinin varlığı bilinmekle birlikte arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre bu kâtip zümresinin hususi hukuk sahasında herhangi bir vazifeleri olmamıştır[45].

Osmanlı Devleti'nde nişancı tarafından ifa edilen başta resmî evraka tuğra çekme vazifesi olmak üzere Divan-ı Hümâyun kararlarının yazılması ve ecnebi devletlerle münasebet ve muhaberenin temini gibi işler, İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde tuğracı, tamgacı, bitekçin, bitekçi ya da ılımga[46] olarak adlandırılan çeşitli kâtipler tarafından yerine getirilmiştir. Bu devletlerde görülen ve kitabet hizmetini yerine getiren bu memurlar zümresi İslamiyet'ten sonra da çeşitli Türk devletlerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Uygur ve Karahanlı devlet teşkilatlarında bitigçi ya da bitigçi ılımga adıyla anılan devlet memuru resmî yazışmaları yürüten büronun amiri pozisyonunda olup, aynı zamanda kendisiyle devlete ait gizli malûmatların da paylaşıldığı bir sır kâtibidir[47].

Bununla beraber bitigçi ya da bitigçi ılımga denilen memurun sır kâtipliği, Osmanlı padişahının yanında hususi kâtibi olarak bulunan ve kâtib-i esrâr da denilen sır kâtibinden farklıdır. Zira bitigçi ya da bitigçi ılımga resmî yazışmaları yürüten büronun amiri pozisyonunda olması hasebiyle devlet sırrına vâkıf olduğundan sır kâtibi olarak

---

[41] Yusuf Hâs Hâcip, **Kutadgu Bilig I Metin,** Reşit Rahmeti Arat (çev.), İstanbul: MEB, 1947*,* s. 62, 99, 155, 171, 174, 207.

[42] Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig I Metin*, s. 213.

[43] Özkan İzgi, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre),** 1. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 91.

[44] İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre),* s. 104.

[45] İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre),* s. 107; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 9.

[46] Ilımga kelimesi Divanü Lûgat-it-Türk'te sultanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kâtip şeklinde izah edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi,* s. 143.

[47] Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig I Metin,* s. 280, 417; Halil İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", **İA,** c. 9; İstanbul: MEB, 1964; s. 672; Mecdud Mansuroğlu, "Bitikçi", **İA,** c. 2; İstanbul: MEB, 1979, s. 657; Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi,** 8. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013, s. 40.

nitelendirilmesine mukabil Osmanlı Devleti'ndeki sır kâtibi padişahın hususi kâtibi mevkiindedir[48].

Kutadgu Bilig'in 34. bâbında bitikçi hakkında teferruatlı malûmat verilmektedir. Buna göre hükümdarın hususi kâtibi ve hariciye nâzırı olan "bitikçi"ler, devlet idaresinde büyük ehemmiyete sahiptirler. Zira devlet reisleri ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar kelâmlarını yazdırmak için kâtiplere ihtiyaç duyarlar. Devlete ait sırlar kendileriyle paylaşıldığı için "bitikçi"lerin dürüst, dindar ve sır saklamada mahir olmaları icap eder[49]. Keza kılıç yoluyla tesis olunan devlet, kalem vasıtasıyla idare edildiğinden bitikçi, ülkedeki en mühim memurlardan biridir[50]. Devletin dâhili ve hârici yazışmaları bunlara tevdi edildiğinden "bitikçi"lerin akıllı, bilgili, hüsnühat (güzel yazı) ve belagat (resmî vesikaları manası açık ve muhatabının makamına uygun ifadelerle yazma kabiliyeti) sahibi olmaları lazım gelir[51].

Bitikçi tabiri İslamiyet'ten evvel yaşamış Türk devletlerinin yanı sıra Karahanlılar, İlhanlılar, Moğollar ve Kırım Hanlığı gibi pek çok devlet tarafından kâtip ya da yazıcı manasında kullanılmıştır. Keza Osmanlıların ilk devirlerine ait mektup, berat, ferman ya da mülkname gibi vesikalar için kullanılan tabirlerden biri de "bitî" olmuştur[52]. Mesela Sultan Orhan Gazi'nin 1358 tarihli beratında *"bu bitî hükmü oldur ki"*, *"bitîği görenler bitî üzre itimad kılsınlar"* ve *"bu bitîği hakikat bilsinler"* ibareleri yer almaktadır[53].

Neşrî tarihinde Emir Süleyman tarafından İstanbul tekfuruna bitî yazılarak kardeşi İsa Bey'in kendisine teslim edilmesini istediğinden bahsedilmektedir[54]. Sultan II. Murad ile Fatih Sultan Mehmed devirlerinde verilen bazı beratlarda nişan, ferman ve bitî tabirlerinin

---

[48] Zuhuri Danışman, **Koçi Bey Risalesi,** Ankara: MEB, 1972, s. 89-90, 116; Fikret Sarıcaoğlu, "Sır Kâtibi", **DİA,** c. 37; İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 117.

[49] Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig I Metin,* s. 280; Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk,** İstanbul 1947, s. 107.

[50] Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig I Metin,* s. 283-284; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* s. 108.

[51] Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig I Metin,* s. 282; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* s. 108

[52] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 49; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 269.

[53] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 269; Friedrich von Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının Isdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", **TOEM,** sy. 28, İstanbul 1330, s. 243, 250; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 119.

[54] "Emir Süleyman dahi bunu maslahat görüb, İstanbul tekvuruna bitî yazıb, adam viribdiler ki, İsa Bey'i bunda göndere..." Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi,** c. II, Faik Reşit Unat ve Mehmet Altan Köymen (haz.), Ankara: TTK Basımevi, 1957, s. 432-433.

birbirlerinin müteradifi olarak kullanıldıkları görülmektedir[55]. Keza Fatih Sultan Mehmed'in 1467 senesinde Amasya sancak beyi şehzade Bayezid'e göndermiş olduğu fermanda *"bitî-i tahkik bilüb alâmeti şerif üzre itimâd kılasız"* ifadesi bulunmaktadır[56]. Nitekim Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid devirlerinde Divan-ı Hümâyun'da ileri seviyede Uygurca vesikalar yazabilen ve kendilerine "bahşı" adı verilen kâtipler bulunmaktaydı[57].

2.2. İslam ve Türk Devletlerinde Nişancılık Müessesesi

Osmanlı devlet teşkilatının şekillenmesinde başta Abbasîler ve Selçuklular olmak üzere Emevîler, İlhanlılar ve Memlûkler gibi çeşitli Müslüman devletlerin az ya da çok tesiri olmuştur. Bu sebeple nişancılık müessesesinin menşeini İslamiyet'ten evvel kurulan Türk devletlerinde olduğu kadar, İslamiyet'ten sonra kurulan çeşitli Türk ve Müslüman devletlerde de aramak icap etmektedir.

2.2.1. Hazret-i Muhammed ve Hulefa-i Raşidin Devri

Hazret-i Muhammed gerek Mekke, gerekse Medine'de vahyin yazıya geçirilmesi başta olmak üzere ahidnameler, komşu ülkelerin hükümdarlarına gönderilecek mektuplar ve çeşitli yazışmalar için kâtipler vazifelendirmiştir[58]. Medine halkı ile yapılan mukaveleyi tespit eden Vesîka (Medine Anayasası) da Hz. Muhammed tarafından vazifelendirilen kâtiplerce hazırlanmış olup, günümüze kadar ulaşan ilk İslami devir vesikalarındandır[59]. Nitekim Hz. Muhammed tarafından vazifelendirilen katiplerce hazırlanan antlaşmalardan birisi de Medine site devleti ile Mekkeli müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye Musalahasıdır[60].

---

[55] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 269-270.

[56] Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 119.

[57] M. Fuad Köprülü, "Bahşı", **İA,** c. 2; İstanbul: MEB, 1979, s. 238. Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı da XV. asrın ikinci yarısında Osmanlı sarayında vazifeli "bahşı"lardan biriydi. Sultan II. Mehmed ve Sultan II. Bayezid devirlerinde Çağatayca yazılarak Doğu Türklerine gönderilen ferman ve bitigleri Uygur ve Arap harfleriyle kaleme almakla vazifeliydi. Ayşe Gül Sertkaya, "Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı Hayatı ve Eserleri", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 1997), s. 11-24.

[58] Ebu'l Abbâs Ahmed bin Ali el-Kalkaşandi, **Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,** c. I, M. Hüseyin Şemsüddin (nşr.), Beyrut 1987, s. 125; F. Krenkow, "Kâtib", **İA,** c. 6; İstanbul: MEB, 1977, s. 431.

[59] Mesûdî, **Kitabü't-Tenbih Ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih),** Ramazan Şeşen (terc.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, s. 201-202; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâtip", **DİA,** c. 25; İstanbul: TDV Yayınları, 2002, s. 49.

[60] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fî Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 126.

Kaynaklarda yer alan çeşitli malûmatlara göre Hz. Muhammed devrinde istihdam edilen kâtiplerin sayısı yirmi üç ile kırk iki arasında değişmektedir[61]. Bu devrin kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit hükümdarlara yazılan mektuplarla, Hz. Ali muahedelerle, Mugîre b. Şu'be hâsıl olan ihtiyaçlarla, Hâlid b. Saîd b. el-Âs Hz. Peygamber'e arz edilen hususlarla, Abdullah b. Erkam akidlerle, Muaykîb b. Ebû Fâtıma ganimetlerle ve Huzeyfe b. Yemân ise zekât işleriyle meşgul olmuştur[62]. Keza Hz. Peygamber kendisine kâtiplik vazifesi verdiği Zeyd b. Sâbit'ten İbranice ve Süryanice lisanlarını öğrenmesini de istemiştir[63].

Hulefâ-yi Râşidîn devrinde vazife yapan her halifenin hususi bir kâtibi bulunduğu gibi vergi ve adliye gibi muhtelif devlet işlerini idare etmek için de ayrı kâtipler vazifelendirilmiştir[64]. Hz. Ebu Bekir zamanında kâtiplik hizmetini Osman b. Affân ve Zeyd b. Sâbit ifa etmişlerdir. Keza Hz. Ebu Bekir, yaptığı istişareler neticesinde kendisinden sonra hilafeti Hz. Ömer'e bıraktığına dair vasiyetini hususi kâtibi olan Hz. Osman'a yazdırmıştır. Hz. Ömer devrinde Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Halef, Hz. Osman döneminde ise Mervan b. Hakem kâtiplik vazifesini icra etmişlerdir. Hz. Peygamber'in azatlısı olan Abdullah b. Ebi Râfi' de Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın 6 ay süren hilafetleri devrinde kâtiplik işlerini görmüştür[65].

2.2.2. Emevîlerde Nişancılık Müessesesi

Emevî Hanedanı'nın kurucusu ve ilk halifesi Hz. Muâviye, idari sistemi belli bir düzene sokmak gayesiyle devlet teşkilatında bazı yenilikler yapmıştır. Bu çerçevede her biri devlet teşkilatında muayyen işleri yürüten Divanü'r-Resâil, Divânü'l-Hatem, Divanü'l-Berid, Divanü'l-Cünd ve Divanü'l-Harac olmak üzere beş tane hükümet dairesi tesis etmiştir[66].

---

[61] Muhammed Abdülhay el-Kettani, **et-Terâtibü'l-İdariyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar,** c. I, Ahmet Özel (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1990, s. 200-201; el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 126.

[62] Mesûdî, *Kitabü't-Tenbih Ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih),* s. 201-202; İbn Cerir et-Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,** c. 5, Zâkir Kadirî Ugan ve Ahmet Temir (çev.), İstanbul MEB Yayınları, 1992, s. 854.

[63] İbn Sa'd (Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî), **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr,** c. 5, Mehmet Vehbi Şahinalp ve Hikmet Akdemir (çev.), İstanbul: Siyer Yayınları, 2015, s. 321-322; Muhammed Hamidullah, "Allah'ın Elçisi (sav) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", **İslami Araştırmalar,** c. 2, sy. 7, Mayıs 1988, s. 98.

[64] Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtibi", **DİA,** c. 37; İstanbul: TDV Yayınları, 2009, s. 116.

[65] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 126.

[66] Hassan Hallâk, **Dirâsâtun fi Tarihi'l-Hadarati'l-İslâmiyye,** Beyrut: Daru'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 1989, s. 35; S. A. Q. Husaini, **Arab Administration,** Delhi: Idarah-ı Adabiyat-ı Delli, 2009, s. 83; Bahriye Üçok, **İslam Tarihi: Emevîler – Abbasîler,** Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968, s. 130; İsmail Yiğit, "Emevîler", **DİA,** c. 11; İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 95.

Halife Muaviye, Divanü'r-Resâil adı altında kurmuş olduğu devlet dairesinin başına bürokraside vazifeli kâtiplerden birini geçirmiştir. Divanü'r-Resâil'in başında bulunan kâtibin vazifesi, gelen evrakın halife tarafından okunup mütalâa verilmesinin ardından icap eden doküman veya mektupları hazırlamaktır[67]. Divanü'r-Resâil'in başında bulunan bu kâtip, zaman içinde ortaya çıkan nişancı ve reisülküttab gibi memurların menşeini teşkil etmiştir[68].

Halife Muaviye, Divânü'l-Hatem adı altında kurduğu bir diğer devlet dairesinin başına ise bir kadıyı tayin etmiştir. Fonksiyon itibariyle Divanü'r-Resâil'in tamamlayıcısı niteliğinde olan Divânü'l-Hatem, Divanü'r-Resâil'de yazılan her türlü vesika ya da mektubun aslının kontrol edilerek mühürleyip göndermek ve bir nüshasını da saklamakla vazifeliydi[69].

Tıpkı Divanü'l-Hatem'in reisi gibi Osmanlı nişancıları da ulemadan seçilirdi. Keza Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'un bürokratik örgütünün başında bulunan ve nazariyatta nişancıya bağlı şekilde vazife yapan reisülküttab ise Divanü'r-Resâil'in reisi gibi kâtip zümresinden seçilmekteydi. Fonksiyonları ve menşei bakımından Osmanlılarda nişancı ve nişancıya bağlı olarak vazife yapan reisülküttab ile Emevîlerdeki Divanü'l-Hatem ve Divanü'r-Resâil arasındaki bu benzerlikler dikkat çekicidir[70].

2.2.3. Abbasîlerde Nişancılık Müessesesi

Devlet teşkilatında Emevîler'in oluşturduğu idarî sistemi takip eden Abbasîler, idarî müesseselerin gelişimine paralel olarak mevcut divanlara yenilerini eklediler. Abbasî devlet teşkilatında görülen bu divanlardan her biri muayyen bir mevzuda ihtisaslaşmıştı. Mesela malî işlere Divanü'l-Harâc, Divanü Beyti'l-Mâl, para basma işlerine Divanü Dâri'd-Darb, askerî işlere Dîvânü'l-Ceyş, posta ve gizli istihbarat hizmetlerine Divanü'l-Berîd, memurların icraatları sebebiyle halkın şikayetlerine Divanü'l-Mezâlim bakardı[71].

---

[67] Husaini, *Arab Administration,* s. 84; Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", **DİA,** c. 9; İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 378; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 671.

[68] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 671.

[69] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs el-Cehşeyârî, **Kitâbü'l Vüzerâi ve'l-Kitab,** Muhammed es-Sakâ, İbrahîm el-Ebyârî ve Abdulhafîz eş-Şelebî (ed.), 1. Baskı, Mısır: Matbaâtu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1938, s. 24-25; Husaini, *Arab Administration,* s. 84-85; ed-Dûrî, "Divan", s. 378.

[70] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 671.

[71] Husaini, *Arab Administration,* s. 160-161; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler", **DİA,** c. 1; İstanbul: TDV Yayınları, 1988, s. 38-39.

Abbasîler devrinde resmî vesika ve mektupların kaleme alındığı, halifeler ile ecnebi devletlerin hükümdarları arasındaki yazışmaların tanzim edildiği divan ise önceleri Emevîler zamanında olduğu gibi Divanü'r-Resâil olarak isimlendirilmiştir[72]. Bununla birlikte Abbasî Devleti'nde Divanü'r-Resâil'in vazifesi, sadece iç ve dış yazışmaların ifasından ibaret olmamıştır. Zira Osmanlı Devleti'nde başlangıçta nişancının vazifeleri arasında olan ecnebi ülkelerle diplomatik haberleşmenin temini işleri de Abbasîler devrinde Divanü'r-Resâil tarafından yerine getirilmiştir[73].

Abbasîlerin ilk halifesi olan Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın kâtibi Ebu Seleme el-Hallâl'ı vezir olarak isimlendirmesinin ardından Abbasî Devleti'nde Divanü'r-Resâil reislerine kâtip denilmemiştir[74]. Zira bu devirde Divanü'r-Resâil'in başında bulunan kâtibe "sahibü divanü'r-resâil" adı verilmiştir. Diğer taraftan vezir-i tefviz sıfatına sahip olan Abbasî vezirleri, doğrudan doğruya bir vezir ya da kâtibin idaresinde olan Divanü'r-Resâil reisliğini de deruhte etmek suretiyle iktidarı mutlak şekilde ellerinde toplamışlardır[75].

Abbasî Devleti'nde halife ya da vezir-i tefvizin talimatları istikametinde resmî yazışmalar Divanü'r-Resâil'de hazırlanmış ve resmî makamlar tarafından tasdik edilen vesikaların nihaî kopyası da burada yazılmıştır. Divanü'r-Resâil'de birer nüshası muhafaza edilen resmî yazışmalar üçer senelik aralıklarla son bir tasnife tabi tutulmuş ve fihristi çıkarılmak üzere büyük arşive gönderilmiştir[76]. Keza Abbasîlerde devlet tarafından alınan kararların ve yapılan tayinlerin kaydedildiği yer de yine Divanü'r-Resâil olmuştur[77].

Abbasî devlet teşkilatında Divanü'l-Fadd, Divanü'l-Hatem ve Divanü't-Tevki' adı verilen divanlar da bürokratik teşkilatın başı hüviyetinde olan Divanü'r-Resâil'e bağlı olarak çalışmaktaydılar. Divanü'l-Fadd dışarıdan gelen mektup ve evrakı alır, açar, tasnifini yapar ve

[72] Husaini, *Arab Administration,* s. 162; ed-Dûrî, "Divan", s. 379; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 671.

[73] Mehmet Aykaç, **Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847),** 1. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 41; Husaini, *Arab Administration,* s. 162.

[74] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 127,137; Aykaç, *Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847),* s. 42.

[75] Aykaç, *Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847),* s. 42; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 671; ed-Dûrî, "Divan", s. 380.

[76] Husaini, *Arab Administration,* s. 162; ed-Dûrî, "Divan", s. 380.

[77] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 13-14; Husaini, *Arab Administration,* s. 162.

arkalarına muhtevaları hakkında not düşerek vezire arz ederdi. H. 315 (M. 927) yılında Divanü'l-Hatem ile birleşene kadar resmî evrakın kayıtları da bu divanda tutulmuştur[78].

Abbasîlerin ilk devirlerinde faal durumda bulunan ve başkanının halife ile olan yakın münasebetinden dolayı hususi bir ehemmiyete sahip olan Divanü'l-Hatem'de giden yazılar mühürlenerek bir nüshası saklanırdı. Asıl nüsha ise rulo haline getirilerek iple bağlanır ve açılmaması için mum veya kırmızı topraktan anber karıştırılarak elde edilen çamur ile damgalanır ve gönderileceği mahalle ulaştırılmak üzere alakadar merciye teslim edilirdi[79].

Hârûn er-Reşîd'in hilafeti devrinde ortaya çıkan Divanü't-Tevki', zamanla muayyen kaide ve prensipleri olan bir müessese haline gelmiştir. Emirler tarafından fermanlara eklenen not ve alâmetler Divanü't-Tevki'de koyulurdu. Başta vezirler olmak üzere Divanü't-Tevki' reislerinin tuttukları icaz ve belâgat cihetiyle çok yüksek olan notlar, notu tutan kişinin üstün zekasına ve belâgatine işaret etmekteydi[80].

Abbasî Devleti'nin sonraki devirlerinde Divanü'r-Resâil'in yerini Divanü'l-İnşâ olarak isimlendirilen divan almıştır. Divanü'l-İnşâ, umumi evraka bakan Divan-ı Mürâselât ve gizli evraka bakmakla vazifeli olan Divan-ı Sır olmak üzere iki farklı daireden teşekkül etmiştir[81]. Her iki dairenin de başında ayrı ayrı divan reisleri bulunmakla birlikte umumiyetle Abbasî vezirleri hem Divan-ı Sır hem de Divan-ı Mürâselât'a ait işleri birlikte yürütürlerdi. Bununla birlikte Divanü'l-İnşâ'nın işlerine bakmak üzere sonradan hususî olarak bir vezir tayin edilmiştir. Abbasî Devleti'nin son devirlerinde ise Divanü'l-İnşâ'nın idaresi vezirlerden alınarak "reis-i divanü'l-inşâ" ya da "kâtib-i sır" olarak isimlendirilen hususî bir memura tevcih edilmiştir[82].

Halifeye gönderilen istidalara halife namına derkenar yazmak ve halife ile ecnebi memleketlerin hükümdarları arasındaki yazışmaları yürütmek ya da başka bir ifadeyle

---

[78] W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi,** M. Fuad Köprülü (çev.), 6. Basım, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986, s. 120; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 14; ed-Dûrî, "Divan", s. 380.

[79] Aykaç, *Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847),* s. 48; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 14; Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi,*s. 120.

[80] Husaini, *Arab Administration,* s. 166-167; Aykaç, *Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847),* s. 45; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 14.

[81] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 9; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 229.

[82] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 9.

diplomatik muhabere ve münasebetleri idare etmek Divanü'l-İnşâ'nın en mühim vazifeleri arasındaydı[83].

Abbasîlerde resmî yazışmaların ve ecnebi memleketlerle münasebetlerin yürütüldüğü merkez olan Divanü'r-Resâil ve daha sonraki yıllarda ortaya çıkan Divanü'l-İnşâ ile Osmanlı devlet teşkilatında yer alan nişancı, reisülküttab ve reisülküttaba bağlı olarak çalışan Divan-ı Hümâyun kalemleri arasında büyük benzerlikler mevcuttur. Zira nişancı ve başlangıçta onun emri altında çalışan reisülküttab ve Divan-ı Hümâyun kalemleri, Abbasî Devleti'ndeki Divanü'r-Resâil ile Divanü'l-İnşâ'ya benzer fonksiyonları icra etmişlerdir[84].

2.2.4. Büyük Selçuklu Devleti'nde Nişancılık Müessesesi

Selçuklu Devleti'nde zaman içerisinde Karahanlı, Gazneli ve Samanoğulları gibi farklı devletlerin teşkilatlarından istifade edilmiş olup, Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra ise Abbasîlerin devlet teşkilatı örnek alınmıştır[85]. Büyük Selçuklu Devleti'nde de Abbasî devlet teşkilatında olduğu gibi merkezde çeşitli divanlar kurulmuştur. Ancak Selçuklular, Abbasîlerden tevarüs ettikleri divanları gerek İslamiyet öncesi Türk devlet ananesi gerekse İran tesiri altında daha da tekâmül ettirmişlerdir. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nde en yüksek devlet dairesinin başında vezirin bulunduğu Divan-ı A'lâ olması ve merkezdeki memurların tamamının divan toplantılarına katılması, Türk-Arap-İran devlet telâkkisi sentezinin Selçuklu devlet teşkilatına tam olarak yansıdığını gösterir mahiyettedir. Tuğra ve tuğraî tabirleri de Büyük Selçuklu Devleti'nin varisi olan devletler tarafından da kullanılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde nişancıyı ifade etmek için kullanılan tabirlerden birisi de tuğraî olmuştur[86].

Büyük Selçuklu Devleti'nde devlet işlerinin müzakere edilerek karara bağlandığı Divan-ı A'lâ adı verilen büyük divan; Divan-ı İnşâ, Divan-ı İstîfâ, Divan-ı İşrâf, Divan-ı Arz ve Divan-ı Berîd adı verilen beş ayrı divandan teşekkül etmekteydi. Bu divanlardan biri olan

---

[83] Corci Zeydan, **Medeniyet-i İslamiyye Tarihi,** c. I, Zeki Meğamiz (terc.), İstanbul 1327, s. 223; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 9; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi,** 15. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2011, s. 175.

[84] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 14.

[85] Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi,* s. 124; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 19.

[86] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 17; Nizamü'l-Mülk, **Siyâset-nâme,** 5. Baskı, Mehmet Altan Köymen (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 2020, s. 135.

Divan-ı İnşâ, Divan-ı A'lâ'ya bağlı olarak çalışmakta olup, Divanü'r-Resâil, Divanü'r-Resâil ve'l-İnşa, Divan-ı Tuğra ve'l-İnşa ya da sadece Divan-ı Tuğra adıyla da bilinmekteydi[87].

Selçuklularda Divan-ı Tuğra'nın reisine "sahib-i divan-ı tuğra", "sahib-i divan-ı inşâ", "münşî-i memalik" ya da "tuğraî" adı verilmekteydi[88]. Bu devirde yazıların kaleme alınması hususunda edebî şekle ehemmiyet verildiğinden sahib-i divan-ı tuğra'nın mükemmel bir üslûba sahip olması icap etmekteydi. Divan-ı A'lâ'dan çıkan her türlü emirnameyi, mektubu ve her muhabereyi son derece itinalı bir şekilde kontrol eden sahib-i divan-ı inşâ, vezirden sonraki en büyük devlet memuru olup, umumiyetle niyabet-i vezaret (vezir naipliği) vazifesini de yerine getiriyordu[89]. Selçukluların Abbasîlerden tevarüs ettikleri divanlardan biri olan Divan-ı İnşâ, Büyük Selçuklular zamanında Oğuz ananesinin de tesiriyle Divan-ı Tuğra'ya, sahib-i divan-ı inşâ ise tuğraîye dönüşmüştür[90].

Divan-ı Tuğra, Selçuklular devrinde devletin dahili ve harici yazışmalarını yürüten ve muhaberatı temin eden bir daire olup, sultan namına yazılan her türlü ferman, menşur, emirname, ecnebi hükümdarlara ve Selçuklu eyaletlerine gönderilen fetihname, mektup ve muahede gibi resmî vesikaların hazırlanması işini yerine getirmekteydi. Sahib-i divan-ı tuğra ya da diğer bir ifadeyle tuğraî ise divandaki kâtipler tarafından yazılan tahriratı kontrol eder, icabında yanlışları düzeltir ve üzerlerine hükümdarın tuğrasını çekerdi[91].

---

[87] el-Bondârî, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi),** Kıvameddin Burslan (çev.), İstanbul: TTK Yayınları, 1943, s. 60-61, 99, 124, 173, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür,** Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 508-509; V.M. Zaporozhets, **The Seljuks,** Hannover 2012, s. 158; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 17.

[88] el-Bondârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra,* s. 60; Gıyasüddîn B. Hüsameddîn el-Hüseynî Hândmîr, **Düstûrü'l-Vüzerâ,** Said Nefîsî (neşr.), Tahran: Çaphane-i İkbâl, 1317, s. 195; Nâsireddîn Münşî Kirmânî, **Nesâimü'l-Eshâr min Letâimü'l-Ahbar,** Mîr Celâleddîn Urmevî (neşr.), Tahran: İntişârât-ı İttilaât, 1364, 65.

[89] Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,** c. III, 4. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 2001, s. 184; Aydın Taneri, "Divan", **DİA,** c. 9; İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 383; Nizamü'l-Mülk, *Siyâset-nâme,* s. 135 vd.

[90] Takiyüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrîzî, **Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,** c. II, Kahire 1987, s. 226; M. Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri", **Belleten,** c. II, Ankara 1935, s. 62; Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar,** Ankara: TTK Basımevi, 1958, s. 23-24.

[91] İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu,** İstanbul 1953, s. 148; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* c. III, s. 184; Erdoğan Merçil, **Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı (Merkez ve Eyalet Divanları),** İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 64; Cevdet Yakupoğlu ve Namiq Musalı, **Hasan b. Abdülmü'min el Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı,** 1. Baskı, Ankara: TTK Yayınlar, 2018; s. 89-90; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar,* s. 23; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 43; Zaporozhets, *The Seljuks,* s. 158, 256.

Selçuklularda sahib-i divan-ı tuğra ya da tuğraî adı verilen memurun ehemmiyetli vazifelerinden biri de vezirin sultana refakat edemediği hâllerde, ona vekaleten hükümdara refakat ederek vezaret görevini yerine getirmekti. Mesela Selçuklu sultanı ava çıktığında tuğraî onun maiyetinde bulunarak vezire vekalet ederdi. Zira devlet işleriyle alakadar olan vezirin av esnasında sultana refakat etmesi mümkün değildi[92].

Selçuklu Devleti'nde tuğraî tarafından yerine getirilen işler Osmanlı Devleti'nde nişancının uhdesinde olduğundan, Osmanlılarda nişancı yerine tuğraî tabiri de kullanılmıştır. Keza Osmanlı Devleti'nde nişancı ve önceleri nişancının himayesinde çalışan reisülküttab tarafından ifa edilen vazifeler ise Selçuklu Devleti'nde Divan-ı Tuğra tarafından yerine getiriliyordu[93].

2.2.5. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Nişancılık Müessesesi

Pek çok idari müessesesini Büyük Selçuklu Devleti'nden aynen alan Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkez teşkilatında da başlıca icra organları divanlardır. Divan-ı A'lâ ya da Divan-ı Saltanat adı verilen Büyük Divan'a sultandan başka sahib-i divan da denilen vezir riyaset ederdi. Divan-ı A'lâ, başta vezir olmak üzere nâib-i saltanat, atabey, müstevfî, pervaneci, tuğraî, emir-i arız ve müşrif-i memalik adı verilen azalardan teşekkül etmekteydi[94]. Divan-ı A'lâ azalarının reisi statüsünde oldukları ikinci derecedeki divanlar ise büyük divan tarafından kendilerine havale edilen işleri gördükten sonra yine büyük divana arz ederlerdi[95].

Anadolu Selçuklularında ikinci derecedeki divanların en mühimlerinden olan Divan-ı Tuğra; menşur, berat ve namelerin yazılarak sultanın tuğrasının çekildiği devlet dairesidir. Bu dairenin riyasetinde bulunan reise tuğraî denilmiştir. Sultan namına yazılan her türlü ferman, menşur ve emirnameler ile ecnebi hükümdarlara gönderilen mektuplar tuğraî tarafından

---

[92] el-Bondârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra,* s. 102; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* c. III, s. 184; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 43.

[93] Gökbilgin, "Nişancı", s. 299; Aybars Pamir, "Nişancı ve Hukuki Statüsü", **AÜHFD,** c. 59, sy. 2, Ankara 2010, s. 693-694.

[94] Refik Turan, **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan),** 1. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2020, s. 36; V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti,** 1. Baskı, Azer Yaran (çev.), Ankara 1988, s. 251; Aydın Taneri, "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** sy. 6-7, Ankara 1966, s. 149.

[95] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 92-93; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s.234.

kaleme alınırdı. Bu cihetten tuğraîler, iyi tahsil görmüş olmalarının yanı sıra Arapça ve Farsça'yı da iyi bilen âlim ve edip kişiler arasından tayin edilirlerdi[96].

Osmanlı devlet teşkilatında nişancının vazifelerinden biri olan resmî vesikalara hükümdarın imzası mahiyetinde olan tuğrasını çekmek, Anadolu Selçuklu Devleti'nde tuğraî tarafından ifa edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlılarda nişancılar tarafından yerine getirilen yeni fethedilen ülkelerdeki toprakların tahriri (yazılması) ve tımar, zeamet ve haslardan oluşan dirliklerin yürürlükteki kanun ve nizamlara uygun olarak tevcihi muameleleri Anadolu Selçuklular devrinde tuğraî yerine pervaneci tarafından yapılmıştır.

Pervaneci, Anadolu Selçuklu Devleti'nde Divan-ı A'lâ azalarından biri olup devlete ait arazilerin tahriri, ıkta olarak tevzii (dağıtılması) ve bununla alakalı menşur ve beratların tanzim edilerek lazım gelen defterlerin tutulması gibi işleri ifa etmekteydi[97]. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde pervaneci tabiri hiç kullanılmamış olup, bu vazife en baştan itibaren nişancıların uhdesine bırakılmıştır.

2.2.6. İlhanlılar Devleti'nde Nişancılık Müessesesi

İlhanlıların idarî, malî, askerî ve hukukî müesseseleri incelendiğinde Moğollardan evvel Türkistan'da geliştirilen Türk devlet sistemiyle benzerliği dikkat çekmektedir. Zira bu sistem, Cengiz Han devrinden itibaren Moğollara hocalık ve müşavirlik yapmış olan Uygur ve Hârizm Türkleri vasıtasıyla Moğollarca da kabul edilmiştir[98]. Keza İlhanlıların bu sistemi, kendilerinden sonra Yakındoğu'da devlet kuran hanedanlara ve bu meyanda Osmanlılara da numune olmuştur. Nitekim İlhanlı devlet teşkilatının temelini teşkil eden divan, vezirlik, nâiblik ve beylerbeyiliği gibi müesseseler, Selçuklularda olduğu gibi kısmî birtakım değişikliklerle Osmanlılar devrinde de yaşatılmıştır[99]. Bu minvalde örfî-sultanî mahiyeti olan

---

[96] Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,** İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1944, s. 157; Taneri, "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", s. 159; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti,* s. 254-255; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 97; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi,** c. I, 6. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 30; Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan),* s. 42.

[97] Sevim/Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür,* s. 512; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,* s. 157; İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,** 3. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s. 102. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 95; Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan),* s. 47; Zaporozhets, *The Seljuks,* s. 256; Muharrem Kesik, "Pervane", **DİA,** c. 34 İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 244.

[98] Bahaeddin Ögel, **Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri,** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s. 30 vd.; Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri,** Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 1994, s. 116-121; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa,** 1. Baskı, Mürsel Öztürk (çev.) Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 72, 97.

[99] Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", **DİA,** c. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 104.

ve devletin resmî makamları tarafından hazırlandığı açıkça anlaşılan ilk devir Osmanlı vesikalarında yer alan diplomatik kaideler ile tuğra, elkab, dua ve lânet gibi tabirlerde de İlhanlıların izlerine rastlamak mümkündür[100].

İlhanlıların devlet idaresinde Divan-ı Büzürk, Divan-ı İlhanî ya da Divan-ı Kebir-i İlhanî olarak isimlendirilen divan, İlhanlı Devleti'nin en yüksek icra heyetidir. Sahib-i divan-ı büzürk ya da sahib-i divan-ı İlhanî adı verilen vezirin riyasetinde toplanan bu divan; nâib-i vezir, müstevfî, müşrif, nâzır, uluğ bitikçi, münşi, hakem ve hafız-ı mal unvanıyla anılan azalardan teşekkül etmekteydi[101].

İlhanlı Devleti'nde Divan-ı Büzürk ya da Divan-ı Kebir-i İlhanî olarak isimlendirilen divanın azaları arasında olan uluğ bitikçi, İlhanlı Büyük Divanı'nın başkâtibi mahiyetinde olup, bu divandan çıkan emir ve kararları emrinde çalışan bahşı ve bitikçilere yazdırır, emir ve vezirlere ait ferman ve hükümleri kontrol ederek temize çekerdi. Divana ait malî işlerin takibini yapmak ve divanın gelir ve masraf defterlerini tetkik ederek divan kayıtlarını tutmak da uluğ bitikçinin vazifeleri arasındaydı. Keza eyalet divanlarında bulunan bitikçileri de o tayin ederdi. Nihayet beratlar ve diğer resmî evrak da onun bilgisi dahilinde yazılırdı[102].

Uygurların devlet idaresinde kâtiplik hizmetleri ile harici münasebetleri yürütmekle vazifeli olan ve bitikçi adı verilen memur, muhtemelen Uygur kâtipleri vasıtasıyla Moğol diline de sokulmuş ve uluğ bitikçi unvanıyla İlhanlıların devlet teşkilatında yerini almıştır[103].

Divan-ı Kebir-i İlhanî kaleminde vazifeli bitikçi ve bahşılar tarafından kaleme alınan ferman ve emirlerin gönderilecekleri bölge ve devletlerin dilleri ve yazıları ile yazılması kanun gereğiydi. Irak-ı Arap mıntıkasına gönderilecek hükümler Arapça, İran'a ve Farsça konuşan diğer memleketlere gönderilecek hükümler ise Farsça olarak kaleme alınırdı. Türk ve Moğol hükümdarlarına gönderilen hükümler ise kendi dil ve yazılarıyla yollanmaktaydı. Binaenaleyh Divan-ı Kebir-i İlhanî kalemlerinde çeşitli dil ve yazıları iyi bilen, farklı din ve

[100] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 672.

[101] Özkan Dayı, **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295),** 1. Baskı, Ankara: Altınordu Yayınları, 2019, s. 303; Özkan Dayı, "İlhanlı İdarî Taşkilatı I: Divanlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. 40, sy. 69, Ankara 2021, 82; Ankhbayar Danuu, "İlhanlı Devleti'nde Vezaret", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Ankara Üniversitesi SBE, 2016), s. 313-314.

[102] Ercan Gördegir, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316),** Ankara: İksad Yayınevi, 2021, s. 240; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295),* s. 313; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 219-220; Dayı, "İlhanlı İdarî Taşkilatı I: Divanlar", s. 87.

[103] Küçükaşçı, "Kâtip", s. 50.

mezheplere mensup bahşıyân ya da bitikçiyân-ı divan adı verilen memurlar istihdam edilmekteydi[104].

Uluğ bitikçiden başka Divan-ı Kebir-i İlhanî'de yazı işleri ile uğraşan ve münşi adı verilen bir memur daha vardı. İnşa-i Memalik veya Divanü'r-Resâil denilen dairenin reisi olan münşi, ecnebi hükümdarlara, emirlere, vezirlere ve diğer devlet adamlarına yazılacak name, ferman ve berat gibi resmî vesikaları herkesin rütbe, derece ve mevkiine göre muhtelif hitap şekilleri kullanmak suretiyle yazardı. Aynı zamanda İlhanlı hükümdarının sır kâtibi de olan münşinin başında bulunduğu resmî dairenin yazı işlerine hiç kimse müdahale etmezdi[105].

İlhanlılarda kâtiplik hizmetleri ve ecnebi memleketlerle münasebetler uluğ bitikçi ve münşinin emrindeki devlet daireleri tarafından yürütülüyordu. Osmanlı Devleti'nde nişancı ve başta nişancıya bağlı olarak çalışan reisülküttab ve Divan-ı Hümayun kalemleri tarafından yürütülen hizmetler, İlhanlı devlet teşkilatında uluğ bitikçi ve münşi arasında paylaştırılmıştır. Bununla beraber uluğ bitikçi, Osmanlı Devleti'nde nişancı tarafından yapılan vazifelerin tamamını ifa eden bir memuriyet olmadığı gibi, Osmanlılardaki nişancıdan farklı olarak, devlete ait malî işlerle de meşguldü. Halbuki Osmanlılar zamanında malî işlere bakan makam, defterdarlıktır.

2.2.7. Mısır'daki Müslüman Devletlerde Nişancılık Müessesesi

X. asırdan itibaren Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Fatımî Devleti'nin idari bünyesindeki divanlar esasen Abbasî divanları ile benzerlik arz etmektedir. Emevîler ve Abbasîlerin ilk devirlerindeki Divanü'r-Resâil, Abbasîlerin sonraki devirlerinde olduğu gibi Fatımîler devrinde de Divanü'l-İnşâ adıyla anılmıştır. Fatımîlerin devlet teşkilatında Divanü'l-İnşâ reisine "sahibü divanü'l-inşâ", "sahibü desti'ş-şerif" ya da "eş'şeyhü'l-eccil"

[104] Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295),* s. 313; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 220; Mansuroğlu, "Bitikçi", s. 657.

[105] Gördegir, *Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316),* s. 236-237; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 220-221; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295),* s. 313-314; Danuu, "İlhanlı Devleti'nde Vezaret", s. 315.

adı verilmiştir[106]. Keza hükümdarın mektuplarını yazan kâtibe ise "sâhibü'l-kalemi'd-dakîk" adı verilirdi[107].

Bu devirde sultanın fermanları ve mektupları da dahil olmak üzere her türlü resmî evrak Divanü'l-İnşâ'da hazırlanmıştır[108]. Resmî yazışmalar Divanü'l-İnşâ reisinin nezaretinde ve rütbece vezirlerden sonra gelen kâtipler tarafından kaleme alınmıştır[109]. Fatımîlerin merkez teşkilatındaki Divanü'l-İnşâ'nın daha küçük numuneleri de eyaletlerde yer almıştır[110].

Devlet teşkilatlarını büyük ölçüde mirasçısı oldukları Fâtımîler'den devralmış olan Eyyûbîler'de devletin resmî yazışmaları, en mühim hükümet dairesi olarak kabul edilen Divan-ı İnşâ tarafından yürütülmüştür[111]. Devlet idaresinde bürokrasinin merkezi olan Divan-ı İnşâ, her türlü dahili ve harici yazışmaların yapıldığı tayin, azil ve nakil kararlarının alındığı merci idi[112].

Eyyûbîler devrinde "sahibü divan-ı inşâ", "nâzirü divan-ı inşâ" ya da "kâtibü's-sır" gibi isimlerle anılan Divan-ı İnşâ reisi aynı zamanda "kâtibü'd-dest" ve "kâtibü'd-derc" lakaplarını da kullanmıştır[113]. Bu devirde vezaret vazifesini de üstlenen Kâtibü's-Sırr, dahiliyeden ve hariciyeden sultana gönderilen resmî evrakı okuyup cevaplamak, merasimleri idare etmek, sultanın huzurunda cereyan eden davalarda şikâyetleri okuyup lazım gelen cevapları yardımcılarına yazdırmak ve sultanın huzurunda toplanan meşveret meclislerinde

---

[106] Tülay Yürekli, "Zengiler ve Eyyûbilerde İstihbarat", **Türkiyat Mecmuası,** s. 27/2, İstanbul 2017, s. 295; Tahraoui Ramdane ve Merah Souad, "The Fatimid Educational Administration in Egypt", **International Journal of Humanities and Social Science,** v. 4, no. 11, September 2014, s. 140.

[107] Ebu'l Abbâs Ahmed bin Ali el-Kalkaşandi, **Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,** c. VI, Yusuf Ali Tavîl (nşr.), Beyrut 1987, s. 200.

[108] Farhad Daftary, **The Ismâîlîs Their History and Doctrines,** 2. Baskı, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 213.

[109] Ebu'l Abbâs Ahmed bin Ali el-Kalkaşandi, **Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,** c. III, M. Hüseyin Şemsüddin (nşr.), Beyrut 1987, s. 565-566; Küçükaşçı, "Kâtip", s. 50.

[110] Ramazan Şeşen, "Divan", **DİA,** c. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 380.

[111] H. L. Gottschalk, "Diwan", **EI (New Edition),** c. II, London-Leiden 1991, s. 328.

[112] Ramazan Şeşen, **Eyyubiler / 1169-1260,** İstanbul: İSAM Yayınları, 2022, s. 176; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA,** c. 12, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 25.

[113] Ayşe Dudu Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı,** Ankara: TTK Yayınları, 2013, s. 255; Şeşen, *Eyyubiler / 1169-1260,* s. 176; Yürekli, "Zengiler ve Eyyûbilerde İstihbarat", s. 295.

icap eden izahatı yapmakla vazifeliydi. Keza Eyyûbîlerde posta ve muhaberat işlerinin tanzimi de Divan-ı İnşâ'nın vazifeleri arasında olmuştur[114].

Eyyûbîlerden sonra Mısır'a hâkim olan Memlûk Devleti'nde devlet memurları erbabu's-seyf ve erbabu'l-kalem olarak ikiye ayrılmıştır[115]. Abbasî ve Selçuklularda olduğu gibi Memlûk Devleti'nde de erbabu'l-kalem idareci sınıf içerisinde güçlü bir zümre olarak sivrilmiş ve idari yapı içerisinde üstün vaziyete geçmiştir[116].

Memlûklerde erbabu'l-kalem mensuplarını yetiştiren ve bünyesinde barındıran müessese ise tüm bürokratik teşkilatın da başı olan Divanü'l-İnşâ olmuştur. Memlûk Devleti'nde Divanü'l-İnşâ, Kitabetü's-Sır olarak da adlandırılmıştır. Kitabetü's-Sır dairesinin reisine ise "kâtibü's-sır" adı verilmiştir[117]. Maiyetinde "küttâbü'd-dest" ya da "küttâbü'd-derc" adı verilen kâtipler zümresi bulunan kâtibü's-sır, devlet teşkilatında sivil idareciler hiyerarşisinde en üstte gelirdi[118]. Vazifesi icabı devlet sırlarına vâkıf olan kâtibü's-sır, son derece mutemet (güvenilir) ve muhatabına göre farklı üsluplarda mektuplar yazabilen kişiler arasından seçilirdi[119].

Ecnebi devletlerle ve dahili eyaletlerle yapılan yazışmalar, veliaht ve diğer memurların tayinleriyle alakalı tefviz ve tevkiler, halkın şikâyetlerine dair kararlar, Divanü'l-İnşâ'da hazırlanırdı. Divanın reisi elçileri ve gelen mektupları sultana takdim ederdi. Devletin istihbarat ve posta işleri de Divanü'l-İnşâ tarafından yürütülmekteydi[120].

---

[114] Takiyûddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrîzî, **Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,** c. III, Kahire 1996, s. 367; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* s. 256; Şeşen, *Eyyubiler / 1169-1260,* s. 176.

[115] Samira Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** c. 2, sy. 1, Haziran 1984, s. 37-41; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 235.

[116] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 676; Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s. 41.

[117] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 131; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 365; Kâzım Yaşar Kopraman, "Memlükler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** c. 7, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, s. 23; P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", Samira Kortantamer (çev.), **Belleten,** c. 52, sy. 202, Ankara 1988, s. 243 Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s. 41-42.

[118] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 138; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı,* s. 258; Yürekli, "Zengiler ve Eyyûbilerde İstihbarat", s. 295; Kopraman, "Memlükler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", s. 24; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 367 vd.

[119] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 138; Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", s. 41; Kopraman, "Memlükler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat", s. 23-24.

[120] el-Kalkaşandi, *Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa,* c. I, s. 136; Uzunçarçılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 366-367; Gottschalk, "Diwan", s. 330; Yürekli, "Zengiler ve Eyyûbilerde İstihbarat", s. 295; Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 243; İsmail Yiğit, "Memlûkler", **DİA,** c. 29, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, s. 94.

Mısır'da kurulan Müslüman devletlerden Fatımîler, Eyyûbîler ve Memlûklerde Divanü'l-İnşâ reisi olan ve "sahibü divani'l-inşâ", "nâzirü divani'l inşâ" ya da "kâtibü's-sır" gibi isimlerle anılan memurun esas vazifesi Osmanlı Devleti'nin ilk ve orta zamanlarındaki Divan-ı Hümayun şefliği olup, bu iş Osmanlılarda nişancılar tarafında yerine getirilmiştir[121].

2.2.8. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Nişancılık Müessesesi

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İran ve Irak'ta hüküm süren Karakoyunlu Devleti ile XIV. asırdan XV. asrın başlarına kadar İran ve Şarkî Anadolu'ya hükmeden Akkoyunluların devlet teşkilatları esas itibariyle selefleri Celâyirlilere, dolayısıyla İlhanlıların devlet teşkilatına dayanmaktaydı[122].

Akkoyunlular ve Karakoyunluların idari teşkilatlarının merkezinde devlete ait umumi işlerin tertip ve tanzim edildiği büyük divanın reisine "sahib-i divan" adı verilirdi. Sahib-i divanda bulunan mühür ile icap eden resmî evrak mühürlenirdi[123]. Keza bu devletlere ait fermanlarda tuğra yerine damga kullanılmıştır. Mesela Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Karamanoğlu Ahmed Bey'e yolladığı hükmün sonunda sultanın mührü ve sağ üst köşede ise Akkoyunluların mensubu oldukları Bayındır boyunun damgası bulunmaktaydı. Keza aynı damga Uzun Hasan tarafından Sultan II. Mehmed'e gönderilen mektupta da yer almaktaydı[124].

Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinde hüküm, nişan ve yarlık gibi resmî yazışmalar, pervaneci ismi verilen memurlar tarafından yerine getirilirdi. Bu tür resmî evrakın yazıldığı divana Pervâne ya da Pervançei Hümâyun adı verilirdi[125]. Bilâhare pervaneci tarafından yerine getirilen bu işler Osmanlı Devleti'nde nişancılar ve nişancıların maiyetinde reisülküttablar tarafından ifa edilmiştir.

---

[121] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 366.

[122] M. Çetin Varlık, "Kara Koyunlular", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,** c. 8, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, s. 479; Mükremin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", **İA,** c. 1; İstanbul: MEB, 1978; s. 263; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **DİA,** c. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s. 273.

[123] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,** 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1969, s. 205; İlhan Erdem ve Kazım Paydaş, **Ak-Koyunlu Devleti Siyasi Tarihi ve Yönetim Yapısı,** İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021, s. 219; Mükremin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", **İA,** c. 1; İstanbul: MEB, 1978; s. 263; Varlık, "Kara Koyunlular", s. 480.

[124] Yusuf Halaçoğlu, "Damga", **DİA,** c. 8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 454.

[125] Erdem/Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Siyasi Tarihi ve Yönetim Yapısı,* s. 214; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* s. 280; Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA,** c. 24, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 437.

Öte yandan Osmanlı kaynaklarında İdris-i Bitlisî'nin Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu tahtına oturan Yakup Bey ve halefleri Rüstem ve Elvend beylerin devri saltanatlarında nişancılık yaptığı nakledilir[126]. Keza Muhyî-i Gülşenî, Akkoyunluların yıkılmasından sonra Osmanlı Devleti'ne iltica eden ve Sultan II. Bayezid'in ihsanına mazhar olan İdris-i Bitlisî'nin padişahın hususi nişancısı olduğunu söyler[127].

Sultan'ın emriyle "Heşt Bihşt" adında Farsça bir Osmanlı tarihi kaleme alan İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim devrinde ise padişahın şark politikasına müşavirlik yapmıştır. Sultan I. Selim'in Çaldıran Seferi'ne de iştirak eden İdris-i Bitlisî, padişahın İstanbul'a dönmesinden sonra maiyetindeki on bin askeriyle şehrin kurtarılmasına yardım etmiştir. Bizzat sultanın emriyle havalideki aşiret beyleriyle görüşerek idarelerindeki beldelerin sulh ile Osmanlı tabiiyetine geçmesine vesile olan İdris-i Bitlisî'ye Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilen üzeri tuğralı boş kağıtlar doldurularak beylerin Osmanlı'ya itaati temin edilmiştir[128].

2.2.9. Hindistan'daki Müslüman Devletlerde Nişancılık Müessesesi

X. asırdan itibaren Hindistan'da da hüküm süren Gazne Devleti'nin dört büyük divanından biri olan Divan-ı Risalet, devlete ait dahili ve harici bütün yazışmaların yürütülmesi ve vesikaların hazırlanmasıyla vazifeliydi. Divan-ı Risalet, "sahib-i divan-i risalet" adı verilen yüksek rütbeli memurun riyasetinde çalışmalarını sürdürmekteydi[129].

---

[126] Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî,** 1. Baskı, Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (haz.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014, s. 157; Taşköprülüzâde İsâmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, **eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,** 1. Baskı, Muhammet Hekimoğlu (haz.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2019, s. 502; Habîbî Ahmed Bin Derviş, **Ed-Devhatü'l-İrfâniyye Fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye,** 1. Baskı, Ramazan Ekinci (haz.), İstanbul: TYEKB, 2021, s. 379; İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, **Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,** 1. Baskı, Gökhan Alp (haz.), İstanbul: TYEKB Yayınları, 2021, s. 416; Şeref Han, **Şerefname Kürt Tarihi,** Mehmet Emin Bozarslan (çev.), İstanbul: Ant Yayınları, 1971, s. 392.

[127] Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî,* s. 91; Abdülkadir Özcan, "İdrîs-i Bitlisî", **DİA,** c. 21, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 486.

[128] Mecdî Mehmed Efendi, **Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik,** c. 2, 1. Baskı, Bilal Alpaydın ve Fatih Odunkıran (haz.), İstanbul: TYEKB, 2022, s. 871-872; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih,** c. 5, 1. Baskı, İsmet Parmaksızoğlu (sad.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979, s. 238-239; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi,** c. II, Mümin Çevik (haz.), İstanbul: Milliyet, 2010, s. 568 vd.

[129] Ishtiaq Husain Qureshi, **The Administration of Sultanate of Dehlî,** Lahore 1942, s. 85; Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi,** c. 1, İlk Çağlardan Gürkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526), 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 220, 230; Erdoğan Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür),** 1. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, a. 186 vd.; Güller Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve

Gazne sultanının halife, müstakil ve yarı müstakil hükümdarlar ve yüksek derecedeki devlet ricali ile olan yazışmaları Divan-ı Risalet tarafından yürütülürdü. Sultanın emri istikametinde hazırlanan resmî vesikalar, bizzat sahib-i divan-ı risalet tarafından ya da onun emri altındaki kâtiplerce yazılır ve imza için sultana arz edildikten sonra alakalı makamlara gönderilirdi. Aynı zamanda Gaznelilere ait resmî vesikaları muhafaza edildiği makam olan Divan-ı Risalet'te yazışmalar Arapça ve Türkçe yapılmıştır[130].

Sultanın riyasetinde toplanan müşavere meclislerinin tamamına katılan sahib-i divan-ı risalet, sultanın katılmadığı zamanlarda ise toplantı meclisi ile sultan arasındaki muhabereyi temin ederdi. Keza Gazne sarayına gelen elçilerle yapılan müzakerelere de vezirle birlikte iştirak eden sahib-i divan-ı risalet, müzakerelerin neticelenmesinde ehemmiyetli rol oynardı[131]. Gaznelilerin devlet teşkilatındaki sahib-i divan-i risalet adı verilen memur tarafından yerine getirilen vazifeler, Osmanlı Devleti'nde nişancılar tarafından ifa edilirdi.

XIII. asırdan itibaren Hindistan'a hâkim olan Delhi Türk Sultanlığı'nda devletin dahili ve harici bütün yazışmaları Divan-ı İnşâ adı verilen daire tarafından idare edilmiştir. Sultan adına yazılan ferman ve beratlar, ecnebi hükümdarlara ve ülke içerisinde çeşitli valilere gönderilen mektup ve fetihnameler Divan-ı İnşâ'da hazırlanmışlardır. Ferman-ı tuğra ya da ahkâm-ı tevkî adı da verilen idari işlerle ilgili ferman ve berat gibi resmî evrak Divan-ı İnşâ'da yazılarak üzerlerine hükümdarın tuğrası çekilmiştir. Divan-ı İnşâ dairesinin reisine ise debîr ya da debîr-i memâlik adı verilmiştir. Keza debîr-i memalik, "umdetü'l-mülk" lakabıyla da anılmıştır[132]. Delhi Türk Sultanlığı'nın idari teşkilatında debîr veya debîr-i memâlik olarak isimlendirilen memur tarafından yapılan işler, Osmanlılar devrinde nişancılar tarafından yerine getirilmiştir.

Kültür", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi SBE, 1995), s. 246; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", **DİA,** c. 13, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 482.

[130] Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", s. 252-253; Gülseri Okudan, **Afganistan ve Hindistan Fatihi Sultan Gazneli Mahmûd,** Ankara: İksad Yayınevi, 2020, s. 105-106; Nazan Aydoğdu, "Karahanlı ve Gazneli Devletinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırılması", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi SBE, 2018), s. 77.

[131] Nuhoğlu, "Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", s. 254; Aydoğdu, "Karahanlı ve Gazneli Devletinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırılması", s. 77.

[132] S. Haluk Kortel, **Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414),** 1. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 235-236; Qureshi, *The Administration of Sultanate of Dehlî,* s. 85; Bayur, *Hindistan Tarihi,* c. 1, s. 340-341; A. S. Bazmee Ansarı, "Divan", **DİA,** c. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 385.

XVI. asrın başlarından H. 1274 (M. 1858) yılına kadar Hindistan'da hüküm süren Gürgâniye Devleti devrinde devletin maliye ve gelirler kısmını idare eden memur, "divan" olarak isimlendirilmiştir. Divan adı verilen bu memura bağlı olarak faaliyet gösteren maliye nezareti ise "divanî" diye anılmıştır. Bu devirde divan, mali vazifelerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde nişancılar tarafından ifa edilen ferman ve resmî mektupların tanziminden de mesul olmuştur[133]. Bu cihetten Osmanlılarda nişancılar tarafından yerine getirilen işlerin bir kısmının Gürgâniye Devleti'nde esas vazifesi maliye nazırlığı olan ve "divan" adı ile bilinen memurlar tarafından ifa edildiği söylenebilir.

2.3. Avrupa Tarihinde Nişancılığın Muadili Müesseseler

Avrupa devletlerinin tarihinde Osmanlı Devleti'ndeki nişancılığın muadili olabilecek makamlar tetkik edildiğinde "chancelier" (şansölye) adı verilen memuriyet dikkat çekmektedir. Şansölye, Latince'deki "cancellarius" kelimesinden gelme bir tabirdir.

H. 184 (M. 800) senesinde Mukaddes Roma-Germen İmparatoru olarak taç giyen Frank Kralı Büyük Karl (Carolus Magnus, Şarlman), sarayında "notarius" olarak adlandırılan ve yazı işlerini yürütmekle vazifeli olan bir kâtip sınıfı istihdam etmiştir. Bu kâtiplerin başında bulunan ve aynı zamanda rahip olan şansölye, krala ait evrakın yazılması ve altına krallık mührünün basılmasından mesul idi[134].

Tarihî safahat içerisinde şansölye, Fransa'da varlığını sürdürmüştür. Fransız idarî teşkilatında resmî yazışmaların hazırlanmasına nezaret etmek, yazılan evrakın kontrol ve teyidini yaptıktan sonra mühürlemek ve nihayet bir nüshasını arşivleyerek muhafazasını sağlamak gibi işler şansölye tarafından yapılmıştır[135].

Öte yandan Büyük Karl'ın ölümünden sonra varisleri kendi aralarında mücadeleye tutuşmuşlar, mahallî idareciler de bu kargaşadan istifade ederek istiklâllerini kazanmışlar ve makamlarını hususi mülke dönüştürerek oğullarına miras bırakmışlardır. Bu karışıklıkların neticesinde Ortaçağ müddetince Avrupa'ya hâkim olan feodalizme geçilmiştir[136]. Bu devirde

---

[133] Jadunath Sarkar, **Mughal Administration,** Calcutta: M. C. Sarkar & Sons, 1920, s. 51-52; Ansarı, "Divan", s. 385-386.

[134] Charlers Seignobos, **Avrupa Milletlerinin Tarihi,** Semih Tiryakioğlu (çev.), İstanbul: Varlık Yayınları, 1960, s. 87; Ekrem Buğra Ekinci, **Hukukun Serüveni,** 2. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2015, s. 386-387.

[135] Lucien Perrichet, **La Grande Chancellerie De France Des Origines A 1328,** Paris 1912, s. 69-135, 219-285; 355-428.

[136] Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Toprak Düzeni,** 2. Baskı, Adana: Çağ Üniversitesi, 2000, s. 24.

Avrupa'da hüküm süren krallar resmî vesikaları yazdırmak ve bunların muteber hale gelmesi için üzerlerini balmumuyla mühürletmek üzere şansölyeler istihdam etmişlerdir[137].

İngiltere tarihinde nişancılık müessesesinin muadili olan makamın "chancery" adı verilen ofis olduğu söylenebilir. Başında "chancellor" ismiyle bilinen bürokratın olduğu bu ofis, kraliyet sekreterliği ve mühür odası olarak vazife yapmıştır[138].

Chancellor[139], Kral I. Henry'nin devri saltanatında, kendisine bağlı şekilde çalışan ehemmiyetli sayıda kâtiplerden teşekkül eden bir yazıhanenin reisi statüsündeydi. II. Henry'nin krallığı devrinde ise gelişmiş bir ofise sahip olan chancery, daha da kompleks bir yapıya dönüşmüş ve devlet teşkilatındaki ehemmiyetli memurlardan biri olan chancellor ise merkezdeki en mühim memur hâline gelmiştir. Bu devirde chancellor'un riyasetinde yazılan resmî evrak da bazı muayyen hususiyetlere sahipti. Kısa ve öz ifadeler kullanılır, resmî kaidelere kati surette riayet edilirdi[140].

2.4. Roma İmparatorluğu'nda Nişancılığın Muadili Müesseseler

Roma İmparatorluğu'nun ilk devirlerinde yerleşmiş bir kamu hizmeti sistemi mevcut değildi ve merkezi yönetim ile eyaletlerdeki idari ofisler arasındaki irtibat zayıftı. İmparator Augustus ve halefleri, devleti kendi hususi işlerinin bir parçası olarak idare ederlerdi. Azatlılarını kendi hususi sekreterleri olarak istihdam eden imparatorlar, bunlar vasıtasıyla çeşitli kademelerde vazifeli memurlarla irtibat kurarlardı[141].

İmparator Claudius devrinde nüfuz sahibi azatlılar, devlet teşkilatında vazife sahalarını tespit eden muayyen unvanlara sahip çeşitli memuriyetlerin teşekkülünü sağladılar. "A rationibus", "ab epistulis", "a libellis", "a cognitionibus" ve "a studiis" bu devirde teşekkül eden memurlukların başında geliyordu. Hazine sekreteri olarak görev yapan "a rationibus", imparatorluğun maliyesinden sorumluydu. "Ab epistulis", imparator tarafından memurlara ve diğer kişilere verilen emirleri hazırlamakla vazifeliydi. "A libellis", imparatora gönderilen her türlü talepleri toplamakla görevliydi. Bizzat imparator tarafından yürütülen adli soruşturmalarda sekreterlik yapan "a cognitionibus", kararın verilmesi için icap eden

[137] Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Tarihi,* s. 138.

[138] Bertie Wilkinson, **The Chancery Under Edward III,** Manchester: University Press, 1929, s. XXIII.

[139] İngiliz devlet teşkilatında "chancellor" unvanını taşıyan pek çok memur vardır. Burada bahsi geçen ise resmî evrakın yazılması ile mühürlenmesinden mesul olan ve "chancery" adı verilen dairenin reisidir.

[140] Wilkinson, *The Chancery Under Edward III,* s. 2-3.

[141] Arthur Edward Romilly Boak, **A History of Rome to 565 A. D.,** New York: The Macmillan Company, 1921, s. 321.

bilgileri hazırlardı. "A studiis", adli veya idari işlerin yürütülmesinde imparatorlara misal teşkil etmesi için emsal kararları araştırmakla vazifeliydi[142].

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun merkez teşkilatında salâhiyetler imparatorun talepleri istikametinde "logothete" adı verilen yüksek memurlar arasında paylaştırılmıştı. Mesela "logothete tou stratiotikou" askerî harcamalardan, "logothete tou genikou" vergilerin toplanmasından ve "logothete tou dromou" muhaberenin temini ve posta hizmetlerinden mesul olmuştur. Zamanla imparatorun muhafazası, imparatorluk törenlerinin tanzimi ve diplomatik hizmetlerin ifası da bunlara tevdi edilmiştir[143].

Roma İmparatorluğu'nun idarî teşkilatında yer alan ehemmiyetli memuriyetlerden bir diğeri de Constantinus Magnus (Büyük Konstantin) devrinde kurulan "quaestor sacri palatii" makamıdır. Bu makamda bulunan memur, imparatorluğun hukuk işleri ile kanun ve emirnamelerin hazırlanmasından mesul olmuştur[144]. Bu cihetten Osmanlılarda örfî hukuku teşkil eden kanunnamelerin hazırlanarak divana arz edilmesiyle vazifeli nişancılık ile Bizans'taki quaestor sacri palatii arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Devrinin şartları cihetinden değerlendirildiğinde, Roma İmparatorluğu'nun merkez teşkilatında oldukça ileri seviyede bir kayıt sisteminin mevcut olduğu görülür. Hukukî kararlar, siyasi muahedeler ve diplomatik münasebetlere dair diğer metinler imparatorluğun temsilcisiyle meselenin taraflarına birer tane verilmek üzere üçer nüsha halinde yazılmıştır. Keza evvelki hak sahiplerine dair malûmatların da ihtiva edildiği malî kayıtlarda vergiyi ödemekle mükellef olan kişilerin kimlerden meydana geldiği belirtilmiştir. Şu hâlde Roma bürokrasisinin muntazam işleyişinde, merkez teşkilatında vazifeli kâtiplerin faaliyetleri ile arşivleme sisteminin tesiri olduğu söylenebilir[145].

---

[142] Boak, *A History of Rome to 565 A. D.,* s. 321-322.

[143] Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi,** Esra Ermert (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 180-181; Niketas Choniates, **O City of Byzantium Annals of Niketas Choniates,** Harry J. Magoulias (çev.), Detroit: Wayne State University Press, 1984, s. 412; Mustafa Lamba ve Hüseyin Metin, **Hititlerden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu Uygarlıklarında Yönetim,** Ankara: Orion Kitabevi, 2015, s. 81-82.

[144] Michael F. Hendy, **Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450,** London-New York: Cambridge University Press, 1985, s. 404; Adolf Berger, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law,** Philadelphia 1991, s. 664; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi,** 7. Baskı, Fikret Işıltan (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 34; Lamba/Metin, *Hititlerden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu Uygarlıklarında Yönetim,* s. 82

[145] Judith Herrin, **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı,** Uygur Kocabaşoğlu (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 177-178; Lamba/Metin, *Hititlerden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu Uygarlıklarında Yönetim,* s. 82-83.

İngiliz tarihçi Edward Gibbon'a göre Avrupa tarihindeki şansölyenin Roma İmparatorluğu'ndaki muadili olan "great logothete" de yerine getirdiği işler cihetinden Osmanlı Devleti'ndeki nişancıya benzemektedir. İmparatorluğa ait hazine, arşivler ve kanunların muhafızı olan "great logothete" aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun başkatibi idi. İmparatora mahsus mühür ile sadece imparatorun imzasında kullanılan kırmızı ya da mor mürekkebin korunmasından da mesul idi[146].

Öte yandan Osmanlı müesseseleri üzerindeki Bizans tesirleri, XIX. asrın sonlarından itibaren bazı Batılı müelliflerin eserlerinde işlenen başlıca temalardan biri haline gelmiştir. Fransız tarihçi Alfred Rambaud da Osmanlı Devleti'nin idarî, malî ve askerî müesseselerini Bizans İmparatorluğu ile mukayeseli olarak tetkik etmiştir. Rambaud yapmış olduğu tetkikler neticesinde Osmanlılardaki reisülküttablık müessesesinin aslının Bizans'taki "grand logothete" olduğunu iddia etmiştir[147].

Buna mukabil Osmanlılardaki reisülküttabın nişancının maiyetinde alelâde bir kalem amiri olduğunu söyleyen Fuad Köprülü, reisülküttablık müessesesinin Rambaud'un iddia ettiği gibi "grand logothete"e muadil yüksek bir makam olmadığını beyan etmiştir. Tarihî safahat içerisinde reisülküttabın ehemmiyet kazanarak nişancının önüne geçmiş olmasının Rambaud'u yanıltmış olabileceği ihtimaline binaen menşei ve yerine getirdiği vazifeler cihetiyle nişancılığı da tetkik eden müellif, bu müessesenin Osmanlılardan evvelki Türk-İslam devletlerinde tuğraî ya da tevkiî adı verilen memurun devamı mahiyetinde olduğunu söylemiştir[148].

Benzer şartlarda yaşayan cemiyet ve sistemlerdeki benzerlikler tabiidir. Bu, birinin diğerinden geldiğini göstermez. Osmanlılardaki bir müessesenin, bu devlet üzerinde Roma-Bizans tesirinden daha evvel ve daha güçlü Türk-İslam siyasi ananesinde mevcut bir temeli varsa, artık başka bir tesir aramaya lüzum yoktur.

---

[146] Edward Gibbon, **The History of The Decline and Fall of The Roman Empire,** c. X, London 1820, s. 122.

[147] Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, **Histoire Générale du IVe siècle jusqu'à nos jours, (1492-1559)**, c. 4, Paris 1894, s. 749.

[148] M. Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,** 2. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986, s. 59-65.

2.5. Türkiye Cumhuriyeti'nde Nişancılığın Muadili Müesseseler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin idari bünyesinde nişancılığın muadili olarak yer alan makamlar, TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'dür. Keza Türkiye Cumhuriyeti'nin parlamenter sistemle idare edildiği devirdeki Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü ile cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ihdas olunan Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü de Cumhuriyet devrinde nişancının muadili olan müesseselerdir.

TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı'nın vazifeleri, 01.12.2011 tarih ve 6253 sayılı TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu'nun 6. maddesinde teferruatlı şekilde tanzim edilmiştir. Buna göre talepleri istikametinde milletvekillerine kanun teklifi taslağı hazırlama, TBMM Başkanlığı'na arz edilen kanun tekliflerini kanun yapım tekniğine uygunluğu cihetinden inceleyerek rapor hazırlama vazifeleri Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Kanun teklifleri ile teşriî ve teftişe dair diğer evrakı yasama uzmanları marifetiyle inceleyerek komisyona bilgi vermek, komisyon müzakerelerine dair hazırlık çalışmalarını yürütmek ve komisyon raporlarının hazırlanmasına yardımcı olmak da Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı'nın vazifeleri arasındadır. Keza TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilen kanun ve karar metinlerini hazırlayıp, güncelleyerek hizmete sunmak da Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı tarafından yerine getirilen işlerdendir[149].

Günümüzde TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı tarafından yerine getirilen bu işler, 6253 sayılı TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu yürürlüğe girmeden evvel cari bulunan 13.10.1983 tarih ve 2919 sayılı TBMM Genel Sekreterliği Teşkilatı Kanunu zamanında genel sekreterliğe bağlı şekilde hizmet gören Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı'nca yapılmaktaydı[150].

Daha evvel TBMM Genel Sekreterliği'ne bağlı şekilde çalışan Kanunlar ve Kararlar Dairesi Başkanlığı tarafından yapılmakta iken 2011 yılından sonra TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı'nca yürütülen bu işler nazara alındığında Osmanlı Devleti'nde

[149] TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, **Meclis-i Mebusandan Günümüze Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı (Yasama Hizmetleri Teşkilatı),** 1. Baskı, Ankara: TBMM Basımevi, 2017, s. 46; 6253 sayılı TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu, m. 6.

[150] TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, *Meclis-i Mebusandan Günümüze Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı (Yasama Hizmetleri Teşkilatı),* s. 37-41; 2919 sayılı TBMM Genel Sekreterliği Teşkilatı Kanunu, m. 3/b.

nişancıların ifa ettiği örfî hukuku meydana getiren kanunnamelerin hazırlanarak divana arzı ve örfî hukuka dair mevzularda kendilerine sorulan suallere yanıt verilmesi vazifeleri arasında benzerlik bulunmaktadır.

Öte yandan ihtisasları nazara alınarak belirlenen muayyen sayıda milletvekilinden meydana gelen ve TBMM Genel Kurulu'nda müzakere edilecek metinlere nihai şeklini veren kurullara komisyon adı verilir. Bu meyanda kanun yapım safhasında vazife alan komisyonlara yasama komisyonu denir. Kanun teklifleri TBMM Başkanlığı tarafından teklifin konusu, amacı ve kapsamı nazara alınarak mevzuat ve teamüller istikametinde yasama komisyonuna havale edilir. Sevk edildikleri komisyonun azaları tarafından görüşülerek nihai şekli verilen kanun teklifleri bir rapora bağlanarak Genel Kurul'un gündemine alınmak üzere TBMM Başkanlığı'na arz edilir[151]. Bu çerçevede yasama komisyonları da yerine getirdikleri fonksiyonlar cihetiyle Osmanlılardaki nişancıya benzemektedir.

10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un 8. Maddesine göre Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü'nce ifa edilen vazifelerden bazıları şunlardı: Bakanlıklarca hazırlanan kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik ve Bakanlar Kurulu kararlarına ait tasarıları; Anayasaya, kanunlara, hukukun umumi kaidelerine uygunluğu cihetinden tetkik ederek Hükümet tarafından münasip bulunan kanun tasarılarının TBMM'ye arzına dair işleri yapardı. Milletvekilleri tarafından verilen kanun teklifleri hakkında Hükümet görüşünü belirleyerek TBMM'ye arz ederdi. Keza Başbakanlığın vazife sahasına giren kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik esasları ve Bakanlar Kurulu kararnamelerini icabında alakalıların görüşünü alarak hazırlamak da Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü tarafından ifa edilen vazifelerindendi[152].

Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü'nün vazifeleri ise 10.07.2018 tarihli Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 7. maddesinde tanzim edilmiştir. TBMM tarafından kabul edilen kanunların şekil ve esas cihetinden Anayasa'ya ve hukukun genel kaidelerine uygunluğunun incelenmesi; kanunlar ile Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yayımlanması;

[151] TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, **Yasama El Kitabı,** 2. Baskı, Ankara: TBMM Basımevi, 2022, s. 45, 61-72.

[152] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014),** Ankara 2014, s. 144-146; 10.10.1984 tarih ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun, m. 8.

bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları tarafından hazırlanan mevzuat taslaklarının Anayasaya, kanunlara, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine ve hukukun genel prensiplerine münasipliğinin incelenmesi Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilmektedir[153].

Türkiye Cumhuriyeti parlamenter sistemle idare edilirken Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, bilâhare Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen bu işler nazara alındığında Osmanlı Devleti'nde nişancıların ifa ettiği örfî hukuku meydana getiren kanunnamelerin hazırlanarak divana arzı ile meriyete yeni konulacak kaidelerle halihazırdaki hukuk kurallarının şer'î ve örfî cihetten telif edilmesi vazifeleri arasında benzerlik bulunmaktadır.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün vazifeleri, esasında 25.11.2010 tarih ve 6083 sayılı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'un 2. maddesinde düzenlenmişti. Ancak 02.07.2018 tarih ve 703 sayılı KHK'nın 92. maddesi ile kanunun adı "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Personeline Ek Ödeme Yapılması Hakkında Kanun" şeklinde değiştirilmiştir. Bilâhare 10.06.2022 tarih ve 7410 sayılı Kanun'un 22. maddesi ile kanunun adı yeniden değiştirilmiş ve "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Döner Sermaye İşletmesi Kanunu" yapılmıştır. 6083 sayılı Kanun'un bu değişikliklerden evvelki hâlinde mevcut olan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün vazife ve salâhiyetleri hakkındaki 2. maddesi de yürürlükten kaldırılmıştır.

6083 sayılı Kanun'un 2. maddesi meriyetten kaldırıldıktan sonra bu hususta başka herhangi bir yasal düzenleme de yapılmış değildir. Ancak, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün vazife ve salâhiyetleri, kurumun resmî internet sitesinde yer almaktadır. Buna göre ülkenin kadastrosunu yapmak, değişiklikleri takip etmek, tapu planlarının yenilenmesini ve güncellenmesini sağlamak, bunlara dair kontrol ve denetim hizmetlerini yürütmek müdürlüğün vazifeleri arasındadır. Keza devletin mesuliyeti altındaki tapu sicillerinin düzenli şekilde tutulmasını, taşınmazlara dair icap eden muamele ve tescil işlerinin yapılmasını, sicillerdeki tashihlerin takibi ve denetimi ile sicil ve diğer resmî evrakın muhafazasını sağlamak da müdürlüğün vazifeleri arasında yer almaktadır[154].

[153] 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m. 7.

[154] https://www.tkgm.gov.tr/tarihce-ve-gorevler (5 Mart 2023)

Bugün Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilen bu vazifeler, Osmanlılarda nişancılarca yürütülen işlerden bir kısmına tekabül etmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde fethedilen ülkelerdeki toprakların tahriri; tımar, zeamet ve haslardan teşekkül eden dirliklerin yürürlükteki kanun ve nizamlara uygun şekilde tevcihi ve tapu defterlerinde lazım gelen tashihlerin bizzat yerine getirilmesi nişancıların vazifeleri arasındaydı.

3. OSMANLILAR DEVRİNDE NİŞANCILIĞIN TARİHİ SEYRİ

Osmanlılar, kendilerinden evvelki Türk-İslam devletlerindeki ananenin biraz hilafına olarak, çeşitli işleri yapmak üzere birbirinden farklı divanlar yerine, bu işlerin çoğunu ifa eden ve "Divan-ı Hümâyun" olarak isimlendirilen tek bir divan kurmuşlardır. Binaenaleyh kendisinden önceki Türk ve Müslüman devletlerde muhtelif isimlerdeki divanlar tarafından yapılan bazı işler, Osmanlılarda nişancılık tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlılar devrinde nişancının riyasetinde toplanan bir divana ihtiyaç duyulmamıştır[155]. Nişancı çalışmalarını Divan-ı Hümâyun azalarından biri olarak, divanın çatısı altında ve kendi sekreteryası yardımıyla sürdürmüştür.

3.1. Nişancılık Müessesesinin Teşekkülü

Osmanlı Devleti'nde nişancılık müessesesinin hangi tarihte ihdas edildiğinin kati surette tayini pek kolay değildir. Ancak nişancının Divan-ı Hümâyun'un aslî azaları arasında olması hasebiyle divanın teşekkül tarihinden itibaren Osmanlıların merkez teşkilatında nişancılık fonksiyonunu ifa etmekle vazifeli yüksek bir memurun, yani nişancının mevcut olduğu söylenebilir. Binaenaleyh Divan-ı Hümâyun'un teşekkül tarihinin belirlenmesi, nişancılık müessesesinin hangi tarihte ihdas edildiğinin tespiti cihetinden ehemmiyet arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Divan-ı Hümâyun'un nasıl teşekkül ve inkişaf ettiği hususunda kâfi derecede malûmat mevcut değildir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman devri şeyhülislamlarından İbn Kemal kaleme almış olduğu "Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eserinde kendisinden evvel yazılan Osmanlı tarihlerinin tenkitini yapmış ve devletin kuruluş yıllarını tavzih etmeye çalışmıştır[156]. Devletin kuruluş yıllarında Osman Gazi'nin de zaman zaman divanlar topladığını beyan eden müellif, tahta oturan padişahın divandaki beyleri

[155] Üçok/Mumcu/Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 254; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 236.

[156] İbn-i Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman: I. Defter,** Şerafettin Turan (haz.), Ankara: TTK Basımevi, 1970, s. 10 vd, 25 vd.

münasip makamlara tayin ettiğini söylemektedir[157]. Buna göre Osmanlı Devleti'nin idari bünyesinde, devletin kuruluş yıllarından itibaren bir divan mevcut olmuştur. Ancak bu divan, XVI. yüzyılda tekâmülünün zirvesine ulaşmış Divan-ı Hümâyun ile aynı salâhiyetlere sahip değildir. Başka bir ifadeyle bu devirdeki divan tarafından ifa edilen işler, XVI. asırdaki kadar fazla ve karmaşık değildir[158].

Sultan Orhan Gazi devrine gelindiğinde Osmanlı bürokrasisinin yavaş yavaş tezahür ettiği ve Divan'ı Hümâyun'un da teşekkül etmeye başladığı açıktır. Osmanlı kroniklerinde yer alan malûmata göre Sultan Orhan devrinde divana katılan beylerin "burma tülbent" yani bir çeşit sarık takmaları emredilmiştir[159].

Yine Orhan Gazi'nin saltanatı devralırken, bir heyet önünde kardeşi Alaeddin Bey'e paşalık ya da vezaret teklif ettiği fakat Alaeddin Bey'in bunu reddettiği nakledilir[160].

Hüseyin Hüsameddin Bey de Orhan Gazi'nin hanımı Asporçe Hatun'un vakfiyesine istinaden Osmanlı Devleti'nin ilk vezirinin Alaeddin Paşa isminde ulema sınıfına mensup bir zat olduğunu ve bunun Sultan Orhan'ın kardeşi Alaeddin Bey ile karıştırıldığını ileri sürmektedir[161].

Şu hâlde Osmanlılarda vezaret müessesesinin Sultan Orhan devrinde ihdas edildiği katidir[162]. Binaenaleyh vezirin Divan-ı Hümâyun'un azaları arasında bulunması nazara alındığında Orhan Gazi devrinde divanın ve divan azalıklarının da teşekkül etmeye başladığını düşünen müellifler vardır[163].

---

[157] İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman: I. Defter,* s. 28, 106, 139.

[158] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 21.

[159] Derviş Ahmed Aşıki (Aşıkpaşazade), **Aşıkpaşazade Tarihi,** Ali Bey (neşr.), İstanbul 1332, s. 40; Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi,** c. I, Faik Reşit Unat ve Mehmet Altan Köymen (haz.), Ankara: TTK Basımevi, 1949, s. 157.

[160] Aşıkpaşazade, s. 37; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi,* c. I, s. 149.

[161] Hüseyin Hüsameddin, "Alâaddin Bey", **Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası,** XIV/5 (82), s. 307-318; XIV/6 (83), s. 380-384; XV/8 (85), s. 128-133; XV/9 (86), s. 200-210.

[162] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", **Belleten,** c. III, sy. 9, Ankara 1939, s. 99-101; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", **Belleten,** c. V, sy. 19, Ankara 1941, s. 277-278;

[163] Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", s. 99; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 22-23; Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi,** 12. Basım, İstanbul: Beta, 2014, s. 134; Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi,** 10. Baskı, Konya: Sayram Yayınları, 2018, s. 130.

Osmanlıların devlet idaresinde nişancı ve nişancılık müessesesi tarafından ifa edilen işlere bakılarak da bu müessesenin teşekkül tarihi hakkında bazı tahminler yapmak mümkündür. Mesela Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin menşeinin Orhan Gazi devrine kadar inmesi, bu tarihten itibaren tımarla alakalı muameleleri idare eden merkezî bir dairenin ve bu dairenin başında bulunan yüksek bir memurun mevcudiyetini akla getirmektedir[164].

Aşıkpaşazade tarihinde devletin kurucusu Osman Gazi'nin silah arkadaşlarına tımarlar dağıttığı nakledilir[165]. Ancak Osman Gazi tarafından dağıtılan bu tımarların daha çok, yurtluk kabilinden ya da Şarki Anadolu'daki bazı Türkmen devletlerinde rastlanan "ülke" şeklindeki yurda benzediği düşünülmektedir. Keza Osmanlılarda tımar sistemine dair arşiv vesikalarına istinaden yapılan ilk atıflar da Orhan Gazi devrine kadar gitmektedir[166]. Nitekim yine Aşıkpaşazade tarihinde yer alan malûmata göre Sultan Orhan Gazi, fethettiği İznik ve Karesi vilayetlerini tımar olarak dağıtmıştır[167]. Şu hâlde, arazi tahririnin yapılarak tımar tevcihi muamelelerinin yerine getirilmesi ve tımar kayıtlarının tutulması gibi işler, Osmanlılarda nişancılar tarafından idare edilen vazifeler arasında olduğundan, nişancılığın menşei de bu devre kadar gidiyor olmalıdır.

Sultan Orhan Gazi devrinden bugüne intikal eden arşiv vesikalarının tahlili, Osmanlı Devleti'nde daha o zaman yazı işlerini muayyen usul ve kaidelere göre yürüten bir kâtip zümresiyle bunları teşkilatlandıran merkezî bir dairenin varlığına işaret etmektedir. Örfî-sultanî mahiyeti (padişaha mahsus) olan ve muhtelif devlet dairelerinden çıktığı anlaşılan bu devre ait vesikalarda diplomatik kaideler, tuğra, elkab, dua ve lanet tabirleri bulunmaktadır[168]. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde devlet bürokrasisinin şefi olarak nişancıların

---

[164] Afyoncu, "Nişancı", s. 156.

[165] Aşıkpaşazade, s. 20-21.

[166] Halil İnalcık, "Timar", **EI, New Edition,** c. X, London-Leiden 2000, s. 502.

[167] Aşıkpaşazade, s. 43, 45.

[168] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 672; Bahsedilen vesikaların tahlili için bkz. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", s. 102-106; Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s. 277-288; Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden I", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, c. 53, Viyana 1957, s. 300-313; Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden II", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, c. 54, Viyana 1957, s. 240-256; Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden III", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, c. 55, Viyana 1959, s. 122-141; Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden IV", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, c. 56, Viyana 1960, s. 267-284; Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden V", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, c. 57, Viyana 1961, s. 102-117; Paul Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden VI", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, c. 58, Viyana 1962, s. 165-197.

vazifelerinden birisi de Divan-ı Hümâyun kalemleri tarafından yürütülen divan kararlarının yazılmasına nezaret etmek olduğundan, Osmanlılarda nişancılığın menşeinin Sultan Orhan Gazi devrine kadar indiği söylenebilir.

Sultan Orhan Gazi devrinden itibaren Osmanlı Devleti'ne ait bazı ferman, vakfiye ve berat gibi çeşitli vesikaların üzerinde bir nevi hükümranlık alâmeti olarak tuğraya rastlanmaktadır. Binaenaleyh nişancı yerine kullanılan tabirlerden birinin de tuğraî olması sebebiyle Osmanlılarda bu devirden itibaren tuğra çekmekle vazifeli nişancı ya da tuğraî adı verilen bir memuriyetin mevcut olduğu tahmin edilebilir[169].

Osmanlı Devleti'nde ilk tuğranın Sultan Orhan Gazi devrinde kullanıldığı tespit edilmiş olup, bu tuğra *"Orhan bin Osman"* ibaresinin istifi ve harflerin stilize edilmesinden meydana gelmiştir. Bu devirden günümüze intikal eden iki tuğra mevcut olup, bunlardan biri H. 724 (M. 1324), diğeri ise H. 749 (M. 1348) tarihlidir[170].

Osmanlı Devleti'nde vazife yapan nişancıların tercüme-i hallerini (biyografilerini) Nişancılar Durağı isimli eserinde bir araya toplayan Hüseyin Hüsameddin Bey'in tespitine göre Osmanlıların devlet teşkilatında nişancı olarak vazife yapan ilk memur, esasen Bağdatlı olmakla birlikte Sultan Orhan Gazi devrinin ilk yıllarından itibaren Bursa'ya yerleşerek müderrislik vazifesini ifa eden Seyyid Şemseddin Mehmed Çelebi'dir. Bununla beraber müellif, Osmanlılarda nişancılığın başlangıcının kati şekilde tespit etmenin mümkün olmadığını, devletin kuruluş yıllarında ferman, hüküm ve komşu memleketlere gönderilen mektup gibi resmî evrakın ulema sınıfından seçilen bir vezir tarafından ifa edildiğini söyler[171].

Alman tarihçi ve şarkiyatçı Franz Babinger ise Selçuklular ve Memlûklerde sultanın imzası mahiyetindeki tuğralarını çekmek üzere hususî memurlar olduğuna işaret ettikten sonra bu devletlerin bürokrasilerinin bütün müesseseleriyle beraber Osmanlılar tarafından tevarüs edildiğini, nişancılığın da bu yolla Osmanlılara intikal ettiğini söyler[172].

Osmanlı Devleti'nde nişancılığın teşekkül tarihi hususunda yapılan mülâhazalar nazara alındığında bu müessesesinin menşeinin Orhan Gazi devrine kadar indiği söylenebilir.

---

[169] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 7; Gökbilgin, "Nişancı", s. 299; Afyoncu, "Nişancı", s. 156.

[170] Suha Umur, **Osmanlı Padişah Tuğraları,** 1. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi 1980, s. 15; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 10; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 107.

[171] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 51.

[172] F. Babinger, "Nishandji", **EI, Second Edition,** c. VIII, London-Leiden 1995, s. 62.

Bununla beraber nişancı tabirinin ilk kez ne zaman kullanılmaya başlandığı ve devletin kuruluş yıllarında padişahın tuğrasını çekmekle vazifeli memura ne ad verildiği kati şekilde bilinmemektedir[173].

XV. yüzyılda Mahmud Şirvânî tarafından, bizzat Sultan II. Murad'ın emriyle, Türkçe'ye tercüme edilen İbn Kesîr Tarihi'nin Arapça metnindeki "muvakki'" kelimesinin "nişancı" olarak çevrilmesi, bu tabirin Sultan II. Murad devrinde katiyetle Osmanlılar tarafından kullanıldığını göstermektedir[174].

Bazı müellifler nişancılığın isim ve salâhiyetlerinden ilk defa bahseden Kanunname-i Âl-i Osman'ın Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı devrinde tedvin edilmiş olması sebebiyle bu müessesesinin ilk kez Sultan II. Mehmed devrinde kurulduğunu iddia ederler. Mesela bu kanunnameye bir mukaddime yazarak neşreden Mehmed Arif Bey der ki:

> *"Tevkî'-i mansıbı Hazret-i Fâtih zamânında vaz' ve ihdâs olunmuşdur. Lâkin zamân-ı ihdâsına dâ'ir târihlerde bir gûna kayda tesâdüf olunamuyor. Bu mansıba ilk ta'yîn olunan zât-ı meşâhir-i 'ulemâdan Şeyh Muhammed Cezeri'nin evlâdından (Ebu'l-Hayr Muhammed) olduğu zann olunur."* [175]

Buna göre Sultan Fatih zamanında vaz' ve ihdas olunan nişancılık mansıbına tayin edilen ilk nişancı da Cezerizâde Ebu'l-Hayr Muhammed'dir. Bu telâkkiyi teyit eden bir başka mehazda ise İstanbul'un fethinden sonra devletin resmî evrakının tamamının tetkiki ve kontrolü için bir nişancı tayin olunduğundan bahsedilmektedir[176].

3.2. Nişancılık Müessesesinin İnkişafı

Nişancılığın menşei Sultan Orhan Gazi devrine kadar uzansa bile, bu müesseseye ait en sarih malumat, ayrıca Osmanlı devlet teşkilatında nişancı adı verilen memuriyetin vazife ve salâhiyetlerinin neler olduğu hususu ilk olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında tayin edilmiştir. Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nde nişancıların vazifeleri hususunda

---

[173] Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,* s. 62; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 26, dipnot 26.

[174] Mahmud Şirvanî, **İbn-i Kesir Tarih Tercümesi,** Damad İbrahim Paşa Kitapları, no: 896, v. 119b ve 140; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214.

[175] Mehmed Arif, "Kanunnâme-i Âl-i Osman", **TOEM İlavesi,** İstanbul 1330, s.5; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani,** c. VI, Nuri Akbayar (haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1779; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. 5, İstanbul: Türkiye Yayınevi 1971, s. 314.

[176] Ahmed Vefik Paşa, **Fezleke-i Tarih-i Osmani,** İstanbul 1258, s. 44.

tafsilatlı hükümler olmamakla beraber, kimlerin nişancı olabileceği, nişancıların rütbeleri ve teşrifattaki yerleri gibi hususlar teferruatlı bir şekilde tanzim edilmiştir. Bu da Sultan Fatih devrine gelindiğinde, nişancılığın tam manasıyla müesseseleştiğine delâlet eder[177].

Nişancılık, bu devirden itibaren Divan-ı Hümâyun'un dört aslî rüknünden biri olarak Osmanlı merkez teşkilatındaki yerini almıştır[178]. Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'ne göre vezirlik, kazaskerlik ve defterdarlıktan sonraki en ehemmiyetli vazife nişancılıktır. Bununla birlikte nişancılar, nişancılık vazifesinin yanı sıra vezaret ya da beylerbeylik pâyesine de sahip iseler teşrifatta defterdarın önüne geçerlerdi[179]. Nitekim Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde de nişancıların vezirlik ya da Rumeli Beylerbeyliği pâyesine sahip olması halinde teşrifatta diğer vezirlere denk olacağı belirtilmiştir[180].

Kanunname-i Âl-i Osman'ın mukaddime kısmında da beyan olunduğu üzere bu kanun, Fatih Sultan Mehmed'in ağzından Tevkiî Leyszâde Mehmed bin Mustafa tarafından kaleme alınmıştır[181]. Bu devirde veziriazamlık vazifesini ifa etmekle beraber, evvelinde nişancı olan Karamanî Mehmed Paşa'nın[182] devlet kanunlarının hazırlanmasındaki rolüne

---

[177] Afyoncu, "Nişancı", s. 156; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 29.

[178] Divan-ı Hümâyun'un diğer üç aslî rüknü ise başta veziriazam olmak üzere vezirler, kazaskerler ve defterdarlardır. *"Kıvâm-ı devlete dört sınıfla erkân vaz' itdi, Vezîrân oldu rükn-i evvel-i bünyâd-ı 'Osmânî. Kuzât-ı 'asker oldı rükn-i sânî dahi defterdar, Olunca rükn-i sâlis oldu mîrînin nigeh-bânı. Muvakkı' ya'ni tuğra-keş ki rükn-i râbi' olmışdır, Nişâncı didiler tevki' ile bulmağla 'unvânı"*, Ahmed Hâsib Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, c. 2, s. 978.

[179] Abdülkadir Özcan, **Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman,** 2. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2018, s. 6; Ahmed Hâsib Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, c. 2, s. 978; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 435-437.

[180] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[181] Mehmed Arif, "Kanunnâme-i Âl-i Osman", s. 9-10; Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 3-4.

[182] Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin neslinden olup, Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini iken H. 824'te (M. 1421) vefat eden Ârif Çelebi'nin oğlu Karamanî Mehmed Paşa Konya'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra Osmanlı ülkesine giden Mehmed Paşa, İstanbul'un fethini müteakip Veziriazam Mahmud Paşa'nın himayesine girmiştir. Evvela Mahmud Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliğine, akabinde ise divan kâtipliğine getirilen Karamani Mehmed Paşa, H. 869 (M. 1464) yılında nişancı ve bir müddet sonra da vezir olmuştur. Uzun süre nişancılık makamında kaldığı için daha çok "Nişancı Paşa" unvanıyla meşhur olmuştur. H. 883 (M. 1478) senesinde sadrazamlığa getirilen Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in vefatına kadar bu vazifede kalmıştır. Sultan II. Mehmed'in vefatından sonra çıkan olaylar esnasında kendisini Cem Sultan taraftarı olmakla suçlayan bir grup yeniçeri tarafından öldürülmüştür. "Nişânî" mahlasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Arapça kaleme aldığı Osmanlı tarihiyle de dikkat çeken Karamanî Mehmed Paşa'nın bilhassa Osmanlıların ilk zamanlarına dair verdiği malûmat kıymetlidir. *"Risâle fî tevârîḫi's-selâṭîni'l-ʿOṯmâniyye"* ve "*Risâle fî târîḫi Sulṭân Meḥmed b. Murâd Ḫân min Âli ʿOṯmân"* adında iki kısımdan müteşekkil olan "*Tevârîhu's-Selâtîni'l-Osmâniyye"* adlı eserinin ilk kısmında Osman Gazi'den başlayarak II. Mehmed'e kadar umumi Osmanlı tarihi, ikincisinde ise Sultan II. Mehmed'in tahta cülusundan H. 1 Muharrem 885'e (M. 13 Mart 1480) kadarki hadisat anlatılmaktadır. Lâtîfî, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,** Rıdvan Canım (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018, s. 515; Osmanzâde Taib Ahmed, **Hadîkatü'l-Vüzerâ,** İstanbul 1271, s. 14-15; Küçükdağ,

Hadîkatü'l-Vüzerâ isimli eserde işaret edilmiş ve onun nişancılığı devrinde bu makamın itibarının arttığına dikkat çekilmiştir[183].

İstanbul'un fethiyle Anadolu ve Balkanlar'da sınırları genişleyen devleti yeniden yapılandırmak isteyen Fâtih Sultan Mehmed, bu hususta Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'dan büyük yardım görmüştür. Bu devirde ısdar edilen kanunnamelerin bilhassa hazırlanma safahatında Mehmed Paşa'nın tesiri olmuştur. Bu meyanda eskiden beri mevcut olan şehzade idamı, onun görüşleri istikametinde kanunlaştırılmış; teşrifat, ortaya çıkan yeni şartlar çerçevesinde yeniden tanzim edilmiş; vezir sayısı ise üçten dörde çıkarılmıştır. Keza daha önce tek olan kazaskerliğin devlet işlerinin süratlendirilmesi maksadıyla ikiye çıkarılarak Rumeli ve Anadolu için ayrı kazaskerliklerin kurulması, defterdarın da Divan-ı Hümâyun'un aslî azaları arasına alınması, Karamanî Mehmed Paşa'nın arzı üzerine olmuştur[184].

Sultan II. Bayezid ve Sultan I. Selim devirlerinde nişancılık yapan Tâcizâde Cafer Çelebi'nin vazifesi esnasında nişancılık müessesesi büyük bir itibar kazanmış ve Nişancı Cafer Çelebi[185], teşrifatta defterdarın önüne yükseltilerek seferde vezirler gibi otağ kurmasına müsaade edilmiştir[186].

"Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", **İSTEM,** yıl. 4, sy. 7, 2006, s. 23-33.

[183] Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadîkatü'l-Vüzerâ,* s. 14; Ergün Dilaveroğlu, "Nişancılık Müessesesinin Tarihi ve Osmanlı İdare Sisteminde Nişancının Rolü", **Legal Hukuk Dergisi**, c. 19, sy. 2023, y. 2021, s. 3105-3016.

[184] Aşıkpaşazade, s. 192; Solakzâde Mehmed Handemî, **Solakzâde Tarihi,** İstanbul 1297, s. 265-266; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* c. 5, s. 124, 207; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 244,432; M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Mehmed Paşa-Karamânî", **İA,** c. 7; İstanbul: MEB, 1997; s. 589; Küçükdağ, "Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", s. 26.

[185] H. 856 (M. 1452) senesinde Amasya'da doğan Cafer Çelebi, "Tâci Bey" adıyla meşhur Kefe Beylerbeyi Hacı Beyzâde Taceddin İbrahim Paşa'nın mahdumudur. H. 903'te (M. 1497) Divan-ı Hümâyun'a nişancı tayin edilen Cafer Çelebi, seleflerinin hilafına defterdardan daha üst mertebeye oturtulmuştur. Sultan II. Bayezid devrinin sonlarında zuhur eden şehzadelerin taht mücadelesinde Şehzade Ahmed'i desteklemiş ve sultanın Şehzade Ahmed lehine tahttan feragati düşündüğü bir vakitte çıkan Şehzade Selim taraftarı yeniçerilerin isyanı üzerine vazifeden azledilmiştir. Sultan II. Bayezid tarafından kendisine teklif edilen 100 akçelik tekaüd maaşını kabul etmeyen Tâcizâde Cafer Çelebi, Yavuz Sultan Selim devrinde yeniden nişancılıkla vazifelendirilerek H. 920'de (M. 1514) Çaldıran seferine iştirak etmiştir. H. 2 Recep 920 (M. 23 Ağustos 1514) tarihinde Çaldıran'da bozguna uğratılan Şah İsmail'in karısı Taçlı Hatun, Tâcizâde Cafer Çelebi ile evlendirilmiştir. Çaldıran seferinden dönüşte Anadolu kazaskerliği ile vazifelendirilen Tâcizâde Cafer Çelebi, ordunun sefer dönüşünde çıkardığı isyandan mesul tutularak H. 8 Recep 921 (M. 18 Ağustos 1515) tarihinde idam edilmiştir. Kardeşi Sâdi Çelebi tarafından Balat'taki mescidinin haziresine defnedilen Cafer Çelebi'nin *"Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi"* adında bir tarihi, *"Hevesnâme"* adında mesnevisi, şiirlerini bir araya getirdiği divanı ve çeşitli yazılarını derlediği münşeâtı bulunmaktadır.

XVI. asır Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre Tâcizâde'nin nişancılığa getirilmesinde, Sultan II. Bayezid'ın "irfan sahibi ve münşi" bir şahsın tuğra hizmetine alınmasını emretmesi üzerine, devlet erkânının ittifakla Tâcizâde Cafer Çelebi'yi arz etmeleri tesirli olmuştur[187].

Hüseyin Hüsameddin Bey Nişancılar Durağı'nda der ki:

> *"Divan-ı Hümâyun'da tam on beş yıl nişancı ve bâ'dehû hem nişâncı hem de Anadolu kadıaskeri olan Amasyalı Ca'fer Çelebi defâtîr-i hâkânîyeyi kendinin îcâd eylediği hatt-ı siyâkatla bir şekl-i bedî' üzre tanzîm ve tahrîr etdi. Kezâlik fermânların ve beratların sûretlerini de kendinin ihtirâ' eylediği bir üslûb-ı münşiyâne ile yazdı. Sonra gelen nişâncılar arasında müşârun-ileyhin vaz' eylediği şekil ve üslûb düstûru'l-amel oldu."*[188]

Buna göre Tâcizâde'nin nişancılık yaptığı devrede Divan-ı Hümâyun'dan çıkan ferman, menşur ve beratların imla ve inşa tarzında, terkib ve tertibinde ortaya koyduğu usul, kendisinden sonra da uzun müddet cari olmuştur. Böylece Osmanlıların resmî yazışma lisanında ve divan kitabetinde muğlak olmamakla birlikte oldukça münşiyâne (iyi kâtiplere yakışır surette) bir çığır açılarak evvelinde cari olan sade divan Türkçesinin yerine yeni bir tarz tekâmül ettirilmiştir[189].

Nişancılık mansıbının itibarı, Kanuni Sultan Süleyman devrinde de artarak devam etmiş ve bu çerçevede Celalzâde Mustafa Çelebi'nin mesleğindeki kıdemi ve muvaffakiyeti sebebiyle o zamana kadar yüz seksen bin akçe olan nişancı hasları üç yüz bin akçeye çıkarılmıştır[190]. H. 964 (M. 1557) yılında tekaüde ayrılan Celalzâde[191], seleflerine nasip

---

Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 518-520; Âşık Çelebi, **Meşâ'irü'ş-şu'arâ,** Filiz Kılıç (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018, s. 195-196; İsmail E. Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", **DİA,** c. 39; İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 353; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 71-74.

[186] Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik,* c. 2, s. 895; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani,** c. II, Nuri Akbayar (haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 379; Tayyip Gökbilgin, "Cafer Çelebi", **İA,** c. 2; İstanbul: MEB, 1945; s. 8.

[187] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbar, Dördüncü Rükn: Osmanlı Tarihi, c. I,** Ankara: TTK Yayınları, 2009, s. 208b.

[188] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 49.

[189] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi,** c. 2, 7. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 635.

[190] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 118a; Nev'îzâde Atâî, **Zeyl-i Şakayık li Ataî (Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik),** İstanbul 1268, s. 113-114; Tayyip Gökbilgin, "Celâl-zade", **İA,** c. 2; İstanbul: MEB, 1945; s. 62-63.

[191] "Koca Nişancı" lakabı ile şöhret bulan Mustafa Çelebi, Tosyalı Kadı Celaleddin Efendi'nin üç oğlundan en büyüğüdür. Tahsilini Sahn-ı Seman danişmendliğine kadar sürdüren Celalzâde Mustafa Bey, H. 922'de (M. 1516) Vezir Pîrî Mehmed Paşa ile Nişancı Seydi Bey'in himayesinde Divan-ı Hümâyun kâtipliğine tayin edilmiştir. Hain Ahmed Paşa'nın H. 930'daki (M. 1524) isyanından sonra lazım gelen tetkik ve tanzimleri yapmak üzere Mısır'a giden Makbul İbrahim Paşa'ya refakat

olmamış bir lütuf olarak mükafatlandırılmış ve nişancılığı esnasında mutasarrıfı olduğu hasların tamamı yine kendisine tahsis edilmiştir[192].

Celalzâde Mustafa Çelebi'nin nişancılığı devrinde, onun maiyetinde divitdar olarak çalışmakta iken defterdarlığa tayin olunan Nevbaharzâde'nin, kanun gereği, teşrifatta Celalzâde Mustafa Çelebi'den evvel gelmesi icap etmiştir. Ancak Nevbaharzâde *"Senelerce karşısında el kavuşturup durduğum devletlûnun üst tarafına oturmam, azli ihtiyar ederim."* diyerek teşrifatta Celâlzâde Mustafa Çelebi'den evvel gelmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine keyfiyet padişaha arz edilmiştir. Nevbaharzâde'nin bu kadirşinaslığından memnun kalan Kanuni Sultan Süleyman, bundan sonra nişancı ve defterdardan hangisi kıdemliyse onun önde gelmesini emretmiştir[193].

Tâcizâde Cafer Çelebi tarafından Divan-ı Hümayun'da tatbik olunan tahrir (resmî yazışma) tarzı, yirmi üç yıl aralıksız olarak nişancılık hizmetinde bulunan Celâlzâde tarafından daha da mükemmel hale getirilmiş ve kendisinden sonra da birkaç asır devam etmiştir. Celalzâde Mustafa Çelebi tarafından ferman, menşur, name gibi padişah adına çıkarılan yazılarda kullanılan hitaplar ve ifade şekilleri, en az XVII. asrın ortalarına kadar Osmanlı bürokrasisinde emsal tutulmuştur[194]. Kendisinden sonra tertip olunan birçok kanunnamede, kanunların muteberiyeti için Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin referans olarak anıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle Celâlzâde'nin halefleri tarafından kaleme alınan

---

eden Mustafa Çelebi, yeni Mısır Kanunnamesinin tanziminde rol almıştır. Mısır'dan döndükten sonra H. 931'de (M. 1525) reisülküttab, Seydi Bey'in H. 941 (M. 1534) senesindeki vefatından sonra da nişancı tayin edilmiştir. Osmanlılarda örfî hukukun inkişafında ehemmiyetli rolü olmuştur. Eyüp'te kendisine atfen Nişancı adı verilen semtte yaptırdığı konak, devrin âlim ve ediplerin devamlı toplandıkları bir meclis idi. Eyüp'teki evinin yakınlarına bir cami, bir Halvetî Tekkesi ve bir de Mimar Sinan'ın eseri olan hamam yaptırmışsa da bunlardan sadece cami (Nişancı Paşa Camii) bugün ayaktadır. Celalzâde Mustafa Çelebi'nin kabri de bu caminin bahçesinde, kendisinden evvel ölen kardeşi Salih Çelebi'nin yanındadır. Celalzade Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınan *"Tabakātü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik"* adlı eserde Kanuni Sultan Süleyman devrinin 1555 yılına kadarki olayları anlatılır. *"Selimnâme"* adıyla meşhur olan "*Meâsir-i Selim Hânî*" adlı eserde ise Yavuz Sultan Selim'in şehzadeliği, kardeşleriyle olan taht mücadelesi ve saltanatı devrindeki hadiseler anlatılır. Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ,** Aysun Sungurhan (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, s. 853-854; Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 516-518; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ,* s. 372-374; Mehmed Cemâleddin, **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyîne-i Zurefâ-,** Mehmet Arslan (haz.), İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 41; Celia J. Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", **DİA,** c. 7; İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s. 261.

[192] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 420a.

[193] Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi,** c. I, İstanbul 1281, s. 46-47; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 371a; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", **Belleten**, c. 22, sy. 87, (Temmuz 1958), s. 403-404.

[194] Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi,* c. I, s. 43; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 114; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 673; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

çeşitli kanunnamelerde, bu kanunların muteber sayılmaları için evvelce Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından yazılmış olan kanunnamelere atıf yapılmıştır. Binaenaleyh Osmanlı hukuk sisteminde örfî kanunların ahenkli ve kullanışlı bir hukuk sistemi olarak inkişafında, nişancılara *"müftî-i kanun"* unvanı verilecek kadar örfî hukukun itibarının artmasında, hatta Sultan Süleyman'a "Kanuni" lakabının verilmesinde Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin büyük hissesi olduğunu söylemek mümkündür[195].

Nişancılık, en mükemmel hâline Kanuni Sultan Süleyman devrinde ulaşmıştır. Sağlam bir medrese tahsili görmüş olan Celâlzâde, Osmanlı Devleti'nde örfî hukuku teşkil eden kanunnamelerin yalnız birbirleriyle değil aynı zamanda şer'î hukukla da ahenk içinde olmaları hususunda büyük mesai harcamıştır. Celalzâde Mustafa Çelebi'nin gerek inşa sanatında ulaştığı mükemmeliyet, gerekse örfî kanunların tanzimindeki muvaffakiyeti sayesinde Celalzâde *"Koca Nişancı"*[196] olarak anılmaya başlanmış ve başta Celalzâde olmak üzere kendisinden sonra bu vazifeyi üstlenen nişancılara da *"müftî-i kanun"* unvanı verilmiştir[197]. Müftî-i kanun, umumiyetle medrese mezunu olduğu için nişancının şeriatı iyi bildiğine, kanunları da buna tevfikan hazırladığına delâlet eder.

Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nde yer alan *"Ve tuğra-yı şerîfümü her vezir çeküp nişancıya yardım etmek kanunumdur."* ibaresine göre başlıca vazifeleri tuğra çekmek olan nişancılara, bu vazifenin ifasında vezirlerin de yardımcı olması icap etmektedir. Fakat nişancıların vazifesi yalnızca tuğra çekmekten ibaret değildir. Nişancıların belki de en orijinal vazifesi örfî kanunların hazırlanmasında ve örfî hukukun teşekkülünde oynadıkları roldür. Böylece nişancıların ululemrin mahdut teşri salâhiyetini temsil ettiği söylenebilir[198].

Osmanlılarda Divan-ı Hümayun'dan çıkan kararların, fermanların, menşur ve beratların hazırlanmasını sağlamak, müsveddelerini kontrol etmek ve mühim olanları bizzat

---

[195] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 225; Gökbilgin, "Celâl-zade", s. 62-63; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

[196] Osmanlı Devleti'nde ilk defa Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'yi tarif etmek için kullanılan "Koca Nişancı" tabiri, XVII. asrın sonrasında nişancılık vazifesini üstlenen İsmail Paşa'nın da lakabı olmuştur. Üsküdarî Abdullah Efendi, **Vâkı'ât-ı Rûz-merre,** c. I, Muzaffer Doğan (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017, s. 334; . Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. III, s. 85, 275, 283; Üsküdarî Abdullah Efendi, **Vâkı'ât-ı Rûz-merre,** c. IV, Mahmut Ak (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017, s. 205.

[197] Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 516; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

[198] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 136; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 148-149.

kaleme almak nişancıların vazifesidir[199]. Keza Divan-ı Hümayun'a gelen şikâyet dilekçelerini sıraya koymak, mahiyetine göre tasnif etmek ve reisülküttab tarafından resid edildikten[200] sonra tuğralarını çekmek de nişancının vazifeleri arasındadır[201].

Fethedilen topraklarda arazi tahririni yapmak, tımar ve zeametlerin meriyetteki kanun ve nizamlara göre tevcihini sağlamak da nişancının vazifelerindendir. Bu çerçevede tapu tahrir defterlerindeki düzeltme ve değişiklikler padişahın iradesi üzerine yalnızca nişancılar tarafından kendi el yazılarıyla şerh edilebilmiştir[202].

Ecnebi devletlerle münasebet ve haberleşmenin temini hususunda da nişancıların bazı ehemmiyetli vazife ve salâhiyetleri bulunmaktaydı. Bu minvalde nişancılar, ecnebi hükümdarlara yazılacak namelerin müsveddelerini hazırlamışlar, İslam memleketlerinden gelen Arapça ve Farsça nameleri tercüme ederek padişaha takdim etmişler, ecnebi hükümdarlara gönderilecek resmî yazıları alakalı yerlere ulaştırmışlardır[203].

Nişancılar birbirinden ehemmiyetli pek çok vazifeyi yürütürlerken Divan-ı Hümâyun'un bürokratik teşkilatı mahiyetinde olan divan kalemleri ile onların reisi statüsünde olan reisülküttablar kendilerine yardımcı olmuşlardır. Mesela H. 921 (M. 1515) senesinde bir kısım resmî evrakın yazılması esnasında nişancıya yardım etmek üzere çağrılan devrin reisülküttabı hazineden teslim aldığı kâğıdın nişancı odasındaki tanziminden sonra, bahis

---

[199] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214; Matuz, *Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen,* s. 23 vd.; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 47.

[200] "Resid etmek" ya da "sah çekmek" tabirleri, Divan-ı Hümâyun kalemlerinde hazırlanan müsveddenin hatasız, lazım gelen muamelenin tamam olduğu manasına gelmekteydi. Sah, Osmanlı bürokrasisinde ferman, berat ve buyruldu gibi resmî evrakın sıhhatini temin için tasdik alâmeti olarak kullanılırdı. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 29, 91; M. D'ohsson, "XVIII. Yüzyılda Devlet Teşkilatı", Ayda Düz (çev.), **Hayat Tarih Mecmuası,** sy. 2, Mart 1973, s. 81.

[201] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 47.

[202] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'ât,** c. I, 2. Baskı, İstanbul 1327, s. 58; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223; H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, **Islamic Society and the West,** c. I/I, London: Oxford University Press, 1960, s. 125.

[203] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Menşeü'l-İnşâ,** İ. Hakkı Aksoyak (haz.), Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2007, s. 127, 141; Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi,** 7. Bası, Konya: Atlas Akademi, 2018, s. 136-137; Hasan Tahsin Fendoğlu, **Türk Hukuk Tarihi,** İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, s. 413.

mevzuu vesikaları kapı ağasına teslim etmiştir[204]. Bu meyanda defterhanenin şefi statüsünde olan defter emini de çalışmalarını nişancının nezaretinde sürdüren memuriyetlerdendir[205].

3.3. Nişancılık Müessesesinin Ehemmiyetini Kaybetmesi

Divan-ı Hümâyun'un aslî azalarından biri ve aynı zamanda divanın bürokratik teşkilatının da reisi olan nişancı, vazifelerinin hemen hemen tamamını Divan-ı Hümayun bünyesinde yürüttüğünden, bürosu da divan toplantılarının yapıldığı Kubbealtı'nın yanında bulunmaktaydı[206].

Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren *"vekil-i mutlak"* sıfatını kazanan ve zaman zaman Divan-ı Hümâyun toplantılarına riyaset etmeye başlayan veziriazamlar, Kanuni Sultan Süleyman devrine gelindiğinde divan toplantılarının tamamına riyaset eder olmuşlardır. Keza Vezirkapısı, Paşakapısı, Bâb-ı Âsâfî ve nihayet Sultan II. Mahmud zamanında Bâb-ı Âli olarak adlandırılan kendi konaklarında haftanın muayyen günlerinde İkindi Divanı, Cuma Divanı ve Çarşamba Divanı olarak isimlendirilen muhtelif divanları toplamışlardır[207].

İkindi Divanı'nda Divan-ı Hümâyun'da görüşülmesine lüzum olmayan ikinci derecede ehemmiyeti haiz devlet meseleleri ele alınır, şer'î ve örfî davalar dinlenirdi. Fonksiyonları cihetiyle Divan-ı Hümâyun ile İkindi Divanı arasındaki bu benzerlik sebebiyle, iki divan arasında kati ve açık bir salâhiyet sınırının çizilememiş olması, hangi konunun Divan-ı Hümâyun'da görüşülecek kadar mühim olduğu, hangisinin tali derece bir mesele olarak İkindi Divanı'nda görüşülebileceği hususundaki kriterlerin tam olarak tespit edilememesi neticesini doğurmuş ve bu hâlde takdir, hükümetin başı bulunan veziriazamlara ait olmuştur[208].

Veziriazamın Divan-ı Hümâyun toplantılarındaki salâhiyetleri padişahın iradesiyle mahdut olup, padişahların Divan-ı Hümâyun toplantılarını her zaman murakabe ve icabında

---

[204] Feridun Ahmed Bey, **Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,** c. I, İstanbul 1275, s. 470-471; Recep Ahıshalı, "Reisülküttab", **DİA,** c. 34; İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 546; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 141.

[205] Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.). **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi c. I** içinde, İstanbul: IRCICA, 1994, s. 176; Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk**, 5. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016, s. 264.

[206] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 217; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 47.

[207] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 164-167; Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856),** 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları 2018, s. 17; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 261.

[208] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 167; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 52.

tatil etme hakkı vardı[209]. Bu sebeple gerek Divan-ı Hümâyun ile İkindi Divanı arasındaki salâhiyet belirsizliği, gerekse Divan-ı Hümâyun toplantılarının her zaman için padişahın murakabesine açık olması sebebiyle, veziriazamların kendi divanlarında duydukları rahatlık, bir taraftan Divan-ı Hümâyun'un ehemmiyeti ve fonksiyonlarının azalması neticesini doğururken diğer taraftan İkindi Divanı'nın güç kazanmasına yol açmıştır[210].

XVII. asrın ikinci yarısında veziriazamlık vazifesini yürütmeye başlayan Köprülüler devrinden itibaren veziriazamlık dairesi saraydan tamamen ayrılarak hükümet işlerinin esas merkezi mevkiine yükselmiştir. İkindi Divanı'nın çekirdeğini oluşturduğu bu yeni idare merkezine ise Bâb-ı Âli ya da Avrupalıların tabiriyle *"Sublime Porte"* adı verilmiştir. Böylece Divan-ı Hümâyun ile İkindi Divanı'nda birlikte vazife gören memurların çalışma merkezleri de Bâb-ı Âli'ye taşınmıştır[211]. Nişancıya bağlı şekilde vazifelerini sürdüren Divan-ı Hümâyun kalemleri ile bu kalemlerin reisi mahiyetindeki reisülküttab da bu devirde Bâb-ı Âli'ye taşınan memuriyetler arasında olmuştur. Daha sonrasında reisülküttablık müessesesi nişancılığın önüne geçerek bürokrasinin yeni amiri olmuştur[212].

Bu tarihten itibaren nişancılık müessesesi bir iktidar kaynağı olmaktan ziyade kadim bir makam olması hasebiyle devlet teşkilatındaki nüfuzunu ve teşrifattaki yerini korumuştur.

Divan-ı Hümâyun'un aslî azalarından olan nişancılar, H. 1251 (M. 1836) senesinde tuğra çekme işleri defter eminine tevdi edilene kadar teşrifatta merkezi bürokrasinin fiilî amiri statüsüne gelen reisülküttabların üstünde yer almışlardır[213]. XVIII. yüzyıla gelindiğinde nişancıların teşrifattaki üstünlükleri devam etmekle birlikte vazifeleri gittikçe azalmış, buna mukabil reisülküttabın devlet idaresindeki nüfuzu bariz şekilde artmıştır. Bilhassa H. 1110 (M. 1699) senesinde imzalanan Karlofça Muahedesi esnasında göstermiş olduğu

---

[209] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 136-138; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 144; Yılmaz Yurtseven, **Osmanlı Siyasal İktidarı: Meşruiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme,** 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 2019, s. 131.

[210] M. D'ohsson, **Tableau Général de l'Empire Ottoman,** c. VII, Paris 1824, s. 225; Joseph Von Hammer, **Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,** c. II, Wien 1815, s. 183; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 167; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 241-242; Yurtseven, *Osmanlı Siyasal İktidarı,* s. 131.

[211] Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 101; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 188; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 682; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 145.

[212] Carter V. Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", **International Journal of Middle East Studies,** c. I, sy. 4, 1970, s. 336; Afyoncu, "Nişancı", s. 158; Ahıshalı, "Reisülküttab", s. 546.

[213] TAPK, s. 515-517; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38-40; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 226; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 312-313; Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856),* s. 88.

muvaffakiyet sebebiyle Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi sayesinde *"riyâset makamı vezâret makamı kadar kadr-u şan"* kazanmıştır[214].

Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad devirlerinde nişancılık vazifesinde bulunan Feridun Ahmed Bey[215] tarafından o zamana kadarki Osmanlı padişahlarınca Arapça, Farsça ya da Türkçe kaleme alınan muhtelif mektupların birer suretlerinin toplandığı Mecmûa-i Münşeâti's-Selâtin isimli esere göre reisülküttablar, Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren ecnebi memleketlerle yapılan yazışmalarda vazife almışlardır[216].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nin "Kanun-u Reisülküttab Efendi" başlığı altında yer alan *"nâmeleri tercüme ittirmek ve nâmeleri tesviye itmek cümle reisülküttâb efendiye mahsusdur"* ifadesinden hareketle, XVII. asrın sonlarına gelindiğinde diplomasiye dair vazifelerin kati surette reisülküttaba geçtiği söylenebilir. Kanunnamenin "Kanun-u Nişancı" başlığını taşıyan evvelki kısmında ise nişancılar tarafından ifa edilen bir diplomasi vazifesinden bahsedilmemiştir. Ancak Kanunnamedeki tanzim sıraları nazara alındığında, mevki olarak nişancılığın hâlâ reisülküttabın önünde olduğu anlaşılmaktadır[217]. Şu hâlde nişancının maiyetinde vazife gören reisülküttabın ehemmiyeti XVII. asrın sonlarında artmış ve ecnebi devletlerle münasebet ve muhaberenin temini işi reisiülküttaba geçmiştir[218].

Osmanlı devlet teşkilatında nişancılığın ehemmiyetini kaybetmesine mukabil, reisülküttabın ehemmiyet kazanması da tedricen tahakkuk etmiştir. Köprülüler devrinden başlayarak, sadrazamların çalışma dairesi saraydan ayrılarak hükümet işlerinin esas merkezi Bâb-ı Âli haline gelince, hükümet işleri artık Divan-ı Hümayun yerine sadrazamın kendi konağında, sadrıâli kethüdası, çavuşbaşı ve reisülküttab gibi memurlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bunun neticesinde reisülküttabın hükümet işlerindeki mesuliyet ve salâhiyetleri

---

[214] Râşid Mehmed Efendi, **Tarih-i Râşid,** c. II, İstanbul 1282, s. 439.

[215] Osmanlı nişancılarının meşhurlarından ve aynı zamanda münşi, şair ve hattat olan Feridun Ahmed Bey, iki kere tayin edildiği nişancılık makamında toplam dört yıl dört ay kadar kalmıştır. Osman Gazi devrinden Sultan III. Murad zamanına kadar Osmanlı padişahlarına ait mektupların birer suretlerini topladığı "Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin" isimli eseriyle tanınır. Sülüs ve nesihteki maharetinin yanı sıra Koca Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'den divanî, rik'a ve siyâkat dersleri alarak, bunlarda da ustalaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferini tafsilatıyla anlattığı "Nüzhetü'l-Esrâri'l-Ahbar der Sefer-i Sigetvar" isimli bir tarihi vardır. H. 991 (M. 1583) senesinde vefat eden Feridun Ahmed Bey, Eyüp'teki türbesine defnedilmiştir. Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey", **DİA,** c. 12, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 396-397.

[216] Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. I, s. 526.

[217] TAPK, s. 515-517; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38-40; İsmail Polat, "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Kurumu", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Anadolu Üniversitesi SBE, 1999), s. 90.

[218] Recai G. Okandan, **Âmme Hukukumuzun Ana Hatları: Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1968, s. 39.

artarken, Bâb-ı Âli'ye taşınmayıp Divan-ı Hümâyun'da kalan nişancının ehemmiyeti azalmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti'nin klasik toprak yapısının değişmesi, XVII. asırdan itibaren tımar ve zeamet tevcihlerinin de Bâb-ı Âli'de reisülküttaba bağlı kalemlerce yerine getirilmeye başlanması, nişancılığın ehemmiyetini azaltan amillerden olmuştur[219].

Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren miri arazi rejimi ve tımar sisteminde bir sarsılma müşahede edilir. XVI. asrın ortalarından itibaren tımarların iltizama verilmeye başlanması, Osmanlı arazi rejimini bozan başlıca amillerden biri olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise köylerde mal mülk edinen tımarlılar zamanla tahrirlere karşı çıkmışlardır[220]. H. 1000 (M. 1591) senesinde Veziriazam Ferhad Paşa'nın emriyle miri arazi rejimine tabi bazı beldelerdeki tahrirlerin yapılmasından vazgeçilerek, vilayet tahrirlerinin yapılması yasaklanmış ve lüzumu halinde otuz yılda bir yapılması usulü getirilmiştir[221]. XVII. asrın ikinci yarısından itibaren ise defterlerde umumi tahrirler yapıldığına dair kayıtlara rastlanmamaktadır[222]. Bu sebeple nişancıların ehemmiyetli vazifelerinden birisi olan tahririn, bilhassa XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren icra edilmediği söylenebilir. Bu da nişancının vazife ve salâhiyetlerinden bir kısmının ortadan kalkması sebebiyle ehemmiyetinin de azaldığını gösterir mahiyettedir. Tahrir işlerinde nişancıya bağlı olarak vazife ifa eden ve aynı zamanda defterhanenin de âmiri statüsünde olan defter emini, evvelce emri altında vazife yaptığı nişancı ile zaman içerisinde denk hâle gelmiş; nişancılar tarafından ifa edilen vazifelerin bir kısmını devralmıştır[223].

Nişancılar H. 1007 (M. 1599) yılına kadar devamlı padişahın yanında olup sefere dahi padişahla birlikte iştirak ederek rikâb-ı hümayundan yani padişahın huzurundan ayrılmazlardı. Ancak Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi'nin[224] nişancılığı devrinde, padişahların

---

[219] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 682;

[220] Ömer Lütfi Barkan, **Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I,** Ankara: TTK 1988, s. 59-63; Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", **AÜHFD,** c. II, sy. 1, Ankara 1944, s. 89-90; Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** 3. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992, s. 82-83.

[221] Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî,** c. I, 2. Baskı, Mehmet İpşirli (haz.), Ankara: TTK Basımevi 1999, s. 276.

[222] Barkan, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I,* s. 61; Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar", s. 90; Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,* s. 83; Şakir Berki, **Toprak Hukuku,** 3. Baskı, Ankara 1967, s. 69; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 110.

[223] Erhan Afyoncu, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),** 1. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 11; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 95-96.

[224] H. 970'te (M. 1562-63) İstanbul'da doğan Mehmed Şâhî Efendi, H. 988'de (M. 1580) Divan-ı Hümâyun kaleminde kâtipliğe başladı. H. 28 Şevval 1007'de (M. 24 Mayıs 1599) nişancılığa getirilen Okçuzâde Mehmed Şâhî, serdar-ı ekrem tayin edilen vezirle birlikte sefere gönderilerek rikâb-ı hümayundan (yani padişahın huzurundan) ayrılan ilk nişancı olmuştur.

da artık sefere çıkmamalarının neticesi olarak, nişancıların serdar-ı ekrem tayin edilen vezirlerle birlikte sefere çıkmaları kararlaştırılmıştır[225]. Nişancılara yeni bir vazife tevdii manasına gelen bu yeni tatbikat, onların rikâb-ı hümayundan ayrılmaları ve böylece eski itibarlarını kaybetmeleri neticesini doğurmuştur[226].

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren nişancılık müessesesi adeta kuru bir unvan haline gelerek bazı devlet adamlarını tatmin ve taltif için verilen yüksek bir rütbe olarak telâkki edilmiştir[227]. Keza ecnebi ülkelere gönderilen orta elçilere nişancılık, büyük elçilere ise Anadolu ya da Rumeli beylerbeyliği pâyeleri verilmekteydi. Diplomasi vazifesiyle yurt dışına gönderilen elçilere verilen bu pâyeler, vazifelerini ifa edip, memlekete döndüklerinde geri alınmak üzere veriliyordu[228].

Mesela H. 1161 (M. 1748) senesinde Hattî Mustafa Efendi, nişancı pâyesi verilerek Avusturya'ya orta elçi olarak gönderilmiştir[229]. H. 1188 (M. 1774) senesinde ise Hacı Ahmed Resmi Efendi Rusya ile yapılacak olan sulh müzakerelerinde nişancı ve büyük elçi pâyeleriyle birinci murahhas olarak vazifelendirilmiş; Reisülküttab İbrahim Münib Efendi ile beraber Rus heyetiyle buluşup mükâleme yapmaları hususunda kendilerine tam salâhiyet verilmiştir[230].

Takriben dokuz ay sonra vazifeden azledilen Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, muhtelif tarihlerde dört kere daha nişancılıkla vazifelendirilmiştir. Devrinin önde gelen münşîlerinden olan Okçuzâde Mehmed Şâhî, Atâî'ye göre Tâcizâde Cafer Çelebi'den sonrakilerin içinde en meşhuru idi. Başlarda "Zeynî" mahlası ile şiirler yazmış olsa da daha sonra "Şâhî" mahlasını tercih etmiştir. "*Münşeâtü'l-İnşâ*", "*Ahsenü'l-Hadîs"*, "*en-Nazmü'l-Mübîn fî Âyâti'l-Erbaîn"*, "*Tuhfetü's-Salât"* isimli eserlerin müellifidir. Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî,** c. II, 2. Baskı, Mehmet İpşirli (haz.), Ankara: TTK Basımevi 1999, s. 808, 848, 856; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 730-731; Christine Woodhead, "Okçuzâde Mehmed Şâhî", **DİA,** c. 33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 335-336.

[225] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî,* c. II, s. 808.

[226] Resmi Ahmed Efendi, **Halifetü'r-Rüesa,** İstanbul 1269, s. 23; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223.

[227] Salnâme-i Nezâret-i Hariciyye, İstanbul 1302, s. 134; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 313. Nişancılığın bu duruma düşmesinin doğru olmadığı kanaatinde olan Veziriazam Şehid Ali Paşa tarafından devlet hizmetindeki dürüstlüğü ve çalışkanlığı takdir edilen tarihçi Râşid Efendi'ye bu makam teklif edilmiş, fakat Râşid efendi rahatsızlığını mazeret göstererek bu teklifi reddetmiştir. Râşid Mehmed Efendi, **Tarih-i Râşid,** c. V, İstanbul 1282, s. 159; Fatih Günay, "Râşid Mehmed Efendi", **DİA,** c. 34; İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 463.

[228] Hadiye Tuncer ve Hüner Tuncer, **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler,** Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997, s. 13-14; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227.

[229] İzzî Süleyman Efendi, **İzzî Tarihi,** 1. Baskı, Ziya Yılmazer (haz.), İstanbul: TYEKB, 2019, s. 637-638; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 699-700.

[230] **COA,** A.{DVNSNMH.d... / 9 - 37 - 0, H. 10/05/1188.

H. 1221 (M. 1806) senesinde Napolyon Bonapart'ın imparatorluğunu tebrik için nişancılık pâyesiyle büyükelçi olarak Fransa'ya gönderilen Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi, beraberinde götürdüğü nâme-i hümâyunu (padişah mektubunu) H. 18 Rebîülevvel 1221'de (M. 5 Haziran 1806) merasimle imparatora arz etmiştir[231]. Keza Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi de H. 12 Şevval 1221 (M. 23 Aralık 1806) tarihinde selefi misali nişancılık pâyesiyle Fransa sefaretine tayin edilmiştir[232].

Nişancılar, defterdarla aynı olan mevki, rütbe ve derecelerini XVIII. asrın başlarından itibaren kaybetmeye başlamışlardır. Name, berat, ahidname gibi resmî evrakın yazılması işi zamanla divan kalemine bırakılmış, ardından da hâcegân[233] sınıfından ikinci derecedeki memurlara tevdi edilmiştir[234].

Sultan III. Mustafa H. 1171 (M. 1757) yılında tahta cülus ettiğinde, mevcut beratların kanun gereği yeni padişah adına tecdidi (yenilenmesi) lazım geldiğinden, devrin veziriazamı tarafından defter eminine buyruldu gönderilerek, Nişancı Mustafa Paşa'ya yardımcı olmak üzere Divan-ı Hümâyun hocalarından eski tuğrakeş Emin Efendi'nin tayini istenmiştir[235].

Ali Emirî tasnifinde yer alan H. 1181 (M. 1768) senesine ait bir arşiv vesikasında ise defterhâne binası ile nişancı, amedci, tuğrakeş, kîsedâr, kâtip ve hademe odalarının inşa ve tekmilinden bahsedilmektedir[236]. H. 1193 (M. 1779) senesinde Veziriazam Silahtar Mehmed Paşa'nın tevcihatına göre nişancılık, Laleli Mustafa Efendi'de, tuğrakeşlik ise Nâili Efendi'nin üzerinde idi[237].

Şu hâlde Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında tuğrakeş adı verilen bir memurun XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren katiyetle mevcut olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu devirden itibaren nişancının başlıca gelen vazifelerinden biri olan tuğra çekme işi de tuğrakeş

---

[231] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, **Âsım Efendi Tarihi,** c. 1, 1. Baskı, Ziya Yılmazer (haz.), İstanbul: TYEKB, 2015, s. 165; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet,** Tertib-i Cedid, c. VIII, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309, s. 54-55; Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,** Ankara: TTK Basımevi, 1968, s. 184-185.

[232] Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi,* c. 1, s. 410.

[233] Osmanlı bürokrasisinde ehemmiyetli kalem amirleri için kullanılan tabirlerden biri olan hâcegân hususunda teferruatlı malûmat için bkz. Mehmet İpşirli, "Hâcegân", **DİA,** c. 14; İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 430-431.

[234] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 226; Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,** Ankara: TTK 2014, s. 20;

[235] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223.

[236] **COA,** AE.SMST.III. / 305 - 24473 - 0, H. 15/08/1181.

[237] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 222.

denilen memurlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Nişancıların muavini olarak tayin edilen tuğrakeşlik vazifesinin tarihî safahat içerisinde müstakil bir memuriyete dönüşmesi de nişancılığın ehemmiyetini azaltan nedenlerden biri olmuştur[238].

Nişancılar, XVIII. yüzyıla kadar tuğralarının eklenmesi için kendilerine gönderilen vesikaları tetkik ve teftiş salâhiyetine de sahip olduklarından, bir manada bu vesikaları tanzim eden vezaretleri murakabe vazifesini yerine getiriyorlardı. Sultan III. Ahmed devrinde bu salâhiyetin nişancılardan alınmış olması da nişancılığın ehemmiyetini azaltan bir başka amil olmuştur[239].

Nişancılar XVIII. asrın ortalarında hâcegân rütbesindeki memurlar zümresinin birinci kısmına dahildiler[240]. Bu asırdan evvel nişancılıktan veziriazamlık, mîr-i âlemlik, kaymakamlık, beylerbeyilik ve sancakbeyliği gibi ehemmiyetli vazifelere yükselmek mümkün olduğu halde bu yüzyıldan itibaren nişancılardan daha düşük derecedeki hâcegânlıklara tayinler yapılmaya başlanmıştır. XVIII. asır öncesinde nişancılıktan doğrudan doğruya defter eminliğine tayin edilen kimseye rastlanmadığı halde, bu asırda altı kişinin nişancılıktan defter eminliğine getirildiği görülmektedir. Bu vaziyet, daha evvel defter eminliğinden daha üst bir makam olan nişancılığın kâğıt üzerinde yerini muhafaza etmekle beraber eski ehemmiyetini kaybettiğine delâlet eder[241].

3.4. Nişancılık Müessesesinin İlgası

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bu makama getirilen vezirler haricinde, nişancılık müessesesi ehemmiyetini tamamen yitirmiştir. Bununla beraber nişancılar, devlet erkânı vasfını XIX asrın başlarına kadar muhafaza etmişler ve daha önce olduğu gibi divan müzakerelerine katılmışlardır[242]. Bu devirdeki nişancılık için Joseph Von Hammer der ki:

---

[238] Joseph Von Hammer Purgstall, "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilatı ve Bâbı-âli", Halil İlteber (çev.), **İÜHFD,** c. VII, sy. 2-3, İstanbul 1941, s. 584; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 222-223.

[239] D'ohsson, "XVIII. Yüzyılda Devlet Teşkilatı 2", s. 82.

[240] Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'ât,** c. II, İstanbul 1327, s. 90; Ahmed Vâsıf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, İstanbul 1219, s. 33.

[241] Afyoncu, "Nişancı", s. 157.

[242] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 58.

"Ehemmiyeti, elyevm devlet mührünü tatbik edecek yerde sadrıâzamın mührünü basmaktan ibaret olan bir şekilciliğe dökülmüştür."[243]

Nişancılar, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren, nişancı ve tevkiî isimlerinin yanı sıra taşıdıkları tuğraî adının kendilerine verilmesini sağlayan tuğra vazifelerini de tuğrakeş adı verilen yardımcılarına bırakmışlardır[244].

H. 1251 (M. 1836) senesinde tuğra çekme işleri, defter eminine tevdi edilmiştir. Bu yeni devirde ehemmiyet arz eden işlere müteallik fermanlara Bâb-ı Âli, diğerlerine ise defter eminleri tarafından tayin edilen tuğrakeşler tuğra çekmeye başlamışlardır. Bilâhare bu iki tuğra makamı H. 1254 (M. 1838) senesinde birleştirilerek tuğra çekme işlerinin Bâb-ı Âli'de görülmesi kararlaştırılmıştır[245].

Tuğra çekme işlerinin H. 1251 (M. 1836) yılında nişancıdan alınarak bir kısmının defter eminliğinde, diğer kısmının ise Bâb-ı Âli'de görülmeye başlanması bazı müellifler tarafından nişancılığın kaldırılması olarak telakki edilmiştir[246].

Buna mukabil bazı müelliflere göre ise nişancılık müessesesinin H. 1251'de (M. 1836) tamamen kaldırılıp kaldırılmadığı hususu kati değildir. Esasen H. 1251 (M. 1836) senesinde nişancılar tarafından ifa edilen vazifelerden biri olan tuğra çekme işi üzerlerinden alınıp defter eminine tevdi edilmiştir[247].

Nitekim Osmanlı Devleti'nin idari bünyesinde "Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun" adı verilen bir memur, devletin son zamanlarına kadar mevcut olmuştur. Mesela H. 1263 (M. 1847) senesinde Defter-i Hâkânî eski emini ve eski maliye tezkirecisi Ali Raik Bey, "rütbe-i ulâ sınıf-ı saniyesiyle" Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun hizmetine tayin edilmiştir[248]. Keza Meclis-i Vâlâ azalarından Raif Efendi H. 18 Şaban 1276 (M. 11 Mart 1860) tarihinde Tevkiî-i Divan-ı

[243] Hammer, "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilatı ve Bâbı-âli", s. 581.

[244] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 58; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 16.

[245] Ahmed Lütfi Efendi, **Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye,** c. 5, İstanbul 1302, s. 129; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 58; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 16.

[246] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 58; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 16; Deny, "Tuğra", s. 11; Gökbilgin, "Nişancı", s. 302; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* s. 20.

[247] Afyoncu, "Nişancı", s. 158.

[248] **COA,** A.}DVN. / 23 - 5 - 0, H. 09/03/1263; **COA,** C..DH.. / 31 - 1506 - 0, H. 09/03/1263.

Hümâyun hizmetine memur edilmiştir[249]. Yine Amedî odası hulefasından Tevfik Bey, H. 28 Rebîülevvel 1308 (M. 11 Kasım 1890) tarihinde Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun memuriyeti ile vazifelendirilmiştir[250]. Amedî odası halifesi Muhsin Bey de H. 1319 (M. 1901) yılında Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun memuru olarak tayin edilmiştir[251]. Amedî odası ikinci muavini Mahmud Bey de H. 7 Cemâziyelâhir 1319 (M. 21 Eylül 1901) tarihinde Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun memurluğuna getirilmiştir[252].

Tahrir defterlerindeki tashihlerin tevkiî ismiyle nişancılar tarafından yapılması usulü de imparatorluğun son yıllarına kadar devam etmiştir. Mesela H. 1295 (M. 1878) senesinde Sultan Orhan Vakfı'na ait Adapazarı'ndaki bazı ev, dükkân ve bahçelerin vakıf eseri olduğunun Ermeni cemaati tarafından inkâr edilmesi üzerine, mülkiyet muamelesi yapılmıştır. Bunun neticesinde Defterhâne-i Âmire'de bulunan defterlerdeki kayıtlar tetkik edilerek ihtilaf mevzuu gayrimenkullerin Sultan Orhan Gazi adına kayıtlı olduğu, fakat son devirde tashih yapılmamasından karışıklık meydana geldiği anlaşılmıştır. Bilâhare vaziyet, defterlerdeki kayıtların düzeltilmesi için Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun kalemine tebliğ edilmiştir[253].

H. 1328 (M. 1910) senesinde Kartal Kazasına tâbi Eren Köyünün Kozyatağı Mahallesinde bulunan Reşad Paşa'nın mutasarrıfı olduğu miri arazinin bir kısmı üzerine cami ve camiye gelir getirmesi maksadıyla dükkânlar inşa edilerek bir vakıf kurulmuştur. Bilâhare Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun Mehmed Muhtar Bey'e ferman gönderilerek Defterhâne-i Âmire'deki kaydın tashihi emredilmiştir[254].

---

[249] *"... ve meclis-i vâlâ a'zâsından Sa'âdetlü Râ'if Efendi hazretleri emekdârân-ı bendegân-ı hazret-i pâdişâhîden olmasıyla anın dahi meclis-i vâlâca muhassas olan ma'âşıyla tevkî'î-i divân-ı hümâyun hidmetine ta'yîni..."* **COA,** İ..MMS. / 18 - 763 - 0, H. 17/08/1276; **COA,** A.}DVN. / 151 - 27 - 0, H. 19/08/1276.

[250] **COA,** İ..DH.. / 1200 - 93924 - 0, H. 28/03/1308.

[251] **COA,** İ..DFE. / 11 - 10 - 0, H. 03/02/1319.

[252] **COA,** İ..DFE. / 11 - 31 - 0, H. 07/06/1319.

[253] *"... kuyûd-ı hakâni dahi tahkikat-ı mezkûreyi mü'eyyed olup fakat icmâl-i hakânide zikr olunan mahallerin Orhan Bey ismine mukayyed olması mu'ahharân tashih olunmamasından neşet eylediği anlaşılmasıyla karye-i mezkûrenin ber-mûceb-i i'lâm ve mazbata defterhâne de olan kaydı mahallinin tashihi zımnında hudûd ve sınırının derciyle tevki'-i divân-ı hümâyun saadetlü efendi hazretlerine ve mu'âmele-i lâzımenin icrâsı hakkında dahi şehremanetine divân-ı hümâyun kaleminden iki kıta emr-i 'âli..."* **COA,** İ..DH.. / 1295 - 101796 - 0, H. 14/08/1295.

[254] *"... defter-i hâkâni nezâreti tahrîrât müdürlüğü inzımâmıyla tevkî'-i divân-ı hümâyun olub ikinci rütbe mecîdi ve üçüncü rütbe 'Osmâni nişân-ı zişânlarını hâ'iz ve hâmil olan Mehmed Muhtâr Bey dâme 'uluvvuhu tevkî'-i refî'-i hümâyunum vâsıl olacak ma'lûm ola ki ... sen ki tevkî'-i müşârun-ileyhsin keyfiyyet ma'lûmun oldukta ... defter-hâne-i 'âmiremde olan kaydı mahallini kaleminle bi't-tashîh icmâl-i hakânisinin i'tâsına mübâderet eyleyesin..."* **COA,** TK.GM..FRM / 1 - 52 - 0, H. 22/04/1328.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar "Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun" ismiyle anılan bir memurun mevcudiyeti ve tahrir defterlerindeki tashihin bu memurlar eliyle yapılması nazara alınarak Osmanlılarda nişancılığın H. 1251 (M. 1836) senesinde ilga edilmediği söylenebilir. Zira bu tarihte tuğra çekme işi nişancılardan alınmış ve nişancılık müessesesi, "tevkiî" ismiyle imparatorluğun sonuna kadar mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

Yine H. 1251 (M. 1836) yılında nişancılardan alınan tuğra çekme vazifesinin devredildiği tuğrakeşlik müessesesinin de nişancılığın devamı olduğu söylenebilir. Zira o tarihe kadar nişancı tarafından ifa edilen tuğra çekme vazifesi, Tanzimat Devrinde tuğrakeşler vasıtasıyla yerine getirilmiş ve tuğrakeşlik müessesesi Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Mesela H. 1271 (M. 1854-1855) senesinde ikinci tuğrakeşliğe terfi ettirilen Hacı Ethem Bey'in yerine muavini Osman Kâmil Efendi üçüncü tuğrakeş yapılmıştır[255]. H. 30 Ramazan 1313 (M. 15 Mart 1896) tarihinde Divan-ı Hümâyun birinci tuğrakeşliğine terfi ettirilen Emin Recai Bey'in yerine, kalemdeki vazifesi esnasında kabiliyeti ve liyakati ile dikkat çeken İsmail Hakkı Efendi tayin olunmuştur[256]. Bu vazifesi esnasında "tuğrakeş" unvanı kendisine lakap olan İsmail Hakkı Bey, 1909 senesinde birinci tuğrakeşliğe terfi ettirilmiştir[257].

[255] **COA,** A.}DVN. / 106 - 54 - 0, H. 00/00/1271.

[256] **COA,** İ..TAL. / 92 - 50 - 0, H. 30/09/1313.

[257] Burhan Toprak ve Refik Dinç, "İsmail Hakkı Altunbezer", **Güzel Sanatlar Dergisi,** sy. 4, İstanbul: Maarif Vekaleti, 1942, s. 88; Talip Mert, "Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükri Efendi", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, c. II, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 6-9 Kasım 2008, s. 152.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLET TEŞKİLATINDA NİŞANCININ YERİ

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatında nişancının yeri mevzuuna girmeden evvel, Osmanlılardaki askerî sınıf – reaya ayrımı ile Osmanlı merkez teşkilatı hakkında kısaca malûmat vermek faydalı olacaktır.

1. ASKERÎ SINIF-REAYA AYRIMI

Osmanlı Devleti tebaası, askerî sınıf ve reaya olmak üzere iki sosyal gruba ayrılmıştır. Esasen bu keyfiyet Osmanlılara mahsus değildir. Bu tasnifin benzeri Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinden itibaren çeşitli Türk-İslam devletlerinde de görülmektedir. Han ve ailesi, hanın etrafındaki seçkin sınıfı oluşturan beyler, hanlığın dayandığı ehemmiyetli kabileler ve nihayet kara-budun olarak isimlendirilen tabi halk tabakası şeklinde bir sosyal sınıflandırma mevcuttur[258].

Yusuf Hâs Hâcip tarafından Balasagun'da yazılıp Kaşgar'da tamamlanarak H. 462 (M. 1069-1070) yılında Karahanlı hükümdarına takdim olunan Kutadgu Bilig adlı eserde de beyler, ulema ve kalem erbabı, çiftçiler ve tüccarlar ve nihayet kara-budun adı verilen farklı sınıflardan söz edilmektedir[259].

Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri Nizâmü'l-Mülk de Siyâset-nâme adlı eserinde sultanın etrafında toplanmış muayyen sınıflar telâkkisini kuvvetli bir şekilde ifade etmiştir. Nizâmü'l-Mülk'e göre en başta sultan bulunmaktadır. Sultandan sonra gelen ve aynı zamanda doğrudan sultanın şahsına bağlı olan ıkta sahipleri reayanın üzerinde askerî bir sınıfı teşkil etmektedirler. Üçüncü halkadaki ulema ve devlet memurlarının ardından devlete vergi vermekle mükellef sınıf olan reaya, son halkayı teşkil etmektedir[260].

---

[258] Halil İnalcık, "Osmanlı Padişahı", **AÜSBFD,** c. XIII, sy. 4, Ankara 1958, s. 76; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* s. 273-279, 283-285; Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", **Osmanlı,** c. 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 40.

[259] Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig I Metin,* s. 436-437, 442-449; İnalcık, "Osmanlı Padişahı", s. 76; Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk,* 111-117; Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", s. 41.

[260] Halil İnalcık, **The Ottoman Empire The Cllasical Age 1300-1600,** London: Phonix, 1973, s. 68; İnalcık, "Osmanlı Padişahı", s. 76; Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", s. 40-41.

Çeşitli Türk-İslam devletlerinde görülen bu sosyal sınıflar Osmanlı Devleti'nde de aynen kabul edilmiş ve halk, Müslüman ya da gayrimüslim tefriki yapılmaksızın askerî sınıf ve reaya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal bünyesini karakterize eden bu tasnif, o devirde Avrupa'da mevcut olan sınıf mefhumundan tamamen farklıdır. Bununla beraber Osmanlılarda bu iki sosyal sınıf arasında da bazı farklılıklar bahis mevzuudur[261].

Osmanlı Devleti, gaza ve fütüvvet ruhu üzerine kurulmuş olduğundan, bu devirdeki esas gayesi, İslamiyet'i yaymak üzere yeni topraklar fethetmek olmuştur. Bu devre hâkim olan telâkki sebebiyle devlet içinde askerî vazifeler daha ağır bastığından idareci sınıf, umumiyetle *"askerî"* tabiriyle ifade edilmiştir[262]. Ancak *"askerî"* tabiri, Osmanlılarda sadece ordu mensuplarını değil, idareci sınıfın tamamını içine alacak şekilde kullanılmıştır. Yani Osmanlı Devleti'nde kendisine padişah beratı verilmek suretiyle âmme vazifesi tevdi edilen ve doğrudan ya da dolaylı şekilde devlet hazinesinden maaş alan memurların tamamı askerî tabiriyle ifade edilmiştir[263]. Askerî sınıf dışında kalan tebaanın tamamını ifade etmek için ise reaya tabiri kullanılmıştır[264].

Askerî sınıf kendi içerisinde *ehl-i şer* ve *ehl-i örf* olmak üzere başlıca iki kategoriye ayrılmaktaydı. Osmanlılarda medrese mezunu ulema *ehl-i şer* tabiri ile ifade edilirken ulema dışında kalan ve devletin icra kuvvetini temsil eden idareciler ise *ehl-i örf* tabiri ile anılırdı. Mesela şeyhülislâm, kazaskerler, kadılar, müderrisler ve müftîler ehl-i şer adı verilen ulema

---

[261] Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", **GÜHFD,** Prof. Dr. Attila Özer'e Armağan, c. XII, sy. 1-2, Ankara 2008, s. 393; Halil Sahillioğlu, "Askerî", **DİA,** c. 3, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 488; Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", s. 41; Yurtseven, *Osmanlı Siyasal İktidarı,* s. 144.

[262] Stanford Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,** c. 1, 10. Baskı, Cambridge 1997, s. 113; Norman Itzkowitz, **Ottoman Empire and Islamic Tradition,** Phonix Edition, Chicago: The University of Chicago Press, 1980, s. 40; Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),** Latif Boyacı ve İzzet Akyol (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 13; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 38.

[263] Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji,** 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 107; Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650),** Ankara: TTK Basımevi, 2009, s. XI-XII; Yurtseven, *Osmanlı Siyasal İktidarı,* s. 144-145.

[264] Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", **Osmanlı,** c. 4; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 91; Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650),* s. XII; Yurtseven, *Osmanlı Siyasal İktidarı,* s. 150.

sınıfını teşkil ederlerken; Divan-ı Hümâyun azaları, beylerbeyi, sancakbeyi ve ordu mensupları ise umera olarak da isimlendirilen ehl-i örfü oluşturmaktaydı[265].

Osmanlı Devleti'nde XVI. asrın başlarına kadar nişancılar da ulema sınıfına mensup kişiler arasından seçilmişlerdir. Bu devrede ehl-i şer mensubu kişilerin nişancılık vazifesine getirilmelerini müteakip ilmiye sınıfı ile münasebetleri kesilmiştir.

Bu mevzuda yapılan bir başka tasnife göre ise askerî sınıf mensupları seyfiye, ilmiye, kalemiye ve saray hizmetlileri olmak üzere dört ana zümreden teşekkül etmekteydi[266]. Bunlardan seyfiye ve ilmiye, Osmanlı Devleti'nin fetih ve gaza temeli üzerine oturtulmasının da tesiriyle, uzunca bir müddet askerî sınıfın en tesirli kanadını oluşturmuşlardır. Askerî sınıfın üçüncü kısmını ise kâtipler zümresi ya da diğer bir ifadeyle kalemiye teşkil etmekteydi. Nitekim İslam siyasi teorisi de kalemiyeyi, seyfiye ve ilmiyenin yanında idarenin temel direklerinden biri olarak kabul etmiştir. Mesela Emevîler ve Abbasîler ile daha sonraki İslam devletlerinde kâtiplik bir zanaat ve hirfet, kitabet ise fen sayılmıştır[267].

İlmiye sınıfının ve teorik olarak adliye teşkilatının reisi şeyhülislâmdır. Ancak şeyhülislâmın icrai salâhiyeti olmadığından Osmanlı Devleti'nde adli teşkilatın esas başı ve ilmiye sınıfının da ikinci derecedeki reisi kazaskerdir. Kadılar, naipler, müderrisler, müftîler ve beratlı imam-hatipler de ilmiye sınıfına mensup diğer memurlardır[268]. Osmanlılarda ilmiye sınıfının bütün azalarını besleyen ana kaynak medreseler olmuştur[269].

XVI. asrın başlarına kadar nişancılar da ulema sınıfına mensup, kalemi kuvvetli kimselerden seçilmişlerdir. Nişancıların örfî hukukun hazırlanması safhasındaki rolleri de

---

[265] Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** c. 3, sy. 4-5, Ankara 1967, s. 141-142; Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", **DİA,** c. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 519; Asım Cüneyd Köksal, **Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye,** 1. Basım, İstanbul: Klasik, 2011, s. 117.

[266] Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c. 1, s. 113; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 13; Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition,* s. 40.

[267] İnalcık, *The Ottoman Empire The Cllasical Age 1300-1600,* s. 100; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 676.

[268] Abdurrahman Şeref, **Tarih-i Devlet-i Osmaniyye,** İstanbul 1310, s. 288; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 121, 162-166; Mehmet İpşirli, "İlmiye", **DİA,** c. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 141.

[269] Fatih Sultan Mehmed devrinde teşekkülünü tamamlamış olan klasik medrese tedrisatı, Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurulan Süleymaniye Medreseleri ile zirvesine ulaşmıştır. Bu mevzuda tafsilat için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı,* s. 3-88; Yasemin Beyazıt, **Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl),** Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 188 vd.; M. Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", **Tanzimat I,** İstanbul 1940, s. 466 vd.; Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye,* s. 289; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 380-383.

nazara alındığında, İslam hukuku tahsili görmüş, medrese mezunu ulema arasından tayin edilmiş olmaları dikkate şayandır.

Sultan Orhan Gazi devrinden itibaren Osmanlı Devleti'nin idari bünyesinde bir kâtipler zümresi mevcut olmuştur. Ancak, devletin kuruluş yıllarında kalemiye ile ilmiye arasında organik bir bağ kurulmuş, ilmiye sınıfı kalemiyeyi besleyen esas menba olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle Divan-ı Hümâyun kâtipleri, reisülküttab, nişancı ve defterdar gibi merkez teşkilâtının mühim memurları, muayyen bir zamana kadar ilmiye mensuplarından seçilmişlerdir. Binaenaleyh kalemiye, belli bir devre kadar seyfiye ve ilmiyenin gücüne erişememiştir[270]. Bilâhare seyfiye ve ilmiyenin yaşadığı güç kaybı, askerî sınıf içerisinde dengelerin değişmesine sebep olmuştur. Bunun neticesinde devlet idaresinde kalemiye ön plana çıkmıştır[271]. Nitekim Osmanlı Devleti'nde de belli bir devirden itibaren nişancılar da ağırlıklı olarak kalemiye menşeli bürokratlar arasından seçilmişlerdir.

1. OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATI

Osmanlıların merkez teşkilatı, devletin en güçlü olduğu XV-XVII. asırlarda Divan-ı Hümâyun ve ona doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı "kalem" adı verilen bürolardan müteşekkil idi. Osmanlı Devleti'nin merkez idaresi, divan erkânı veziriazam, vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancının kendi divanlarında görüşüp; Divan-ı Hümâyun ile irtibatlı olarak karar safhasına getirdikleri dahili ve harici mevzulara dair her türlü idarî, malî, askerî ve hukukî meselelerin muayyen bir plan ve protokol içinde ele alınıp padişahın tasdiki ile neticelendirildiği bir teşkilattan meydana geliyordu[272].

"Padişah divanı" manasına gelen Divan-ı Hümâyun, Osmanlı Devleti'nin bakanlar kurulu olarak nitelendirilebilecek bir merci olup, icra salâhiyetinin padişahtan sonraki temsilcisidir. Osmanlı Devleti'nin idaresi, hukukî, kâzâî, siyasî, idarî ve askerî sahalarda çok

[270] Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı", **GÜHFD,** c. VIII, sy. 1-2, Ankara 2004, s. 4; XVII. yüzyıl sonlarında murahhas olarak reîsülküttâb sıfatıyla Karlofça müzakerelerine katılan ve muvaffakiyet ibraz eden Râmi Mehmed Paşa'nın reîsülküttaplıktan sadrazamlığa yükselmesi, kalemiyeye yeni bir güç vererek seyfiye ile aynı seviyeye getirmiştir. Böylelikle XVI ve XVII. yüzyıllarda seyfiyenin inhisarındaki sadrazamlık yolu, kalemiyeye de açılmıştır. Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye,* s. 290; Mehmet İpşirli, "Kalemiye", **DİA,** c. 24, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 248.

[271] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 47-51, 162-164.

[272] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 157.

çeşitli fonksiyonları ifa eden Divan-ı Hümâyun'un bu geniş vazife sahasına paralel de bir teşkilatı vardı[273].

Sultan II. Mehmed zamanına kadar divana bizzat riyaset eden Osmanlı padişahları, bu devirden itibaren toplantılardan tedrici olarak çekilmişlerdir[274]. Kanuni Sultan Süleyman devrine kadarki safhada padişahların zaman zaman divan toplantılarına reislik ettikleri görülmekle beraber, bu devreden sonra riyaset vazifesi, bazı istisnalar[275] hariç tutulacak olursa tamamıyla veziriazamlara tevdi edilmiştir[276].

Padişahın toplantılara katılmadığı zamanlarda Divan-ı Hümâyun'a riyaset eden veziriazamların yanı sıra Kubbealtı vezirleri, kazaskerler, defterdarlar, nişancı ve Rumeli beylerbeyi Divan-ı Hümâyun'un daimî azaları arasındadır. Keza vezaret rütbesine sahip olmaları halinde kaptan-ı derya ile yeniçeri ağası da divan toplantılarına iştirak etmişlerdir[277].

Padişahın mutlak vekili ve icranın ikinci derecede reisi statüsünde olan veziriazam, hükümdara ait salâhiyetlerin tamamını kullanabilirdi. Ancak ehemmiyetli meseleler ve tayinler telhis şeklinde padişaha arz edilerek tasvibi alınırdı. Padişah tarafından bizzat tayin edilen memurların veziriazam tarafından azledilmesi mümkün olmadığı gibi iktisadî meselelerde de defterdara danışılması mecburiydi. Osmanlı Devleti'nde her türlü tevcihat, yani vezirler de dâhil bütün memurların tayini, veziriazamın arz ve buyrultusu ile yapılırdı. Buna mukabil ilmiye sınıfının tevcihatı, başlangıçta kazaskerlerin, sonrasında ise şeyhülislamların arzı üzerine veziriazamın tasvibi neticesinde padişah beratı ile yapılmıştır[278].

---

[273] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 134; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 130.

[274] Solakzâde, *Solakzâde Tarihi,* s. 268-269.

[275] Haftada iki gün toplanan Divan-ı Hümâyun'un toplantı günlerini tekrardan dörde çıkaran Sultan II. Ahmed, kendisi de bizzat toplantılara riyaset etmiş ve hastalığı esnasında bile bu âdetinden vazgeçmemiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),** Abdülkadir Özcan (haz.), Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 512; Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid,* c. II, s. 288.

[276] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 40-41; Bernard Lewis, "Diwan-ı Hümayun", **EI (New Edition),** c. II, London-Leiden 1991, s.337.

[277] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 6; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 41-42; Recep Ahıshalı, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı", **Osmanlı,** c. 6; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 29-30.

[278] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 42-44; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 143-146; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 258-257; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 133-134; Veziriazam hususunda teferruatlı malûmat için bkz. Aydın Taneri, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Veziriazamlık (1299-1453),** İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019; Mehmet İpşirli, "Sadrazam", **DİA,** c. 35, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 414-419; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 111 vd.

Kanuni Sultan Süleyman devri veziriazamlarından Makbul İbrahim Paşa zamanında, divan toplantılarının yapılması için Topkapı Sarayı'nın avlusuna yaptırılan divanhaneye "Kubbealtı" denmesi sebebiyle *"Kubbealtı veziri"* adı verilen ve Divan-ı Hümâyun'un daimî azaları arasında yer alan vezirlerin sayısı zaman zaman artmış ya da azalmış olmakla birlikte umumiyetle üç olmuştur. Ekseriyetle devlet işlerinde tecrübe kazanmış, mühim eyaletlerin valiliklerinde bulunmuş kişiler arasından seçilmişlerdir. Osmanlılarda vezaret makamı, başlangıçta sadece Kubbealtı vezirlerine mahsus iken, Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren bazı büyük eyaletlere tayin edilen beylerbeyleri ile nişancı, defterdar, yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya gibi ehemmiyetli devlet adamlarına da vezirlik tevcih edilerek bir tür rütbe haline dönüşmüştür[279].

XVI. yüzyıla kadar icra sahasında ehemmiyetli fonksiyonlara sahip olan kazaskerler, ilmiye sınıfının Divan-ı Hümâyun'daki temsilcisi mahiyetindeydiler. H. 982 (M. 1574) senesine kadar Osmanlı Devleti'ndeki bütün kadı ve müderris adaylarını tespit edip, sadrazama arz etme salâhiyetine sahip olan kazaskerler, bu tarihten itibaren icra sahasındaki bazı salâhiyetlerini şeyhülislam lehine kaybetmişlerdir. Divan-ı Hümâyun toplantılarında şer'î davaların dinlenmesi ve çözümü Rumeli kazaskerine havale edilmiş, lüzumu halinde Anadolu kazaskeri de kendisine yardımcı olmuştur. Cuma günleri veziriazam konağında toplanan Cuma Divanı'na da katılan kazaskerler, salı ve çarşamba günleri haricinde kendi konaklarında divan kurup askerî sınıfa dair davalara bakmışlardır[280].

Devletin malî işlerinden birinci derecede mesul olan defterdarlar, iktisadî meselelerin yanı sıra Divan-ı Hümayun azası olarak devletin umumi işleyişinde de muayyen bir role sahip olmuşlardır. Maliyeyle alakalı olarak Divan-ı Hümâyun'a yapılan şikâyetleri dinleyerek

[279] Mesela Sultan IV. Mehmed devrinde eski Diyarbakır valisi Tarhuncu Ahmed Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek Mısır valiliğine tayin edilmiştir. **COA,** TS.MA.e / 722 - 85 - 0, H. 10/01/1059. Yine H. 1106 (M. 1695) senesinde Trablusşam beylerbeyi Arslan Paşa'ya vezirlik payesi tevcih edilmiştir. **COA,** AE.SAMD.II / 15 - 1687 - 0, H. 15/08/1106. Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 44-46; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 195 vd.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 135.

[280] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 46-47; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* s. 155-159; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 165-166; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 262-263. Kazasker mevzuunda tafsilatlı malûmat için bkz. Mustafa Şentop, **Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik,** Ankara: Kadim Yayınları, 2021; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", s. 597-699; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 228 vd.

karara bağlamakla vazifeli başdefterdar, kendi konağında divan kurarak malî meselelere müteallik davalara bakardı[281].

Osmanlı ülkesi başında beylerbeyi adı verilen bir vali tarafından idare edilen çeşitli eyaletlere taksim olunmuştur. Devletin yüzü batıya dönük olup, fütuhâtın merkezi de Rumeli olduğu için Rumeli beylerbeyi protokol cihetinden diğer eyaletlerin beylerbeylerinden önde gelmekteydi. Divan-ı Hümâyun'un daimî azaları arasında yer alan Rumeli Beylerbeyi, İstanbul'da bulunduğu zamanlarda divan toplantılarına iştirak ederdi[282].

Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'ne göre mal defterdarlığından nişancı olanlara beylerbeyliği rütbesi verilirdi[283]. Buna göre Rumeli Beylerbeyliği rütbesi ile naspedilen nişancılar, kendilerinden önce Rumeli Beylerbeyliği pâyesinde olan beylerbeyleri hariç olmak üzere diğer bütün beylerbeylerine ve kazaskerlere göre daha kıdemli kabul edilirlerdi[284].

Diğer taraftan başta reisülküttab olmak üzere kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı ve tezkireci gibi hizmetkâr statüsündeki bazı memurlar da Divan-ı Hümâyun azası olmamakla birlikte divan toplantıları esnasında hazır bulunurlardı. Divan toplantılarının aksamadan yürümesini temin eden bu memurlar, kendilerine verilen çeşitli işleri de yerine getirirlerdi[285].

Divan-ı Hümâyun'un bürokratik teşkilatının başında bulunan ve nişancıya bağlı şekilde vazife gören reisülküttab, Osmanlı devlet idaresinde oldukça ehemmiyetli bir yere sahipti. Ecnebi ülkelerle yürütülen münasebet ve muhaberenin temini mevzuunda da bir takım vazife ve salâhiyetlere sahip olan reisülküttablık, H. 1251'de (M. 1836) Hariciye Nezâreti'ne dönüştürülmüştür[286].

Divan-ı Hümâyun azası olmamakla beraber divan toplantılarına katılan çavuşbaşı ise toplantıların kanunlara uygun şekilde gerçekleşmesini temin etmiş, ecnebi memleketlerden

---

[281] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 49-50; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 325-331; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 137; Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", **DİA,** c. 9; İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 94-96.

[282] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 50-51; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 264; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 137-138; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", **DİA,** c. 6; İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 72.

[283] Özcan, Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 8.

[284] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 250.

[285] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 9.

[286] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 58-60; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 242-248; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 255-256; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 134; Reisülküttab hususunda teferruatlı malûmat için bkz. Recep Ahıshalı, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisüslküttâblık (XVIII. Yüzyıl),** İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* Konya 2000.

gelen elçileri karşılayarak divana getirmiş, cezaların infazında rol oynamış ve Divan-ı Hümâyun toplantılarında divanhanenin mührünü açmıştır[287]. Divan toplantılarına katılmak üzere gelen devlet erkânını karşılanması ve padişah ile Divan-ı Hümâyun azaları arasındaki irtibat ve haberleşmenin temini ise kapıcılar kethüdası tarafından ifa edilmiştir[288].

Divan-ı Hümâyun azası olmamakla birlikte divan toplantılarında hazır bulunan tezkireciler ise büyük ve küçük tezkireci olmak üzere iki kişiydiler. Osmanlı halkının Divan-ı Hümâyun'a verdiği arzuhâlleri ehemmiyetine göre tasnif eden tezkireciler, arzuhâl sahiplerini sırası ile divanhaneye almışlar ve toplantı devam ederken veziriazamın huzurunda şikâyet arzuhâllerini okumuşlardır.

Macar tarihçi ve Türkolog Joseph Matuz'a göre nişancının sekreteri statüsünde olan tezkireciler[289], Joseph Von Hammer'e göre ise çavuşbaşının yardımcısı olarak vazife yapmışlardır[290]. Buna mukabil Ahmet Mumcu ise başlangıçta nişancıya bağlı birer sekreter olarak vazife gören tezkirecilerin tarihi safahat içerisinde çavuşbaşının İkindi Divanı'ndaki rolünün artmasına paralel olarak ona bağlanmış olabileceği kanaatindedir[291].

3. OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATINDA NİŞANCI

3.1. Nişancıların Menşei ve Tayini

Osmanlı Devleti'nde nişancılar, XVI. yüzyılın başlarına kadar kalemiye sınıfına mensup profesyonel bürokratlar içinden değil, ilmiye zümresine mensup inşâsı kuvvetli, yani bürokratik yazışma usullerine vâkıf kimseler arasından seçilmişlerdir[292]. Başta Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid devirleri olmak üzere evvelemirde nişancılık hizmetinin ulemadan, ilim, ahlâk ve kemal sahibi münşîlere yani bürokratik yazışma usullerine vâkıf, resmî vesikaları yazmada mahir kişilere verildiğini kaydeden Mustafa Âlî, bu makamda istihdam olunan zatın faziletli ve numune bir şahsiyet olması lazım geldiğinden bahseder[293].

---

[287] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 62-63; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 395-399; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 134; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 256.

[288] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 377-380; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 134.

[289] Matuz, *Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen,* s. 45-46.

[290] Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 128-129.

[291] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 61.

[292] Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 141. Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* s. 19; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 215.

[293] Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 140-141.

Hüseyin Hüsameddin Bey'in tespitine göre Osmanlı Devleti'nde nişancılıkla vazifelendirilmiş ilk kişi olan Seyyid Şemseddin Mehmed Çelebi, esasen Bağdatlı olmakla beraber Sultan Orhan Gazi devrinde Bursa'ya yerleşmiş ve nişancılığa getirilmeden evvel müderrislik yapmıştır[294].

Keza aslen Mısırlı olan Kemaleddin Mehmed Paşa da Sultan Orhan Gazi devrinde geldiği Bursa'da Manastır Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra sefaretle Mısır'a gönderilmiştir. Mısır'dan döndükten sonra Edirne kadılığıyla vazifelendirilen Mehmed Paşa, Sultan I. Murad devrinde Seyyid Şemseddin Mehmed Çelebi'nin vefatı üzerine nişancı olarak Divan-ı Hümâyun erkânına dahil olmuştur[295].

Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi'nde de nişancılığa, dâhil ya da sahn müderrislerinin tayini hükme bağlanmıştır[296]. Bu Kanunnameyi neşreden Mehmed Arif Bey'in tespitine göre nişancılık mansıbına tayin edilmiş ilk nişancı olan Cezerizâde Ebu'l-Hayr Muhammed de müderrislik ve kadılık vazifelerini ifa ettikten sonra kaleminin kuvvetli olması yani yazdıklarının tesirli ve güçlü ifadeler içermesi sebebiyle nişancılığa getirilmiştir[297].

Sultan Fatih'in nişancılıkla vazifelendirdiği Molla Sirâceddin Efendi de Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yapmakta iken inşâ sanatında mahir olması (bürokratik yazışma usullerini bilmesi) sebebiyle bu makama tayin edilmiştir[298]. Keza Tâcizâde Cafer Çelebi de Mahmud Paşa Medresesi'nde müderris iken marifet sahibi ve kitabette mahir olması hasebiyle nişancılığa getirilmiştir[299].

Bazı müellifler XVI. asrın başlarına kadar olan devirde nişancıların ulema sınıfına mensup kişilerden seçilmesinin, merkez bürokrasisinin başına *"ulemadan birisini"* getirmek endişesinden kaynaklanmadığını, nişancılık makamının ehemmiyetine binaen bilgili ve

---

[294] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 51-52.

[295] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 52-53.

[296] Mehmed Arif, "Kanunnâme-i Al-i Osman", s. 14; Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 8.

[297] Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 86; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 230; Mehmed Arif, "Kanunnâme-i Âl-i Osman", s. 5; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 63-64; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 215.

[298] Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 326-328; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 329; Nişancı Mehmed Paşa, **Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, no: 36732 Y 956.07/NİŞ.T, s. 170.

[299] Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa,* s. 188.

kabiliyetli bir kişiyi bürokrasinin başına getirme telakkisinden doğduğu kanaatindedirler[300]. Buna mukabil bazı müellifler ise örfî hukuk kaidelerinin hazırlanması safahatındaki rolleri sebebiyle nişancıların bilhassa ilmiye sınıfı mensupları arasından seçildiği görüşündedirler. Zira Osmanlı hükümeti, örfî hukuk ile şer'î hukuk arasındaki ahengin temini için kanunların şer'î hukuku da iyi bilen nişancılar tarafından hazırlanmasına itina göstermiştir[301].

Bununla beraber XVI. asrın başlarına kadar devam eden bu devirde nişancı olarak tayin edilen kişilerin tayinlerini müteakip ilmiye sınıfı ile olan irtibatları kesilmiştir. Zira esasen ilmiye sınıfına mensup olmakla birlikte nişancı olarak tayin edilen bu kişi reisülküttab vasıtasıyla teorik olarak merkez bürokrasisinin, dolayısıyla kalemiyenin de şefi mevkiine gelmiştir. Tayinlerini müteakip merkez bürokrasisinin şefi ya da diğer bir ifadeyle kalemiyenin reisi mevkiine yükselen nişancıların tayinleri hususunda kazaskerlerin ya da şeyhülislamın da herhangi bir tesiri olmamıştır[302].

Osmanlılarda kadı ve müderris gibi ilmiye makamlarına tayin edilecek olanları tespit ve sadrazama arz etme salâhiyeti, H. 982 (M. 1574) yılına kadar kazaskerlere ait olduğu halde, bu tarihten sonra kazaskerlerin bu salâhiyetleri tedricen şeyhülislamlara intikal etmiştir. Buna mukabil nişancıların tayinleri hususunda kazasker ya da şeyhülislamın herhangi bir dahli olmamıştır. Binaenaleyh ilmiye sınıfı mensuplarını tespit salâhiyetini haiz olan kazasker ya da şeyhülislamın nişancıların tespiti hususunda herhangi bir rollerinin bulunmaması, nişancıların bu sınıfa mensup olmadıklarına delâlet etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vezirlik, kazaskerlik, beylerbeyliği, sancakbeyliği ya da kadılık gibi muayyen bir vazifeye tayin edilen memurlara, bu tayinlerini müteakip, kendilerine memuriyet verildiğini gösteren ve üzerinde padişahın tuğrasını taşıyan berat verilmekteydi. Bu çerçevede bazı müellifler, nişancı ve defterdara tayinlerini takiben berat verilmediğini söylemektedirler. Zira defterdar ile nişancının ifa ettikleri ehemmiyetli vazifeler nazara

[300] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 48.

[301] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 74; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s.167; Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Osmanlı,** c. 6; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 334.

[302] Matuz, *Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen,* s. 27; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 48; Pamir, "Nişancı ve Hukuki Statüsü", s. 697-698.

alındığında, hükümdarın hususi itimadına layık olmaları lazım geldiğinden, tayinleri de sadece padişahın şifahî emriyle yapılırdı[303].

Ancak nişancıların tayinlerini müteakip kendilerine berat verilmediği ve padişahın şifahî iradesiyle vazifeye getirildikleri iddiası, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren muteberiyetini kaybetmektedir. Zira bu devirden itibaren ruus defterlerinde nişancı tayin kayıtlarına rastlanmaktadır. Bu cihetten bahis mevzuu defterlerde tespit edilebilen ilk tayin kaydına göre şıkk-ı sânî defterdarı Mehmed Çelebi, H. 963 (M. 1556) senesinde nişancılığa getirilmiştir[304].

Osman Gazi devrinden Sultan III. Murad zamanına kadar padişah mektuplarının birer suretlerinin toplandığı Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin isimli eserin müellifi Feridun Ahmed Bey, reisülküttablık yaptığı sırada nişancılıkla vazifelendirilince bu tevcihatı ruus defterine *"Nişancılık bu bende-i hakirlerine, Feridun Ahmed Bey'e fermân buyruldu"* şeklinde kaydetmiştir[305].

Yine Feridun Ahmed Bey'in Köstendil sancak beyliği yaptığı esnada ikinci defa nişancı olarak tayin edilmesinin kaydı da ruus defterlerinde mevcuttur[306]. Sultan I. Abdülhamid devrinde daha evvel matbah eminliği yapmış olan Lalelili Hacı Mustafa Efendi'ye nişancılık vazifesinin tevdi edildiğine dair sultanın H. 5 Şevval 1198 (M. 22 Ağustos 1784) tarihli fermanı da arşivde yer almaktadır[307]. Bu mevzuda verilebilecek bir diğer misalde ise daha öncesinde çavuşbaşılık vazifesini ifa eden Mehmed Arif Efendi, H. 19 Safer 1223 (M. 16 Nisan 1808) tarihinde nişancılığa getirilmiştir[308].

---

[303] Hammer, "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilatı ve Bâbı-âli", s. 584; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 221. Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa, devrin padişahı Sultan III. Mehmed'e arz eylediği bir telhiste, zamanın devlet ricâlinden birisini methederek nişancı tayinini teklif etmiştir. Bilâhare veziriazamın telhisinde bahsi geçen zat, Sultan'ın iradesi ile nişancı tayin edilmiştir. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı Tarihine Aid Belgeler, Telhîsler (1597-1607),** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 37.

[304] *"Nişancılık: Şıkk-ı sânî defterdarı Mehmed Çelebi'ye buyuruldı, iki yüz bin akçelik dirlik ile. Kâğıt emininden."* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 2 - 1591 - 0, H. 21/12/963.

[305] **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 25 - 144 - 0, H. 03/09/981.

[306] *"Nişancılık: Sâbıkâ nişancı olup hâliyâ Köstendil Beyi olan Feridun Bey'e buyuruldı."* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 42 - 631 - 0, H. 23/01/989.

[307] *"... Sabık Matbah Emini Lalelili Hacı Mustafa Efendi'ye tuğra-yı şerife hizmeti tevcih edildiği ..."* **COA,** TS.MA.e / 196 - 3 - 0, H. 05/10/1198.

[308] *"Sabık Çavuşbaşı Mehmed Arif'e tuğra-yı şerife hizmeti tevcih olunub ..."* **COA,** AE.SMST.IV. / 4 - 321 - 0, H. 19/02/1223.

XVI. asrın başlarından itibaren Osmanlı kalemiyesinde memurların yetişme usullerinde meydana gelen ihtisaslaşma neticesinde, nişancılar ağırlıklı olarak profesyonel bürokratlar arasından tayin edilmeye başlanmıştır. Zira daha evvel nişancılar ilmiye sınıfına mensup müderrisler arasından seçildiği halde, bu yeni devirde Divan-ı Hümâyun kalemlerinden yetişmiş kabiliyetli kâtipler evvela reisülküttab, bilâhare nişancı olarak tayin edilmişlerdir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman devri nişancılarından Seydi Bey ve halefi Celalzâde Mustafa Çelebi, Divan-ı Hümâyun katipliğinden yetişmiş, bilâhare reisülküttablık vazifesini ifa ettikten sonra nişancılığa yükselmişlerdir[309].

Osmanlı Devleti'nin meşhur nişancıları arasında yer alan Feridun Ahmed Bey, Hamza Paşa, Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi ve Lâm Ali Çelebi de nişancılığa getirilmelerinden evvel reisülküttablık vazifesini ifa eden bürokratlardandır[310]. H. 8 Muharrem 978 (M. 12 Haziran 1570) tarihinde reisülküttablığa getirilen Feridun Ahmed Bey, bu vazifeye getirildikten üç buçuk yıl sonra nişancılıkla vazifelendirilmiştir[311]. H. 11 Muharrem 984 (M. 10 Nisan 1576) tarihinde nişancılık vazifesinden azledilen Feridun Ahmed Bey, evvela Semendire sancak beyliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bilâhare Köstendil sancak beyliği yaptığı esnada ikinci kez nişancılığa tayin edilmiştir[312].

Nişancı Boyalı Mehmed Paşa'nın[313] H. 27 Cemâziyelâhir 988 (M. 9 Ağustos 1580) tarihinde dördüncü vezir olarak Kubbealtı vezirliğine terfi ettirilmesinin ardından nişancılıkla

---

[309] Gökbilgin, "Nişancı", s. 300; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 318-319.

[310] Seyyid Lokman b. Hüseyin el-Âşûrî el Urmevî, **Zübdetü't-Tevârih: Osmanlı Tarihi (1299-1595),** 1. Baskı, İbrahim Pazan (haz.), İstanbul: TYEKB, 2022, s. 335, 405, 452; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 680-681.

[311] Feridun Ahmed Bey, **Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,** c. II, İstanbul 1275, s. 572; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 336.

[312] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 336; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 388, 405; Özcan, "Feridun Ahmed Bey", s. 396.

[313] Celalzâde Mustafa Paşa'nın sevki ile Divan-ı Hümâyun katipliğine başlayan Mehmed Çelebi, bir müddet tezkirecilik yaptıktan sonra evvela reisülküttablığa, sonrasında nişancılığa getirilmiştir. Esmer olduğu için "Kara Nişancı Mehmed Çelebi" diye anılan ve daha sonra getirildiği Kubbealtı vezirliğinde "Boyalı Mehmed Paşa" diye meşhur olan Mehmed Çelebi, kariyerinde inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. H. 981 (M. 1573) senesinde önce Maraş, sonrasında Halep beylerbeyliğine tayin edilen Nişancı Mehmed Çelebi, H. 985 (M. 1577) yılında ikinci kez getirildiği nişancılıktan H. 26 Cemâziyelâhir 988 (M. 8 Ağustos 1580) tarihinde dördüncü vezirliğe terfi ettirilmiştir. H. 996'da (M. 1588) beylerbeyi pâyesiyle üçüncü defa nişancılığa getirilen Boyalı Mehmed Paşa, takriben bir sene sonra üçüncü vezirliğe terfi ettirilmiştir. H. 1003 (M. 1594) senesinde vefat eden Boyalı Mehmed Paşa, İstanbul Fatih'te yaptırdığı külliyesinde yer alan türbesine defnolunmuştur. Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 283, 335, 364, 387, 409, 416, 433, 488; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 337; Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi", **DİA,** c. 33; İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 160.

vazifelendirilen Reisülküttab Hamza Çelebi de bu tevcihatı, ruus defterine *"Nişancılık bu hakîr-i nâçiz kullarına fermân olundu bâ hatt-ı hümâyun"* şeklinde kaydetmiştir[314].

Tarihçi Mustafa Âlî XVI. asrın sonlarında telif ettiği Künhü'l-Ahbâr adlı eserinde der ki:

> *"Evvelâ erbâb-ı kalem ve ashâb-ı rakam zümresi yoklanub anlarda hizmet-i tevkî'a lâyık 'âkıl u dânâ bulunduğu zamanda fe-bihâ ve illâ müderrisîn-i dirâset-kârin fırkası tefahhus olunub içlerinden neş'e-i inşâ ile kadri muallâ ve ma'rifet-i inşâd u imlâ ile memdûh-ı efâzıl-ı bülegâ her kangısı ise ana virülürdi."*[315]

Buna göre nişancıların reisülküttablar arasından tayin edildiği bu yeni devirde kalemiyeden yetişen bürokratlar arasında nişancılığa münasip bir namzet bulunmaması halinde, yine müderrisler arasından nişancı tayinleri yapılmaya devam edildiği söylenebilir[316].

Mesela H. 24 Şaban 920 (M. 14 Ekim 1514) tarihinde nişancılığa getirilen Hocazâde Mehmed Çelebi, kendisine nişancılık vazifesi tevdi edilmeden evvel Edirne'deki Çifte Medreselerden birinde müderris idi[317]. Yine H. 984 (M. 1576) yılında nişancılığa getirilen Muallimzâde Mahmud Çelebi de bu vazifeye tayininden evvel Sahn medreselerinde müderristi[318]. Bursa Medresesi müderrislerinden Mehmed Selim Efendi de H. 9 Safer 1128 (M. 3 Şubat 1716) tarihinde nişancılıkla vazifelendirilmiştir[319].

XVI. asrın başlarından XVIII. asra kadarki safhada umumiyetle reisülküttablar arasından nişancı tayinleri yapılmakla beraber, defter eminliği, başdefterdarlık ve diğer defterdarlıklardan da nişancılıkla vazifelendirilenler olmuştur.

---

[314] Nejat Göyünç, "XVI. yüzyılda Ruus ve Önemi", **İÜEFTD,** c. 17, sy. 22, İstanbul 1967, s. 28.

[315] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* s. 208a.

[316] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 337-338; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 48; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 174.

[317] Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 668; Habîbî Ahmed Bin Derviş, *Ed-Devhatü'l-İrfâniyye Fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye,* s. 467; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 490; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 317-318, 447; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 74-75.

[318] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 252; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 373; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 324.

[319] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),** Mehmet Topal (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018, s. 1029; Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi'u'l-Fuzalâ,** c. 4, 1. Baskı, Ramazan Ekinci (haz.), İstanbul: TYEKB, 2018, s. 3162-3163.

Mesela darphane eminliğinden başdefterdarlık ile vazifelendirilen Hacı Sadullah Efendi, H. 4 Zilkade 1156 (M. 20 Aralık 1743) tarihinde nişancı olarak tayin edilmiştir[320]. Recâî Mehmed Emin Efendi de defterdarlıktan sonra H. 1190 (M. 1776) senesinde nişancılık makamına getirilen devlet ricâlindendir[321]. H. 1159 (M. 1746) senesinde kendisine nişancılık makamı tevcih edilen Hasan Efendi ile H. 1161 (M. 1748) ve H. 1166 (M. 1753) yıllarında iki defa nişancılıkla vazifelendirilen Said Mehmed Paşa ise menşeleri itibariyle defter eminliğinden gelmedirler[322].

XVIII. asırdan itibaren "Şevval tevcîhatı"[323] adı verilen yıllık tayin sisteminin başlamasıyla beraber düşük dereceli hâcegânlardan da nişancı olarak vazifelendirilenlere rastlanmaktadır. Nitekim bu yüzyıl ortalarında nişancılar, Şevval tevcîhatına tâbi olan hâcegân rütbesindeki memurlar zümresine dahildiler. Dört kısma ayrılan hâcegân memuriyetlerinin birinci kısmını teşkil eden üç defterdarla nişancı, reisülküttab ve defter emininin mansıbına *"menâsıb-ı sitte"* adı verilirdi[324].

Yine XVIII. yüzyılda Osmanlı devlet idaresinde kaptan-ı deryalık gibi alışılmışın dışında mevkilerden de nişancılığa tayinler yapıldığı görülmektedir. Mesela Sinek Mustafa Paşa, Selanik valiliğinden sonra kaptan-ı deryalığa getirilmiş, bilâhare H. 1176 (M. 1763) senesinde ikinci defa nişancı olarak tayin edilmiştir[325]. H. 18 Şaban 1180 (M. 19 Ocak 1767) tarihinde kaptan-ı derya olarak tayin edilen Melek Mehmed Paşa'ya bir müddet sonra kaptanlığa ilaveten tevdi edilen nişancılık vazifesi, Melek Paşa'nın H. 1182 (M. 1768) yılında Sadaret Kaymakamlığı'na tayininden sonra da devam etmiştir[326].

---

[320] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 124; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 291.

[321] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 143; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 298.

[322] İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi,* s. 246, 610; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 124, 136.

[323] Milâdî 1825-1826 senesine kadar Osmanlı Devleti'nde memurların tayinlerinin Ramazan ayı ve bayram ertesinde yani Şevval ayı içerisinde yapılması adettendi. "Şevval tevcîhatı" adı verilen bu tayinler esnasında vezirler ve diğer devlet erkânı ile hâcegân mansıpları, tecdiden (yeniden) ya da ibkâ (yerinde bırakma) suretiyle tevcih olunurdu. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 616; c. III, s. 482.

[324] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât,* c. II, s. 90; Mehmet İpşirli, "Hâcegân", **DİA,** c. 14; İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s. 430.

[325] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 138; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 216-217.

[326] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 158-159; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 218.

3.2. Nişancıların Vasıfları

Nişancılığa tayin edilecek kimselerin en başta inşâ hususunda maharetli olmaları, meriyetteki kanunlarla yeni yapılacak kanunlar arasındaki ahengi temin kabiliyetine sahip olmaları icap etmekteydi[327].

Kanuni Sultan Süleyman devri nişancılarından Celalzâde Mustafa Çelebi, bizzat kaleme aldığı ve Yavuz Sultan Selim'in hayatını anlattığı Selimnâme adlı eserinde Tâcizâde Cafer Çelebi'yi methederken der ki:

> *"Zât-ı berekât-sımâtı, yenbû'-ı zulâl-ı fazâil, tab'-ı güzîn-ı sa'dâyâtı, serceşme-i bedâyi'-u-hasâil; hazîne-i cevâhir-inşâ ve defîne-i leâlî-imlâ; ibdâ-i me'ânî-i i'câz-âyinde üstâd-ı kâmil; ihtırâ'ât-ı hayâlât-ı sıhr-ı karînde, hace-i büzürgvâr-ı efâzıl; fünûn-ı kasâid-ü-eş'arda, Sahbân-ı rûzgâr ve Hassan-ı bedâyi'-şi'âr idi. Atabe-i 'ulyâ-yı kâmrânîde hizmet-i tuğrâ-yı garrâ-yı hakânî üzre olub, ol devrin 'ulemâ-i a'şâminden ferîdüd-dehr ve vâhîdü'l-'asr idi. Fi'l-hakîka, kelimât-ı manzûm ve mensûrı dürer-i âbdâr-ı hakâyik-şi'âr olub, Tâcizâde dimekle meşhûr, ism-i sâmileri Cafer hakkan, kemâlât-u-fazâilde zî-fer idiler. Bedi' ve ğârib inşâları ve müellefâtı diyâr-ı Rûmda mevcûd olub, efâzıl-ü-kümmel 'idâdında ma'dudlar idi."*[328]

Kendisi de nişancı olan Celalzâde; "inşâ cevherleri hazinesi", "imlâ incisi definesi" ve "icazlı manalar ifadesinin olgun üstadı" olarak tarif ettiği Tâcizâde Cafer Çelebi'yi yazılarında kurguladığı hayallerin etkileyiciliği, şiir ve kasidelerinin güzelliği ve nesirlerinin olgunluğu ile methetmiştir. Görüldüğü üzere Celalzâde'nin Tâcizâde'ye methiyeler dizdiği bu ifadelerinden bazıları nişancılarda aranan yazı ve ifade güzelliği prensipleriyle doğrudan irtibatlıdır ve nişancılarda aranan vasıflar hakkında malûmat vermektedir. Nitekim kendisi de yazı sanatında usta olan Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'nin babası da oğullarını güzel yazı

---

[327] Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214.

[328] *''Uğurlu varlığı berrak iyilikler suyunun kaynağı, mutlu seçkin mizacı, hasılatlar ve güzellikler çeşmesi, inşâ cevherleri hazinesi, imlâ incisi definesi, icazlı anlamlar ifadesinin olgun üstadı, büyüleyici hayaller bulmakta faziletlilerin büyük hocası, şiir ve kaside sanatlarında zamanın Sahbân ve edebi sanatlar sembolü Hassan'ı idi. Uğurlu yüce sarayda hakanla ilgili parlak tuğra hizmeti üzere olup, o devir ülkelerinin bilginlerinden, devir ve asrının teki idi. Gerçekte manzum ve mensur sözler, hakikat prensipli parlak inciler olup, Tâcizâde diye tanınan yüce isimleri Cafer olup, gerçekte olgunluk ve üstünlüklerde şerefli idiler. Nadir ve edebi inşaları ve eserleri Osmanlı ülkelerinde bulunup, iyi ve olgunlar arasında sayılırdı.''* Celal-zâde Mustafa, **Selim-nâme,** 1. Baskı, Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 112, 337-338.

öğrenmeye teşvik etmek için ihtiyar halinde Şeyh Hamdullah'tan sülüs-nesih dersleri almıştır[329].

Ömrünün ehemmiyetli bir kısmını nişancılık bekleyerek geçiren Gelibolulu Mustafa Âlî de Menşeü'l-İnşâ adlı eserinde yer alan yirmi sekizinci mektupta der ki:

> *"Nişancılık hidmeti ki müftî-i kânun ve mürşîd-i Divan-ı Hümâyun olan kâmillere tevcîh buyurılagelmişken hâlen hamzayı hemezeden seçemez belki Sûre-i Hümezeyi tilâvet itmek bilmez, inşâdan gâfil ve Fârsî vü Arâbî nâmeler tercemesinde râcil Hamza nâm bir şahs-ı nâ-dân u nâ-fercâm ol rütbe-i râtibeye lâyık görildügi kibâr u şıgârun te'accübine ba'is olub bu kemter bendeleri nazm u nesrde fâ'ik ve memdûh-ı efâdıl-ı halayık iken ... neden ki ol hidmet-i refî'aya bu bendeyi lâyık görmeyeler..."*[330]

Müellif aynı eserindeki otuz üçüncü mektupta ise şöyle söyler:

> *"Ri'âyet-i hâtır içün veyâhûd kitâbet tarikinde eskiligiyçün anun gibi şahsa nişancılık virile ve tevkî'-i refî'-i hidmedi ol makûle nâ-dâna revâ görile. Farazâ Acem şâhından veyâhûd Buhara pâdişahından nâmeler gelse ol nâmelerün tercemesi fermân olunsa cevâblarını yazmak değil ki mefhûmını terceme kılmak müyesser ola ve nişancılık bir mansıbdur ki ehl olanlara mahsûs olub hattâ küttâb-ı zevi'l-elbâb içinde ashâb-ı istihkâk zuhûr itmedügi takdirce kudât u müderrisînden birine virilmek anlardan dahi sezâvâr kimse yoğ ise diyâr-ı Acem ve vilâyet-i Arab, ser-tâ-kadem yoklanub ve suret-i fenâda bulınan nemed-pûşlar bile tettebbu' kılınub müstehakkına revâ görilmek farz mesabesinde idügi müttefekun aleyh-i cumhurdur."*[331]

Menşeü'l-İnşâ'daki bu ifadelerden hareketle Mustafa Âlî'ye göre nişancılığın hatır ya da kâtiplikte eskiliğe bağlı bir makam olmadığı söylenebilir. Bu mansıpta bulunan kişinin Acem ve Buhara hükümdarlarından gelen mektupları tercüme edebilecek maharette olması lazım gelir, halbuki halihazırda bu makamda bulunan nişancı, bahis mevzuu vazifeleri yerine getirebilecek kabiliyette değildir. Bu makama liyakati olanların ortaya çıkmaması ve kadı ile müderrislerin arasında da münasip bir namzedin olmaması halinde İran ve Arabistan araştırılarak hak eden bir kişiye bu işin verilmesi icap eder.

---

[329] Uğur Derman, **Kanuni Devri Yazı Sanatımız,** Ankara: TTK Basımevi, 1970, s. 279.

[330] Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 127.

[331] Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 141-142.

Mustafa Âlî başka bir eserinde ise, tuğra çekme gibi şanlı bir rütbe ile nişan hizmetinin *"mansıb-ı celîlü'l-kadr"* olduğunu ve bu makamın evvelemirde sadece *"lâyık-ı 'azmşân ve müstehakk-ı sadr"* olanlara verildiğini söylemektedir. Hatta Divan-ı Hümâyun kâtipleri arasında bu vazifeye layık bir namzet bulunamazsa Dâhil ve Hâric ile Semâniye medreselerindeki müderrislerden birisinin de nişancılığa tayin edilebileceği kanaatindedir[332].

3.3. Nişancıların Rütbeleri

Osmanlı devlet idaresinde nişancılık makamına getirilecek kişilerin sancakbeyi, beylerbeyi ya da vezaret pâyesiyle tayin edilmeleri mümkündü. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi'nde de mal defterdarlığından nişancı olanlara beylerbeyliği, reisülküttablıktan nişancı olanlara ise sancak beyliği rütbesi verileceği tanzim edilmiştir[333].

Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi'nin hazırlanmasında ehemmiyetli rolü bulunan Karamanî Mehmed Paşa, Veziriazam Mahmud Paşa'nın himayesinde evvela Mahmud Paşa'nın İstanbul'daki medresesinin müderrisliğine, akabinde ise divan kâtipliğine getirilmiştir[334]. H. 868 (M. 1464) senesinde ise inşâ sanatındaki maharetine binaen nişancı ve bu vazifeyi yürüttüğü esnada vezir olarak tayin edilmiştir[335]. Bilâhare sadrazam oluncaya kadar uzun yıllar nişancılık ve vezirlik vazifelerini birlikte yürütmüştür[336].

Silahdarlık, mîrialemlik ve hazine kethüdâlığı gibi vazifeler icra eden Elmas Mehmed Paşa, H. 1099 (M. 1689) senesinde Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle nişancılığa getirilmiştir. Bilâhare bu makamdayken kendisine vezaret rütbesi de tevdi edilmiştir[337]. H. 1106 (M. 1695) senesinde, Sultan II. Mustafa'nın cülûsundan sonra Elmas Mehmed Paşa'ya rikâb-ı hümayun kaymakamlığı tevdi edildiğinde ise veziriazam kethüdâlarından Keresteci

---

[332] Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,** Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 95-96, 279.

[333] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 8.

[334] Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadîkatü'l-Vüzerâ,* s. 14; Küçükdağ, "Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", s. 25-26; Tekindağ, "Mehmed Paşa-Karamânî", s. 588.

[335] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 172a; Sehî Beg, **Heşt Bihişt,** Günay Kut (haz.), s. Harvard 1978, s. 117.

[336] Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 515; Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadîkatü'l-Vüzerâ,* s. 14; Küçükdağ, "Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", s. 25; Gökbilgin, "Nişancı", s. 300.

[337] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),* s. 290; Mücteba İlgürel, "Elmas Mehmed Paşa", **DİA,** c. 11; İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 62; Cengiz Orhonlu, "Mehmed Paşa-Elmas", **İA,** c. 7; İstanbul: MEB, 1997; s. 584.

Mehmed Ağa, Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle nişancı yapılmıştır[338]. Bir müddet sonra vazifeden azledilen Keresteci Mehmed Ağa'nın yerine nişancılığa getirilen Mevkûfâtî Karanfilzâde Ali Efendi de Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle tayin edilmiştir[339].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre Rumeli Beylerbeyliği rütbesine sahip olan nişancılar, kendilerinden evvel Rumeli Beylerbeyliği pâyesinde olan beylerbeyleri hariç olmak üzere diğer bütün beylerbeylerine ve kazaskerlere göre daha kıdemli kabul edilirlerdi[340]. Bununla birlikte beylerbeyi pâyesi ile nişancı tayinleri, XVII. yüzyılda Veliyyüddin Efendi tarafından Sultan IV. Murad'a arz edilen *"Nasihâtü's-Selâtin"* tarzı telhislerde tenkit edilmiştir[341].

Sancakbeyi pâyesiyle tayin edilen nişancıların rütbeleri ise başdefterdardan sonra gelmekteydi. Nitekim Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'ne göre de nişancı, rütbece başdefterdardan sonraki sıraya konulmuştur[342]. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre ise beylerbeyliği rütbesine sahip olmayan sade nişancı, umera pâyesinde olup, kendisine *"Nişancı Bey"* diye hitap edilirdi. Bununla beraber sade nişancı pâyesiyle tayin edilen nişancıların dahi İstanbul kadılarına karşı üstünlükleri vardı[343].

3.4. Nişancıların Divan-ı Hümâyun'daki Mevkii

Teşrifat (protokol) kaideleri icabı başdefterdardan sonra gelmesi iktiza eden nişancılar, bazen inşâ sanatındaki maharetleri, bazen de kıdemleri gibi istisnaî haller nazara alınarak başdefterdardan daha üstün bir mertebeye çıkabilmişlerdir.

---

[338] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),* s. 526-527. Buna mukabil Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Keresteci Mehmed Ağa'nın vezaret pâyesiyle nişancı yapıldığını rivayet eder. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 89.

[339] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),* s. 538.

[340] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[341] *"Ve'l-hâsıl nişancı ve defterdarlar ve sancak beğleri beğlerbeğlik pâyesiyle olmak bir bid'atdir ve bid'atlerin kabîhidir. Anlar yine ref' olunmak gerekdir. Bu pâyenin Devlet-i Aliyye'ye çok zararı vardır. Bu mansıbların her birisi refi' makamlardır. Kendi arzları kâfidir. Sahte pâye ile terfi'a hacet yodur."* Rhoads Murphey, "The Veliyyüddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations Between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings", **Belleten,** c. 43, sy. 171, Ankara 1979, s. 561.

[342] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 6.

[343] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 219.

Mesela Sultan II. Bayezid devrinde nişancı olan Tâcizâde Cafer Çelebi'ye kuvvetli şahsiyeti sebebiyle defterdardan daha yüksek bir mevki tevcih edilmiştir[344]. Keza Kanuni Sultan Süleyman devrinde nişancılık yapan Celalzâde Mustafa Çelebi'nin maiyetinde divitdar olarak çalışmakta iken defterdarlığa tayin edilen Nevbaharzâde'nin kanun gereği teşrifatta Celalzâde Mustafa Çelebi'den evvel gelmesi icap etmiş, ancak bunu kabul etmemesi üzerine Padişahın iradesiyle bundan sonra nişancı ve defterdardan hangisi kıdemliyse onun önde gelmesine hükmedilmiştir[345].

Vezaret ya da beylerbeyliği pâyesiyle tayin edilen nişancıların Divan-ı Hümâyun'daki mevkileri daha da yükselirdi. Böylece pâyeleri defterdardan önce gelirdi[346]. Bununla beraber beylerbeyliğine geçişte defterdarlar, nişancılara nazaran daha avantajlı bir mevkide bulunmaktaydı. Nitekim XVI. asrın sonlarına dair yapılan bir araştırmada 1573-1597 yılları arasında sekiz mühim defterdarın fiilen beylerbeyliğine geçtiği tespit edilmiştir. Aynı araştırmaya göre bahis mevzuu devirde sadece bir nişancı fiili olarak beylerbeyliğine tayin edilmiş, üç nişancıya ise beylerbeyliği pâyesi tevcih edilmiştir[347].

İşgal ettikleri mevkiden vezarete geçişte ise nişancıların defterdarlara göre daha avantajlı oldukları söylenebilir. Tarihçi Mustafa Âlî der ki:

> *"Egerçi ki pâyede defterdarlar ile tutılub ol tasaddurda kıdem-i hizmetlerine nazar olunur, kangısı evvelce mansıba duhûl itdiyse ol tasaddur kılur. Ammâ 'âyide cihetinden defterdârlar ziyâde olduğı gibi pâye hasebi ile dahi nişâncılar rütbesi muallâ vü efzûndur. Bu tarîkla ki defterdâr, yeden-be-yed vezir olmak, Pîrî Paşa merhûma vâki olmuşdur. Lâkin nişancılara vezaret virilmek on maddeden ziyâde tahakkuk bulmuşdur."* [348]

Buna göre pâye cihetinden nişancı ile defterdar birbirlerine denk tutulurlarsa bulundukları makama daha erken tayin edilmiş olanın teşrifatta önde geleceği kabul edilir. Ancak menfaat bakımından defterdarlar daha ziyade olduğu halde, pâye cihetinden

---

[344] Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ,* s. 195-196.

[345] Ahmet Uğur, "Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa", **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi,** c. IV, Ankara 1980, s. 247; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 371a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 221-222.

[346] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 48.

[347] Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı,** Ayla Ortaç (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 229.

[348] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 118a.

nişancıların rütbesi daha yüksektir. Bu yolla defterdarlıktan vezarete geçmek sadece Pîrî Paşa'ya nasip olduğu halde, nişancılara vezirlik verilmesi ondan fazla vuku bulmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman devri nişancılarından Eğri Abdizâde Mehmed Bey'in[349] evvelce vazifeli olduğu defterdarlık ile nişancılık makamlarının mukayesesine dair şöyle söylediği rivayet edilir: *"Defterdârlığun 'avâ'idi az'âf az'âf ve münasebetleri nümûne-i cebel-i Ṭur u kûh-ı Ḳaf'dur. Mahsul-i mu'ayyeni vâfir, hâsları hod bahr-ı zâhir olmağın her sene masraf-ı ta'âm u libâsdan gayrı iki yük akçe hâsıl olmak kâbil ve deryâ-yı bî-kerân-ı ni'met-i sultânîde mânend-i sehâb-ı vâbil elün sovuḳ suya soḳmadın vâsıldur. Lâkin dağdağa-i tahsîl ve tevzî'-i emvâl câmî'-i esbâb-ı perîşânî ve müvezzî'-i bâl olup nişancılar müftî-i müşkil-güşâ-yı ḳavânîn-i 'Osmânî ve tevḳî'-i refî' gibi mesned-efrûz-ı kâmrânî olmağın dil-beste-i tekmîl-i 'arz olan erbâb-ı ḳabûl yanında rüchânı vâzıḥ ve 'ulemâ mansıbı olmak tab'-ı istiğnâ-pesende vech-i müreccahdur."* [350]

Buna göre münasebetleri Tur dağı ya da Kafdağı misali çok olan defterdarlığın gelirleri ise daha azdır. Buna mukabil Osmanlı kanunlarının müftüsü olarak vasıflandırılan nişancılar defterdarlara nazaran daha üstün mevkide bulunurlar.

Vezaret rütbesini haiz olmayan nişancıların arz günlerinde kanun icabı padişahın huzuruna kabul edilmeleri mümkün değildi. Buna mukabil vezir rütbesinde olmayan nişancıların bu makama tayin edildikleri zaman bir defaya mahsus olmak üzere padişahın

---

[349] Eğri Abdî olarak bilinen Trabzon müftüsü Abdullah Efendi'nin oğlu olan Mehmed Bey, H. 943 (M. 1536) senesinde divan katipliğine başlamış, H. 959 (M. 1552) tarihinde ise reisülküttablığa getirilmiştir. H. 961 (M. 1554) senesinde Diyarbakır Defterdarlığı'na, bir müddet sonra da ikinci defterdarlığa tayin olunmuştur. H. 964 (M. 1557) senesinde Celalzâde Mustafa Çelebi yerine nişancılığa getirilmiş, H. 965'te (M. 1558) başdefterdarlığa tayin edilmiştir. Sadrazam Rüstem Paşa'nın H. 968 (M. 1561) senesindeki vefatı üzerine veziriazamlığa getirilen Semiz Ali Paşa'nın vezareti devrinde tekaüde ayrılmıştır. H. 969'da (M. 1562) tekrar başdeftarlığa getirilen Mehmed Paşa H. 970 (M. 1563) yılında ikinci kez nişancı yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi esnasında H. 974 (M. 1566) yılında vefat eden Mehmed Paşa, Peçevi Kalesi'ndeki Kasım Paşa haziresine gömülmüştür. Kuvvetli bir hafızaya sahip olan Mehmed Paşa, ilimle sürekli uğraşan, okuduğu ve düzelttiği kitaplar hakkındaki düşüncelerini, hanesine gelen alimlerle soru cevap şeklinde paylaşan biri idi. Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 58-59.

[350] *"Defterdarlığın gelirleri daha az ve münasebetleri Tur Dağı ya da Kaf Dağı misalidir. Muayyen mahsulleri çok, hâsları bizzat açık deniz olmakla her sene yemek ve elbise masrafından hariç iki yük akçe gelir elde etmek mümkün ve uçsuz bucaksız derya olan nimet-i sultanide yağmur bulutu gibi elini soğuk suya sokmadan ulaşır. Ancak tahsil dağdağasında, malların tevzisinde dağınık sebepleri toplayan ve bal dağıtandır. Nişancılar, Osmanlı Kanunnamelerindeki müşkülleri gideren müftüler ve tevki'-i refi' gibi yüksek saadet makamı olduğundan gönlü bağlanmış, tamamlanmış olan kabul erbabının yanında üstünlüğü aşikardır ve ulema makamı olmasından gönülsüz davranması tercih edilir."* Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 59.

huzuruna çıkıp tayinleri sebebiyle arz-ı teşekkürde bulunmaları icap ederdi[351]. Ancak bayram merasimlerinde padişahlar; vezirler, kazaskerler ve başdefterdarı ayakta karşıladıkları gibi nişancıları da kaimen kabul ederlerdi[352].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre Rumeli Beylerbeyliği rütbesini haiz olan nişancılar, bu pâye ile Divan-ı Hümâyun'a diğer vezirler ile birlikte girip çıkarlar; fakat arza girmezlerdi. Bu pâyeye sahip olan nişancılar, vezirler arza çıktıkları zaman reisülküttabın tahtasının (masasının) yakınında beklerlerdi. Vezirlerin arzdan döndükleri esnada divanhane kapısının sağ tarafında selama çıkan nişancı, onların ardından divanhaneye girerek yerine otururdu[353].

Beylerbeyliği rütbesine sahip olmayan umera pâyesindeki sade nişancılar ise Divan-ı Hümâyun'a diğer yüksek rütbeli devlet ricâli gibi girerlerdi. Keza tayin edildikleri rütbeye bakılmaksızın nişancılar, evvelden haber vermek şartıyla, her zaman için veziriazam ile görüşme imkânına sahiplerdi[354].

3.5. Nişancıların Oturacakları Yer

Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi'ne göre Divan-ı Hümâyun toplantılarında sadrda (baş, başköşe, ön, ön taraf) oturmak vezirler, kazaskerler ve defterdarlar ile birlikte nişancının hakkı olup, toplantı esnasında her bir azanın oturacağı yer bellidir. Buna göre divanhanede ortada veziriazam, sağında vezirler, sol tarafında Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, sağ taraftaki sütunun altında nişancı onun karşısında sol taraftaki sütunun altında ise defterdarlar oturmaktaydı[355].

---

[351] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 48-49; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 217; Lewis, "Diwan-ı Hümayun", s. 338; Can Çevik, "Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat (Metin-Değerlendirme)", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Beykent Üniversitesi SBE, 2018), s.93.

[352] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 17; Gökbilgin, "Nişancı", s. 300; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 698.

[353] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 219.

[354] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 219.

[355] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 6; TAPK, s. 507-508; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 31; Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân,** Sevim İlgürel (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 1998, s. 75.

Nushatü's-Selâtîn adlı eserinde nişancıları *"müftiyân-i kavânin-i padişâhân"* olarak tasvir eden Mustafa Âlî der ki: *"İmdi tuğrâ-keşân-ı divân müftiyân-i kavânin-i padişâhân olub anlara sâ'ir ümeradan ziyâde tevkîr ü ikrâm, husûsâ mâliyye defter-dârlarına tefevvuk u tasaddürle, kemâ-yenbeğî tebcil ü ihtirâm vâcibdür."*[356] Yani müellife göre sair ümeradan ziyade ikram ve hürmette bulunulması lazım gelen nişancılar, bilhassa maliye defterdarlarının önüne geçirilerek baş sedire oturtulmak suretiyle layıkıyla ağırlanmalı ve kendilerine saygı gösterilmelidir.

Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nden anlaşıldığına göre nişancılar, başlangıçta divanın toplantı günlerinde ve diğer resmî günlerde Divan-ı Hümâyun'da yemek yenilirken vezirler ve defterdarlar ile birlikte sofraya otururlardı[357]. Ancak bilâhare yapılan bir değişiklikle nişancılar başdefterdar ile birlikte veziriazamın sofrasında yemek yemeye başlamışlardır. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre de nişancılar başdefterdar ile iskemlelerde oturup veziriazam ile birlikte yemek yerlerdi[358].

Ecnebi memleketlerden gelen elçilerin kabulü esnasında ise bu elçilerin maiyetine de yemek verilmesi icap ettiğinden, nişancı ile defterdar için ayrı birer sofra kurulurdu. Elçi veziriazamın sofrasında yemek yerken, maiyetindekiler ise nişancı, defterdar ve vezirlerin sofrasına tevzi edilerek ağırlanırlardı[359].

3.6. Nişancıların Elbiseleri

Nişancıların tabi oldukları sıkı teşrifat kaideleri onların giymek zorunda oldukları kıyafetlere de yansımıştır. Bu çerçevede vezaret rütbesindeki nişancılar vezir elbisesi, vezir olmayan nişancılar ise diğer divan hocaları gibi mücevveze ya da diğer bir deyişle kavuk, sof (yün) üstlük ve lokmalı kutni (ipek) iç kaftanı giymek mecburiyetinde idi. Vezir rütbesinde olmayan nişancıların atlarına orta abayı (örtü) ve orta raht (eyer) vururlardu[360].

---

[356] Gelibolulu Mustafa Âlî, **Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtîn,** Faris Çerçi (haz.), İstanbul, Büyüyen Ay, 2015, s. 324, 34b.

[357] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 8; Gökbilgin, "Nişancı", s. 300.

[358] TAPK, s. 509; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 32; Çevik, "Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat (Metin-Değerlendirme)", s. 95; M. D'ohsson, "XVIII. Yüzyılda Devlet Teşkilatı 3", Ayda Düz (çev.), **Hayat Tarih Mecmuası,** sy. 4, Mayıs 1973, s. 78.

[359] TAPK, s. 514; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 36; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223; Çevik, "Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat (Metin-Değerlendirme)", s. 101.

[360] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 219.

Sultan II. Mahmud zamanında fesin ihdasından sonra "menâsıb-ı sitte" rütbesinde bulunan defterdarlar, reisülküttab ve defter emini ile birlikte nişancıların da başlarına "âdi fes" denilen serpuşu takmaları, arkalarına ise "güğer harvanî" ya da "harmaniye" adı verilen ve bütün vücudu saran, kolsuz bir üst kıyafetini giymeleri kanun olmuştur. Keza bu devirde nişancıların Leh biçimi gâşiyeli (örtülü) ve takımlı ata binmeleri kanun olmuştur[361].

3.7. Nişancıların Tahsisatı

Nişancılara maişetlerini karşılayabilmeleri için muayyen has varidatı tahsis edilirdi. XVI. yüzyılda nişancıların hasları en aşağı derecedeydi. H. 941 (M. 1534) senesinde Bağdad seferi esnasında vefat eden nişancı Seydi Bey'in yerine nişancılığa getirilen Tosyalı Celazâde Mustafa Çelebi de hasların en düşük miktarı olan yüz seksen bin akçe ile tayin edilmişti. Bilâhare nişancılık hizmetinde gösterdiği yüksek liyakat, vukûfiyet ve ehliyetten dolayı, daha evvel görülmemiş şekilde, tasarrufundaki hasların kıymeti üç yüz bin akçeye çıkarılmıştı[362].

Nişancılara tahsis edilen hasların kıymeti Celalzâde Mustafa Çelebi'den sonra da artmaya devam etmiştir. Mesela H. 985 (M. 1577) senesinde nişancılığa ikinci kez tayin edilen Boyalı Mehmed Paşa'ya dört yüz bin akçe has tahsis edilmiştir[363].

XVI. asırda kanun icabı nişancıların has varidatına ilave olarak Eflak ve Boğdan voyvodalıkları ile Erdel krallığının tevcihatı esnasında alınan harçlardan[364] muayyen tahsisatları olup, nişancıya üç yüz, reisülküttaba iki yüz elli ve divan kâtiplerine ise elli sikke flori verilmesi iktiza ediyordu[365]. Ayrıca yine aynı asrın sonlarından itibaren nişancıların kendi dairelerinde tahrir edilen resmî evraktan alınan harçlardan da hisseleri vardı[366].

---

[361] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 700.

[362] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 118a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223.

[363] Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 387.

[364] Osmanlı Devleti'nde tekâlif-i örfîyye de denilen örfi vergilerin bir kısmını teşkil eden harçlar hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi,** İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2005, s. 210 vd.

[365] *"Kadîmü'l-eyyâmdan Boğdan Voyvodalığı ınâyet olunugeldükce Südde-i Sa'âdetüm'de nişâncum olanlara üç yüz sikke ve re'îsü'l-küttâba iki yüz elli sikke ve Dîvân-ı Hümâyûnum kâtiblerine elli sikke filori virgü virilmek kânûn-ı mukarrer olmağın… (25 Ramazan 975/24 Mart 1568)"* **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Tıpkıbasım I,** Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1997, s. 396, no: 1135; **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 7 - 1135 - 0, H. 25/09/975. Aynı minvalde bir başka misal için bkz. **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 39 - 501 - 0, H. 28/01/988.

[366] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 220-221; Gökbilgin, "Nişancı", s. 301. *"Sâbık Rumeli beylerbeyisi olub hâlâ südde-i sa'âdetimde tuğra-yı şerîfim hizmetinde olan Mehmed Paşa dâmet meâlihüye hüküm ki: … nişâncı evinde tahrîr olunan ahkâm-ı şikâyetden mîrîye âid olan yirmi dört akçe rüsumun … ahkâm-ı şikâyet rüsûmu*

Bu meyanda nişancıların çocukları, beylerbeylerinin çocukları gibi kırk beş akçe ile müteferrika[367] yapılırdı[368]. Keza nişancıların et, ekmek, hayvanları için ot ve arpa ile odun, kar ve buz gibi ihtiyaçları da hükümet tarafından karşılanırdı[369].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre nişancılara gelir olarak dört yükten az olmamak şartıyla haslar tahsis edilmiştir[370]. Bu kanunnamenin XVII. asrın sonlarına doğru kaleme alındığı nazara alınacak olursa, tarihî safahat içerisinde nişancılara tahsis edilen hasların kıymetinin arttırıldığı söylenebilir. Nitekim H. 1109 (M. 1698) senesinde nişancılığa getirilen Bahri Mehmed Paşa'ya altı yük akçe has tahsis edilmiştir[371].

Yüz bin akçeden fazla hâsılat temin eden dirliklere has adı verilmekte olup, nişancılara tevcih edilen dört yükten ziyade olan has ise takriben dört yüz bin akçelik meblağdan fazlasına denk gelmektedir. Nişancılar, kendilerine verilen hasların varidatını "ümenâ" (eminler) vasıtasıyla mahallinde tahsil ettirmişlerdir[372].

H. 23 Ramazan 1201 (M. 9 Temmuz 1787) tarihli bir arşiv vesikasına göre nişancılık makamında bulunan Hasan Efendi'ye Hazine-i Âmire'den senede dört taksitle ödenmek üzere has tevcih edilmiştir. Nişancı Hasan Efendi, bu senenin ilk taksitinden 89 günlük, ikinci taksitinden ise 32 günlük bir meblağı henüz alamadığını ifade ederek bu miktarların kendisine ödenmesini talep etmiştir[373]. Nişancı Hasan Efendi'nin Hazine-i Âmire'den talep ettiği

---

nişâncılara ma'aş olduğu mesâ'i-i aliyyeye ilkâ olunmağın ol mikdâr zamândan berü olıgeldüği üzere dahi mutasarrıf olman emrim olmuşdur … müşârunileyhim nişâncı iken nişâncı evinde tahrîr olunan ahkâm-ı şikâyetin yirmi dört akçe mîrî rüsûmâ mutasarrıf olıgedüği üzere siz dahi mutasarrıf olub…", **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 78 - 1779 - 0, H. 10/04/1018.

[367] Osmanlı Sarayında muhtelif işleri yapmakla vazifeli kimselerin umumi adlandırması olup, diğer hizmetlilerden farklı olarak soy ve mevki cihetinden mümtaz şahıslardan seçilenler ile değişik hizmetlerde vazife alanlara da müteferrika denirdi. Erhan Afyoncu, "Müteferrika", **DİA,** c. 32; İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s. 183.

[368] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 13.

[369] Ahmed Hâsib Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, c. 2, s. 1000; Afyoncu, "Nişancı", 158.

[370] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[371] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 464. Bununla beraber müellifin yine aynı eserinde naklettiğine göre 1695 senesinde nişancılığa getirilen Mevkûfâtî Karanfilzâde Ali Efendi'ye üç yük akçe has tahsis edilmiştir. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 99.

[372] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. I, s. 750-751; M. Tayyip Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1977, s. 119.

[373] **COA,** C..ML.. / 13 - 591 - 0, H. 23/09/1201.

miktarlardan yola çıkılarak yapılan hesaplamaya göre bu devrin şartlarında nişancılara 794.376 akçe gelir tahsis edildiği anlaşılmaktadır[374].

3.8. Nişancıların Maiyeti

Nişancılar, Divan-ı Hümâyun azası olarak XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren devletin bütün resmî yazışma ve kayıt sisteminden mesul idiler. XV. yüzyılın ortalarına doğru divan kâtiplerinin reisi olarak temayüz eden reisülküttab ile bütün arazi kayıtlarını tutmak ve bu kayıtların tutulduğu tahrir defterlerinin muhafazasından mesul defter emini, nişancının maiyetinde çalışan ehemmiyetli bürokratlardı[375].

Divan-ı Hümayun'un bürokratik teşkilatının başında bulunan ve nişancıya bağlı vazife ifa eden reisülküttab, Osmanlı idari sisteminde, Dîvân-ı Hümâyun'da vazifeli bir grup kâtibin idarecisi mahiyetindeydi. Dîvân-ı Hümâyun toplantılarında arzuhalleri sesli olarak okumak, telhis kesesini[376] sadrazamın yanına koymak, divandan çıkan, nişancı veya kendisi tarafından müsveddesi hazırlanan fermanların kontrolünü yapmak, tımar tahsis vesikası vasfındaki tahvil hükmünü hazırlamak, tımar ve zeametlerin beratlarını yazdırmak, merkezden yapılan tayinleri deftere işlemek ve berat için ruus tezkiresi adı verilen defterlerdeki kayıtların birer suretini vermek XVI. yüzyılda reisülküttabların başlıca vazifeleri arasındaydı[377].

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren nişancının aslî vazifelerinden olan fermanlara tuğra çekme, tahrir defterleri üzerinde lazım gelen tashihleri yapma, ihtiyaç tezahür eden hususlarda kanun tedvin etme gibi işlerinin artması sebebiyle, bunlara göre ikinci dereceye düşen divan kâtiplerinin idaresi, hüküm müsveddelerinin kaleme alınması, beratların kontrolü gibi vazifeleri reisülküttablarca üstlenilmeye başlanmıştır. Hem bu işlerin vardığı kesafet, hem de reisülküttaba bağlı bürokrasinin kaydettiği inkişaf, beylikçi, kîsedâr, mümeyyiz gibi daha alt derecedeki memurların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır[378]. XVII. yüzyılın

[374] Pamir, "Nişancı ve Hukuki Statüsü", s. 703.

[375] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 21; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 216-217; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 46; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 311.

[376] Osmanlı Devleti'nde veziriazam tarafından padişaha sunulan arzlara telhis adı verilmiştir. Bunların için konuldukları küçük torbalara ise "telhis kesesi" denilmiştir. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 206-207; Pál Fodor, "Telhis", **DİA,** c. 40; İstanbul: TDV Yayınları, 2011, s. 402-403.

[377] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 674; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 60; Ahıshalı, "Reisülküttab", s. 546.

[378] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 674; Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 58; Ahıshalı, "Reisülküttab", s. 546.

ortalarında reisülküttablık müessesesinin Bâb-ı Âli'ye taşınması neticesinde reisülküttab bürokrasinin yeni amiri olmuştur[379].

Divan-ı Hümayun'un bürokratik teşkilatı mahiyetindeki divan kalemlerinde nişancının maiyetinde ve reisülküttabın nezaretinde asırlara göre değişen muhtelif adet ve unvanlarda kâtipler bulunmaktaydı[380]. Nitekim Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren divan kalemlerinde Rumca ve Slav dillerini konuşabilen kâtipler tarafından, nişancıların nezaretinde yazılmış buyruldu, ferman, berat ve name gibi muharrerat (resmî yazı), üzerine padişahın tuğrası nişancılarca işlenmek suretiyle alakadarlara gönderilirdi[381].

Müverrih Mustafa Âlî de Künhü'l-Ahbâr'da *"ser-defter-i zümre-i debîran"* olarak tasvir ettiği nişancıların kâtipler sınıfının reisi olduğu malûmatını doğrulamaktadır[382]. Ancak, nişancılar devlet bürokrasisinin çeşitli kademelerinde çalışan kâtiplere reisülküttab vasıtasıyla nüfuz etmişlerdir.

Osmanlı merkez bürokrasisindeki işlerin yürütülmesinde en mühim rolün kâtiplerde olduğu söylenebilir. Zira devlete ait yazışmalar bunların ellerinden çıktığından dolayı her türlü devlet sırrına vâkıf oldukları için kâtiplik mesleğine büyük ehemmiyet verilirdi[383]. Mesela Yavuz Sultan Selim devrinde, teşrifatta çavuşlar ile kâtiplerden hangisinin önde geleceği hususundaki bir ihtilaf arz edilince padişah, kâtiplerin *"esrâr-ı saltanat"* olması hasebiyle daha önde gelmesi icap ettiği istikametinde karar vermiştir[384].

Osmanlı bürokrasisinde merkeze gelen arz[385], arzuhal[386] ve mahzar[387] türü vesikaların üzerine alakalı defterlerden bahis mevzuu işe dair olarak evvelce yapılmış muamelelerin

[379] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 60-61; Ahıshalı, "Reisülküttab", s. 546.

[380] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 22.

[381] Gökbilgin, "Nişancı", s. 301.

[382] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* s. 208a.

[383] Erhan Afyoncu ve Recep Ahıshalı, "Kâtip", **DİA,** c. 33; Ankara: TDV Yayınları, 2022, s. 53.

[384] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân,* s. 86.

[385] Osmanlı Devleti'nde umumiyetle devlet işleriyle alakalı bir mesele hakkında padişaha sözlü ya da yazılı bilgi sunmak manasına gelen berat hakkında tafsilat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 217-220; Mübahat S. Kütükoğlu, "Arz", **DİA,** c. 3; İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 438-440.

[386] Bir talep veya şikâyetin üst mercilere duyurulması için arz edilen yazı ya da başka bir ifadeyle dilekçe manasına gelen arzuhal hakkında tafsilat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 303-315; Mehmet İpşirli, "Arzuhal", **DİA,** c. 3; İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 447-448.

kaydını çıkarmak (derkenar), ferman, berat ve tezkire türü vesikaları hazırlamak gibi işler ekseriyetle kâtipler tarafından yapılıyordu. Muhtelif devlet dairelerinde yazılan yazıların suretlerinin alakalı defterlere kaydı, başka kalemlere verilecek ilmühaberlerin[388] yazılması, kalemlere mahsus defterlerin tutulması, talep edilen defterlerin hazırlanması ya da birer suretlerinin çıkarılması, defterlerden suret ihracı gibi muameleler ve bunlarla ilgili kontroller de yine kâtiplerin vazifeleri arasındaydı. Resmî yazışmaların müsveddesini hazırlamak üzere çeşitli devlet dairelerinde istihdam edilen kâtipler "müsevvid" adıyla anılırdı. Müsvedde evrakı temize çekme işini yürüten kâtiplere ise beyaza çeken manasında "mübeyyiz" adı verilirdi. Klasik devir Osmanlı bürokrasisinde bazı hususi hallerde Divan-ı Hümâyun kayıtlarının müsveddelerinin bizzat reisülküttab tarafından hazırlanarak daha sonra temize çekildiği anlaşılmaktadır[389].

Osmanlı Devleti'nde arazi kayıtlarını ihtiva eden defterlerin muhafaza olunduğu ve bu defterlerle alakalı günlük muamelelerin yapıldığı defterhanenin âmiri olan defter emini, Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'ne göre rütbece reisülküttab, şehremini ve bölük ağalarından önce gelmekte olup, pâye bakımından defterdarlığa en yakın kişidir[390]. Klasik devir Osmanlı bürokrasisinde nişancının maiyetinde yer alan defter emini, bilâhare nişancılığın ehemmiyetinin azalmasıyla onun önüne geçmiştir. Hatta H. 1251 (M. 1836) senesinde tuğra çekme işleri de nişancıdan alınarak defter eminine tevdi edilmiştir[391].

En mühim vazifesi defterhane kâtip ve şâkirdlerine nezaret etmek olan defter emini, defterhaneye ait defterlerin büroya ait mahzenlerde saklanması ve alakalı makamlardan başkasına gösterilmemesinden mesul idi. Bahis mevzuu defterlerden bir suretinin çıkarılması ise ancak defter eminine yazılan buyruldu ile yapılabilirdi. Dirlik sisteminin muntazam bir şekilde çalışması, bu hususla alakalı kayıtların sistemli bir şekilde tutulması ve saklanması ile mümkündü. Bu sebeple tahrir ameliyesi neticesinde hazırlanan defter, bir buyruldu ile defter

---

[387] Osmanlı Devleti'nde resmî makamlara talep, teşekkür ya da şikâyet gibi sebeplerle arz edilen birden fazla şahsın imzasını taşıyan arzuhal manasına gelen mahzar hakkında tafsilat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 315-321; Mehmet İpşirli, "Mahzar", **DİA,** c. 27; İstanbul: TDV Yayınları, 2003, s. 398-401.

[388] Bir kararı tebliğ etmek ya da muayyen bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir devlet dairesinden diğer bir daire veya dairelere yazılan vesika manasına gelen ilmühaber hakkında tafsilat için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 295-300; Mübahat S. Kütükoğlu, "İlmühaber", **DİA,** c. 22; İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 151-152.

[389] Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıdları Üzerine", **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri Bildiriler,** İstanbul 1988, s. 105; Afyoncu/Ahıshalı, "Kâtip", s. 53-54.

[390] Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 11.

[391] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Erhan Afyoncu, "Defter Emini", **DİA,** c. 9; İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 91-93.

eminine teslim edilir ve herhangi bir mesele vuku bulduğunda müracaat edilmek üzere defterhanede saklanması istenirdi. Bununla birlikte defter emini defterhanenin âmiri olmasına rağmen tahrir defterleri üzerinde tashih yapma salâhiyetine sahip değildi. Defter emininin vazifesi, tashihi icap eden defterleri lazım gelen muamelelerin yapılması için nişancıya göndermekten ibaretti[392].

3.9. Nişancılık Vazifesinin Sona Ermesi

Osmanlı Devleti'nde diğer bütün memuriyetlerde olduğu gibi nişancılık vazifesinin de umumiyetle ölüm, tekaüde ayrılma, istifa, azil ya da terfi ettirilme hallerinden biriyle sona erdiği söylenebilir.

3.9.1. Ölüm

Nişancılık vazifesi, bazı hallerde azil, istifa ya da emekliliğe ayrılma gibi haller bahis mevzuu olmaksızın, vazife başındaki nişancının ölümüyle sona ermiştir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman devri nişancılarından Seydi Bey'in nişancılığı H. 941 (M. 1534) senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi esnasında vefat etmesiyle sona ermiştir[393].

Keza Eğri Abdizâde Mehmed Bey'in H. 970 (M. 1563) senesinde ikinci defa tayin edildiği nişancılık vazifesi de H. 21 Safer 974 (M. 7 Eylül 1566) tarihinde ölmesiyle sona ermiştir[394]. Eğri Abdizâde Mehmed Bey'in ölümü üzerine yeniden nişancılığa getirilen Celalzâde Mustafa Çelebi'nin H. 975'teki (M. 1567) vefatıyla, on üç ay kadar süren ikinci nişancılık devresi sona ermiştir[395].

H. 989 (M. 1581) senesinde ikinci kez nişancılığa getirilen Feridun Ahmed Bey'in bu ikinci nişancılık vazifesi, H. 21 Safer 991 (M. 16 Mart 1583) tarihindeki vefatıyla sona

---

[392] Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavâidi,** c. I, İstanbul 1328, s. 165; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 77-79; TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[393] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 59; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 77; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 318-319.

[394] Âşık Çelebi, **Tetimmetü'ş-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye,** 1. Baskı, Muhammet Hekimoğlu (çev.), İstanbul: TYEKB, 2022, s. 114; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 79-80; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 321.

[395] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 420a; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 283; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 81; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 322; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

ermiştir[396]. Bundan başka Sultan III. Murad devri nişancılarından Tâcizâde Mehmed Çelebi'nin takriben dokuz ay kadar süren nişancılığı H. 10 Zilhicce 996 (M. 31 Ekim 1588) tarihinde vuku bulan ölümüyle sona ermiştir[397].

Ayrıca H. 5 Şevval 1000 (M. 15 Temmuz 1592) tarihinde vefat eden Abdülmuhyî Paşa[398] ile H. 18 Muharrem 1072 (M. 13 Eylül 1661) tarihinde vefat eden Mostarlı Mustafa Paşa da ikinci defa getirildikleri nişancılık vazifesini ifa ettikleri esnada ölmeleri sebebiyle, ölüm sebebiyle vazifeleri sona eren nişancılara misal olarak gösterilebilirler[399].

3.9.2. Tekaüd-İstifa

Osmanlı Devleti'nde nişancılığı sona erdiren sebeplerden birisi de tekaüde yani emekliliğe ayrılmak olmuştur. Mesela Celalzâde Mustafa Çelebi, H. 964 (M. 1557) senesinde kendi arzusuyla nişancılıktan tekaüde ayrılmıştır[400]. Ancak Celalzâde'nin tekaüde ayrılmasını istifa olarak değerlendiren Mustafa Âlî der ki:

> *"Yirmi üç yıl edâ-i hidmetden sonra istignâ idüb ferâgati evlâ gördi. Bazılar kavlince Rüstem Paşa kendüyi sevmemeğin yerinüzi oglunıza arz idelüm diyü evvelâ azline ırzâ eyledi, ba'dehu âhar kimesneye virüp kendüyi bir mikdâr tekâüdle mütesellî kılmak istedi."* [401]

Mustafa Âlî'nin nakline göre Celalzâde Mustafa Çelebi'nin tekaüde ayrılmasında Veziriazam Damad Rüstem Paşa'nın rolü olduğu rivayet edilmektedir. Şöyle ki: Rüstem Paşa, Celalzâde'den hoşlanmadığı için kendisine nişancılıktan çekilmesi karşılığında yerine o esnada divan kâtibi olan oğlu Mahmud'un nişancı tayin edileceğine dair söz vermiş ve bunun üzerine Celalzâde Mustafa Çelebi istifa etmiştir. Ancak bu istifanın ardından Celalzâde'nin oğlunun yerine daha önce reisülküttablık ve defterdarlık hizmetlerinde bulunmuş olan Eğri Abdizâde Mehmed Bey tayin edilmiştir[402]. Buna rağmen Celalzâde Mustafa Çelebi, tekaüd günlerinde kaleme aldığı eserlerde kendi hal tercümesinden bahsederken, bu hususu sükûtla

[396] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 336; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 325; Özcan, "Feridun Ahmed Bey", s. 396.

[397] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 338; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 85; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 325.

[398] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî,* c. I, s. 278; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 86.

[399] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 100; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 326, 332.

[400] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 114.

[401] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 420a.

[402] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 420a; Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi,* c. I, s. 43; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 58.

geçiştirerek nişancılıktan sırf yaşlılık sebebiyle çekildiği intibaını vermektedir[403]. Amiri pozisyonundaki veziriazam ile ahenkli çalışamayınca tekaüde ayrılmayı istemek tabiidir. Bu, bir cihetten tekaüd ise de, yaşlılık haricinde bir sebebe müstenid olduğu için bir cihetten istifa addedilebilir.

Celalzâde Mustafa Çelebi'den ayırt edilebilmesi için Küçük Nişancı unvanıyla anılan Ramazanzâde Mehmed Çelebi[404], sancak beyi olarak Mısır'da bulunduğu esnada nişancılık makamının boşalması üzerine Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a çağrılarak H. 969 (M. 1562) senesinde ikinci defa nişancılığa getirilmiştir. Takriben bir buçuk sene kadar süren Ramazanzâde'nin bu ikinci nişancılığı H. 970 (M. 1563) yılında tekaüde sevk edilmesiyle sona ermiştir[405].

H. 1109 (M. 1698) senesinde nişancılıktan azledilen Mevkûfâtî Karanfilzâde Ali Efendi, tekaüde sevk edilerek kendisine üç yük akçe has tahsis edilmiştir[406]. Tekaüde sevk edilmek, bir cihetten vazifeden el çektirme olması hasebiyle azil ise de, bu vaziyetteki kişilere "tekaüdiyye" ya da "oturak ulufesi" gibi isimlerle maişetlerini temin edecek kadar maaş bağlandığından tekaüddür[407].

XVIII. yüzyılın başlarında bir müddet nişancılık vazifesini üstlenmiş olan Kavanoz Ahmed Paşa'nın nişancılığı da H. 10 Cemâziyelevvel 1114 (M. 2 Ekim 1702) tarihinde

---

[403] Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", s. 398; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

[404] Mir'ât-i Kâinât'ın müellifi, Nişâncızâde olarak tanınan, Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin Ramazan Efendidir. Dedesi Ramazanzâde Mehmed Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman devri, ricâlinden ve meşhûr târihçilerden olup, Merzifonludur. Birkaç defa reisülküttab, defter emini ve nişancı olmuştur. Bunun için Nişâncı Mehmed olarak bilinir. Kâinatın yaratılışından kendi zamanına kadar olan muhtasar "Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-ı Âl-i Osmân" ismindeki eseri, "Nişancı Mehmed Paşa Târihi" adıyla meşhur olup, pek faydalıdır. Dört bölümden müteşekkil eserin ilk bölümünde, Hazret-i Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberler; ikinci bölümünde ise Hulefa-i Raşidin, Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Eyyubîler ve Memlükler hakkında malumat verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrine kadarki Osmanlı tarihine ayrılan üçüncü bölümün yanı sıra dördüncü bölümde ise hükümdarların kayser, kisrâ, firâvun, konstantin, keykubad, nemrud, hakan ve kağan gibi lakapları hakkında bilgi verilmiştir. H. 979'da (M. I571) İstanbul'da vefat eden Ramazanzâde Mehmed Çelebi, Edirnekapı dışındaki Emir Buhari haziresine defnedildi. Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 155; Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyîne-i Zurefâ-,* s. 42; Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzâde", **DİA,** c. 28; İstanbul: TDV Yayınları, 2003, s. 449-450.

[405] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 370a; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 155; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 83; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 321; Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzâde", **s.** 450.

[406] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 465.

[407] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 743; Nadir Özbek, **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar,** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, s. 45.

tekaüde sevk edilmesiyle sona ermiştir[408]. Evvelki veziriazamlardan Amcazâde Hüseyin Paşa'nın damadı olup, vezir rütbesiyle nişancılık yapan Ahmed Paşa'ya İstanbul Gümrüğü Mukataası malından günlük dört yüz akçe tekaüd maaşı bağlanmıştır[409].

3.9.3. Azil

İslam hukukunda sultan ile tayin ettiği memurlar arasındaki münasebet vekâlet akdi çerçevesinde cereyan eder. Memurlar hükümdarın vekili mesabesinde olup, doğrudan ona karşı mesuldürler. Müvekkilin dilediği zaman vekili azletme salâhiyeti olduğu gibi, hükümdarın da lüzumu halinde işbaşına getirdiği memurları vazifeden alma salâhiyeti bulunmaktadır[410]. Binaenaleyh Osmanlı padişahları bizzat tayin ettikleri nişancıları, icabında vazifeden azledebilmişlerdir.

Sultan II. Bayezid'in Şehzade Ahmed lehine saltanatı bırakmayı düşündüğü bir devirde Şehzade Selim'i destekleyen yeniçeriler, bunun önüne geçmek için H. 27 Cemâziyelâhir 917 (M. 21 Eylül 1511) tarihinde içlerinde Tâcizâde Cafer Çelebi'nin de bulunduğu Şehzade Ahmed taraftarı yüksek mevki sahibi bazı devlet ricâlinin evlerine saldırıp yağmalamışlardır. Bu isyanın ardından Sultan II. Bayezid, yeniçerilerin talepleri istikametinde Veziriazam Hersekzâde Ahmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ve Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'yle birlikte Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi'yi de vazifeden azletmiştir. Tâcizâde, azli üzerine kendisine teklif edilen 100 akçelik tekaüd maşını da kabul etmemiştir[411].

Muallimzâde Mahmud Çelebi, H. 984 (M. 1576) senesinde tayin edildiği nişancılık vazifesinden takriben bir sene sonra H. 4 Safer 985 (M. 23 Nisan 1577) tarihinde azledilmiş ve azlinden bir süre sonra da vefat etmiştir[412]. H. 1004 (M. 1596) yılında Eğri seferi esnasında

---

[408] **COA,** İE.TCT. / 8 - 897 - 0, H. 10/05/1114.

[409] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),* s. 765; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 684; Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyi'u'l-Fuzalâ,** c. 3, 1. Baskı, Ramazan Ekinci (haz.), İstanbul: TYEKB, 2018, s. 2766.

[410] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 226-227.

[411] Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 518; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 422; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih,** c. 4, 1. Baskı, İsmet Parmaksızoğlu (sad.), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979, s. 79; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 71-72; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 316-317; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 353.

[412] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 252; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 387; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 83-84; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 324.

Veziriazam Cigalazâde Sinan Paşa adına yazdığı fetihnamelerde sitayişlerinde ifrata kaçtığı için azledilen Nişancı Lâm Ali Çelebi'nin yerine Musa Çelebi nişancılık makamına getirilmiştir[413]. H. 1106 (M. 1695) senesinde Cisr-i Mustafa Paşa mevkiinde yeniçerilerce çıkarılan isyanda parmağı olduğu gerekçesiyle azledilen Veziriazam Sürmeli Ali Paşa'yla birlikte nişancılık vazifesinden alınan Keresteci Mehmed Ağa, kapı arasına hapsedilerek eşyalarına el konulmuştur[414].

Padişahların iradesiyle vazifeden azledilen nişancılar, azillerini takiben bazen vazifeden tamamen el çektirilirlerken, bazen de tenzil-i rütbe ile daha aşağı statüdeki memuriyetlere tayin edilmişlerdir.

Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed Çelebi, H. 960'ta (M. 1553) defter eminliğine, ertesi sene reisülküttablığa terfi etmiştir. Mora'nın tahririnde gösterdiği muvaffakiyetten dolayı H. 965 (M. 1558) senesinde nişancılıkla taltif edilen Ramazanzâde, bir müddet sonra önce defter eminliğine, ardından merkezi Halep'te olan Arap ve Acem defterdarlığına gönderilmiştir. Bilâhare buradan da Mısır'daki sancaklardan birine sancak beyi olarak tayin edilmiştir[415]. Keza H. 11 Muharrem 984'te (M. 10 Nisan 1576) nişancılık vazifesinden azledilen Feridun Ahmed Bey de evvela Semendire, bilâhare Köstendil sancak beyliklerine tayin edilmiştir[416].

3.9.4. Terfi

Nişancılık, halihazırdaki nişancının vazifesi devam ederken terfi ettirilerek daha yüksek makamlara ve hatta veziriazamlığa tayin edilmesiyle de sona erebilirdi. Mesela Karamanî Mehmed Paşa H. 868 (M. 1464) senesinde tayin edildiği nişancılık vazifesini uzun yıllar vezaret rütbesiyle birlikte ifa etmiş, bilâhare veziriazamlığa getirilmiştir[417]. Böylece

---

[413] Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ,** c. I, Mehmet İpşirli (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 2014, s. 124.

[414] Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),* s. 537; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 99.

[415] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 369b-370a; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 83; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 320.

[416] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 336; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 388, 405; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 84; Özcan, "Feridun Ahmed Bey", s. 396.

[417] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 172a; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 65; Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadîkatü'l-Vüzerâ,* s. 14-15; Küçükdağ, "Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", s. 25.

Osmanlılarda nişancı iken vezaret rütbesi verilen ilk bürokrat olan Mehmed Paşa, bu vazifeyi yürüttüğü esnada yaptıklarıyla ün salmış ve "Nişancı Paşa" unvanıyla anılmıştır[418].

Bir diğer misal de Cezerîzâde Kasım Paşa'nın nişancılıktan vezirliğe terfi ettirilmesi olmuştur. Sultan II. Bayezid'in H. 886 (M. 1481) yılında tahta çıkmasından sonra nişancılık vazifesine getirilen Cezerîzâde Kasım Paşa, takriben bir sene süren nişancılık vazifesinin ardından vezirliğe getirilmiştir[419].

H. 920 (M. 1514) senesinde nişancılığa getirilen Hocazâde Mehmed Çelebi de akabinde vezir olarak tayin edilmiştir[420]. Yavuz Sultan Selim devrinde ikinci defa nişancılığa getirilen Tâcizâde Cafer Çelebi, Çaldıran seferinden dönüşte Anadolu kazaskerliği vazifesinden alınan Zeyrekzâde'nin yerine kazasker tayin edilmiştir[421].

H. 1080 (M. 1669) senesinde vezaret rütbesiyle nişancılık mansıbına getirilen Tevkiî Abdurrahman Paşa[422], bu makamda uzun müddet hizmet verdikten sonra, H. 1089 (M. 1678) yılında ordunun Çehrin Seferi'ne hareketi esnasında İstanbul kaymakamlığına getirilmiştir[423].

Kayseri köylülerinden Hacı Ahmed isminde Mısırlı bir tüccarın oğlu olan Mehmed Paşa'nın nişancılığı da H. 18 Ramazan (M. 26 Ağustos 1717) tarihinde veziriazamlığa terfi ettirilmesiyle sona ermiştir[424]. Keza H. 23 Cemâziyelâhir 1152 (M. 27 Eylül 1739) tarihinde

---

418 Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 515.

419 Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa,* s. 184; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 69; İsmail E. Erünsal, "Kasım Paşa, Cezerî", **DİA,** c. 24; İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 546; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 315.

420 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 668; Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme,* s. 201; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 490; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 74-75; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 317-318.

421 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 520; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 422; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 72; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 317; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 354.

422 Şiirlerinde kullandığı "Abdi" mahlasıyla tanınan Tevkiî Abdurrahman Paşa, Osmanlı devlet idaresinde çeşitli kademelerde muhtelif vazifeler ifa etmiştir. H. 1087 (M. 1676) senesinde Sadrazam Mustafa Paşa'nın emriyle kaleme aldığı kanunname, kendisine nispetle Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi olarak bilinir. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi resmi bir tedvin olup, Osmanlı teşkilat ve protokolü ile alakalı bütün hukuki hükümleri tedvin etmesiyle tanınır. Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. III, s. 168-169; Fahri Çetin Derin, "Abdi Paşa, Nişancı", **DİA,** c. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, s. 74-75.

423 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704),* s. 90; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ,* c. 3, s. 2034.

424 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ,* c. 3, s. 2775; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 54.

getirildiği nişancılık vazifesinden H. 28 Rebîülevvel 1153'te (M. 23 Haziran 1740) İvaz Mehmed Paşa'nın yerine veziriazam tayin edilen Şehlâ Ahmed Paşa da nişancılıktan sadrazamlığa terfi ettirilen nişancılara misal olarak verilebilir[425].

Osmanlı Devleti'nde bazı nişancılar, kariyerlerinde inişli çıkışlı bir grafik izleyerek pek çok kez getirilmiş oldukları nişancılık vazifesinden azledilerek başka bir vazifeye tayin edilmiş, bilâhare tekrardan nişancı olarak vazifelendirilmişlerdir. Mesela H. 28 Şevval 1007'de (M. 24 Mayıs 1599) nişancılığa getirilen Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, takriben dokuz ay sonra vazifeden alınmıştır. H. 20 Ramazan 1008'de (M. 4 Nisan 1600) yeniden nişancılıkla vazifelendirilen Okçuzâde'nin görev süresi bu sefer dört ay kadar sürmüştür. Bir müddet kendisine herhangi bir vazife tevdi edilmeyen Okçuzâde, H. 1113'te (M. 1605) Mısır defterdarı olarak Kahire'ye gitmiş, bilâhare vazifeden el çektirilince Mısır'daki salyâneli sancak beyliklerinden birisi kendisine tevcih edilmiştir. Buradaki salyâneli beyliklerin H. 1016 (M. 1608) senesinde kaldırılması üzerine İstanbul'a dönmüş ve uzunca bir süre ehemmiyetli bir vazifede bulunmamıştır. H. 1022 (M. 1613) senesinde ise üçüncü defa nişancılığa getirilen Okçuzâde'nin vazifesi bu defa yaklaşık on ay kadar sürmüştür. H. 1029'da (M. 1620) defter eminliğine, bilâhare Sultan II. Osman'ın Lehistan seferi esnasında, 4 Cemâziyelâhir 1030'da (M. 26 Nisan 1621) dördüncü kere nişancılığa getirilmiş ve üç ay sonra da azledilmiştir. Nihayet Sultan I. Mustafa'nın saltanatı devrinde takriben bir yıl kadar daha nişancılık vazifesini üstlenmiştir[426].

Esmer olduğu için, bilâhare getirildiği Kubbealtı vezirliğinde Boyalı Mehmed Paşa diye meşhur olan Kara Nişancı Mehmed Çelebi de kariyerinde inişli çıkışlı bir grafik takip eden nişancılara misaldir. Bu kapsamda ilk defa H. 975 (M. 1567) senesinde naspedildiği nişancılık vazifesinden H. 3 Ramazan 981 (M. 27 Aralık 1573) tarihinde alınarak evvela Maraş, bilâhare Halep beylerbeyliğine tayin edilen Kara Nişancı Mehmed Çelebi, H. 985 (M. 1577) senesinde ikinci kez getirildiği nişancılık vazifesinden H. 26 Cemâziyelâhir 988 (M. 8 Ağustos 1580) tarihinde dördüncü Kubbealtı vezirliğine terfi ettirilmiştir. H. 996 (M. 1588) yılında beylerbeyi pâyesiyle üçüncü defa nişancılığa getirilen Boyalı Mehmed Paşa'nın bu son nişancılık devresi H. 16 Cemâziyelevvel 997 (M. 2 Nisan 1589) tarihinde üçüncü

[425] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 128-129; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 58; Feridun Emecen, "Ahmed Paşa, Şehlâ", **DİA,** c. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s. 114.

[426] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî,* c. II, s. 808, 848, 856; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 730-731; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 327-330; Woodhead, "Okçuzâde Mehmed Şâhî", s. 335-336.

vezirliğe terfiiyle nihayete ermiştir[427]. Ancak, Boyalı Mehmed Paşa'nın vezaretten alınarak üçüncü kere nişancı olarak tayininin yapıldığı esnada vezir rütbesinin alınarak daha önce olduğu gibi beylerbeyi pâyesiyle tayin edilmesi dikkate şayandır.

Nişancı Hamza Paşa da Osmanlı bürokrasisindeki kariyerinde inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. Bu çerçevede 26 Cemâziyelâhir 988 (M. 8 Ağustos 1580) tarihinde reisülküttablıktan nişancılığa geçirilen Hamza Çelebi, H. 23 Muharrem 989 (M. 27 Şubat 1581) tarihinde azledilerek yerine Köstendil sancak beyi Feridun Ahmed Bey ikinci defa nişancılığa getirilmiştir[428]. Köstendil sancak beyliği ise Hamza Çelebi'ye tevcih edilmiş, ancak o bu mansıbı kabul etmeyerek, mazuliyet devrini daha iyi bir vazife bekleyerek geçirmiştir[429]. H. 992 (M. 1584) yılında ikinci kez reisülküttablığa getirilen Hamza Çelebi, H. 5 Şevval 1000 (M. 15 Temmuz 1592) tarihinde ikinci defa nişancılıkla vazifelendirilmiştir. Bu ikinci nişancılığı zamanında Sultan III. Mehmed'in cülûsu üzerine Anadolu Beylerbeyi pâyesiyle taltif edilerek paşa unvanını almıştır. Teşrifat kaideleri hususunda Başdefterdar Hacı İbrahim Paşa ile anlaşamayan Hamza Paşa, Sultan III. Mehmed'in Eğri seferi esnasında onunla beraber azledilmiştir. H. 1006 (M. 1598) senesinde tekrardan nişancılıkla vazifelendirilen Hamza Paşa, H. 22 Şevval 1007 (M. 18 Mayıs 1599) tarihinde Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle taltif edilmiştir. Nihayet H. 2 Safer 1010'da (M. 2 Ağustos 1601) nişancılığa getirilen Hamza Paşa'nın bu son nişancılığı takriben üç buçuk sene kadar sürmüştür[430].

H. 1013 (M. 1604-1605) yılında reisülküttablık makamına vekâlet eden Hükmî Hasan Efendi, H. 1014'te (M.1606) evvela asaleten reisülküttablığa, birkaç ay sonrasında ise nişancılığa getirilmiştir. H. 1023 (M. 1614) senesinde yeniden reisülküttablığa getirilen Hükmî Hasan Efendi, H. 1027'de (M. 1617) ikinci kez nişancı ve H. 1030'da (M. 1620) üçüncü defa reisülküttab olmuştur. Hükmî Hasan Efendi'nin reisülküttablık ile nişancılık arasında gidip gelen meslek hayatı, Osmanlı merkez teşkilatında otoritenin Divan-ı Hümayun'dan Bâb-ı Âli'ye geçişine nişancı – reisülküttab meyanında güzel bir misal teşkil etmektedir. Zira bu devirde Bâb-ı Âli'ye taşınan reisülküttablık müessesesi Divan-ı

[427] Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 283, 335, 364, 387, 409, 416, 433, 488; Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ,* c. I, s. 81; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 337; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 322-326.

[428] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 336; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 411-412. *"Nişancılık: Sâbıkâ nişancı olup hâliyâ Köstendil Beyi olan Feridun Bey'e buyuruldı."* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 42 - 631 - 0, H. 23/01/989.

[429] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî,* c. I, s. 130; Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 412.

[430] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî,* c. I-II, s. 130, 278, 476, 587-589, 636; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani,* c. II, s. 603-604; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 324-328.

Hümayun'da kalan nişancılık müeesesesine göre giderek ehemmiyet kazanmaya başlamıştır[431]. Bu çerçevede Osmanlı bürokrasisinde herhangi bir sancağa tayin edilmeye uygun bulunmayan üst derece bürokratların divan hizmetlerinde yükselebilecekleri en mühim mevkilerin reisiülküttâblık ile nişancılık olduğu anlaşılmaktadır.

[431] Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,** Coşkun Üçok (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 185; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 329; Christine Woodhead, "Hasan Hükmî", **DİA,** c. 16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s. 324.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCININ VAZİFELERİ

Nişancının aslî vazifesi ferman, berat, menşur, name, mektup ve ahidname gibi resmî evrakın baş tarafına padişahın imzası mahiyetinde olan tuğrasını çekmektir. Keza tuğra çekme vazifesi nişancının uhdesinde olduğundan vezaretle vazifelendirilenlere divit ve hokkadan meydana gelen "nişan-ı hümâyun" takımının götürülmesi ve tuğra çekmenin öğretilmesi de nişancının vazifeleri arasındaydı. Yine tuğra çekme salâhiyetine sahip olmayanların bu işi öğrenmelerine ve izinsiz tuğra çekmelerine mâni olmak da nişancının ifa ettiği vazifelerdendi.

Ancak nişancılar, aslî görevleri olan tuğra vazifelerinin yanı sıra divan kararlarının yazılmasında, tımar kayıtlarının tutulmasında, tapu tahrir muamelelerinin yürütülmesinde, kanunnamelerin hazırlanıp divana arzında ve ecnebi devletlerle münasebet ve muhaberenin temininde de vazife yapmışlardır. Bununla beraber nişancılar tarafından yürütülen bu işler, Osmanlı Devleti'nin teşkilat kanunnamelerinde ya da teşrifat kaidelerini ihtiva eden muhtelif defterlerde muntazam bir şekilde sayılmış değildir. Nişancılarca ifa edilen bu vazifeler, muhtelif kanunname ve tatbikatlar ile Osmanlı tarihinin aslî kaynakları olan kroniklerde bu mevzuda yer alan bazı kısa mütalaalardan çıkarılmıştır.

1. TUĞRAÎ OLARAK NİŞANCI

Osmanlı Devleti'nde nişancının başlıca vazifelerinden birisi ferman, berat, menşur, name, mektup ve ahidname gibi resmî evraka padişahın imzası vasfındaki tuğrasını çekmektir. Nitekim tuğra çekmek nişancıların ehemmiyetli vazifelerinden biri olduğu için kendilerine tuğraî adı da verilmiştir. Osmanlılarda nişancılar tarafından ifa edilen tuğra çekme vazifesi Emevîler ve Abbasîlerin ilk devirlerinde fonksiyonları itibariyle Divanü'r-Resâil'in tamamlayıcısı mahiyetinde olan Divânü'l-Hatem tarafından ifa edilmiştir. Abbasî Devleti'nin ileriki devirlerinde Divanü'r-Resâil'in yerini alan Divanü'l-İnşâ, Abbasîlerden Büyük Selçuklu Devleti'ne de intikal etmiştir.

Büyük Selçuklularda Divan-ı İnşâ, devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı A'lâ adı verilen büyük divana bağlı olarak çalışmakta olup, Divan-ı Tuğra ya da Divanü'r-Resâil ve'l-İnşa adıyla da anılmıştır. Bu çerçevede Divan-ı Tuğra'nın reisine sahib-i divan-ı tuğra ya da tuğraî denilmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nden Anadolu Selçuklu Devleti'ne intikal eden memuriyetlerden biri olan tuğraî, divandaki kâtipler tarafından yazılan tahriratı kontrol eder, icabında yanlışları düzeltir ve üzerlerine hükümdarın tuğrasını çekerdi. Osmanlı devlet teşkilatında da padişahların tuğrasını çekme işini yerine getirmekle mükellef olan nişancılara tuğraî de denilmiştir.

1.1. Tuğra

Türklerin efsanevi hükümdarı Oğuz Han'ın hükümdarlık alâmeti olduğu kabul edilen tuğranın menşeinin Türk mitolojisindeki efsanevi kuş Tuğrul, Tuğra ya da Turga'ya dayandığı rivayet edilir. İki kanadı açık olan ve bir manada büyük bir doğan ya da kartala benzetilen bu kuşun "Nişân-ı Hâkânî" (hükümdarlık alâmeti) olduğu kabul edilir. Bu kuşun kâğıda resmedilmesi sonucunda tuğra tezahür etmiştir[432].

Nitekim Şemseddin Sami kaleme aldı Kâmûs-ı Türkî isimli lügatinde tuğrayı tarif ederken der ki:

> *"Aslı Türkçe olarak "tuğrul" olub kanadları açık Turağan'a delâlet ider ki vaktiyle bu kuşun resminden ibaret bulunmuş olduğundan bu isimle kabul olunarak Arabî ve Fârisî'ye de geçmişdir. Nâm-ı âli-i hazret-i pâdişâhiye hâvi bir alâmet-i mahsusa ki ferman ve berat ve kavânin ve nizâmat ve meskukât ve her nevi resmî şeyler üzerine tersim olunur."*[433]

Buna göre Türklerin efsanevi kuşu Tuğrul'un kâğıda resmedilmesinden neşet eden tuğra, Oğuz hanlarından Osmanlı padişahlarına kadar Türk hakanlarını temsilen kullanılan yazılı alâmet ve işaretlere verilen isimdir. Padişaha mahsus bir alâmet olan tuğra, hükümdar namına resmî bir vesikanın üst tarafına, besmele üzerine kalın ağızlı bir kalemle yazılan isim, elkab ve dua cümlesinden müteşekkildir[434].

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Sultan Orhan Gazi devrinde kullanılmış olan tuğra, *"Orhan bin Osman"* yazısının istifi ve harflerin stilize edilmesinden müteşekkildir. Sultan Orhan Gazi devrinden günümüze ulaşan biri H. 724 (M. 1324), diğeri ise H. 749 (M. 1348)

---

[432] Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani,* c. II, s. 766; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 101.

[433] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 884.

[434] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 71; Deny, "Tuğra", s. 5; Derman, "Tuğra", s. 336.

tarihli iki tuğranın mevcudiyeti, tuğraîlik vazifesinin bu devirden itibaren Osmanlı devlet idaresinde mevcut olduğuna delâlet etmektedir[435].

Bazı müellifler Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde padişahların tuğralarını bizzat çektiklerini, bilâhare devletin büyümesi neticesinde işlerinin çoğalmasından dolayı bu işi bütünüyle nişancılara bıraktıklarını söyler[436]. Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerindeki tuğraların bir kısmında padişahın ve babasının isimleri ve unvanları ile tuğrayı tamamlayan diğer işaretlerden başka bazı şekiller daha bulunmaktadır. Bu şekillere "vasla" adını veren Paul Wittek'e göre bunlar, tuğranın bizzat sahibi tarafından çekildiğine delâlet etmektedir[437].

H. 820 (M. 1417) tarihli bir temliknamenin baş tarafında Çelebi Sultan Mehmed'in tuğrası, sağ tarafında ise oğlu şehzade Murad'ın yan olarak çekilmiş tuğrası bulunmaktadır[438]. Paul Wittek'e göre Sultan II. Murad'ın şehzadeliği devrindeki bu tuğrasında tuğrayı tamamlayan işaretlere ilaveten bulunan vasla, sahh işaretinin kısaltması mahiyetinde olup, tuğranın bizzat şehzade Murad tarafından çekildiğini göstermek için kullanılmıştır. Binaenaleyh Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında padişahların tuğralarını bizzat çektiği, sonradan bu işi muayyen bir vazifeliye tevdi ettiği düşünülebilir[439].

Osmanlı arşiv vesikalarında tuğra için, *"tevkî-i hümâyun"*[440], *"tevkî-i refî'"*[441], *"tevkî-i refî'-i hümâyun"*[442], *"nişân-ı hümâyun"*[443], *"nişân-ı şerîf"*[444], *"tuğrâ-yi hümâyun"*[445], *"tuğrâ-yi şerîf"*[446], *"tuğrâ-yi garrâ"*[447] gibi tabirler de kullanılmıştır.

---

[435] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 7; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 77; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 10; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 107.

[436] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 56.

[437] Paul Wittek, "Notes sur la tughra Ottomane", **Byzantion,** c. XX, Brüksel 1950, s. 269; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 51; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 74.

[438] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temliknâme ve Sasa Bey Ailesi", **Belleten**, c. 3, sy. 11-12, Temmuz 1939, s. 389-289; Lev. C-CII; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 51.

[439] Paul Wittek, "Notes sur la tughra Ottomane", s. 275-276; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 51.

[440] **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 64 - 408 - 0, H. 10/12/996.

[441] **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 70 - 457 - 0, H. 01/03/1001.

[442] *"Vilayet-i Tımışvar'da olan serhad beyleri tevki-i refi-i hümayunum olıcak malûm ola ki…"* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 35 - 305 - 0, H. 29/05/986; *"Sebeb-i tahrir-i tevki-i refi-i hümayun oldur ki: Morova sancağında Yenipalanga kazasına tabi bir köyün reayası kendi halinde ve devlete sadakat üzere olup…"* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 108 - 1576 - 0, H. 10/01/1108. Aynı minvalde başka misaller için bkz. **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 36 - 155 - 0, H. 6/12/986; **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 43 - 463 - 0, H. 12/08/988; **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 62 - 511 - 0, H. 28/05/996.

[443] *"Nişan-ı Hümayun oldur ki: Darende-i ferman-ı hümayun Mehmed Lefkoşe fethinden sonra Grebene beylerinin ve kapudanlarının itaat ve inkıyadlarına sebeb olup miftahların getirib teslim ettirmeğin avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiye ve*

Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak hakiminin padişah olduğunun bir alâmeti vazifesini deruhte eden tuğra, aynı zamanda devletin sembolü ve arması olmuştur[448]. Başta ferman, berat, menşur, name, mektup, vakfiye ve ahidname gibi resmî evrakın baş tarafına çekilen tuğra; bilâhare defterhane defter ve kayıtlarının başı ile paralara ve nihayet Osmanlı hanedanının arması mahiyetinde, bayraklar, pullar, resmî abideler, savaş gemileri ve binalarda da kullanılmıştır[449].

Mesela Selanik'teki Yedikule Kalesi kapısının üst kısmında Sultan II. Murad'ın taş üzerine yapılmış bir tuğrası mevcuttur. İstanbul'daki Nişancı Mehmed Paşa Camii'nin kapısı üzerinde de Sultan III. Murad'ın tuğrası bulunmaktadır. Ancak padişah tuğraları her ne kadar muhtelif yerlerde kullanılmış olsalar da asıl tuğralar başta nişancılar olmak üzere tuğra çekmekle vazifeli kimseler tarafından resmî evrak üzerine çekilmiş olanlardır[450].

Muhtelif yerlerde kullanılan padişah tuğraları, tuğrayı nakşeden şahsın hususi zevkine göre bazı farklılıklara uğramıştır. Hatta bazı tuğralarda tuğranın metni bile birtakım değişikliklere maruz kalmıştır. Ancak ferman, berat ve menşur gibi resmî evrak üzerinde yer alan tuğralar, istif ve metin cihetiyle aynıdır. Şu hâlde resmî evrak üzerinde yer alan padişah tuğraları aynı padişaha ait olmak kaydıyla, kim tarafından çekilirse çekilsin evvelce kabul edilmiş belli bir istif dahilindedir[451].

Osmanlı sultanlarının tuğraları, umumiyetle padişahların tahta çıkmalarının akabinde kendilerine gösterilen numunelerden birisi seçilmek suretiyle tespit edilirdi. Mesela H. 1277 (M. 1861) senesinde tahta oturan Sulatan Abdülaziz'in cülusunu müteakip tuğrasını tanzim ve

---

tasarrufunda olan bağ, bahçe ve değirmen ve iki çiftlik yerinin öşr ve rüsumundan muaf olmak emredip şartla muafname yazıldı amma bundan ziyade muaf olmaya." **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 13 - 918 - 0, H. 06/01/979.

444 *"Nişan-ı Şerîf ki: Kıbrıs'da Girne Kalesi dizdarı olub…",* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 13 - 1344 - 0, H. 29/01/979.

445 **COA,** AE.SMMD.IV. / 46 - 5219 - 0, H. 18/09/1090; **COA,** TS.MA.e / 796 - 56 - 0, H. 18/07/1058.

446 **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 62 - 105 - 0, H. 16/05/995; **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 73 - 109 - 0, H. 15/12/1003.

447 **COA,** İ.MSM. / 72 - 2087 - 0, H. 22/10/1259; **COA,** A.}MKT.MHM. / 757 - 73 - 0, H. 28/02/1271

448 Uzel, "Hükümdarlık Arması 'Tuğra'", s. 14; Kemal Özdemir, **Osmanlı Arması,** İstanbul: Dönence Yayınları, 1997, s. 66.

449 Balıkesir'de inşa edilen saat kulesine "tuğra-yı garra-yı hümayun" yazılı bir levhanın asılması hususundaki belge için bkz. **COA,** İ..DH.. / 1376 - 61 - 0, H. 12/01/1317.

450 Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 17.

451 Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 17-18.

takdim eden Divan-ı Hümâyun Nişan Kalemi memurlarından Muhammed Şevket Efendi, beş yüz lira hediye verilmek suretiyle taltif olunmuştur[452].

Padişahın tahta cülusunu müteakip belirlenen tuğra, umumiyetle saltanatının sonuna kadar değiştirilmeden kullanılırdı. Bununla birlikte Sultan III. Mustafa'nın tuğrası, saltanatının beşinci senesinde hem metin olarak hem de istif cihetiyle değişikliğe uğramıştır. Keza bazı padişah tuğralarının istifinde ise padişahlıklarının ilk yıllarında küçük bazı değişiklikler yapılmıştır[453]. Bununla beraber tuğralarda değişmeyen şey, tuğranın metni ve istifi, yani tuğra metnindeki kelimeler ile bu kelime ve harflerin tuğra içerisindeki yerleridir. Bunun haricinde aynı padişahın aynı metin ve istiften meydana gelen tuğrası muhtelif kişiler tarafından çekilmesi halinde, şeklen birbirine benzemeyebilirdi[454].

Sultan Orhan Gazi'ye ait H. 724 (M. 1324) tarihli tuğradaki *"Orhan bin Osman"* ifadesinde yer alan üç elif yukarıya, üç nûn ise sola doğru birbiri içinde uzatılarak sonraki padişah tuğralarının da esası tespit edilmiştir. Bununla beraber Sultan Orhan Gazi'nin H. 749 (M. 1348) tarihli tuğrasında "nûn"lar kavise dönmeye başlamış, eliflerin sağına da aşağıya doğru kıvrılarak inen zülfe işareti konulmuştur[455].

Bazı müellifler tuğranın Osmanlı Devleti ile Raguza Cumhuriyeti arasında yapılan ahidnamenin tasdiki esnasında Sultan I. Murad'ın imza yerine baş ve serçe parmakları ayrı olmak üzere diğer üç parmağı birbirine yakın şekilde elini mürekkebe batırıp antlaşmanın üstüne bastırmasıyla ortaya çıktığını iddia etmişlerdir[456]. Nitekim tanzimat devrinin en mühim ilim ve devlet adamlarından biri olan Ahmed Cevdet Paşa da Sultan I. Murad'ın bu muahedenin tasdiki esnasında imza yerine, Oğuz ananesine göre pençesini al boyaya batırıp bastığını, tuğranın da bundan doğduğunu rivayet eder[457].

Ancak bugünkü tarihî malûmat karşısında bu iddia muteberiyetini kaybetmiştir. Zira Sultan I. Murad'ın tuğrası bugün elde mevcut olup, bu tuğrada Sultan Orhan Gazi'ninkinden

---

[452] *"Sultan-ı müşârunileyhin nâm-ı me'âlî ittisamlarını hâvî olan tuğra-yı garrâyı Vahdetî-i merhum tanzim ve takdim eyledikde ba'demâ tuğraların o resme tevfîkan keşîdesine irâde-i seniyyeleri şeref-sânih olmuş ve ressamı beş yüz lira atıyye-i seniyyeleriyle taltif buyurulmuşdur",* Habib Efendi, **Hat ve Hattâtin,** İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1305, s. 173.

[453] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 18.

[454] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 21.

[455] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 72-73; Derman, "Tuğra", s. 336; Deny, "Tuğra", s.7.

[456] Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi,** c. I, Mümin Çevik (haz.), İstanbul: Milliyet, 2010, s. 92.

[457] Ahmed Cevdet Paşa, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ,** c. II, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1972, s. 579.

farklı olarak eliflerin zülfesi sola geçmiş, aralarına da vasla işareti koyulmuştur. Keza daha evvel kavis haline dönüşen "nûn"lar burada ikiye inerek iç ve dış beyza seklini almıştır[458].

1.2. Tuğranın Manası

Aklâm-ı sittenin[459] tevki' çeşidiyle çekilen ve başlangıçta basit çizgilerden meydana gelen Osmanlı tuğralarında padişahın ismi babasınınkiyle beraber Arapça söylenişe göre yer alır. Bununla beraber *"şah"* ya da *"han"* unvanları ile *"el-muzaffer dâimâ"* duası tuğralara sonradan ilave edilmiştir. Bu unsurları ihtiva eden ve harflerin noktasız olarak kullanıldığı bir tuğrada şu kısımlar yer almaktadır: 1. Padişahın ve babasının isimleriyle "el-muzaffer dâimâ" duasının yer aldığı kürsü (sere); 2. Buradan sola doğru kavis çizerek giden iç içe iki beyza; 3. Beyzaların sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan kol (hançer); 4. Sereden yukarıya doğru yükselen üç tuğ (elif); 5. Tuğların tepesinden sol aşağıya kıvrılarak inen üç zülfe[460].

Osmanlı tuğralarında mevcut olan bu kısımların her birinin farklı manaları ihtiva ettiği rivayet olunur. Farsça'dan tercüme ettiği "Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtı'" ve Arapça'dan tercüme ettiği "el-Okayânûsü'l-basît fi Tercemeti'l Kâmûsi'l-Muhit" isimli lügatler ile meşhur olan Mütercim Âsım Efendi, kaleme aldığı tarih kitabında tuğranın manası hakkında kendisine sorulan suale verdiği cevapta der ki:

> *"Bu tuğrây-ı garrânın yemm-i cânib-i yemîninde olan iki kavlinden biri şerî'at ve ol biri kanûn-i Devlet-i ebed-müddet'e işâret olub, yekdîğere mütekârib keşîde kılındığının hikmeti, şerî'at ile kanûn-i devlet birbirinden ayrılmayub, Pâdişâh-ı İslâm dahi bu iki şey'in ahkâmını iltizâm buyurduğunu tebe'asına ifhâmdan kinâyetdir. Sütûnlar ki her biri bir iklîme 'alâmet olarak Âl-i 'Osmân hazerâtının Afrîka ve Asya ve Avrupa memleketlerinde saltanat ve hükûmetleri olduğunu beyân ve sütûnlar üstüne ta'lîk olunan üc memâliki eyâdî-i a'dâdan keskîn kılıclarıyla aldıklarını i'lân eylediği misillü, beyzîlerin ma'nâsı, Bahr-ı sefîd ve siyâh'ı dahi dâ'iren-mâdâr tasarruflarını iş'ârdan 'ibâret ve ortalarından murûr eden muzaffer'in râ'sı beyzîleri tecâvüz edüb, hâricde ser-nümâ olmasının sırrı,*

[458] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 85; Derman, "Tuğra", s. 336-337.

[459] Aklâm-ı sitte İslâm hat sanatında, aynı yazının farklı tarz ve üslûpları manasında kullanılan altı hat olup, bunlar tevkî' ve rikâ', muhakkak ve reyhânî, sülüs ve nesih hatlarıdır. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 55-60; Nihad M. Çetin, "Aklâm-ı Sitte", **DİA,** c. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s. 276-280.

[460] Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 108; Zarif Orgun, "Tuğra ve Tuğralarda el-Muzaffer Daima Duası ve Şah Ünvanı, Şehzade Tuğraları, Mehmed II'nin Tuğra, İmza ve Mühürleri", **Türk Arkeolagya ve Etnografya Dergisi**, sy. 5, İstanbul: MEB 1949, s. 219; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 25-26; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 71-72; Derman, "Tuğra", s. 336.

bahreyn-i mezkûreynin mâ-verâsına dahi hükm-i Cihândârî'lerinin nüfûzuna emâret olmağla: "İşte mâ'adây-ı ma'nâ'-i imzâ Sultân ibnü's-Sultân üzere ism-i Sâmî-i Pâdişâh-ı zemândır."[461]

Buna göre tuğrada padişahın ve babasının isimleriyle "el-muzaffer daima" duasının yer aldığı kürsüden sola doğru kavis çizerek giden iç içe iki beyzanın manası, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ile Karadeniz'i çepeçevre kuşattığını ilan eder. Bu iki beyzanın ortasından geçen "el-muzaffer" kelimesinin râ'sının beyzaları geçerek dışarıdan görülmesi ise Osmanlıların bu iki denizin ötesine dahi nüfuz ettiğinin emaresidir. Beyzaların sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan iki koldan biri şer'î hukuku, diğeri örfî hukuku temsil eder. Bu iki kolun giderek birbirine yaklaşan şekilde çekilmesinin hikmeti ise şer'î hukuk ile örfî hukukun ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini ve padişahın şer'î ve örfî hükümleri birlikte tatbik etmekle mükellef olduğunu tebaaya anlatmak içindir.

Padişah ve babasının isimlerinin "el-muzaffer daima" ibaresiyle birlikte bulunduğu kürsüden yukarıya doğru yükselen üç tuğdan her biri, Osmanlı Devleti'nin Asya, Avrupa ve Afrika memleketlerinde saltanat ve hükümetleri olduğunu beyan eder. Tuğların tepesinden sol aşağıya doğru inen üç zülfe ise bu memleketlerin keskin kılıçla fethedildiğinin ilanıdır.

1.3. Şehzade Tuğraları

Yıldırım Sultan Bayezid'e ait tuğralarda beyzaların sağdaki tuğlarının kesilip uzatılmasıyla ortaya çıkan kolun üzerinde baba adına ilaveten han unvanı da kullanılmıştır. Bu devirde tuğralara ilave edilen han unvanının baba ismine bağlı olması, şehzadelerin sancakbeyliği yaptıkları esnada, kendilerine tanınan tuğra kullanma müsaadesine istinaden meydana geldiği düşünülebilir[462].

Sancakbeyi olarak vazifelendirilen şehzadeler, kendi isimleri ile tuğra çekme salâhiyetine sahip olduklarından, bu devirde tespit edilen tuğralarında babalarının ismi ve buna bağlı han unvanın olması kuvvetle muhtemeldir. Bilâhare taht kendisine nasip olan şehzade umumiyetle sancakbeyliği devrinde tespit edilen tuğrasını üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan kullanmaya devam etmiştir[463].

---

[461] Mütercim Ahmed Âsım Efendi, **Âsım Efendi Tarihi,** c. 2, 1. Baskı, Ziya Yılmazer (haz.), İstanbul: TYEKB, 2015, s. 1024-1025.

[462] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 73; Deny, "Tuğra", s. 8.

[463] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 18; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 12-13.

Bu meyanda sancağa çıkan şehzadelerin maiyetinde tuğralarını çekmek üzere nişancıları da bulunmaktaydı[464]. Mesela Cem Sultan'ın nişancısı ve sır kâtibi olan Sa'dî Çelebi'nin şehzadeyle beraber evvela Mekke'ye, bilâhare Avrupa'ya gittiği rivayet edilir[465].

Sultan II. Bayezid'in şehzadelerinden Sultan Mahmud'un Manisa sancakbeyliğini yürüttüğü esnada nişancılığını yapan Necati Çelebi'nin şiir yazmadaki ustalığından söz edilir[466]. Keza Kanuni Sultan Süleyman devrinde ısdar edilen kanunnamelerin hazırlanmasında rolü bulunan Amasyalı Mehmed Paşa, Kanuni'nin şehzadeliği devrinde nişancılığını yapmaya başlamış, bilâhare tahta çıkmasından sonra merkez teşkilatındaki nişancılık makamına getirilmiştir. Ancak Mehmed Paşa'nın nişancılığı uzun sürmemiş, bir müddet sonra vazifeden azledilmiştir[467].

1.4. Tuğra Çekme Salâhiyeti

Berat, ferman, menşur, mektup ve name gibi resmî vesikalara Osmanlı padişahlarının tuğralarının yazılmasına tuğra çekmek denilir[468]. Osmanlı devlet idaresinde tuğra çekme salâhiyeti, sadece tuğraî, tevkiî ya da muvakki' olarak da bilinen nişancılara yüklenmiş değildir. Vezirlerin de tuğraları padişah adına çekilen ferman yazma salâhiyetleri olup, vezir olarak tayin edilenlerin tuğra çekmeyi de öğrenmeleri usuldendi. Bu cihetten vezaretle vazifelendirilen kimselerin tuğra çekmeyi öğrenmeleri amacıyla kendilerine nişancı tarafından hokka ve divitten teşekkül eden "nişan-ı hümâyun" takımı götürülürdü[469].

Osmanlı padişahları birine kerem ve iltifat mukaddimesi olarak tuğra çekmeyi öğrenmesini emrederlerdi ki buna "meşk-i tuğrâ" adı verilirdi[470]. Nitekim Nişancı Mehmed Paşa H. 1103 (M. 1692) senesinde vezaretle vazifelendirilen Defterdar Ali Paşa'ya tuğra çekmeyi talim ettirmiştir[471].

---

[464] Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevi,** c. II, İstanbul 1283, s. 283; Halil İnalcık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I,** 1. Baskı, Ankara: TTK Yayınları 1954, s. 55.

[465] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 169b; Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 272-273.

[466] Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* c. 4, s. 205; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 221b-222a.

[467] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 105; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-şu'arâ,* s. 371; Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,** 4. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı, 1992, s. 24.

[468] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 529-530

[469] Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid,* c. I, s. 102; Memed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi,* c. 1, s. 432.

[470] Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 18; Derman, "Tuğra", s. 337.

[471] Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. III, s. 159.

Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nde yer alan *"Ve tuğra-yı şerîfümü her vezir çeküp nişancıya yardım itmek kanunumdur."*[472] ifadesiyle vezirlerin tuğra çekmeyi bilmeleri ve bu hususta nişancıya yardımcı olmaları gerektiği açıkça belirtilmiştir. Binaenaleyh nişancının işlerinin yoğun olduğu zamanlarda, umumiyetle en kıdemsiz olanından başlamak üzere, Kubbealtı vezirleri tuğra çekme mevzuunda kendisine yardımcı olurlardı[473]. Ancak kanuna müteallik evrakın ya da bir mansıbın tevcihine dair vesikaların tuğraları bizzat nişancı tarafından çekilirdi[474].

Sınır boylarındaki eyaletlerde valilik yapan Osmanlı vezirleri de lüzumu halinde tuğra çekme salâhiyetine sahip olmuşlardır[475]. Bununla beraber Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın veziriazamlığı esnasında, vezir sayısının artması sebebiyle bu tatbikata son verilmiştir. Ancak daha sonra hududa tayin edilen vali ve serdarların lüzumu halinde tuğra çekmelerine yeniden müsaade edilmiştir[476]. Osmanlı devlet teşkilatında bulunduğu eyalet valiliği ya da ordu kumandanlığı esnasında verdiği emirlerin üstüne padişah namına tuğra çekme salâhiyetine sahip olan vezirlere "tuğrakeş vezir" adı verilmiştir[477].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre miri arazinin tasarrufu üzerinde herhangi bir değişiklik bahis mevzuu olduğunda bu değişikliklerin tashihine dair yazıları nişancı kaleme alırdı. Bununla birlikte tashih ile alakalı fermanın tuğrasını bizzat veziriazam çekerdi[478]. Yine aynı kanunnameye göre kazaskerler tarafından tayinleri yapılan ilmiye sınıfı mensuplarının tayin beratlarına tuğra çekme vazifesi de nişancılar tarafından ifa edilmekteydi. Keza Divan-ı Hümâyun'a verilen şikâyet istidalarının divanda görüşülmelerini müteakip

---

472 Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 9.

473 Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 118a; Ahmed Hâsib Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, c. 2, s. 1000; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 110.

474 Ahmed Hâsib Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, c. 2, s. 1000.

475 *"Bağdad'da Vezir Cafer Paşa'ya hüküm ki: ... emur-ı mühimme-i serhad içün tuğra-yı şerifim çekib ahkâm-ı şerife gönderesin amma ibtida ve terakki vesair dirlik verilmek ve mukarrer olmak içün hükm-i şerifim verilmeğe rızam yokdur anın gibilerle lazım olanları Südde-i Saadet'ime arz eyleyesin."* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 73 - 132 - 0, H. 15/11/1003.

476 Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 57; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 13; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 110; **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 132 - 41 - 0, H. 29/09/1136.

477 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 530.

478 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât,* c. I, s. 119; TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

bunlara dair alınan kararlar da reisülküttab tarafından resid edildikten sonra tuğralarının çekilmesi için nişancıya götürülürdü[479].

Nişancılar resmî evraka tuğra çekme vazifelerini sadece kendi dairelerinde icra etmeyip, aynı zamanda Divan-ı Hümâyun'da da ifa ederlerdi. Nitekim iş yükünün fazla olduğu zamanlarda Kubbealtı vezirlerinden en kıdemsizi nişancıya yardım etmekle vazifeliydi[480]. Öte yandan nişancılar tuğra çektikleri esnada bağdaş kurarak otururlardı[481].

Osmanlı Devleti'nde padişahın imzası mesabesindeki tuğra, onun iradesinin tezahürü sayıldığından kimlerin tuğra çekme salâhiyetine sahip olduğunun tespitine ziyadesiyle ehemmiyet verilmiştir. Tarihçi Mustafa Âli der ki: *"Pâdişâh-ı nâmdârun nâmı çekilmesün diyü cühelânun nişân çekmesini revâ görmezleridi."*[482] Buna göre tuğra, padişahın iradesinin yanı sıra onun şanını da temsil ettiğinden bu salâhiyete sahip olmayanların tuğra çekmeleri hoş karşılanmamıştır.

Mesela H. 1 Ramazan 1136 (M. 24 Mayıs 1724) tarihinde Nişancı Ali Paşa'ya gönderilen bir hükümde nişancılar ve emrindekiler ile vekilleri haricindekilerin tuğra çekmeye girişmelerinin caiz olmadığı beyan edilmiştir. Bununla beraber bazılarının tuğra çekme, bu işi öğrenme ya da tuğra suretinde bir şeyler yazma gibi işlere giriştikleri öğrenilmiştir. Hoşa gitmeyen bu şekilde hareketlerin devletin nizamının bozulmasına sebep olduğu bildirilip, bunların izinsiz tuğra çekmeleri, bu işi öğrenmeleri ya da tuğra şeklinde bir şeyler yazmalarının men edilmesinin yani engellenmesinin Devlet-i Âliyye'nin en ehemmiyetli işlerinden olduğu vurgulanmıştır[483].

---

[479] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[480] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 221; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* s. 20; Çevik, "Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat (Metin-Değerlendirme)", 94.

[481] Peçevi, c. II, s. 433; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 221; Pamir, "Nişancı ve Hukuki Statüsü", s. 703.

[482] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 208a.

[483] *"... kanûn ve kâide-i kadîme-i devlet-i aliyyem üzere bi'l-fi'il tuğrâ-yı şerîfim hidmetine me'mûr ve vekîlleri ve sâir tuğrâ-yı şerîfe mezûn ve murahhâs olanlardan gayrı bir ferdin tuğrâ-yı şerîf resmine tesaddî eylemesi câiz değil iken bu ahd-i karînde bazı kimesneler bilâ izin tuğrâ-yı şerîf ta'allümüne ve tuğrâ resminde terkîb tahrîrine tesaddi ve ictisârları zâhir ve bu gûne emr-i nâ marzî ihtilâl-i nizâm-ı umûr-ı devlet-i aliyyeme bâ'is ve badî olmağla bu makûleleri bilâ izin tuğrâ-yı şerîf meşk ve teallümünden ve tuğrâ-yı şerîf şeklinde terkîb tahrîrinden men' ve zecr ehemm-i umûr-ı devlet-i aliyyemden olmağın senki vezirim müşârun ileyhsin iş bu emr-i şerîfim vusûlünde bu makûle bilâ izn tuğrâ-yı şerîf taallümüne ve tuğrâ şeklinde terkîb tahrîrine tesaddi ve ictisâr idenleri tetebbu ve tefahhuz ve her kimler ise men ü zecr fi mâ bade bu gûne ihtilâl-i nizâm-ı umûr-ı saltanat-ı seniyyeme bâis oalcak tuğrâ-yı şerîf taallümünden ve tuğrâ şeklinde terkîb tahrîrinden ziyâde ihtirâz*

1.5. Tuğralı Ahkâm Kâğıdı

Osmanlılarda "serdar-ı ekrem" unvanıyla sefere memur edilen vezirlere lüzumu halinde kullanılmak üzere verilen üstünde tuğra bulunan boş kağıtlara "tuğralı ahkâm kâğıdı" adı verilmiştir[484]. Takriben XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarına kadar sefere çıkmakla vazifelendirilen serdar, bizzat tuğra çekmeye mezun olmadığından, kendisine sefer esnasında icap eden tayin ve azilleri yapabilmesi için tuğrası nişancı kalemiyle çekilmiş sınırlı sayıda beyaz ahkâm kâğıtları verilirdi. Bununla beraber serdarlık vazifesi tevdi edilen kişi İstanbul'a döndüğünde, sefer esnasındaki icraatlarının tamamı gibi beyaz ahkâm kağıtlarını kullanarak yaptığı muamelelerin de hesabını üst mercilere verirdi[485].

Tarihî safahat içerisinde "serdar-ı ekrem" olarak sefere gönderilen vezirlere "tuğralı ahkâm kâğıdı" teslimi usulü terk edilmiş ve seferle vazifelendirilen serdarların padişahın tuğrasını çekmelerine de izin verilmiştir[486]. XVII. asrın sonlarına gelindiğinde ise seferle vazifelendirilen orduda tuğra vazifesini ifa etmek üzere nişancı vekili tayin olunmaya başlanmıştır. Mesela, II. Viyana Muhasarası esnasında azledilen Defterdar Hasan Efendi'nin yerine o sırada orduda nişancı vekili olarak vazifeli Manisalızâde Mahmud Efendi tayin olunmuştur[487]. Keza H. 1102 (M. 1691) senesinde Mevkûfâtî Karanfilzâde Ali Efendi, ordu-yı hümâyunda nişancı vekilliği vazifesini ifa etmekteydi[488].

Avlanmak veya harp sahasına yakın olmak gibi çeşitli sebeplerle Edirne'de ikamet eden ya da Edirne'de olmasa bile başka herhangi bir nedenle İstanbul'dan ayrılan Osmanlı padişahları, İstanbul'da bir muhafız ya da kâim-i makam (kaymakam) bırakmışlardır. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren İstanbul dışına çıkan padişahlar, geride bıraktıkları muhafız ya

---

eylemeleri içün muhkem tenbîh ve tekîd ve memnû' mütenebbih olmayanlarun haklarundan gelineceği mukarrer ve musammem olduğun bir hoşça kendülere ifâde ve ifhâm ve bazı dükkanlardan ve sâir mahallerde tuğrâ şeklinde tahrîr ve vaz' ve ta'lîk olunan terkîbleri dahî ref' ve men'-i küllî ile men' ve def' eyleyüb hilâfına rızâ ve cevâz göstermemek bâbında fermân-ı alişânım sâdır olmuşdur deyü yazılmışdır. (Fi Evâil-i Ramazan sene 1136/24 Mayıs 1724)", **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 131 - 1464 - 0, H. 10/09/1136.

[484] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 529-530

[485] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 172; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 13.

[486] Peçevi, c. I, s. 479; Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", s. 110; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 13.

[487] Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. III, s. 280; c. IV, s. 203.

[488] Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. II, s. 362; c. II, s. 53, 292.

da kaymakama icabında kullanılmak üzere üstü tuğralı boş kâğıtlar vermişlerdir[489]. Zira nişancıların H. 1007 (M. 1599) senesine kadar devamlı padişahın yanında olup, sefere dahi padişahla beraber iştirak ederek rikâb-ı hümâyundan ayrılmamaları âdettendi. Ancak, bu devirden itibaren padişahların da artık sefere çıkmamalarının neticesi olarak, nişancıların serdar-ı ekrem tayin edilen vezirlerle birlikte sefere çıkmaları kararlaştırılmıştır. Nitekim Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, H. 1007 (M. 1599) senesinde ilk kez tayin edildiği nişancılık makamını devraldıktan sonra sefere gitmekle vazifelendirilmiştir[490]. Keza H. 1127 (M. 1715) senesinde veziriazam ile birlikte Mora seferine iştirak eden nişancı Gürcü İbrahim Ağa, Moton önlerinde hastalanınca İstanbul'daki evine gönderilmiş ve yerine Edirne muhafızı vezir Sirke Osman Paşa nişancı tayin edilmiştir[491].

1.6. Tuğrakeşlik

Nişancılar, nişancı ve tevkiî isimlerine ilaveten taşıdıkları tuğraî adının kendilerine verilmesini sağlayan tuğra vazifelerini, XVIII. asrın sonlarından itibaren, tuğrakeş adı verilen yardımcılarına terk etmişlerdir[492]. Mesela H. 1171 (M. 1757) senesinde Sultan III. Mustafa'nın cülusunu müteakip, mevcut beratların tecdidi mevzuunda Nişancı Mustafa Paşa'ya yardımcı olması için eski tuğrakeş Emin Efendi tayin edilmiştir. H. 1193 (M. 1779) senesinde ise devrin nişancısı Laleli Mustafa Efendi'nin muavini Tuğrakeş Nâili Efendi idi[493].

H. 1251 (M. 1836) senesine gelindiğinde ise nişancıdan alınan tuğra çekme işlerinin defter eminine tevdiiyle mühim işlere müteallik fermanlara Bâb-ı Âli, diğerlerine ise defter

---

[489] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 184-185; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 57. Mesela 1566 senesinde Kanuni Sultan Süleyman seferdeyken kullanılmak üzere İstanbul Muhafızı İskender Paşa'ya talep ettiği iki yüz adet tuğralı kâğıt gönderilerek bunların gerekli yerlere sarf edilmesi ve bir suretinin de kaydedilmesi istenmiştir. **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım,** Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1994, s. 612, no: 1698. Bu hususi bir diğer örnekte ise Sultan II. Selim'in Edirne'de kışlamaya niyet etmesi üzerine bütün divan erkânı, maliye, defterhane ve saire hazırlanmıştır. Bu kapsamda İstanbul muhafazasına bırakılan Piyale Paşa'ya kâfi miktarda beyaz tuğra ile şikayetleri dinlemek üzere ahkâm kâğıtları verilmiştir. Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* s. 66. Yine Selânikî tarihinde geçen bir başka ifadeye göre Nişancı Mehmed Paşa tarafından İstanbul'da bulunan Sadaret Kaymakamı Mesih Paşa'ya beş bin kıta tuğralı ahkâm kâğıdı gönderilmiştir. Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* s. 150-151.

[490] Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* s. 808; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223; Woodhead, "Okçuzâde Mehmed Şâhî", s. 335.

[491] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 1021.

[492] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 58; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 16.

[493] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 222-223.

eminliği tarafından tayin edilen tuğrakeşlerce tuğra çekilmiştir. H. 1254'te (M. 1838) bu iki tuğra makamı birleştirilerek tuğra çekme işlerinin Bâb-ı Âli'de görülmesi kararlaştırılmıştır[494].

Bu yeni devirde tuğra çekenlere "tuğrakeş" denilmesi âdet olmuş ve bu vaziyet H. 1341 (M. 1922) senesinde saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Mesela H. 1271'de (M. 1854-1855) ikinci tuğrakeşliğe terfi ettirilen Hacı Ethem Bey'in yerine yardımcısı Osman Kâmil Efendi üçüncü tuğrakeş yapılmıştır[495]. H. 30 Ramazan 1313'te (M. 15 Mart 1896) Divan-ı Hümâyun birinci tuğrakeşliğine terfi ettirilen Emin Recai Bey'in yerine ise kabiliyeti ve liyakati ile dikkat çeken İsmail Hakkı Efendi tayin olunmuştur[496]. Bu vazifesi esnasında "tuğrakeş" unvanı kendisine lakap olan İsmail Hakkı Bey, H. 1327 (M. 1909) senesinde ise birinci tuğrakeşliğe terfi ettirilmiştir[497].

Osmanlı Devleti'nin son tuğrakeşi olan İsmail Hakkı Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını müteakip tekaüde ayrılmıştır. Bununla beraber resmî vesikaların bürokratik yazışma tekniğine uygun şekilde hazırlanması işini bırakmayan İsmail Hakkı Bey, H. 1347'deki (M. 1928) harf inkılabına kadar devletin muahedelerini yazmaya devam etmiştir. Nitekim Lozan Muahedesinin tasdikinde reisicumhura ait olan resmî mühür ve yazılış üslubunda da İsmail Hakkı Bey'in bilgi ve tecrübesinden istifade edilmiştir[498].

2. DEVLET BÜROKRASİSİNİN ŞEFİ OLARAK NİŞANCI

Osmanlı devlet teşkilatında nişancılar ve maiyetlerindeki dar bir kâtip kadrosu, devletin kuruluş yıllarından itibaren idarî ve malî işlere ait bütün bürokratik muamelelerin icrasına nezaret etmişlerdir. Bunların yanı sıra tımar sistemine dair bürokratik muameleler de nişancılar ve onların idaresindeki kâtiplerce yürütülmüştür. Devlet idaresinde nişancıların sahip olduğu salâhiyetlerin bir kısmı, Yıldırım Sultan Bayezid devrinden itibaren Divan-ı Hümâyun bünyesinde faaliyet gösteren kâtiplere devredilmiştir[499].

---

[494] Ahmed Lütfi Efendi, *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye,* c. 5, s. 129; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227; Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları,* s. 58; Sertoğlu, *Osmanlı Türklerinde Tuğra,* s. 16.

[495] **COA,** A.}DVN. / 106 - 54 - 0, H. 00/00/1271.

[496] **COA,** İ..TAL. / 92 - 50 - 0, H. 30/09/1313.

[497] Toprak/Dinç, "İsmail Hakkı Altunbezer", s. 88; Mert, "Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükri Efendi", s. 152.

[498] M. Uğur Derman, **Ömrümün Bereketi 1,** İstanbul: Kubbealtı Sahaf, 2011, s. 98; A. Süheyl Ünver, "İsmail Hakkı Altunbezer", **Arkitekt Dergisi,** sy. 7-8, İstanbul 1946, s. 179.

[499] Afyoncu, "Nişancı", s. 156; Betül Kayar, "Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde "Nişancı"nın Rolü", s. 218.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi neticesinde işlerin çoğalması ve çeşitlenmesi sebebiyle XV. yüzyılın başlarında ayrı bir müessese olarak ihdas olunan defterdarlık da malî işleri yürütmeye başlamıştır. Keza tımar sisteminin inkişafı ve merkeziyetçiliğin artması sebebiyle Fatih Sultan Mehmed devrinde ihdas edilen defterhane ise Osmanlı bürokrasisinin üçüncü ayağı olmuştur[500]. Defterhanenin reisi statüsünde olan defter emini ve onun emri altında çalışan defterhane memurları vazifelerini nişancının nezaretinde ifa etmekteydiler.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren mevcut olan kâtipler zümresi, zamanla kalemiye sınıfını teşkil etmiştir. Kalemiye mensubu bu kâtiplerden reisülküttab nezaretinde nişancıya bağlı olarak çalışanlara *"kâtibân-ı ahkâm-ı divan"*, defterdara bağlı olarak vazife icra edenlere ise *"kâtibân-ı hazine-i âmire"* adı verilmiştir[501]. *"Kâtibân-ı ahkâm-ı divan"* olarak isimlendirilen ve reisülküttab vasıtasıyla nişancıya bağlı olarak vazife icra eden Divan-ı Hümâyun kalemleri, Osmanlı Devleti'nin merkez bürokrasisinin en üst kademesini teşkil etmişlerdir. Ancak bürokrasideki kalem dairelerinin en genişi olan ve *"kâtibân-ı hazine-i âmire"* adıyla anılan kâtipler zümresi, nişancının maiyetinde olmayıp, başdefterdar tarafından idare edilmiştir[502].

Osmanlı Devleti'nin merkez bürokrasisi devrine göre oldukça tekâmül etmiş idi. Öyle ki ordu sefere çıktığında, belli bir devreyi ihtiva eden defterhane defterlerinin ordu ile birlikte götürülmesi âdettendi. Çok sıkı emniyet tedbirleri altında sefere götürülen bu defterler sayesinde tımar tevcihleri ve diğer değişiklikler süratle yerinde kaydedilirdi[503].

Osmanlı devlet idaresinde askeriyeden adliyeye, mülkiyeden maliyeye kadar devletin hemen her sahasındaki pek çok faaliyetin kaydı iki nüsha olarak tanzim edilmiştir. Bunlardan birisi evrakın hazırlandığı mahalde tutulurken, diğer nüshası muhafazası için merkeze, İstanbul'a gönderilmiştir. Herhangi bir evrakın kaydı İstanbul'da bulunmuyor ise, alakadar eyalet ya da sancaktan mevzuya dair evrakın İstanbul'a göndermesi istenmiştir.

---

[500] Afyoncu, "Nişancı", s. 156; Betül Kayar, "Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde "Nişancı"nın Rolü", s. 218.

[501] İnalcık, *The Ottoman Empire The Cllasical Age 1300-1600,* s. 100-101; Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol),** 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1994, s. 17-18.

[502] Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 46.

[503] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Merkez Teşkilatı", s. 178.

Mesela XVI. yüzyıla ait bir arşiv vesikasına göre, kayıtların fazla olması sebebiyle gayrimuntazam olan Bağdat Çavuşları Defteri'nin yenilenebilmesi için bilfiil gedikli olan çavuşların isimlerinin İstanbul'a tekrar gönderilmesi istenmiştir[504]. Osmanlı Devleti'nde yazışmaların büyük bir titizlikle yürütülmesi ve herhangi bir karışıklık meydana geldiğinde tetkik edilmek üzere birden fazla nüsha olarak muhafazası, bürokrasinin zamanına göre bulunduğu mevkiyi göstermesi cihetinden dikkate şayandır.

Sefere çıkmadan evvel, ordunun sefer güzergâhında konaklayacağı menziller tespit edilerek buraların kadılarına haber salınmış, askerin ve atların ihtiyacı önceden bildirilmiştir. Böylelikle sefer esnasında hem ordunun iaşe sıkıntısı çekmesinin hem de reayaya herhangi bir zararının dokunmasının önüne geçilmek istenmiştir[505]. Keza Osmanlı padişahları Edirne'de ikamet etmeye karar verdiklerinde, gerek İstanbul – Edirne güzergâhında konaklanacak menzillerin kadılarıyla gerekse Edirne kadısıyla da lazım gelen hazırlıkların yapılması için önceden yazışmalar yapılmıştır[506].

Bu çerçevede çok ehemmiyetli işler bahis mevzuu olduğunda nişancının kalemi eline alarak bizzat kâtiplik vazifesini icra ettiği de görülmüştür. Mesela Kanuni Sultan Süleyman devrinde İbrahim Paşa'ya tevdi edilen seraskerlik vazifesine dair berat, bizzat Celalzâde Mustafa Çelebi tarafından kaleme alınmıştır[507].

Keza Osmanlı Devleti'nde tapu tahrir defterlerindeki tashih ve tadiller de padişahın fermanı üzerine yalnızca nişancılar tarafından kendi el yazılarıyla yapılabilmiştir. Mesela Sinan Bey adında bir şahsın tasarrufunda bulunan Edirne'ye bağlı Keşenlu köyünün tımarı, H. 912 (M. 1507) senesinde Sultan II. Bayezid tarafından, kardeşi şehzade Mustafa'nın kızı Hânî Hatun'a temlik edilmiştir. Bu temlik muamelesi o esnada nişancı olan Tâcizade Cafer Çelebi tarafından bizzat tescil etmiştir[508].

---

[504] *"Âsitâne-i Sa'âdetüm'de olan Bağdâd çavuşları defteri kesret-i kuyûd ile müşevveş olup tecdîdi lâzim olmağın buyurdum ki: Vusûl buldukda, bi'l-fi'l gedük tasarruf eyleyen defterlü çavuşları defter eyleyüp esâmîyi seyrek yazdurup Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin… (2 Rebî'u'l-evvel 979/25 Temmuz 1571)",* **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım,** Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1996, s. 488, no: 932. Aynı minvalde başka misaller için bkz. **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım,** s. 145, no: 385; s. 224, no: 973.

[505] **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım,** s. 431 no: 1150; s. 435, no: 1162.

[506] **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım,** s. 353; no: 713; s. 354, no: 714; s. 356, no: 718.

[507] Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. I, s. 9.

[508] M. Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar,** İstanbul: Üçler Basımevi, 1952, s. 379; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 353.

Osmanlı bürokrasisinde aharlanmış[509] ve mührelenmiş[510] kâğıt yerine sadece mührelenmiş kağıtlar tercih edilmiştir. Böylelikle orijinal yazının kazınması ya da başka herhangi bir şekilde tahrif edilmesinin önüne geçilmiştir[511]. Zira aharlanmış kâğıt üzerinde teşekkül eden koruyucu tabaka, kâğıdın sathını düzgün ve kolay yazılabilir hale getirdiği gibi mürekkebin emilmesine de mâni olduğundan icabında kâğıda zarar vermeden yazının kazınmasına ya da kolayca silinerek yeniden yazılmasına imkân verir.

Ancak Osmanlı bürokrasisinde mürekkebi kolayca emmesine ya da dağıtmasına rağmen aharlanmamış kâğıt kullanılması tercih edilmiştir. Zira aharlı kâğıda yazılan yazı kolayca tashih veya tadil edilebildiğinden, bu mevzuda salâhiyeti bulunmayanların resmî evrakı tahrif etmesi ihtimali de aharsız kâğıda nazaran daha kolay olmuştur. Buna mukabil aharsız kâğıtlara yazı yazmak ve icabında tashih yapmak zor olduğundan bu mevzuda salâhiyeti olmayan kişilerin resmî vesikalar üzerinde tashih ya da tadiller yapmasını yani resmî evrakı tahrif etmesini zorlaştırmıştır[512].

Bundan dolayı Osmanlılar, resmî yazışmaların yürütülmesinde aharlanmamış kâğıt kullanmayı tercih etmişlerdir. Zira Osmanlı Devleti'nde resmî evrakta icap eden tashih ve tadiller bizzat bu muameleleri yapma salâhiyetine sahip memurlar tarafından paraf atmak

---

[509] Hat, minyatür ve tezhip gibi sanatlarda mürekkebin dağılmaması için "ahar" adı verilen ve yumurta akı, nişasta, un gomalak, hatmi ya da gül yaprağından muhtelif formüllerle yapılan bir sıvı pamuk veya süngerle kâğıda sürülürdü. Aharı emen kâğıtlar daha sonra gölgede kurutulurlardı. Ahar, kâğıdın tek yüzüne veya her iki yüzüne sürülebileceği gibi amaca matuf olarak umumiyetle iki ya da bazen daha fazla tabaka halinde de sürülebilirdi. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 22-23; Mahmud Bedreddin Yazır, **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II,** M. Uğur Derman (haz.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974, s. 198-201; M. Uğur Derman, "Âhar", **DİA,** c. 1; İstanbul: TDV Yayınları, 1988, s. 485.

[510] Kâğıdı parlatmak, sathındaki pürüzleri gidermek ve böylece kullanılabilir hale getirmek amacıyla "mühre" denilen bir cisimle cilalamaya "mühreleme" adı verilir. Hem hiçbir işleme tabi olmamış ham kağıtlara hem de aharlanmış kağıtlara mühreleme yapılabilirdi. Aharlanmamış kağıtlar, üzerlerindeki pürüzlerin giderilerek kullanılabilecek kayganlık ve düzgünlüğe getirilmek için mührelenirdi. Aharlanmış kâğıtlar ise aharlama ve takip eden kurutma esnasında aharın kâğıt yüzeyinin her tarafına eşit şekilde dağılmaması nedeniyle meydana gelebilecek farklılıkların giderilerek kaygan ve düzgün bir yüzey elde etme amacıyla yapılırdı. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 23-24; Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II,* s. 201-204; Şekibe Nihal Somer, "Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri", **III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı,** İstanbul: 19-22 Haziran 2013, s. 253-255; M. Uğur Derman, "Mühre", **DİA,** c. 31; Ankara: TDV Yayınları, 2020, s. 526.

[511] A. Süheyl Ünver, "XV. Yüzyılda Türkiye'de Kullanılan Kağıtlar ve Su Damgaları", **Belleten,** c. 26, sy. 104, Ekim 1962, s. 742.

[512] M. Uğur Derman, "Kâğıda Dair", **İslam Düşüncesi,** sy. 5, İstanbul 1968, s. 344; Derman, "Âhar", s. 485.

suretiyle yapılırdı. Bu çerçevede tahrir defterlerinde lazım gelen tashih ve tadillerin yapılması ise nişancının vazifeleri arasındaydı.

Diğer taraftan temininin zor olması sebebiyle Osmanlı devlet dairelerinde kâğıt tasarrufuna azami derecede dikkat edilmiştir. Kalitesi sebebiyle pahalı olan kâğıtlar ehemmiyetli vesikalarda kullanılmış, normal yazılarda orta kalite, müsveddelerde ise en ucuz olan kâğıt tercih edilmiştir. Kalemlerde en çok kullanılan kâğıt cinsleri İstanbulî, battal, telhislik ve haşebî idi. Ebrû kâğıt sadece başmuhasebe kalemi tarafından kullanılırdı. Keza bazı kâğıt cinsleri ise yalnızca çok ehemmiyetli vesikaların yazımında kullanılırdı. Bunlardan âbâdî; name-i hümâyun, ahidname, veziriazam tarafından ecnebi memleketlere gönderilen mektuplarda kullanılırdı. Keza padişah, valide sultan, harem ve enderun mensupları ile veziriazam ve vezirlere verilen berat ve menşurlar da abâdî kâğıt kullanılarak kaleme alınırdı. Bununla beraber yazılacak şahsın mevkii ve rütbesine bağlı olarak kullanılan âbâdî kağıdın kalitesi de değişmekteydi[513].

Osmanlı Devleti'nin merkez bürokrasisinde resmî evrakın yazılmasında kullanılan kalemler de zaman içerisinde değişmiştir. Evvelemirde bütün bürolarda normal kamış kalem kullanılırken, bilâhare bazı bürolarda cavâzir ve som kalemler kullanılmaya başlanmıştır. Mesela XVIII. asrın ikinci yarısında nişancı, veziriazam mühürdarı, veziriazam divitdarı ile defterdar mühürdarı gibi memurlar cavâzir kalem, buna mukabil defterdar divitdarı ise som kalem kullanırdı[514].

Kalem açmak için kullanılan aletlere Osmanlılar devrinde de "kalemtıraş" adı verilmekle birlikte, o devirdeki kamış kalemleri açmada kullanılan kalemtıraşlar, bugünkü kurşun kalemleri açmada kullanılanlardan farklıydı. Kamış kalemleri açmak için kullanılan kalemtıraşlara "mibree", yalnızca bunların yarılması için kullanılanlara ise "mifrez" adı verilmiştir. Keza "mihfere" adı verilen tashih kalemtıraşı ise yazıların tashihinde kullanılmıştır[515].

---

[513] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 29-31; Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II,* s. 189.

[514] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 39; Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II,* s. 166-168.

[515] Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II,* s. 173-175; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 40.

Osmanlı bürokrasisinde günlük muamelelerin yazılmasında siyah is mürekkebi kullanılmakla beraber bazı eserler ile resmî evrakta yer alan derkenarlarda ve müsveddelerde kırmızı; berat, name-i hümâyun ve ahidname gibi vesikaların tanziminde ise kırmızı ile birlikte lacivert veya yeşil mürekkep, hatta altın mürekkebi kullanılmıştır[516].

Osmanlı bürokrasisinin böylesine muntazam işlemesinde, bürokrasinin reisi statüsünde olan nişancı ve onun emri altında çalışan erbab-ı kalemin muayyen bir ahenk içerisinde çalışması amil olmuştur.

2.1. Divan-ı Hümayun Kalemlerinin Başı Olarak Nişancı

Klasik devir Osmanlı devlet bürokrasisinin başındaki nişancı, Divan-ı Hümâyun'un umumi kâtibi gibi çalışmakta ve sahip olduğu salâhiyetleri reisülküttab vasıtasıyla kullanmaktadır[517]. Nişancıya bağlı şekilde çalışmalarını sürdüren reisülküttabın başında bulunduğu Divan-ı Hümâyun'un bürokratik teşkilatı, o zamanki âdete uygun olarak "kalem" adı verilen muhtelif unsurlardan teşekkül etmiştir. Osmanlı Devleti'nin en ehemmiyetli meseleleri Divan-ı Hümâyun'da müzakere edilerek karara bağlandığından, bu kararların gerek hazırlık gerekse nihaî safhalarının divana bağlı kalemlerde hazırlanması icap etmekteydi[518].

Beylikçi, Tahvil, Ruus ve Amedî kalemlerinden müteşekkil Divan-ı Hümâyun kalemleri, divanda görüşülecek işleri sıraya koymak, müzakere edilerek hakkında karar verilen mevzuları kayda geçirip muhataplarına ihbar etmekle mükelleftir. Divan-ı Hümâyun'un bürokratik teşkilatı bünyesinde yer alan bu kalemler aynı anda değil, tarihî safahat içerisinde reisülküttablık müessesesinin inkişafına paralel olarak tedricen ortaya çıkmışlardır. XVI. yüzyılda Beylikçi, Tahvil ve Ruus kalemlerinden ibaret olan Divan-ı Hümâyun kalemlerinin sayısı, XVIII. yüzyılın ortalarında Amedî odasının kurulmasıyla dörde çıkmıştır[519].

Osmanlılarda devletin kuruluş yıllarından itibaren bir kâtipler zümresi mevcut olmuş ve bu kâtiplerin belli bir yekûna ulaşmasıyla, zaman içinde kalemiye sınıfı ortaya çıkmıştır.

---

[516] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* s. 43.

[517] Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz,* s. 14; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 214.

[518] Albert Howe Lybyer, **The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman The Magnicient,** London: Oxford University Press, 1913, s. 183; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 93.

[519] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 93; Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz,* s. 16; Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman The Magnicient,* s. 183; Aliye Önay, **Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Klavuzu ve Belge Örnekleri,** İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 1994, s. 3.

Bununla beraber başta kalemiye ile ilmiye arasında organik bir bağ tesis edilerek, ilmiye sınıfı kalemiyeyi besleyen aslî kaynak olmuştur. Ancak ilmiyeden kâtiplik mesleğine geçebilmek için hususî bir hazırlık yaparak "fünûn-ı kitâbet" öğrenip, bu hususta muvaffakiyet göstermek icap ederdi. Keza medreseden gelerek kâtip olanların ilmiye sınıfı ile olan irtibatları kesilerek kalemiye sınıfına dahil sayılmışlardır[520].

Bilâhare Osmanlı kalemiyesine mensup bürokratlar, nişancının başında bulunduğu Divan-ı Hümâyun kalemlerinde usta-çırak münasebeti çerçevesinde yetiştirilmişlerdir. Osmanlı bürokrasisinde kâtiplerin yetişmesi için kalemiyedeki bu usta-çırak münasebeti son derece ehemmiyetli olup, bürokratlar inşa sanatının inceliklerini, tıpkı esnaf ve sanatkâr sınıfında olduğu gibi, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi içerisinde öğrenmişlerdir. Bunlar bir taraftan kendi kalemlerindeki kâtiplerden inşa sanatının inceliklerini öğrenirlerken, diğer taraftan da medreselerde tahsillerini sürdürmüşlerdir. Zira bürokratların başta İslami ilimler olmak üzere tarih, coğrafya, edebiyat ile örfî hukuk sahalarında da bilgi sahibi olmaları mesleklerinin gereği idi. Ancak usta-çırak münasebeti içerisinde kalemiyede yetişen bürokratlar, medrese tahsili görmüş olsalar da ilmiye sınıfına dahil edilmemişlerdir. Bunlar, ilmiye sınıfının haricinde hikmet-i hükümet telakkisiyle hareket eden ayrı bir zümreyi, kalemiyeyi teşkil etmişlerdir[521].

Divan-ı Hümâyun'un bürokratik teşkilatının başında bulunan ve nişancıya bağlı şekilde vazife ifa eden reisülküttab, Osmanlı idari sisteminde hem Divan-ı Hümâyun toplantılarının yürütücüsü hem de merkez bürokrasisinin fiilî reisi statüsünde olmuştur[522]. Teşekkülünden itibaren XVII. yüzyılın sonlarına kadar tedricen ehemmiyetleri artan reisülküttablar, Divan-ı Hümâyun'un daimî azalarından olan nişancının maiyetinde çalışmalarını sürdürmüş ve içlerinden liyakatli olanlar nişancılıkla taltif edilmişlerdir[523].

Reisülküttablar, divan toplantılarında arzuhallerin sesli olarak okunması, telhis kesesinin sadrazamın yanına bırakılması, nişancı veya kendisi tarafından müsveddesi hazırlanmış olan fermanların kontrolünün yapılması, tımar tahsis vesikası mahiyetindeki

[520] İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 677; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 192-193.

[521] Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c. I, s. 118; Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat", **Türk Dünyası El Kitabı,** c. I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992, s. 470; Nuri Kavak, "Osmanlı Muhakeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi", **Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies,** c. 2, sy. 2, 2015, s. 2-3.

[522] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Merkez Teşkilatı", s. 174-175.

[523] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 242.

tahvil hükmünün hazırlanması, tımar ve zeamet beratlarının yazdırılması, merkezden yapılan tayinlerin deftere işlenerek berat için ruus tezkiresi adı verilen defterlerdeki kaydın bir suretinin verilmesi gibi fonksiyonları icra etmişlerdir[524].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde yer alan *"Ve reis efendilerin pâyesi olmadığı halde defterdarlardan mâ'ada cümle hâcegân-ı divan ve maliye ve küttâb-ı aklâma ve küttâb-ı ahkâma cemî'an tasaddur ider."*[525] ifadesiyle Osmanlı merkez bürokrasisinde reisülküttabın ehemmiyeti tebarüz ettirilmiştir. Buna göre herhangi bir rütbeye sahip olmayan reisülküttablar, defterdar haricindeki diğer bütün divan ve maliye hâcegânı ile kâtiplerin üstünde bir mevkide yer almışlardır.

Reisülküttabın riyaseti altında çalışmalarını sürdüren Divan-ı Hümâyun kalemleri, Osmanlı merkez bürokrasisinde bürokratların yetiştiği son derece üst seviye bir müessesedir. Tarihî safahat içerisinde Divan-ı Hümâyun'un fonksiyonlarının zayıflamasına rağmen, divan kalemleri daha da ehemmiyetli bir hale dönüşerek devletin bütün diplomatik yazışmalarını yürütmeye devam etmişlerdir. Bilâhare Divan-ı Hümâyun'un ortadan kalkmasından sonra dahi, Bâbıâli sekreteryası olarak devletin yıkılışına kadar geçen süre zarfında da aynı isimle varlığını ve çalışmalarını sürdürmüştür[526].

2.1.1. Beylikçi Kalemi (Divan Kalemi)

Osmanlı Devleti'nde yazı işlerinin merkezi olarak devlete ait tüm resmî yazışmaları yürüten ve alakalı evrakın bir nüshasını muhafaza eden Beylikçi Kalemi, Beylik Kalemi ya da Divan Kalemi olarak da anılmıştır. Divan-ı Hümâyun kalemleri içerisinde iş hacminin kesafeti ve personel sayısı cihetinden en büyük olanıdır[527].

2.1.1.1. Vazifeleri

Malî mevzular haricindeki bütün fermanlar, emirler, kanunlar, hatt-ı hümâyun ve nâme-i hümâyunlar Beylik Kalemi'nde hazırlanmış ve tarih sırasına göre mühimme

[524] TAPK, s. 517; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 39-40; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 83 vd.

[525] TAPK s. 518; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 40.

[526] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 256.

[527] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 94; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 674.

defterlerine kaydedilerek muhataplarına gönderilmiştir[528]. Osmanlı Devleti ile ecnebi memleketler arasında yapılan muahedeler, ahidnameler ve protokoller, ecnebilere tanınan imtiyaz ve kapitülasyonlar da Beylik Kalemi'nde hazırlanarak birer nüshaları da burada muhafaza edilmiştir[529]. Ayrıca Divan-ı Hümâyun'da görüşülen şikâyet dilekçeleri ve bunlara dair alınan kararlar da reisülküttab tarafından resid edildikten sonra tuğrası çekilmek üzere nişancıya gönderilmiştir. Kendisine ulaştırılan istidâlara dair olarak Divan-ı Hümâyun'da alınan kararlar, tuğra işleminin tamamlanmasının ardından Beylikçi Kalemi tarafından şikâyet ve ahkâm defterlerine kaydedilmiştir[530].

2.1.1.2. Personeli

İş hacminin çok geniş olması sebebiyle oldukça fazla sayıda personele sahip olan Beylik Kalemi'nde istihdam edilenler, üst düzey personel ve alt kademede yer alan diğer memurlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır[531].

Beylik Kalemi'nin başında doğrudan doğruya reisülküttaba bağlı olarak vazife icra eden beylikçi bulunmaktadır. Beylik Kalemi'nin haricinde Tahvil ve Ruus kalemlerinin de şefi statüsünde olan beylikçi, Divan-ı Hümâyun kalemleri içerisinde reisülküttabdan sonra gelen en salâhiyetli kişidir[532]. Binaenaleyh reisülküttab rahatsızlandığı zaman kendisine beylikçiler vekalet etmişlerdir[533].

Beylik Kalemi'nde beylikçiden sonra hiyerarşik olarak kîsedâr gelmekte olup, Tahvil ve Ruus kalemlerinde de ayrı birer kîsedâr bulunmaktaydı. Beylik Kalemi'nin mesuliyet

---

[528] Carter V. Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", **International Journal of Middle East Studies,** c. I, sy. 4, 1970, s. 336-337; D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 160; Jan Reychman ve Ananiasz Zajaczkowski, **Osmanlı - Türk Diplomatikası El Kitabı,** Mehmet Fethi Atay (çev.), İstanbul 1993, 193-194; Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman The Magnicient,* s. 183.

[529] Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 110; Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 337; D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 160; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 65; Mehmet İpşirli, "Beylikçi", **DİA,** c. 6; İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 78-79.

[530] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 94; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 674; Bilgin Aydın, **XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümâyun ve Defter Sistemi,** Ankara: TTK Yayınları, 2017, s. 49.

[531] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 96.

[532] Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 353; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 39.

[533] *"Reis Efendi'nin rahatsızlığı geçinceye kadar Beylikçi Hacı Akif Efendi'nin riyaset işlerine yardım edeceği…",* **COA,** HAT / 669 - 32671 - 0, H. 29/12/1247.

sahasına giren vesikaların yazılması esnasında kâtipleri kontrol eden kîsedâr, mezkûr evrakın beylikçi ve reisülküttab tarafından denetlenmesinin ardından, hepsini toplayarak tuğraları çekilmek üzere nişancıya götürmüştür. Yine müsveddelerin muhafazası ve asıl evrakın hazırlanması sonucunda Beylik Kalemi tarafından alınan ücretlerin toplanması işiyle de kîsedâr alakadar olmuştur[534].

Beylik Kalemi'nde çalışan diğer üst düzey memurlar, mümeyyiz, kanuncu ve ilâmcı idi. Osmanlı devlet teşkilatını tanzim eden kanunların muhafızı olarak kabul edilen kanuncu, başta Beylik Kalemi olmak üzere Divan-ı Hümâyun kalemlerinde hazırlanan evrakın mevcut kanun ve nizamlara tetabukunu kontrol etmekle vazifeliydi. Kanuncu, bahis mevzuu vesikaları tetkik edip, kanunname hükümlerini ortaya çıkan münferit hallere tatbik eder, lazım gelen izahatları yaparak reisülküttaba takdim ederdi[535].

Beylikçi Kalemi'nde vazifeli üst seviye memurlardan bir diğeri olan mümeyyiz ise divan kalemlerinde kâtipler tarafından hazırlanan resmî evrakı hem tertip hem de üslup cihetinden gözden geçirerek icap eden tashihleri yapardı. Ancak mümeyyizin bahis mevzuu evrakı kontrolü yalnızca ifadenin düzgünlüğü ya da yazının tertibi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda mezkûr evrakta yer alan mevzuların mevcut kanunların ruhuna ve daha önce neşredilmiş olan emirlerin özüne uygunluğu da kontrol edilmiştir[536].

Beylik Kalemi'nde vazife yapan yüksek dereceli memurlardan sonuncusu olan ilâmcı ise hakkında izahat ve detaylı malûmat talep edilen ihtilaflı hallerde meseleyi tetkik edip rapor hazırlardı. Bu cihetten bir ihtilafın varlığı halinde, reisülküttab tarafından üzerine işaret konulmak suretiyle gönderilen evrakı tetkik ederek bahis mevzuu mesele hakkındaki mütalâasını vesika üzerinde yer alan herhangi bir boşluğa yazan ilâmcı, sonrasında bu vesikayı reisülküttaba iade ederdi[537].

---

[534] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 96; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 674; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 216; İpşirli, "Beylikçi", s. 78.

[535] Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 116; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 42-43; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 216.

[536] Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 340; Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 116-117; İpşirli, "Beylikçi", s. 78.

[537] Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 340; Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 116-117; Matuz, *Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen,* s. 89-90; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 43; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 216.

Diğer taraftan reisülküttabın idaresi altındaki Divan-ı Hümâyun kalemlerinde çalışan alt kademe personelin statüsü, üst düzey memuriyetler kadar sarih değildir. Bununla beraber muhtelif arşiv vesikalarında yer alan[538] ya da bu hususta mesai harcayan bazı araştırmacıların tespitine göre başta Beylik Kalemi olmak üzere Divan-ı Hümâyun kalemlerinde çalışan alt kademe personel şerhlü, şakird, mülazım ve kâtipler zümresinden teşekkül etmekteydi[539]. Bunların haricinde istenilen vesikaları getirmek üzere istihdam edilen defterci ve serdefterci adı verilen memurlar da Beylik Kalemi'nde çalışan diğer memurlardı[540].

Osmanlı bürokrasisinde evrakın hazırlanması safhasında gösterilen itina ve ihtimam, bunları tertip ve tanzim etmekle vazifeli Divan-ı Hümâyun kalemlerinde oldukça uzun bir mesai safahatını icap ettirmekteydi. Evvela hazırlanması talep edilen evrakın müsveddesi kalemlerdeki kâtipler tarafından, kîsedâr nezaretinde yazılmaktaydı. Bununla birlikte evrak ile tanzim edilecek konu ehemmiyetli ya da gizli ise, ilk müsveddeyi beylikçi bizzat kendisi kaleme almıştır. Hazırlanan müsvedde lüzumlu görülürse kanuncu ya da ilâmcıya gönderilmiştir. Evrak üzerinde mevcut olan ihtilaflı meseleler, ilâmcı tarafından vuzuha kavuşturulmuştur. Hakkında evrak tanzim edilen mevzunun, mevcut kanun ve nizamlara uygunluğu ise kanuncu tarafından kontrol edilmiştir. Mezkûr evrakı şekil, ifade ve tatbikattaki kanun ile nizamlara uygunluk cihetinden tetkik edip tasdik eden mümeyyiz ise evrak üzerine sah işaretini koymuş ya da diğer bir deyişle paraf atmıştır. Bilâhare beylikçi tarafından tetkik edilerek sah işareti konulan evrak, resid edilmek üzere reisülküttaba arz edilmiştir. Divan-ı Hümâyun kalemlerinde tanzim edilen bir evrakın tamamlanabilmesi için mutlaka mümeyyiz, beylikçi ve reisülküttab tarafından sah işaretlerinin konulması icap etmekteydi. Bütün bu merhalelerden geçen müsvedde, ihtiva ettiği meselenin ehemmiyetine binaen tasdik edilmek üzere ya veziriazama ya da telhis suretinde padişaha arz edilirdi. Nihayet alakadar makamlar tarafından tasvip edilen müsveddenin son bir kopyası hazırlanır ve tuğrası çekilmek üzere

---

538 *"Berkofça kadısına hüküm ki: Divan-ı Hümâyun katibleri şakirdlerinden Katib Mehmed'in abd-ı memluki ve Zülfikar nam hizmetkarı…",* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 73 – 812 - 0, H. 20/12/1003. *"Divan Kalemi'nin müretteb gedikli, şerhli, mülazım ve ulufelerinden rikabda hizmette olduklarından…",* **COA,** C..TZ.. / 130 - 6493 - 0, H. 05/08/1182.

539 Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 111-112; D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 160-161; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 99.

540 İpşirli, "Beylikçi", s. 78.

nişancıya takdim olunurdu. Nişancı tarafından tuğrası çekilen buyruldu ya da fermanlar mühimme defterlerine kaydedildikten sonra muhataplarına ulaştırılırdı[541].

2.1.2. Tahvil Kalemi

"Nişan" ya da "Kise" kalemi adıyla da bilinen Tahvil Kalemi'nin teşkilatının XVI. yüzyılda, muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman devrinde tamamlandığı düşünülmektedir[542].

2.1.2.1. Vazifeleri

Tahvil Kalemi gerek fonksiyonları, gerekse personeli cihetinden Beylik Kalemi'ne göre oldukça mahduttur. Tahvil Kalemi, mevâlî adı verilen eyalet kadıları ile vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek rütbeli memurların tayin beratlarının yazılıp hazırlanması ve kayıtlarının saklanmasından mesuldür. Bu memurların kayıt ve sicillerinin tutulduğu yer olan Tahvil Kalemi aynı zamanda bunların zati işleriyle de meşguldür[543].

Mahlûl, yani boştaki tımar ve zeametlerin tevcihi için tahvilat denilen tevcih beratları ve fermanların tezkerelerinin hazırlanarak tahvil defterlerine kaydedilmesi ile bu tımar ve zeametlerin yoklamalarının yapılması, sipahi yoklamalarının kayıtlarının tutulması gibi işler de burada icra edilirdi. Bir kimseye tımar ve zeamet tevcih edildiği zaman defterhanede derkenar olarak işlenen kayıtlar Tahvil Kalemi'ne gönderilir ve burada muhafaza edilirdi[544].

2.1.2.2. Personeli

Divan-ı Hümâyun kalemlerinden Beylik Kaleminin başında bulunan beylikçi, aynı zamanda nazariyatta Tahvil Kalemi'nin de şefi statüsünde olmakla birlikte, kalemin fiili şefi tahvil kîsedârıdır. Kîsedâr, berat, ferman ve tezkire gibi evrakın hazırlanması esnasında

---

[541] Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 74-75; Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 342; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 98; Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 116.

[542] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 43; Recep Ahıshalı, "Tahvil", **DİA,** c. 39; İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 440; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 98.

[543] D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 160; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 44; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 75; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 675; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 216.

[544] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 44; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 65-67; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 100-101; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* s. 22; Aydın, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümâyun ve Defter Sistemi,* s. 53.

mülâzım, şakird ve katiplere nezaret ederdi. Bilâhare Tahvil Kalemi'nde yazılan evrakın kontrolü kîsedâr tarafından yapıldıktan sonra beylikçi kîsedârına gönderilirdi[545].

Beylik Kalemi'nde olduğu gibi Tahvil Kalemi'nde de bir mümeyyiz vardır. Kalemde hazırlanan bütün evrakı kontrol eder ve icabında tashihini yapardı. Mümeyyiz ve kîsedâr tarafından kontrol edilerek lazım gelen tashihleri yapılan evrak, Beylikçi Kalemi kîsedârı vasıtasıyla beylikçiye ulaştırılırdı. Tahvil Kalemi'nin de reisi statüsündeki beylikçi ise kendisine ulaştırılan vesikalara sah işaretini koyarak kopyalarını tanzim ederdi[546].

Tahvil Kaleminin alt kademelerinde vazife ifa eden memur zümresi de tıpkı Beylik Kalemi'nde olduğu gibi şerhlü, mülazım, şakird ve kâtip olarak isimlendirilen vazifelilerden müteşekkildi[547].

2.1.3. Ruus Kalemi

Lügatte "küçük memuriyet, vazife veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren tayin ve tavzif vesikası ya da küçük berat" gibi manalara gelen ruus, Osmanlı Devleti'nin merkez bürokrasisinde tayin işleriyle uğraşan kaleme verilen isimdir[548].

2.1.3.1. Vazifeleri

Âmme hizmetindeki kâtiplerin tamamının, saray ağa ve hademelerinin, kale ağaları ve dizdarların, kethüdalıkların, vakıflar ve dini müesseselerdeki müderris, vaiz, devirhan, imam, hatip ve mütevelli gibi hazine veya evkaftan maaş ya da tahsisat alan kimselerin tevcih beratı ve fermanları, alakadar dairelerden alınan tezkirelere göre burada yazılmış ve maaş muameleleri yapılmıştır. Başka bir ifadeyle vezir, beylerbeyi ve tımar sahipleri gibi yüksek rütbeli memurlar haricinde, âmme hizmeti ifa eden bütün devlet memurlarının tayin beratları

---

[545] Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung,* c. II, s. 114; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 45; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 675; Tevfik Temelkuran, "Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi", **İÜEFTED,** sy. 6, İstanbul 1975, s. 134.

[546] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 44-45; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 675.

[547] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 101; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 45.

[548] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 88; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 182-183; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 71-72; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 216; Recep Ahıshalı, "Ruus", **DİA,** c. 35; İstanbul: TDV Yayınları, 2008, s. 272.

ve vazife tevcihlerine ait evrak, Ruus Kalemi'nde hazırlanmış olup, bunların kayıt ve sicilleri de burada tutularak zati işleri halledilmiştir[549].

2.1.3.2. Personeli

Beylikçi, Beylik ve Tahvil kalemlerinin yanı sıra Ruus Kaleminin de şefi mevkiinde olmakla birlikte, kalemin hakiki manada reisliği ruus kîsedârıydı. Ruus Kalemi'nin personel sayısı Beylik Kalemi'ninki kadar olmasa da Tahvil Kalemi'nin oldukça üstünde olup, ruus kîsedârının emrinde çalışan fazla sayıda kâtip bulunmaktaydı. Mesela XVIII. yüzyılın sonlarında kalemde çalışan şerhlü, mülazım, şakird ve kâtiplerin toplam sayısı yüz elliyi bulmaktaydı[550].

2.1.4. Amedî Kalemi

Beylik, Tahvil ve Ruus kalemleri gibi Divan-ı Hümâyun kalemleri arasında yer alan ve doğrudan reisülküttaba bağlı olarak çalışmakta olan Amedî kalemi, diğer üç kaleme göre daha sonraki tarihlerde, muhtemelen XVIII. asrın ortalarında, teşekkül etmiştir[551]. Teşekkülünden sonra reisülküttabın sekreteryası olarak çalışan Amedî Kalemi'nin şefi olan amedci, resiülküttabın kalem-i mahsus müdürü gibi hareket etmiştir[552].

2.1.4.1. Vazifeleri

Sultan I. Abdülhamid devrinde prestij kazanan Amedî Kalemi, Sultan III. Selim devrinde Bâb-ı Âli'nin en ehemmiyetli müesseselerinden biri haline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde oldukça mühim fonksiyonları yerine getiren Amedî Kalemi, sadaretten padişaha gönderilen telhis ve takrirlerin müsveddeleri ile nihaî kopyalarını hazırlayarak kaydını tutmak

---

[549] D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 160 vd.; Gibb/Bowen, *Islamic Society and the West,* c. I/I, s. 121; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 65; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* s. 23; Temelkuran, "Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi", s. 135; Aydın, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümâyun ve Defter Sistemi,* s. 90.

[550] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 46; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 103.

[551] Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisüslküttâblık (XVIII. Yüzyıl),* s. 70-73; Necati Aktaş, "Âmedci", **DİA,** c. 3; İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 12; Tayyip Gökbilgin, "Âmedci", **İA,** c. 1; İstanbul: MEB, 1978; s. 396-397; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 675.

[552] Gibb/Bowen, *Islamic Society and the West,* c. I/I, s. 124-128; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 107; Temelkuran, "Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi", s. 134.

ve mabeyn baş kitabetine göndermekle mesuldür. Keza sadarete tebliğ edilen irade-i seniyelerin kaydını tutmak da amedcinin vazifeleri arasındadır[553].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ecnebi devletlerle yapılan ahidname ve antlaşma suretleri, ayrıca veziriazam tarafından ecnebi devlet adamlarına yollanan mektup müsveddeleri, protokoller, elçi, tercüman ve tüccarlara yazılan her türlü yazı ve evraklar hep burada kaleme alınmıştır. Ecnebi ülkelerin elçileriyle reisülküttab arasında yapılan müzakere kayıtlarının tutulması ve Sultan III. Selim devrinde karşılıklı diplomasiye geçildikten sonra yurtdışındaki Osmanlı elçileriyle muhaberenin temini de Amedî Kalemi tarafından yapılmıştır[554].

2.1.4.2. Personeli

Amedî Kalemi'nin başında Amedî-i Divan-ı Hümâyun veya amedî ya da amedci unvanlı memur bulunmaktaydı. Reisülküttabın kalem-i mahsus müdürü statüsünde olan amedci, "rical-i Bâb-ı Âli" adı verilen beş büyük memuriyetten birisiydi. Başlangıçta protokolde, teşrifat kaideleri gereğince Divan-ı Hümâyun kalemlerinin şefi statüsündeki beylikçiler, amedcinin önünde yer alırlarken, bilâhare ehemmiyetleri artan amedciler zamanla beylikçilerin önüne geçmişlerdir[555].

Amedî Kalemi devletin en mahrem sırlarına vâkıf olduğu için *"Saltanat-ı seniyyenin mahzen-i esrarı"* olarak vasıflandırılmış olup, burada istihdam edilecek personel hususunda diğer divan kalemlerine nazaran daha titiz ve dikkatli davranılmıştır[556].

Amedî Kalemi'nde çalışacak personelin mümkün olduğunca sınırlı sayıda tutulmasına itina gösterilmiş ve sınırlı sayıdaki bu personelin de hususi birtakım niteliklere sahip olması istenmiştir. Amedî Kalemi'nin kurulduğu ilk yıllarda personel sayısı beş-altı kişiden ibaretken, bilâhare elli kişiyi bulmuştur[557].

---

[553] Lalor, "Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen from The Lale Devei Until Tanzimat", s. 84; D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 166; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 55; Temelkuran, "Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi", s. 134.

[554] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 56; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 108; Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,* s. 24.

[555] Gökbilgin, "Âmedci", s. 397; Aktaş, "Âmedci", s. 12.

[556] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 107.

[557] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 56; Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 341; İnalcık, "Reis-ül-Küttâb", s. 675.

Divan-ı Hümâyun'a bağlı diğer kalemlerde çalışanlara şerhlü, mülazım, şakird ve kâtip gibi isimler verilirken, Amedî Kaleminde çalışan memurlara ise öteki kalemlerden farklı olarak kalfa ve hülefâ adı verilmiş olup, bunların iyi ahlaklı ve sır tutabilen kişilerden olmasına bilhassa dikkat edilmiştir[558].

2.2. Nişancının Defterhane Personeli ile Münasebeti

Defterhane, Osmanlı Devleti'nde arazi kayıtlarını ihtiva eden has, zeamet, tımar, mülk ve vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil eden ana defterlerin muhafaza edildiği ve bu defterlere dair günlük muamelelerin yapıldığı devlet dairesidir. Muhtelif kaynaklarda "defterhane-i âmire", "defter-i vilayet", "defter-i hâkânî", "defterhane-i hümâyun" ve "defter-i dergâh-ı âli" diye de anılmıştır[559].

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, nişancının emri altındaki ihtisaslaşmış kâtipler tarafından yürütülen tımar işleri, sınırların genişlemesine ve merkezi devletin tesisine paralel olarak Sultan II. Bayezid devrinden itibaren Divan-ı Hümâyun bünyesinde bir kâtibe devredilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren merkezi bürokrasinin inkişafına paralel olarak tımarla alakalı muameleleri icra için müstakil bir müesseseye ihtiyaç duyulması üzerine Defterhane-i Âmire ihdas edilmiştir[560].

Defterhane, divan toplantılarının muntazaman devam ettiği devirlerde Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda yer alan Kubbealtı'nın üçüncü kubbesinin altında idi. Zira defterhane, Divan-ı Hümâyun ile arasındaki yakın münasebet sebebiyle divana bir nevi kaynak hizmeti tedarik ederdi. Defterhanenin reisi olan defter emininin Divan-ı Hümâyun'un daimî azaları arasındaki nişancıya bağlı şekilde çalışması, tımar ve arazi işlerinin nişancı tarafından idare edilmesi ve hükümlerin Divan-ı Hümâyun tarafından veriliyor olması, bu iki

---

[558] Findley, "The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry", s. 341; Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922),* s. 74; Temelkuran, "Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi", s. 134.

[559] Erhan Afyoncu, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),** 1. Baskı, TTK Yayınları, 2014, s. 5; Erhan Afyoncu, "Defterhâne", **DİA,** c. 9; İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 100; ; Mehmet Yıldırır ve Songül Kadıoğlu, **Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya,** Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını, 2010, s. 37; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", **Türkler,** c. 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 860.

[560] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 7-8; Afyoncu, "Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Gelişmesi", s. 860.

müessesenin yakın münasebet içerisinde olmasını icap ettirmiştir. Defterhane ile Divan-ı Hümâyun arasındaki muhabere ise pusulalar vasıtasıyla temin edilmiştir[561].

2.2.1. Defterhane'nin Vazifeleri

Osmanlı merkez bürokrasisinin üçüncü ayağı olan defterhanede yapılan muameleler arasında tımar tevcihi mühim bir yer tutmuştur. Tımar tevcihine dair hak sahibinin bizzat yaptığı müracaatlar, tımarın bulunduğu eyaletin sancakbeyi ya da çeşitli devlet idarecileri tarafından takdim edilebilirdi. Tımar tevcihine dair arz, merkeze ulaştıktan sonra bahis mevzuu evrakın sağ üst köşesine reisülküttab ya da sadaret kethüdası tarafından *"mahalli görüle"* veya *"defterhaneden derkenar oluna"* gibi ibareler yazılarak derkenar olunmak yani bu mevzuya dair evvelce yapılan muamelelerin kaydı çıkarılmak üzere defterhaneye gönderilirdi. Bilâhare tımar tevcihine dair muameleler defterhane tarafından icra edilirdi[562].

Tımarlı sipahi ile köylü arasındaki ihtilaflarda tahrir defterlerindeki kayıtlar kati delil teşkil ederdi. Binaenaleyh bu defterler itinayla saklanır ve icap eden tashih ve şerhler nişancı tarafından yapılırdı. Bu cihetten gerek tımar tevcihi gibi muameleler için tanzim olunan defterlerin, gerekse arazi tahrir defterlerinin muhafazası defterhanenin aslî vazifelerindendi[563].

Osmanlı bürokrasisinde defter tutma, yani yapılan muameleleri deftere kaydetme usulü cariydi. Bu sebeple defterlere kaydedilmeyen emir ve tayinler muteber sayılmazdı. Defter kayıtları her türlü meselede kati delil kabul edilir ve herhangi bir ihtilafta hal tarzı bu kayıtlar istikametinde olurdu. Tımar tevcihi ve arazi tahririne dair tutulan defterler, defterhanede muhafaza edilir, talep halinde bir nüshası defterhane idaresi tarafından talep edenlere verilebilirdi[564].

Osmanlı Devleti'nde askerî harekât esnasında defterhane de sefere iştirak eder ve ordugâhtaki defterhane çadırında defterler itinayla saklanıp, icap eden muameleler defterhane personeli tarafından yerinde ve hızlı bir şekilde yapılırdı. Nitekim sefer sırasında tımarlı

[561] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 13.

[562] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 51-52.

[563] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Merkez Teşkilatı", s. 178; Afyoncu, "Defterhâne", s. 101.

[564] Afyoncu, "Defterhâne", s. 101; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 65.

sipahilerin yoklamalarının ve tevcihat muamelelerinin yapılabilmesi için de defterhanenin personel ve defterleriyle birlikte ordugâhta olması icap etmekteydi[565].

2.2.2. Defterhane Personeli

Defterhanenin amiri statüsündeki defter emini, klasik devir Osmanlı bürokrasisinde nişancının maiyetinde çalışmalarını yürütürdü. Ancak defter emini, tarihi safahat içerisinde nişancının önüne geçmiş ve H. 1251 (M. 1836) senesine gelindiğinde tuğra işleri de nişancıdan alınarak kendisine tevdi edilmiştir.

En ehemmiyetli vazifesi defterhane kâtip ve şâkirdlerine nezaret etmek olan defter emini, defterhaneye ait defterlerin büroya ait mahzenlerde saklanması ve alakalı makamlardan başkasına gösterilmemesinden mesul idi[566].

Defterhanede vazife ifa eden kâtip, şakird ve mülâzımların tayin ve azilleri defter emininin arzı ile yapılırdı. Bu şekilde arz edilen kişiler, Ruus Kalemi'nde tezkireleri yazıldıktan sonra işe başlayarak defter emininin yardımcısı mahiyetinde olan kîsedârın nezareti altında çalışmalarını sürdürürlerdi. Defterhanede muhafaza edilen defterlerden istenilen suretleri bulup çıkarmak, berat tezkiresi hazırlamak ve defterhanenin günlük işlerine dair defterleri tanzim etmek defterhane kâtipleri ile şakirdlerinin vazifeleri arasındaydı[567].

Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde yer alan bir kanunname metnine göre XVI. yüzyılın başlarında muhtemelen on-on beş kişi civarında olan defterhanedeki memurların sayısı zamanla artmış ve H. 985 (M. 1577) senesinde kırka ulaşmıştır[568]. H. 1024 (M. 1615) yılında yapılan Revan seferine defterhaneden yedisi ulûfeli, on dokuzu tımar ve zeametli yirmi altı kâtip ve otuz dört şâkird olmak üzere altmış kişi katılmıştır. Sultan II. Osman'ın H. 1030'daki (M. 1621) Lehistan seferine ise yetmiş yedi kâtip ve şakird iştirak etmiştir. Keza seferlere iştirak eden bu memurların haricinde merkezdeki işler için kıdemli kâtipler bırakılmıştır. Şu hâlde defterhanenin bu tarihlerde takriben seksen beş doksan kişiden oluşan büyük bir daire

---

[565] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Merkez Teşkilatı", s. 178; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 70.

[566] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 77-79; Yıldırır/Kadıoğlu, *Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya,* s. 57 vd.

[567] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 105 vd.; Yıldırır/Kadıoğlu, *Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya,* s. 66 vd.; Afyoncu, "Defter Emini", s. 92.

[568] Kanunnâme, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Velüyyüddin Efendi, no: 1970, vr. 4b; Danışman, *Koçi Bey Risalesi,* s. 37; Afyoncu, "Defterhâne", s. 101.

haline geldiği anlaşılmaktadır[569]. Sultan IV. Murad devrinde yapılan kadro tensikatından sonra XVII. yüzyıl ortalarında defterhanenin memur sayısı, kırk yedisi tımar ve zeametli, altısı ulûfeli olmak üzere toplam elli üçe düşmüş olmakla birlikte H. 1192 (M. 1778) senesine gelindiğinde on beş kâtip, on beş şakird ve otuz mülazım olmak üzere tekrar altmış kişiye yükselmiştir[570]. Defterhanede çalışan personelin mevcudu, XVIII. asrın sonlarında gelindiğinde 100 kişiydi[571].

Anlaşılacağı üzere nişancı, Divan-ı Hümâyun kalemlerinden defterhaneye kadar çok geniş bir sahada devlet bürokrasisinin şefi mevkiindedir. Nişancı, bir yandan reisülküttab vasıtasıyla Divan-ı Hümâyun kalemlerini nüfuzu altında tutarken, diğer yandan defter emini vasıtasıyla defterhanenin çalışmalarına nezaret etmektedir.

3. NİŞANCILARIN ARAZİ TAHRİRİNE DAİR VAZİFELERİ

Nişancılık müessesesinin Osmanlı devlet idaresinde oldukça ehemmiyetli bir mevkide yer almasının sebeplerinden birisi de arazi tahriri ve tımar tevcihi hususunda sahip oldukları salâhiyetlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde "pervaneci" unvanlı yüksek rütbeli memur tarafından ifa edilen arazi tahriri ve tevcihatı, Osmanlı Devleti'nde muhtelif fonksiyonları üstlenmiş olan nişancının vazife sahalarından birisini teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde nişancılar, yeni fethedilen ülkelerdeki toprakların tahririni yaparak, tımar, zeamet ve haslardan meydana gelen dirliklerin meri kanun ve nizamlara muvafık olarak tevcihine nezaret etmişler; tapu defterlerinde icap eden tashih ve tadilleri bizzat yerine getirmişlerdir[572]. Nişancıların tapu tahriri, tımar tevcihi ve defter tashihi hususundaki salâhiyetleri Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde şu şekilde ifade edilmiştir[573]:

"... ve defter tashih olunmak lazım gelse kendüye hitaben vârid olan fermân mucibince defterhaneden getirdip kendi kalemiyle tashih eder. Tashih fermânı vârid oldukda

---

[569] Feridun Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan,** İstanbul 1991, s. 248-249; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Merkez Teşkilatı", s. 176.

[570] Eyyûbî Efendi, **Kanunnâme,** İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: 734, vr. 10a; Afyoncu, "Defterhâne", s. 101; Yıldırır/Kadıoğlu, *Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya,* s. 42.

[571] D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 190.

[572] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât,* c. I, s. 58; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 311; Gibb/Bowen, *Islamic Society and the West,* c. I/I, s. 125.

[573] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

kanun budur ki; evvela ol fermân-ı şerîfin tuğrasını bi'z-zât veziriâzâm hazretleri çeker. Ba'dehû fermân kendüye geldikde zahrının bir kûşesine "defteri gele" deyü kalemiyle işaret edip defter eminine gönderir. Ol sa'at defterhane kîsedârı, defteri ve ol-fermân-ı şerîfi bile getirir. Pes ber-mûceb-i fermân-ı hümâyun mahallini bulup tahrir ve tashih eyledikden sonra fermân-ı şerîfi kendi hıfz eder."

3.1. Arazi Tahriri

Lügatte "yazma, kaydetme, deftere geçirme" manasına gelen tahrir, ıstılahta ise Osmanlı devlet teşkilatında vergilerin ve bu vergileri veren kişilerin kim olduğunun tespiti için muhtelif devirlerde, çeşitli sancaklarda yapılan sayımları ve bunların kaydedildiği defterleri ifade etmektedir[574]. Osmanlı Devleti, yeni fethettiği memleketler ile evvelden beri kendi kontrolünde olan araziyi, toprağın mülkiyet ve tasarruf biçimi ile vergi miktarını tayin ve tespit etmek, istatistiki bilgiler edinmek gayesiyle muayyen zamanlarda kayıt altına almıştır[575]. Bu tahrirlerde Osmanlı hâkimiyetindeki her köyün muhtelif gelirleri, devlete verecekleri vergi, her hanede kaç kişinin ikamet ettiği gibi malûmatlar kayıt altına alındığı gibi her kazanın müstakil ya da müşterek olarak istifade ettikleri mera, yaylak ve kışlaklar da tek tek yazılmıştır[576].

Osmanlılarda tahrir işlerinin ilk kez ne zaman başladığı kati olarak bilinmemekle birlikte günümüze ulaşan en eski tahrir defteri H. 835 (M. 1431) tarihli Arvanid Sancağı Defteri olup, gerek bu defterden gerekse diğer bir kısım arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre arazi tahrir kayıtlarının tutulduğu defter usulü XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren bilinmekteydi[577].

Herhangi bir beldede yapılan ilk tahrirden sonraki tahrirlerde defterler üzerinde yapılan muamelelere "*ta'dîl-i kānûn-ı çifthâ ve bennâkân"* denilmiştir[578]. Binaenaleyh tahrir defterlerinde yapılan bu muameleler esnasında evvelki defterde yer alan kanun ve malûmatın tecdid edildiği neticesi çıkarılabilir. Yapılan tahrir neticesinde hazırlanan deftere "defter-i cedîd", evvelkine "defter-i atîk", daha evvelkine ise "defter-i köhne" adı verilmiştir[579].

---

[574] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 383; Mehmet Öz, "Tahrir", **DİA,** c. 39; İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 425.

[575] Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati,** İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 326.

[576] Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış,* s. 119.

[577] Öz, "Tahrir", s. 426.

[578] M. A. Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600,** London: Oxford University Press, 1972, s. 51.

[579] İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 177; Öz, "Tahrir", s. 426.

Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyet ve tasarruf sistemi ile vergi miktarını tayin ve tespit maksadına matuf muayyen zamanlarda her sancak için ayrı ayrı tanzim edilen tahrir defterlerinin devletin teşkilatlanmasında ve bu teşkilatın muayyen bir nizam içerisinde işlemesinde mühim rolü olmuştur. Devrin şartları icabı, vergilerin toplanması bir yana toplanan vergilerin merkeze ulaştırılması güç olduğundan, başta ordu olmak üzere memur maaşlarının ve diğer bazı harcamaların merkezi hazineden karşılanması da oldukça zordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde askerî sınıfa mensup olan kişilerin mühim bir kısmının maaşları, bulundukları yerlerdeki vergileri kendi nam ve hesaplarına toplamaları imkânını temin eden dirlik beratları ile karşılanmıştır. Osmanlılarda bu sisteme dirlik ya da tımar adı verilmiştir[580].

Bu sistemin muntazam bir şekilde çalışabilmesi için imparatorluğun gelir kaynaklarının teferruatlı bir biçimde bilinmesi ve verilen tımarların takip edilmesi zaruriydi. Bu sebeple yapılan tahrirler defterhanede saklanır ve bu defterlerle alakalı yevmi (günlük) muameleler de buradan yürütülürdü[581].

Osmanlılar hakimiyetleri altındaki beldelerde ilki fethin hemen ardından olmak üzere çeşitli vesilelerle tahrirler yapmışlardır. Mesela fetihten sonra yapılan bu ilk tahririn ardından tahta yeni bir padişahın oturması halinde tahrirlerin de yenilenmesi icap eder, saltanat değişikliklerinde memleket çapında umumi tahrirler yapılırdı. Böylece hükümdar değişikliklerinde çeşitli dirlik ile makam sahiplerinin ellerindeki beratları yenilemeleri ve yeni padişahtan mukarrername almaları lazım geldiğinden, yapılan tahrirlerle alakalı vaziyet mahallinde tespit edilirdi[582].

Esasen bu tatbikat monarşilerin icabıdır. Buna göre devletin devamlılığı prensibi mucibince, yeni padişah hilafına bir emir vermedikçe, sabık padişahın naspettiği memurlar vazifelerinde, verdiği emir ve talimatlar ile koyduğu kanunlar da meriyette kalmaya devam

---

[580] Tımar sitemi hakkında tafsilat için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Timar", **İA,** c. 12/1; İstanbul: MEB, 1979; s. 286-333; Nicoara Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar,** Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: Teori Yayınları 1985; İnalcık, "Timar", s. 502-507; Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması,** 3. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992.

[581] Afyoncu, "Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi", **Osmanlı,** c. 6; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 311; Afyoncu, "Defterhâne", s. 100.

[582] Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I", **İÜİFM,** c. II, sy. 1, İstanbul 1940; s. 35-36; Barkan, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I,* s. 12.

ederler. Bununla beraber yeni padişahın otoritesini temin için memurların tayin beratlarının, verdiği emir ve talimatlar ile koyduğu kanunların tecdidi (yenilenmesi) âdet olmuştur[583].

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında yapılan Rumeli, Anadolu ve Rûm beylerbeyliklerine ait tahrir neticesinde tertip edilen muhtelif sancaklara ait pek çok tahrir defteri günümüze ulaşmıştır. Keza Kanuni Sultan Süleyman ile oğlu Sultan II. Selim'in saltanatlarının ilk yıllarında memleket çapında umumi tahrirler yapıldığı gibi Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Sultan III. Murad gibi hükümdarların saltanatlarının ilk yıllarında ise pek çok eyaletin tahriri yapılmıştır[584].

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki beldelerde ilki fetihten hemen sonra ve bilâhare saltanat değişikliklerinde yapılan tahrirlere ilaveten muayyen aralıklarla memleket çapında umumi tahrirler de yapılmaktaydı. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman devri veziriazamlarından Lütfi Paşa ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa tahrir işlerinin çok mühim olduğunu belirterek 30 yılda bir umumi tahrir yapılmasının kanun gereği olduğunu söylemişlerdir[585]. Buna mukabil XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından tarihçi Mustafa Nuri Paşa, tahrirlerin yüz yılda bir yapıldığı kanaatindedir[586].

Osmanlı Devleti'nde tahrir işleri nişancının nezareti altında cereyan etmekte olup, herhangi bir beldenin tahriri, emniyetine ve işin üstesinden gelebileceğine inanılan ve kendilerine "muharrir" veya "muharrir-i memleket" adı verilen memurlara tevdi edilirdi. Keza il yazıcı ya da tahrir emini de denilen "muharrir-i memleket"in maiyetine tahrir vazifesini ifa etmek üzere kâtipler tayin edilirdi. Tahririn yapılacağı mahallin kadısı ve sancakbeyi gibi mahalli idareciler de tahrir heyetine yardım etmekle vazifeliydiler. Umumiyetle sancakbeyi, kadı, müderris ve tımar defterdarları gibi kimseler arasından seçilen tahrir emini, Divan-ı Hümâyun ya da defterhane kâtipleri arasından da tayin edilebilirdi[587].

---

583 Muhammed Emin İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr,** c. 8, Suudi Arabistan: Dârül Âlemü'l-Kütüb, 2003, s. 114-115.

584 Öz, "Tahrir", s. 426.

585 Uğur, "Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa", s. 251; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ (Devlet Adamlarına Öğütler),** Hüseyin Ragıp Uğural (nşr.), Ankara 1969, s. 76-77.

586 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât,* c. I, s. 145.

587 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 103; Barkan, *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I,* s. 21; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 177; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 376; Halil İnalcık, **Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, Ankara: TTK Yayınları, 1954, Giriş, s. XVII vd.

Merkezden aldığı vazife talimatıyla tahrir yapacağı sancağa giden tahrir emini ve kâtiplerden müteşekkil tahrir heyeti, bu mahalle vardığında dirlik sahipleri yahut vekilleri ve kadılarla birlikte teftişe başlardı. Tahrir heyeti, bir yandan "defter-i atîk" adı verilen bir önceki tahrir defterinin bir nüshası ile mukayeseli olarak vergi mükellefi reayayı kaydederken, diğer yandan da eski defterdeki malûmatı tecdid etmiş olurdu. Evvelki tahrirden yeni tahrire kadar geçen müddet zarfında vefat eden kişiler defterden silinir, bulûğa erenler ise tahrire ilave edilirdi. Kişilerin medenî hallerinde ve fiziki görünüşlerinde meydana gelen değişiklikler de tespit edilerek deftere kaydedilirdi. Çeşitli sebeplerle kendilerine vergi muafiyeti tanınan kimseler[588] ve gruplar[589] bu vaziyeti gösteren vesikalarını heyete takdim ederlerdi[590].

Teftiş sırasında tahrir eminine merkezden verilen defterde yer alan mahsullerin hâsılat rakamları, reaya ve dirlik sahiplerinden edinilen bilgiler ışığında ortaya çıkan, her bir mahsulden alınan üç yıllık vergi miktarı ile mukayese edilerek, münasip görülmesi halinde bu üç yılın ortalaması yıllık gelir olarak deftere kaydedilirdi[591].

Osmanlı Devleti sınırları dahilinde herhangi bir beldenin tahririyle vazifelendirilen ilyazıcı ya da başka bir ifadeyle tahrir emini, bu beldede lazım gelen tetkik ve tespitleri yaptıktan sonra merkeze dönerek elindeki müsveddeleri birleştirip bir defter meydana getirirdi. Aynı zamanda idari teşkilatı da gösteren bu defter, "mufassal" olarak anılırdı. Bilâhare mufassal defterlere nazaran idari teşkilatla köy isimlerini ve senelik hasılat

[588] Osmanlılarda devlete hizmeti geçen ve böylece padişahın teveccühünü kazanan kimselere fermanla bazı imtiyazlar temin ve tahsis edilir ve bundan sonra kendisi hakkında elindeki fermana göre hareket edilirdi. Bu kişilere tanınan imtiyazlardan bazıları da vergi muafiyetiydi. Kendilerine vergi muafiyeti tanınan şahıslardan en ehemmiyetlileri Müslüman veya gayrimüslim din adamları idi. Hz. Peygamber'in neslinden gelen seyyid ve şerifler ile şeyhler, dergâh, zaviye ve türbelerde hizmet görenler, kendilerine hürmet edilen kişiler ve bunların çocukları da bazı vergilerden muaf tutulurlardı. Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 223-227; Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", **Belleten,** c. 23, sy. 92, Ekim 1959, s. 598-600; Sadık Müfit Bilge, "Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti", **Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi,** sy. 28, s. 392-396.

[589] Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde insan, hayvan veya eşyanın nakliyesinde emniyeti temin eden, ulaşım ve ticareti kolaylaştıran derbent teşkilatı ile köprü ve yolların tamir ve muhafaza hizmetlerini ifa edenler, tuzla ve maden ocaklarında ya da çeltik tarlalarında çalışanlar ve su yolları ile sarnıçların bakım ve onarımından mesul olanların da muhtelif vergilerden muaf tutuldukları görülmektedir. Keza Osmanlılar iskân ve şenlendirilmesi için muayyen bir beldeye gönderdikleri halkı da belli bir süre için çeşitli vergilerden muaf tutmuşlardır. Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 228-236; İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s. 598-600; Bilge, "Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti", s. 396-400.

[590] Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I", s. 28; Öz, "Tahrir", s. 426-427; Afyoncu, "Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi", s. 313.

[591] Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I", s. 28; Afyoncu, "Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi", s. 313; Öz, "Tahrir", s. 426-427.

miktarlarını gösteren ve "mücmel" ya da "icmal defteri" olarak isimlendirilen daha muhtasar bir defter hazırlanırdı. Tahrir emininin hazırladığı mufassal ve mücmel defterler, nişancı tarafından tetkik ve icabında tashih edilirdi. Nihayetinde iki nüsha olarak hazırlanan bu defterlerden biri defterhanede saklanırken, diğeri ise tuğrasız olarak sarayda muhafaza edilirdi[592].

Sultan II. Bayezid devrinde Bursa'da yapılmış olan arazi ve nüfus tahririnin neticelerini ve memleketin gelir kaynaklarının cins ve kıymeti ile taksim edilmiş şeklini mufassal tarzda tespit eden Hakana Mahsus Defter'in içerisinde padişahın mührüyle tasdik edilmiş iki tevkiî tahşiyesinin bulunması, tahrir muamelelerinin nişancıların nezaretinde yapıldığını ve icabında tashih edildiğini gösterir mahiyettedir[593].

Bazı hallerde ilyazıcının, evvelce nişancılık vazifesini ifa etmiş kişilerden seçilmesi, Osmanlılarda tahrire verilen ehemmiyeti gösterir. Mesela H. 1012 (M. 1603) senesinde evvelce nişancılık yapmış Ali Bey, Revan, Gence ve Ardahan gibi çeşitli doğu eyaletlerinin tahririni yapmakla vazifelendirilmişti[594].

Buna mukabil bazı hallerde ise evvelce muharrir olarak tahrir vazifesini ifa etmiş kişiler taltif edilerek nişancılığa getirilmişlerdir. Mesela Küçük Nişancı unvanıyla meşhur Ramazanzâde Mehmed Çelebi, defter eminliği ve reisülküttablığın ardından muharrir olarak Mora'nın tahririnde gösterdiği muvaffakiyetten ötürü nişancılıkla vazifelendirilmiştir[595].

3.2. Tımar Tevcihi

Osmanlı Devleti'nde tımar tevcihi hususunda salâhiyet, esasen merkezde olmakla birlikte, beylerbeyi tarafından tevcih edilebilen tımarlar da mevcuttu. Tezkiresiz tımar adı verilen bu tip tımarların umumiyetle gelirleri düşüktür. Yalnızca beylerbeyi beratı ile tasarruf edilebilen tezkiresiz tımarlarda, beylerbeyi tımarın tevcihi için lazım gelen muameleleri tamamladıktan sonra vaziyeti merkeze bildirmekle mükellef idi. Buna mukabil tezkireli tımar

[592] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. III, s. 376.

[593] Ömer Lütfi Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt, Kanunlar,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943, s. 1.

[594] Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları,** İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 497.

[595] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 370a; Peçevi, c. I, s. 454; Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 83; Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzâde", s. 450.

adı verilen tımarlar ise beylerbeyinin tezkiresi üzerine merkezden tevcih edilirdi. Tezkireli tımarların tevcihi hususunda defterhaneye de oldukça fazla iş düşerdi[596].

Osmanlı merkez bürokrasisinin üçüncü ayağı olan defterhane, tımarlarla ilgili tevcih (bir kimseye tımar tevdi edilmesi), terakkî (tımar ve zeamet sahibine verilen ek tahsisat sebebiyle kaydın yenilenmesi), nakil (tımar sahibinin başka bir bölgede tımar alması), mübadele (iki tımar sahibinin tımarlarını değiştirmesi), tecdid (cülûs ve benzeri sebeplerle tımar beratının yenilenmesi), kasr-ı yed (tımar sahibinin tımarından bir başkası lehine feragat etmesi) ve mukarrer (tımarın kendi üzerinde kalmasını talep etme) gibi hallere ait muameleleri icabında diğer kalemlerle birlikte yürütürdü. Bu cihetten defterhanede yapılan muameleler arasında tımar tevcihi ehemmiyetli bir yer tutmuştur[597].

Tımar tevcihine dair arzlar kaide olarak sancağın alaybeyi[598] tarafından yapılmakla birlikte, tımara müstahak kimsenin bizzat arzuhal takdim etmesi halinde vaziyet sancağın alaybeyine sorulurdu. Ayrıca gerek merkezdeki gerekse taşradaki devlet idarecilerinin de çeşitli kimselerin tımarla alakalı meseleleri hakkında arzda bulundukları olmuştur. Keza merkezde tımar tasarruf eden memurlar da şahsen müracaat edebilecekleri gibi âmirleri de bu memurlar adına arzda bulunabilirdi[599]. Bir tımar namzedinin ya da yeni bir tevcih bekleyen bir sipahinin ya mühim bir kişi tarafından takdim edilmesi ya da şehzadelerden birinin kapı halkından olması veyahut devlet ricali tarafından mükafatlandırılmasını temin edecek şekilde liyakatli olması lazımdı[600].

---

[596] Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar", **AÜHFD,** c. II, sy. 4, Ankara 1944, s. 537-538; Mehmet Doğan, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** c. 2, sy. 1, Aralık 2011, s. 3; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 55.

[597] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 51; Doğan, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", s. 5-6.

[598] Sancak veya beylerbeyliğindeki tımarlı sipahilerin en yüksek âmiri olan alaybeyi, serbest tımarlara maliktir. Askerî mevzularda sancakbeyinin en ehemmiyetli yardımcısı olan alaybeyi, sancak sipahilerinin arzuları nazara alınmak kaydıyla beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı ile tayin edilir, beylerbeyi veya kadı arzı ile de vazifeden azledilirdi. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt, Kanunlar,* s. 287; Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969, s. 50.

[599] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 51; Afyoncu, "Defterhâne", s. 101; İbrahim Erdoğdu, "Niğde Sancağı Örneğinde Tımar Tevcihleri", **Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** y. 4, sy. 13, Eylül 2017, s. 574-575.

[600] Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar,* s. 71.

Tımarlara dair merkeze ulaşan arzın sağ üst köşesine reisülküttab ya da sadaret kethüdası tarafından *"mahalli görüle", "defterhâne'den derkenar oluna", "defterhânesi"* gibi ibareler yazılarak derkenar olunmak üzere defterhaneye gönderilirdi. Mezkûr arz defterhanede tetkik edildikten sonra, o tımar veya zeametin boş olup olmadığı, evvelce ve o esnada kimin üzerinde bulunduğu, yıllık geliri, sipahinin yoklamaları gibi malûmatlar kâtibin parafı ve günün tarihiyle birlikte sadaret kethüdasının ibaresi altına kaydedilirdi[601].

Bununla beraber bahis mevzuu arzla alakalı olarak defterhanede mevcut defterlerde yer alan malûmatlar kâfi değilse, beylerbeyinden kendisinde bulunan icmal defterindeki kayıt ya da alaybeyinden vaziyeti beyan eden bir yazı istenirdi. Beylerbeyi veya alaybeyi tarafından defterhaneye ulaştırılan kayıtların nereden çıkarıldığı, üzerlerine yazılan *"icmaldir", "derdesttir"* veya *"mufassaldır"* gibi ibarelerle işaret olunurdu. Bazı hallerde ise âmirlerin ve kalem şeflerinin görüşü de talep edilebilirdi. Taallukatın (alakalıların) düşüncelerini beyan etmeleriyle tevcih için hazır hale gelen arz, divana yollanırdı. Burada üzerine *"mûcebince tevcih olunmak buyuruldu",* ya da *"mûcebince tahvil hükmü buyuruldu"* gibi ibarelerle veziriazamın buyrultusu yazıldıktan sonra, tımarların son halini gösteren Tahvil Kalemi'ne sevk edilirdi[602].

Defterhane tarafından kendisine sevk edilen arzları kendi defterlerindeki kayıtlara bakarak tetkik eden Tahvil Kalemi, şayet defterhanede bir yanlışlık yapıldığını tespit ederse hatayı düzeltir ve vaziyeti reisülküttab vasıtasıyla veziriazama bildirirdi. Böylelikle defterhane ile Tahvil Kalemi'nin kayıtlarının aynı olmasına ihtimam gösterilmek suretiyle muamelelerde bir yanlışlık ya da hile olup olmadığı kontrol edilirdi. Arzın üzerine defterhanede yazılan derkenarda herhangi bir hata yok ise tahvil hükmü hazırlanır ve bu hükme dayanılarak defterhaneden berat tezkiresi verilirdi[603].

Osmanlı merkez teşkilatında tımar tevcihine müteallik bütün bu muameleler esasen defterhane tarafından yürütülmekteydi. Defterhanenin reisi olan defter emini ve onun emrinde çalışan defterhane personeli ise vazifelerini nişancının nezaretinde yerine getirmekteydiler.

---

[601] Afyoncu, "Defterhâne", s. 101; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 52-53.

[602] Halil İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât", **Osmanlı Araştırmaları,** sy. 1, İstanbul 1980, s. 1-14; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 53-55; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 84.

[603] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 59-63; Ahıshalı, "Tahvil", s. 440-441; Afyoncu, "Defterhâne", s. 101-102; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 84.

Keza tımar tevcihinde ehemmiyetli bir rol oynayan Divan-ı Hümâyun kalemlerinden Tahvil Kalemi de reisülküttab vasıtasıyla nişancıya bağlı olarak vazife icra etmekteydi. Binaenaleyh tımar tevcihine dair başta defterhane olmak üzere Osmanlı merkez teşkilatında yer alan çeşitli müesseseler tarafından icra olunan bu muameleler, nişancının nezaretinde yürütülmekteydi. Nitekim tımar, zeamet ve haslardan meydana gelen dirliklerin meriyetteki kanun ve nizamlara muvafık bir şekilde tevcih edilmesine nezaret etmek nişancının vazifeleri arasındaydı[604].

3.3. Tahrir Defterlerinin Tashihi

Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahi ile köylü arasında vergi hususundakiler başta olmak üzere tımar ve arazi ihtilâfları gibi mevzularda defterhane kayıtlarına göre hüküm verilirdi. Nitekim bu ihtilaflarda tahrir defterlerindeki kayıtlar kati delil teşkil etmekteydi. Binaenaleyh bu defterler son derece titizlikle saklanır ve icap eden tashih ve şerhler bizzat nişancı tarafından yapılırdı. Zira defterhanenin âmiri olan defter emininin ya da diğer defterhane personelinin tahrir defterleri üzerinde herhangi bir şekilde tashih yapma salâhiyetleri bulunmamaktaydı. Defter emininin vazifesi, tashihi icap eden defterleri lüzumunun yapılması için nişancıya göndermekten ibaretti[605].

Tahrir defterlerindeki herhangi bir kaydın tashihi için ya o evrakın üzerine buyruldu yazılır ya da nişancıya hitaben ferman gönderilirdi. Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre nişancıya hitaben yazılan bu fermanın tuğrası bizzat veziriazam tarafından çekilirdi[606].

Osmanlılarda veziriazam olarak tayin edilenlere mühr-i hümâyun[607] verilirdi. Mühr-i hümâyunun geri alınması ise azil manasına gelirdi. Veziriazam bu mühürle padişaha arz ettiği

---

[604] Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât,* c. I, s. 58; Gibb/Bowen, *Islamic Society and the West,* c. I/I, s. 125; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 311; Gökbilgin, "Nişancı", s. 299.

[605] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi,* c. I, s. 165; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 44; Afyoncu, "Defter Emini", s. 92.

[606] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[607] Osmanlı Devleti'nde tahta oturan padişahın ilk icraatlarından biri dört tane mühür hakkettirmek (kazdırmak) olurdu. Üzerinde padişahın ve babasının ismi bulunan bu mühürlerden biri hükümdarın kendisinde kalır, diğerleri ise veziriazam, has odabaşı ve hazinedar kalfaya verilirdi. "Mühr-i hümâyun" adı verilen ve hükümdarın mutlak vekili olmak sıfatıyla nüfuz ve salâhiyetin timsali olan padişah mühürleri, tuğradan sonraki en ehemmiyetli hükümdarlık alâmeti idi. D'ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman,* c. VII, s. 120; İsmail Hakkı

telhisleri mühürlerdi. Nitekim padişaha arz olunacak her türlü evrak, evvela veziriazamdan geçtiği için, padişah bütün evraklarda yalnızca kendi mührünü görmüş olurdu[608]. Bu cihetten nişancıya hitaben yazılan tashih fermanının mühr-i hümâyun ile mühürlenmesi yerine bizzat veziriazam tarafından üzerine tuğra çekilmesi dikkate şayandır.

Nişancı kendisine hitaben yazılan tashih fermanının arkasında münasip bir köşeye *"defteri gele"* ibaresini yazarak defter eminine gönderirdi. Bilâhare defterhane kîsedârı istenen defterle birlikte fermanı da nişancıya getirirdi. Ve nihayet nişancı tahrir defteri üzerinde icap eden tashihi yaptıktan sonra, defteri defterhaneye geri gönderip, fermanı ise kendi dairesinde saklardı[609]. Bu tashihlere resmî ıstılahta *"tevkiî kalemiyle tashih"* adı verilmekteydi[610].

Nişancı tahrir defterlerinde yaptığı tashih ve tebdil muamelelerini bütün vezirlerin malûmatı dahilinde yaptığını deftere not düşerek, altına da kendi imzası mahiyetinde olan alâmetini koyardı[611]. Mesela H. 950 (M. 1544) senesinde Filibe havalisindeki bir köy, has statüsünde iken Yeniçeri Ağası Ali Ağa'ya (Semiz Ali Paşa) arpalık olarak tevcih edilmiştir. Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'nin el yazısıyla gerçekleştirilen bu tashih muamelesi esnasında divanda hazır bulunan Divan-ı Hümâyun azalarından Süleyman Paşa, Rüstem Paşa, Mehmed Paşa ve Hüsrev Paşaların da isimleri deftere kaydedilmiştir[612].

Tahrir defterlerinde yapılan tashihlerle hassın zeamete, zeametin tımara, herhangi bir arazinin vakfa ya da tımarın mülke dönüştürülmesi mümkündü. Mesela H. 910 (M. 1504) senesinde gerçekleştirilen bir tashih muamelesine göre Edirne'de Hasan ismindeki bir şahsa

---

Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik", **Belleten**, c. 4, sy. 16, Ekim 1940, s. 498-500; Yurtseven, *Osmanlı Siyasal İktidarı,* s. 130.

[608] Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik", s. 499; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 259.

[609] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38; Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 44; Afyoncu, "Defter Emini", s. 92.

[610] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223. *"... sahib-i arzuhal Osman'ın tımarına zam ve ilhakı için Defter-i Hâkâni'den tevkiî kalemiyle tashih yapılmak üzere Divan-ı Hümayun'dan emir...",* **COA,** C..TZ.. / 13 - 649 - 0, H. 16/06/1148. Aynı minvalde başka misaller için bkz. **COA,** C..TZ.. / 16 - 791 - 0, H. 15/12/1159; **COA,** AE.SMST.II. / 17 - 1636 - 0, H. 26/04/1114; **COA,** AE.SMST.II. / 87 - 9407 - 0, H. 09/03/1115; **COA,** İE..AS.. / 61 - 5592 - 0, H. 25/01/1135; **COA,** AE.SAMD.III / 200 - 19311 - 0, H. 03/12/1132.

[611] Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât,* c. I, s. 119; Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", s. 396; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 224.

[612] Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar,* s. 72.

ait olan Hasan Fakih köyü Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi'nin kendi el yazısı ile deftere yaptığı bir ilave neticesinde Davud Paşa'ya temlik edilmiştir[613].

Hicri 890 tarihli tahrir defterine göre Dimetoka bölgesinde Musa Divane isimli şahsın tımarı olan bir köy ile İlyas Bey'in tımarı olan üç köy Sultan II. Bayezid tarafından kızı ve Silistre mirlivası Nasuh Bey'in zevcesi Şah Sultan'a temlik edilmiştir. Bu temlik muamelelerinin her biri mezkûr tahrir defterinde Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi'nin kendi el yazısıyla yapmış olduğu tashih muameleleriyle H. 910 (M. 1505) senesinde tescil edilmiştir[614].

Sancaklarda yapılan tahrirle tanzim edilen mufassal ve mücmel defterlerden birinde yer alan herhangi bir malûmat, sehven diğerinde bulunmayabiliyordu. Böyle hallerde nişancı bizzat kendi kalemiyle malûmatın noksan olduğu defteri tashih ederek iki defter arasındaki ihtilâfı gideriyordu. Mesela H. 15 Cemâziyelâhir 1060 (M. 15 Haziran 1650) tarihinde Nişancı Mostarlı Mustafa Paşa tarafından H. 976 (M. 1568) senesi Bolu tahrir defterlerinde bu minvalde bazı tashihler yapılmıştır[615].

XVII. yüzyıldan itibaren nişancılığın ehemmiyetinin giderek azalmış olmasına rağmen devletin son devirlerine kadar tahrir defterlerindeki kayıt tashihleri bizzat nişancılar tarafından yapılmaya devam edilmiştir[616]. Hatta H. 1251 (M. 1836) senesinde tuğra çekme işlerinin nişancılardan alınarak defter eminine tevdi edilmesine rağmen tahrir defterlerinin tashihi vazifesi nişancılarda bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son devirlerindeki tashih muameleleri, nişancılığın devamı sayılan "Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun" adını taşıyan memurlar tarafından yapılmaya devam edilmiştir.

---

[613] Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar,* s. 406; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 353.

[614] Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar,* s. 385-386; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 353.

[615] *"... kıst-ı İskele-i Nefs-i Ereğli ve gayruhâ emr-i şerîf ile defter-i icmâlden timâra tashîh olunub lâkin mufassaldan mahalle tashîh olunmayub kalmağın ber mûceb-i emr-i şerîf fermân ile mufassalda dahi(?) timâra tashîh olunmuşdur. Târih-i hükm Fî 15 Cemâziyelâhir sene 60, Kayd-ı şud sene 1061. El-fakîr Mustafa et-tevki'î."*, Emre Kabadayı, "19 ve 35 Numaralı Bolu Tahrir Defterlerinde Bulunan Mûamelât ve Ek Vesikaların (Vâssale) Transkripsiyon ve Tahlili", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Balıkesir Üniversitesi SBE, 2021), s. 331, 244.

[616] Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar),* s. 44; Afyoncu, "Defterhâne", s. 102.

4. NİŞANCILARIN DİPLOMASİYE DAİR VAZİFELERİ

Nişancıların diplomasiye dair vazifeleri tetkik edilirken evvela Osmanlı diplomasisi hakkında umumî malûmat verilerek, bilâhare nişancıların bu mevzudaki vazifeleri izah edilecektir.

4.1. Osmanlı Diplomasisi Hakkında Umumi Malûmat

XVII. yüzyıla kadar Osmanlı dış politikası temel olarak askerî güce ve bu güç sayesinde elde edilen müktesebata dayanıyordu. Bu devirde diplomasi Osmanlı Devleti'nin dış politika hedeflerinin gerçekleşmesi için daimî olarak kullandığı bir vasıta değildi. İhtiyaç halinde ecnebi memleketlere muayyen bir gaye için geçici olarak ad hoc (maksada mahsus) elçiler gönderiliyordu. Yine bu devirde Osmanlı Devleti, diplomasiyi bir vasıta olarak daimî şekilde kullanan Batılı devletlerin diplomatik faaliyetlerini kabul eden ve bu faaliyetlere ev sahipliği yapan mevkideydi[617].

Daimî ve mütekabiliyet esasına dayanan diplomasinin en mühim hususiyetlerinden biri olan daimî elçilikler, XVI. yüzyıl Avrupası'nda yaygınlaşmıştır. Buna mukabil Osmanlı Devleti geniş topraklara ve Avrupa'nın en büyük askerî kaynaklarına sahip olması ve Hıristiyan dünya karşısındaki "sarsılmaz" üstünlük telakkisi sebebiyle takriben üç yüz yıl daha daimî temsilciliklere ihtiyaç duymamıştır[618].

Klasik devir Osmanlı idari teşkilatının merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasından dolayı, ehemmiyet arz eden her mevzuda olduğu gibi dış politika hususundaki mühim meselelerin de başkent İstanbul'da ele alınmak istenmesi, bu devirde ad hoc diplomasi[619] tatbikatının sebepleri arasında yer almaktadır[620].

XVI. yüzyıldan itibaren doğrudan ya da dolaylı kendisi ile münasebette olan hiçbir devleti eşit hakları haiz bir muhatap kabul etmeme telakkisi içerisinde olan Osmanlı Devleti,

---

[617] Zeynep Bostan, **Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi**, 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021, s. 33-34.

[618] M. S. Anderson, **The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919,** Essex: Longman, 1993, s. 9.

[619] Muayyen bir amacı ya da vazifeyi gerçekleştirmek için tek taraflı ve geçici bir diplomasi metodu olan "ad hoc diplomasi" hakkında teferruatlı malûmat için bkz. Hüner Tuncer, "Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni,** c. 4, sy. 1, İstanbul 1984, s. 50-57.

[620] Sinan Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", **The Times Survey of Foreign Ministries of the World,** Zara Steiner (Ed.), London: Times Books, 1982, s. 495.

bilhassa Batılı devletlerle olan münasebetlerinde siyasî ve askerî üstünlüğünü diplomatik sahaya da yansıtmıştır[621] .

Ancak Osmanlı diplomasisinde H. 1110 (M. 1699) Karlofça Muahedesi ile başlayan yeni devirde Osmanlılar yalnızca tarihlerinin ilk toprak kaybını yaşamakla kalmamış, aynı zamanda ilk defa ecnebi bir devletin tavassutunu (arabuluculuğunu) da kabul etmişlerdir. İngiltere elçisi William Paget ile Hollanda elçisi Jacobus Colliers'in sulh hususunda arabuluculuk teklifleri, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek bu iki devlete muahedede arabuluculuk yapma imkânı verilmiştir[622]. Karlofça Muahedesi'nden sonra Osmanlı dış politikası ve diplomasi telakkisi ehemmiyetli ölçüde değişmiş ve bundan sonraki safhada dış politikada uluslararası dengeler nazara alınarak, diplomaside tek taraflı politikaların yerini mütekabiliyet esasına dayanan yeni bir anlayış almıştır[623].

Osmanlı Devleti'nin dış politikada ad hoc diplomasiyi tatbik ettiği devirde, reisülküttablık müessesesinin tekâmülünü tamamlamasına kadar geçen safhada dış işlerine dair birtakım fonksiyonlar nişancılar tarafından yerine getirilmiştir. Bu devirde nişancı daha çok diplomatik haberleşmeyi temin eden sıradan bir memur hüviyetinde olup, dış politika ile alakalı kararları alma salâhiyeti esasen padişah ve vekil-i mutlak sıfatıyla veziriazama ait olmuştur. Başka bir ifadeyle nişancıların bu devirde dış politikada karar alma ya da siyaset tespit etme gibi bir salâhiyetleri olmayıp, vazifeleri emri altındaki Divan-ı Hümâyun kalemleri ile diplomatik yazışmaları yürütmekten ibaret kalmıştır[624].

4.2. Osmanlı Diplomasisinde Nişancıların Rolü

Osmanlı Devleti ile Batılı ülkeler arasındaki münasebetler, başlangıçta Divan-ı Hümâyun tercümanları vasıtasıyla temin edilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarına kadar girdiği

---

[621] Ali İbrahim Savaş, **Osmanlı Diplomasisi,** İstanbul: 3F Yay, 2007, s. 20; Ali İbrahim Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", **Osmanlı,** c. 1; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 644-645.

[622] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 496; Abdülkadir Özcan, "Karlofça", **DİA,** c. 24; İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 505; İsmet Parmaksızoğlu, "Karlofça", **İA,** c. 6; İstanbul: MEB, 1977, s. 347.

[623] Mehmet Aladdin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi", **Türkler,** c. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 487; Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili", **Tarih İncelemeleri Dergisi,** c. XXIX, sy. 1, 2014, s. 216; Hiroki Odaka, "Osmanlı Diplomasisinin Batılılaşması", **Osmanlı,** c. 1; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 676-678.

[624] Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 34; Reychman/Zajaczkowski, *Osmanlı - Türk Diplomatikası El Kitabı,* s. 159; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* c. 5, s. 312.

muharebelerden umumiyetle mağlup olmadan çıkan Osmanlı Devleti'nin dış politikası temel olarak askerî güce ve bu güç sayesinde elde ettiklerine dayandığından diplomasiye çok fazla ihtiyaç duyulmuyordu. Bu devirde Divan-ı Hümâyun'un bürokratik teşkilatı içerisinde yer alan kalemlerden, devletin dış münasebetlerini yürütmekle vazifeli Beylikçi ve Amedî kalemleri evvela reisülküttaba, bilâhare reisülküttab vasıtasıyla nişancıya bağlı şekilde fonksiyonlarını yerine getirmekteydiler. Keza bu kalemlerin doğrudan bağlı olduğu reisülküttablar, Divan-ı Hümâyun azası olmadıklarından "erkân-ı devlet" yerine "ricâl-i devlet" olarak kabul ediliyorlardı[625].

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden itibaren reisülküttablık müessesesinin tekâmülünü tamamlayarak dış işlerine dair salâhiyetleri uhdesinde toplamasına kadar diplomatik yazışmalar, nişancı ve emrindeki Divan-ı Hümâyun kalemleri tarafından icra edilmiştir. Bu devirde nişancılar, padişah adına ecnebi memleketlerin hükümdarlarına yazılacak olan mektupların müsveddelerini hazırlamışlar ve padişahın tasdikinin ardından onun imzası mahiyetinde olan tuğrasını bunların üzerine çekmişlerdir. Keza bu devirde diğer İslam memleketlerinin hükümdarları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen nameler de yine nişancılar tarafından tercüme edilerek padişaha takdim edilmiştir[626].

Mesela Çaldıran Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Yavuz Sultan Selim tarafından idam ettirilen Alaüddevle Bey'in başıyla birlikte Mısır'a gönderilen Elçi Hasan Bey, geri döndüğünde padişahın huzuruna çıkarak elini öpmüş ve Mısır sultanının mektubunu takdim etmiştir. Yavuz Sultan Selim de Mısır sultanı tarafından kendisine gönderilen mektubun tercümesi işini nişancıya havale etmiştir[627].

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı devrinde, Arapça'ya hâkimiyeti ve inşa sanatındaki mahareti sebebiyle, nişancılık makamına Molla Sirâceddin Efendi tayin edilmiştir. Molla Sirâceddin Efendi, nişancılığı esnasında Sultan Fatih'in kendisine sorduğu Arapça bir beytin hangi şairin hangi kasidesinden olduğunu da izhar ederek öncesi ve sonrasıyla kasidenin tamamını okumuş ve tercüme etmiştir. Halbuki Sultan Fatih, aynı beytin manasını Molla Sirâceddin'den evvel kazasker Manisazâde Muhyiddin Efendi'ye sormuş, kazaskerin üzerinde düşünme talebini ilminin yetersizliğine hamlederek Muhyiddin Efendi'yi azledip, bilâhare

[625] Cahit Bilim, "Tercüme Odası", **OTAM,** sy. 1, Ankara 1990, s. 29-30; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 247.

[626] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 221; Gökbilgin, "Nişancı", s. 301.

[627] Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. I, s. 419.

Sahn-ı Seman medreselerinde müderris olarak vazifelendirmiştir[628]. Bu cihetten Fatih Sultan Mehmed'in Arapçadaki yetersizliği sebebiyle kazaskerlik vazifesinden aldığı Muhyiddin Efendi'nin azli kadar, Molla Sirâceddin'in Arapçaya olan hâkimiyetini methetmesi de nişancıların Arapçaya vâkıf olmaları lazım geldiğini göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir.

Evvelce de geçtiği üzere Müverrih Mustafa Âlî, Menşeü'l-İnşâ adlı eserinde der ki:

> *"Hamzâ Çelebi nâm şahsa nişancılık hidmeti fermân olunmış ki hamzayı hemezeden seçemez ve Hümeze Suresin okumak bilmez pes divân-ı padişahinün hürmeti ve nişancılık ırzınun siyaneti öyle degüldür ki ri'âyet-i hâtır içün veyâhud kitâbet tarikinde eskiligiçün anun gibi şahsa nişancılık virile ve tevkî'-i refî'-i hidmedi ol makule nâ-dâna revâ görile. Farazâ Acem şahından veyâhud Buhara padişahından nâmeler gelse ol nâmelerün tercemesi fermân olunsa cevablarını yazmak değil ki mefhûmını terceme kılmak müyesser ola…"*[629]

Buna göre devrin nişancısı Hamza Çelebi'nin bilgisizlik ve tecrübesizliğinden yakınan müellif, Acem şahından ya da Buhara padişahından gelebilecek Farsça veya Arapça mektupların tercümesi ile icap eden cevapların yazılmasının nişancının vazifelerinden olduğunu, ancak mevcut nişancının bu kabiliyetlere sahip olmadığını beyan etmiştir[630].

Osmanlı Devleti'nde nişancılar, diplomasiye dair vazifelerini yerine getirirlerken gösterdikleri liyakat sebebiyle padişah tarafından taltif edilmişlerdir. Mesela Karamanî Mehmed Paşa, nişancılığı devrinde Fatih Sultan Mehmed adına Uzun Hasan'a yazdığı mektuplar sebebiyle sultanın teveccühünü kazanmıştır[631].

Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi de Sultan II. Bayezid devrinde ilk defa getirildiği nişancılık vazifesini ifa ederken, Memlûk hükümdarına yazdığı namenin muvaffakiyetli bulunmasından dolayı mükafatlandırılmıştır[632]. Yavuz Sultan Selim tarafından Şah İsmail'e

---

[628] Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 318, 328; Habîbî Ahmed Bin Derviş, *Ed-Devhatü'l-İrfâniyye Fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye,* s. 258, 264; el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* s. 329-330.

[629] Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 141.

[630] Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 127, 141.

[631] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 172a; Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 515; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 441.

[632] **İn'âmât Defteri,** İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, no: O.71, s. 366, 402; Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar,* s. 472; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 353.

gönderilen mektuplar da devrin nişancısı Tâcizâde Cafer Çelebi tarafından kaleme alınmıştır[633].

Osmanlılarda diplomatik yazışmaların icrasında nişancılara yardımcı olmak üzere, emirleri altında Rumca ve Slav dillerini bilen kâtipler istihdam edilmiştir. Bunlar tarafından kaleme alınan Rumca ve Slavca ferman, buyruldu, berat ve name gibi resmî yazılar, üzerine nişancı tarafından tuğraları çekildikten sonra icap eden yerlere gönderilmişlerdir[634]. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinin ardından Galata'da yaşayan Cenevizlilere verilen bir imtiyaz belgesi Rumca olarak tanzim edilmiştir. Yine Sultan II. Bayezid devrinde Divan-ı Hümâyun'da kaleme alınan bir yazı, Slavca olarak hazırlanmış ve Raguza Devleti'ne gönderilmiştir[635].

Ecnebi memleketlerin hükümdarları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar da Divan-ı Hümâyun'un arz veya ulûfe günlerinde elçiler vasıtasıyla padişaha takdim edilmişlerdir. Mesela H. 13 Rebîülevvel 990 (M. 7 Nisan 1582) tarihinde Divan-ı Hümâyun'da kabul edilen Acem elçisi İbrahim Han'ın el öptükten sonra ibraz eylediği mektuplar, ertesi gün tercüme edilmek üzere devrin nişancısı Feridun Ahmed Bey'e teslim olunmuştur[636].

Ecnebi memleketlerden gelen sefirler, çavuşbaşı tarafından karşılanarak divana getirilirlerdi. Şayet gelen elçi Müslüman ise divanhane kapısından içeri girdiğinde vezirler, kazaskerler ve defterdarlar ile birlikte nişancı da ayağa kalkarak elçiyi kapıda karşılardı. Elçi gayrimüslim ise divanhaneye yaklaştığında veziriazam divit odasından çıkarak makamına geleceği esnada ona hürmeten ayağa kalkılır ve tam bu sırada elçi de içeriye alınmış olurdu. Böylece Divan-ı Hümâyun azaları elçi geldiği için değil de veziriazama hürmeten ayağa kalkmış kabul edilirlerdi[637].

---

633 Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. I, s. 379-381; Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme,* s. 134; Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznâmesi,** Yavuz Senemoğlu (haz.), İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1973, s. 43-44; Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi", s. 354; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* c. II, s. 556 vd.

634 Gökbilgin, "Nişancı", s. 301.

635 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 226.

636 Seyyid Lokman, *Zübdetü't-Tevârih,* s. 417.

637 TAPK, s. 513-514; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 36-37; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223; Mehmed Es'ad Efendi, **Teşrîfât-ı Kadîme,** 1. Baskı, H. Ahmet Arslantürk ve Miraç Tosun ve Serdal Soyluer (haz.), İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2012, s. 111-116.

Müslüman sefirler veziriazamın eteğini öptükten sonra nişancının oturduğu sofanın divanhane kapısı tarafına otururlarken, gayrimüslim elçiler ise iskemle üzerine oturtulmuşlardır[638]. Zira nişancı sofasına oturmak İslam ülkelerinden gelen elçilere mahsustur. Ancak veziriazam ile yemek yedikleri esnada Müslüman elçiler de gayrimüslim elçiler gibi iskemlede otururlardı. Yine elçilerin kabulü esnasında, bu elçilerin maiyetine de yemek verilmesi icap ettiğinden nişancı ile defterdar için ayrı birer sofra kurulmuş ve elçinin maiyetindekiler de bu sofralarda ağırlanmışlardır[639].

Tarihî safahat içerisinde nişancıların diplomasiye dair vazifeleri tedrici olarak reisülküttaba geçmiştir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman devrinde bile ecnebi memleketlerle yapılan yazışmalarda reisülküttabların vazife aldıkları görülmektedir[640]. Bu cihetten Osmanlı Devleti'nde ecnebi devletlerle olan yazışmaların uzunca bir müddet nişancı ve emri altındaki reisülküttab tarafından müşterek şekilde yerine getirildiği söylenebilir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman devrinde padişahın Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'a gönderdiği mektubu Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi kaleme alırken, aynı devirde sadrazamın Mekke Şerifine gönderdiği mektubu ise reisülküttab yazmıştır[641].

XVII. asrın ikicini yarısına gelindiğinde nişancıların diplomasiye dair vazifelerinin reisülküttaba geçtiği müşahede edilmektedir. Nitekim bu devirde nişancı Abdurrahman Abdi Paşa tarafından tedvin edilen teşkilat kanunnamesinde yer alan *"... nâmeleri tercüme ittirmek ve nâmeleri tesviye itmek cümle reisülküttab efendiye mahsusdur."* ibaresinden hareketle, diplomasi hususundaki esas vazifenin nişancıdan reisülküttaba geçtiği anlaşılmaktadır. Keza aynı kanunnamede nişancıların vazifeleri arasında herhangi bir diplomasi faaliyetinden söz

---

638 Mesela H. 10 Recep 1104 (M. 17 Mart 1693) tarihinde Divan-ı Hümâyun'da ağırlanan Avusturya elçisi, nişancı paşanın aşağı tarafına konulan iskemleye oturtulmuştur. Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. IV, s. 264; Keza H. 27 Şevval 1168 (M. 6 Ağustos 1755) tarihinde mektubunu teslim etmek üzere Divan-ı Hümâyun'da kabul edilen Avusturya'nın yeni Kapu Kethudâsı, nişancının alt tarafında bulunan iskemlede ağırlanmıştır. Memed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi,* c. 1, s. 295-296; Buna mukabil H. 8 Cemâziyelâhir 1103 (M. 26 Şubat 1692) tarihinde Divan-ı Hümâyun'da kabul edilerek nişancının alt tarafındaki iskemleye oturtulmak istenen Kelb Ali adındaki Acem elçisi bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Acem elçisinin Kâim-i makam Vezir Silahdâr Ali Paşa'nın alt tarafında oturmasına müsaade edilmiştir. Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre,* c. III, s. 140-141.

639 TAPK, s. 513-514; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 36-37; Mehmed Es'ad Efendi, *Teşrîfât-ı Kadîme,* s. 111-116; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 223; Çevik, "Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat (Metin-Değerlendirme)", s. 101.

640 Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. I, s. 526.

641 Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. II, s. 106.

edilmemiş olması da bu vaziyeti teyit etmektedir[642]. Görülüyor ki başlangıçta nişancıların maiyetinde vazifelerini yerine getiren reisülküttabın tarihî safahat içerisinde vazifeleri ve ehemmiyeti tedrici olarak artmış ve ecnebi devletlerle münasebet ve muhaberenin temini de nişancıdan reisülküttaba geçmiştir[643].

Osmanlı diplomasisinde reisülküttablık müessesesinin nişancılığın önüne geçmesi hususunda Karlofça Muahedesi bir dönüm noktası olmuştur. Zira Osmanlı adına sulh müzakerelerini yürüten heyette birinci murahhas olarak bulunan Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi'nin, muahedenin imzalanmasında göstermiş olduğu muvaffakiyetten sonra umumiyetle sulh ve muahede müzakerelerine murahhas olarak reisülküttablar memur edilmeye başlanmıştır[644].

Karlofça Muahedesi'nden sonra diplomasi vazifesi esas itibariyle reisülküttablara tevdi edilmekle birlikte, ihtiyaç halinde nişancıların da bu mevzuda vazifelendirilmeye devam edildiği görülmektedir. Mesela H. 1123 (M. 1711) senesinde Rusya ile imzalanan Prut Muahedesi'nden evvel devrin nişancısı Gürcü İbrahim Ağa, Reisülküttab Abdülkerim Efendi'yle birlikte Rus heyetiyle reis efendinin evinde buluşarak yapılacak sulhun ahvâlini müzakere ve mükalemeye memur edilmiştir[645].

Keza H. 1221 (M. 1806) senesinde Rus ordusunun Eflak ve Boğdan'a girmesi üzerine başlayan Osmanlı-Rus muharebesi esnasında Rusçuk'ta bulunan ve resmî olarak herhangi bir vazifesi olmayan Galib Efendi'ye de H. 3 Cemâziyelâhir 1222 (M. 8 Ağustos 1807) tarihinde nişancılık tevcih edilmiş ve mütareke müzakeresine memur tayin edilmiştir[646].

Karlofça Muahedesi'nden sonraki safhada yani diplomaside esas salâhiyetin reisülküttablara ait olduğu devrede diplomat olarak vazifelendirilenlere nişancılık pâyesi tevdi edildiği görülmektedir. H. 1161'de (M. 1748) nişancı pâyesi verilerek Avusturya'ya orta elçi olarak gönderilen Hattî Mustafa Efendi[647] ile H. 1188 (M. 1774) senesinde Rusya ile yapılacak

[642] TAPK, s. 515-517; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38-40.

[643] Okandan, *Âmme Hukukumuzun Ana Hatları,* c. 1, s. 39.

[644] Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'ât,** c. III, İstanbul 1327, s. 17; Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid,* c. II, s. 439; Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856),* s. 88; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 141.

[645] Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721),* s. 964-967.

[646] **COA,** HAT / 1365 - 54038 - 0, H. 03/06/1222.

[647] İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi,* s. 637-638; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 227.

olan sulh müzakerelerinde nişancı ve büyük elçi pâyeleriyle birinci murahhas olarak vazifelendirilen Hacı Ahmed Resmi Efendi[648] bunlara misal gösterilebilir.

H. 1221 (M. 1806) yılında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi ile halefi Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi de nişancılık pâyesiyle tayin edilmişlerdir[649]. Bu vaziyet, XVII. asrın sonlarına kadar diplomasi sahasında ehemmiyetli vazifeler ifa eden nişancıların bu sayede elde ettiği müktesebatın bir neticesi olsa gerektir.

H. 1251 (M. 1836) senesine gelindiğinde ise reisülküttablık müessesesi yerine dış politika ile alakadar olmak üzere "Umur-ı Hariciye Nezareti" kurulmuş ve son reisülküttab Yozgatlı Ahmed Akif Efendi de müşir rütbesiyle bu nezaretin başına geçirilmiştir[650].

[648] **COA,** A.{DVNSNMH.d... / 9 - 37 - 0, H. 10/05/1188.

[649] Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi,* c. 1, s. 165, 410.

[650] Ahmed Lütfi Efendi, *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye,* c. 5, s. 29; Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856),* s. 96-97; Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı,* s. 166 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜFTÎ-İ KANUN OLARAK NİŞANCI

1. MÜFTÎ-İ KANUN TABİRİ

Osmanlılarda nişancılığı ifade etmek için kullanılması âdet olan "müftî-i kanun" tabiri, esasen müftî ve kanun kelimelerinin terkibinden müteşekkil bulunduğundan, evvela bu ibarenin terkibinde yer alan müftî ve kanun kelimelerinin manaları hakkında malûmat verilmesi icap etmektedir.

1.1. Müftî Tabiri

Müftî tabiri, şeyhülislam tabirinin taammümünden, başka bir ifadeyle yayılıp alenileşmesinden evvel kadı ve müderris ile birlikte ilmiye mesleğinde mevcut olan üç ibareden biridir[651].

Müftî, iftâ eden yani fetva veren manasına gelmektedir. Fetva, lügatte "bir meselenin hükmünü izah eden veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap" manasına gelir. Istılahi manası ise "fakih bir kişinin sorulan fıkhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm" demektir[652]. Bu kapsamda İslam hukuku literatüründe fıkhî bir meselenin hükmünü fetvâ vermeye salâhiyetli kişilerden sormaya istiftâ, fetvâyı isteyene müsteftî, böyle bir meseleyi izah etmeye ya da meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya iftâ, verdiği fetvâ ile hükmü bildirene de müftî adı verilir[653]. İslam hukukuna göre ideal olan müftînin müçtehid olması ise de müctehid olmayan müftînin kendi mezhebine göre nakilde bulunması da mümkündür[654].

İslam hukukuna göre her beldede insanların müracaat edip fetvâ sorabileceği bir müftînin bulunması, Müslümanlar üzerine farz-ı kifayedir. Nitekim İslam âmme hukukuna göre halifenin vazifelerinden biri de her beldede böyle bir müftî bulundurmaktır. Binaenaleyh

---

[651] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 599.

[652] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 982; Ahterî, *Ahterî-i Kebir,* s. 747; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. I, s. 617; c. II, s. 37, 97, 631.

[653] Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye,** c. 1, İstanbul 1949, s. 251; Fahrettin Atar, "Fetva", **DİA,** c. 12; İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s. 487; Ebûl'ulâ Mardin, "Fetva", **İA,** c. 4; İstanbul: MEB, 1977, s. 582-583; E. Tyan, "Fatwâ", **EI (New Edition),** c. II, London-Leiden 1991, s. 866.

[654] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 156.

Osmanlılar zamanında da hemen her kazada, Osmanlı halkının dini ve hukuki meselelerdeki suallerini cevaplamak üzere, maaşını devletin karşıladığı bir müftî bulundurulmuştur. Buna mukabil müftî olmayan yerlerde ise kadılar kaza vazifelerine ilave olarak müftîlik vazifesini de ifa etmişlerdir[655].

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında fetvâ makamında bulunan Şeyh Edebâli'nin vefatı üzerine Tursun Fakih bu vazifeyi üstlenmiştir[656]. Ali Emîrî Efendi gibi bazı müellifler Sultan I. Murad'ın H. 788 (M. 1386) yılında Gazi Evrenos Bey'e gönderdiği bir fermanda yer alan *"Umum Rumeli vilayetine şeyhülislam tayin olunan fahrü'l-füzelâ Elvan Fakih zîde ilmuhûya ri'ayet idüb gözleyesin"*[657] ibaresinden hareketle Elvan Fakih'in şeyhülislam unvanıyla Rumeli topraklarına baş müftü tayin edildiğini söylerler. Bununla beraber Osmanlıların kuruluş yıllarında yapılan bu tayinler ve bu minvalde yürütülen fetvâ hizmetleri, daha önceki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi fetvâ verebilecek liyakate sahip olan âlimler tarafından yerine getirilmekte olup, bu fonksiyonları yürütmek için müstakil bir memuriyet ihdas edilmiş değildir[658].

Osmanlı Devleti'nde müftîlik müessesesinin ihdasına dair tarihî bir kayıt ya da kati bir malûmat mevcut değildir. Ancak ilmî salâhiyeti hâiz her âlimin fetva verme hakkına sahip olduğuna göre müftî olarak adlandırılmasa bile Osmanlıların kuruluş devrinden itibaren müftîlik vazifesini ifa eden kişilerin mevcudiyetinden şüphe yoktur[659]. Nitekim son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'e göre Osmanlı Devleti'nin başlangıç devirlerinde fetva hizmeti için müstakil bir memur bulunmamakla birlikte, Molla Fenârî Bursa kadılığı esnasında ve fethin akabinde Celalzâde Hızır Bey İstanbul kadısı olarak tayin edildiğinde kazâ vazifesinin yanı sıra fetva hizmetini de uhdelerinde toplamışlardı. Bilâhare Kemalpaşazâde ve Ebussuud Efendi gibi faziletli kişilerin kazaskerlikten sonra fetva mansıbına tayin edilmeleriyle bu memuriyetin ismi "şeyhülislamlık" ya da "meşihat-i İslamiyye" olarak anılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin önünde yer alarak ilmiye sınıfının reisi ve

---

655 Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 156-157; Atar, "Fetva", s. 491.

656 M. D'ohsson, **Tableau Général de I'Empire Ottoman,** c. IV, Paris 1790, s. 257; Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", **AÜİFD,** sy. 2, Ankara 1977, s. 202.

657 *"Umum Rumeli vilayetine Şeyhülislam ta'yin olunan fahrü'l-füzela-ı Elvan Fakih zîde ilmuhûya ri'ayet idüb gözleyesin. Ulemay-ı a'zam verese-i enbiyâdır. Kemal-ı lütûf ve şefkatle mer'i ve mahmî tutub ibka-i din-i mübîn ve icra-î şer'î metin anların vücud-u şerifleri ve enfası latîfeleri ber katında bilüb (...) muktezasınca hatr-ı 'atirlerini rencide itmekden begâyet hazır idesün."* Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin,* c. I, s. 89.

658 Ali Emîrî Efendi, "Meşîhat-i İslâmiyye Tarihçesi", **İlmiye Salnâmesi,** İstanbul 1334, s. 316-317.

659 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 600.

şer'îyye mahkemelerinin nâzırı olarak kabul edilen şeyhülislamlar, tarihî safahat içerisinde ilmiye sınıfına ait bütün tayin ve tevcih muamelelerini tertib ve tensib eder olmuşlardır[660].

Bununla beraber umumî kanaat, Osmanlı Devleti'nde müftîlik ve şeyhülislamlık müesseselerinin başlangıcının uzun yıllar Bursa kadılığı yapmış olan Molla Fenârî'nin H. 828 (M. 1425) yılında Bursa müftülüğüne tayin edilmesiyle vuku bulduğu istikametindedir[661].

Buna mukabil Sultan II. Murad devrinde fetva makamının kadılıktan ayrılarak, Müslüman tebaanın dinî ve hukukî meselelerdeki suallerine cevap vermek ve icabında devletin dahili ve harici politikalarında kanaatini beyan için ihdas edilen şeyhülislamlık mansıbına Fahreddin-i Acemi'nin tayini, bazı müellifler tarafından Osmanlılarda şeyhülislamlık müessesesinin teşekkülü olarak kabul edilir[662]. Ancak Sultan II. Murad devrinde ihdas edilen müftîlik ya da şeyhülislamlık müesseselerini XVI. yüzyılda bütün ilmiye sınıfını temsil ve kontrol eden şeyhülislamlık ile aynîleştirmek de doğru değildir[663].

Esasen Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinde bütün ilmiye sınıfının çatısını teşkil edecek şekilde kurulmuş bir şeyhülislamlık müessesesi yoktur. Tarihî safahat içerisinde İstanbul müftîliği öne çıkmış ve bilâhare şeyhülislâm unvanını alarak tüm ilmiye sınıfının reisi olarak kabul edilmiştir. Keza Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl başlarında geçirdiği siyasî ve bürokratik inkişafın neticesi olarak şeyhülislamlığın da ehemmiyeti artmıştır[664].

Diğer taraftan "şeyhülislam" tabirine ilk olarak müftî ile birlikte birbirlerinin müteradifi olarak Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi'nde tesadüf edilmektedir[665]. Kanunnamede yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre devir itibariyle resmî olarak kullanılan ibare müftî olmakla birlikte, müftîlere şeyhülislam da denilmiş ve şeyhülislamlar ilmiye

---

660 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye,* s. 288

661 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân,* s. 198; Karaçelebizâde Abdülaziz, **Ravzatü'l-Ebrar,** Kahire 1248, s. 370; Ahmet Refik, **İlmiye Salnâmesi,** İstanbul 1334, s. 322; Richard Cooper Repp, **The Müfti of İstanbul: A Study in the Development of the Ottoman Leraned Hierarchy,** London: Oxford Univercity, 1986, s. 73 vd.; Emrah Bilgin, "Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Atatürk Üniversitesi SBE, 2016), s. 143-144; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* s. 231; İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 269.

662 Kaydu, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", s. 209.

663 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", **DİA,** c. 39; İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 91-92.

664 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı,* s. 185; Cemal Fedayi, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu", **Osmanlı,** c. 6; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 448; J. H. Kramers, "Şeyh-ül-İslam", **İA,** c. 11; İstanbul: MEB, 1979, s. 486.

665 Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 5.

teşkilatının reisi olarak nitelendirilmişlerdir. Gerek o tarihlerde gerekse Kanunnamenin ısdarından sonraki devirde yazılan eserlerde de esasen müftî tabiri kullanılmış, şeyhülislam tâbiri ise Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren yaygın olarak tercih edilmeye başlanmıştır[666].

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi ile ilmiye sınıfının reisi oldukları teyit edilen şeyhülislamlar[667], teorik açıdan ilmiye sınıfının reisi olmakla birlikte kazâ salâhiyetine sahip olmadıklarından dava dinleyip, hüküm vermeleri mevzubahis olmamıştır. Şeyhülislamlık, Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar icraî değil, istişarî bir makamdı. Tarihî safahat içerisinde icraî ciheti kuvvetlenmiş, nihayet Sultan II. Mahmud devrinde müstakil bir nezarete dönüşmüştür. Bu çerçevede şeyhülislamlar tarafından verilen fetvâların icraî değil istişarî mahiyette olduğu söylenebilir[668].

1.2. Kanun Tabiri

Müftî-i kanun tabirinin terkibinde yer alan bir diğer kelime ise kanundur. Lügatte her şeyin mikyası, adet, üslup ve hesap gibi manalara gelen kanun kelimesinin çokluk hâli kavânin olup, her şeyin onunla kıyas edildiği beyan olunmuştur[669]. Aslının Yunanca'da önceleri en dar manasıyla, vergilendirmeye dair arazi tahririnde kullanılan bir çeşit uzunluk ölçüsü olan *"kanon"* kelimesi olduğu tahmin edilmektedir. Bilâhare herhangi bir vergilendirme muamelesi neticesinde miyar teşkil etmek üzere hazırlanan vergi kaide ve cetvellerine, hatta onların kaydedildiği defterlere de isim olarak verilmiştir. Zamanla manası genişleyen kanun kelimesi, başta vergiye dair olanlar olmak üzere, âmme sahasındaki muhtelif esas, kaide, prensip ve tanzim manalarında kullanılmaya başlanmıştır. Tarihî safahat

---

666 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* c. II, s. 601; R. C. Repp, "Shaykh al-İslam", **EI (New Edition),** c. 9, London-Leiden 1997, s. 400; Ekrem Sarıkçıoğlu, "Şeyhülislamlık Makamı", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sy. 5, Erzurum 1982, s. 197.

667 TAPK, s. 538; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 60.

668 Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye,* c. 1, s. 258-259; İsmail Hakkı İzmirli, "Kitâbu'l-İftâ ve'l Kazâ", Abdürrahim Şenocak (sad.), **İslâmiyat,** c: 1, sy. 3, 1998, s. 119-121; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 157; Paul Ricaut, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),** Halil İnalcık ve Nihan Özyıldırım (terc.), Ankara: TTK Basımevi 2012, s. 167.

669 Mütercim Âsım Efendi, **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît,** c. 6, 1. Baskı, Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (haz.), İstanbul: TYEKB, 2014, s. 5482; Şu'ûrî Hasan Efendi, **Lisânu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî,** c. 3, 1. Baskı, Ozan Yılmaz (haz.), İstanbul: TYEKB, 2019, s. 2828.

içerisinde muhtemelen Mısır ve Suriye havalisinin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra Arapça'ya geçtiği tahmin edilmektedir[670].

Kanun, ıstılahi olarak bir devlette teşri salâhiyetine sahip müesseseler tarafından muayyen şekillerde tanzim edilen ve meriyete girdiğinden itibaren cemiyet için riayeti mecburî olan umumî, daimî ve mücerret hukuk kaideleri manasına gelmektedir[671]. İslâm hukuku terminolojisinde kanun kelimesiyle daha çok hükümdarın mahdut teşri salâhiyetine istinaden bilhassa anayasa, idare, ceza ve maliye gibi hukukun muayyen sahalarında tatbikata koyduğu kaideler ve yaptığı hukukî tanzimler kastedilmiştir[672]. Bu çeşit usul ve kaideleri ihtiva eden kanun kitaplarına ise kanunname adı verilmiştir[673]. Bu çerçevede padişahların emir ve fermanlarıyla va'zettikleri kanun ve nizamların bir araya getirilmesi suretiyle ihdas edilen kanunnameler birer örfî hukuk metinleridir.

1.3. Müftî-i Kanun

Şer'î hukukun kendilerine tanıdığı mahdut teşri salâhiyeti çerçevesinde Osmanlı padişahları tarafından ısdar edilen kanunnameler, padişah ya da hükümetin talebi üzerine nişancılar tarafından hazırlanarak Divan-ı Hümâyun'da görüşülüp karara bağlanmış ve padişahın tasdikiyle ilan edilmişlerdir. Örfî hukuk kanunnamelerinin hazırlanmasının yanı sıra câri bulunan kanunları iyi bilmek ve icabında meriyete yeni konulacak kaidelerle halihazırdaki hukuk kurallarını şer'î ve örfî cihetten telif etmek de nişancıların vazifeleri arasındadır. Nitekim bu fonksiyonları sebebiyle "müftî-i kanun" olarak da isimlendirilen nişancıların ululemrin örfî hukuk yapma salâhiyetini temsil ettikleri söylenebilir[674].

Tarihçi Cornell Fleischer, Osmanlı Devleti'nde kanunnamelerin şer'î hukuk dışında adaletin ve âmme nizamının sembolü olarak şeriata benzer bir yer tuttuğunu, nişancıların da "müftî-i kanun" olarak devletin manevi vicdanının yarısını temsil ettiğini, diğer yarısının ise şeyhülislamda toplandığını söyler[675]. Bu cihetten nişancılık ile şeyhülislamlık müesseseleri arasında birinin örfî hukuk, diğerinin ise şer'î hukuka dair mevzulardaki mütalaaları

[670] Y. Lınant de Bellefonds, "Kânûn", **EI (New Edition),** c. IV, London-Leiden 1997, s. 556.

[671] Türk Hukuk Kurumu, **Türk Hukuk Lûgatı,** 3. Baskı, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991, s. 184.

[672] DİA, "Kanun", **DİA,** c. 24; İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 324.

[673] Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihî Seyri)", **Türkler,** c. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 21.

[674] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 148-149.

[675] Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı,* s. 182.

dolayısıyla müftî tabirine bağlı bir benzerlik kurulmuştur. Nitekim müverrih Mustafa Âlî de Künhü'l Ahbâr'da der ki: *"Şeyhülislam, Müftiyü'l-Enâm ve hallâl-ı mufassalât-ı eyyâm oldugı gibi muvakkı'at-ı divân-ı mesâyil-i kanun iftasiyle engüşt-nümâ-yı erkân olmağın ol zamânda şimdiki gibi ebnâ-i agniyâya hizmet-i tuğra tefviz olunmazdı."*[676].

Buna göre nişancılar, kanuna müteallik meselelerde verdikleri fetva ile şeyhülislam ya da müftîyü'l-enâm gibi meseleyi tafsilatlı olarak halleden ya da çare bulan kişiler olarak vasıflandırılmışlardır. Gerek kanunnamelerin hazırlanması safhasındaki rolleri, gerekse örfî hukuk sahasına hâkim olmaları sebebiyle "müftî-i kanun" olarak isimlendirilen nişancılar, âdeta örfî hukukun şeyhülislamı olarak görülmüşlerdir. Zira şer'î hukuk sahasında ortaya çıkan ihtilafların şeyhülislamlar tarafından verilen fetvâlar ile halledilmesinde olduğu gibi örfî hukuk sahasında zuhur eden ihtilaflar da nişancılar tarafından vuzuha erdirilmiştir[677].

Osmanlı Devleti'nde şer'î hukuk sahasında en yüksek otorite olan şeyhülislam ile "örfî hukukun şeyhülislamı" olduğu kabul edilen nişancılar, bazı hukukî meselelerin hallinde birlikte vazifelendirilmişlerdir. Mesela H. 19 Muharrem 993 (M. 21 Ocak 1585) tarihinde Nişancı Boyalı Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde Hazine-i Âmire eski başdefterdarı olan Mahmud'un hazineye ve mukataat mahsulüne telef ve israf etmek suretiyle zarar verdiği, keza bahis mevzuu mahsul üzerinde yapılan tenzilat ve çıkarma muameleleriyle birtakım yolsuzlukların meydana geldiği haber verilmiştir. Vakıanın öğrenilmesi üzerine müfettiş tayin olunan Nişancı Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Mevlânâ Muhyiddin Efendi'nin münasip bir yerde toplanarak, başdefterdar ile defterleri tertip ve tanzim eden diğer kişileri yanlarına çağırmaları ve yüzleştirmeleri emredilmiştir. Mezkûr defterlerdeki setredilmiş yani gizlenmiş hususlardan şer'i şerîf ile halledilmesi lazım gelenlerinin şer'î hukuk gereğince görülmesi ve kanun-ı münîf üzere yapılan teftişte tespit edilen haksızlık ve yolsuzlukların tafsilatlı olarak arz edilmesi istenmiştir[678].

---

[676] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 208a.

[677] Murat Akgündüz, "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Müessesesi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c. IV, Şanlıurfa 1998, s. 226.

[678] *"Sâbıkân vezirim olub hâlâ tuğrâ-yı hümâyûnum hizmetinde olan Mehmed Paşa'ya hüküm ki hâlâ südde-i sa'âdetime kazâyâ defteri sunulub sâbıkâ hızâne-i âmire başdefterdârı olan Mahmud'un beytü'l-mâle ve mukâta'ât mahsûlüne vâki' olan itlâf ve isrâfı ve tefâvüt-i havâlâta ve fürû-nihâde olan mukâta'ata küllî gadr ve te'addîsi olub irsâline müte'allik mevâddı ve sâir bel'iyyât ve ketmiyyâtı elli bin filoriye kabûl ve iltizâm olunduğu i'lâm olunmağın ahvâli teftîş olunmak fermânım olub bu bâbda Şeyhülislam müftî-i enâm Mevlânâ Muhyiddin dâmet fezâiluhû müfettiş ta'yîn olunub ve sunulan kazâyâ defteri aynı ile müşârun ileyhe gönderilüb*

Bahis mevzuu bu hüküm, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bir hukuksuzluk karşısında şer'î hukuka mugayeretin (aykırılığın) tespit edilebilmesi için şeyhülislamın vazifelendirilmesine ilave olarak örfî hukuka muhalefetin tespiti için de "müftî-i kanun" adıyla bilinen nişancıların tayin olunduğunu göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir. Ancak burada şeyhülislam ve nişancı, gerek eski başdefterdar Mahmud Efendi'yi gerekse alâkalı diğer kişileri muhakeme salâhiyetine sahip olmayıp, vazifeleri sadece tahkikatı tamamlayarak neticeyi Divan-ı Hümâyun'a arz etmekten ibarettir. Başka bir ifadeyle bahis mevzuu vakıada şeyhülislam ve nişancıdan Osmanlı hukukunun bütünlüğü içerisinde kendi vazifeli oldukları sahalara münhasır olmak üzere, tespit ettikleri hukuka aykırılıklar hakkında Divan-ı Hümâyun'a fetva vermelerinin istendiği söylenebilir.

XVI. asrın başlarında gerek nişancılar gerekse şeyhülislamlar evvelce kararlaştırılmış bir hiyerarşi içerisinde ilerlemek yerine, sahip oldukları keyfiyet dolayısıyla akranları arasından seçilerek doğrudan padişah tarafından vazifeye tayin edilmekteydiler. Binaenaleyh bulundukları makama tayin usulleri cihetinden de Osmanlı Devleti'nde nişancılık ile şeyhülislamlık müesseseleri arasında muayyen bir benzerlik olduğunu söylemek mümkündür[679].

Osmanlı Devleti'nin hukuk bünyesinde herhangi bir mesele, şer'î hukuk yerine örfî hukukun tanzim ettiği sahaya münhasır ise şeyhülislam ya da müftîler, nişancıya başvurarak arz edilen mesele hakkında kanunnamelerde yer alan hükümlerin neler olduğunu sorarlardı. Böyle bir durumda nişancılık makamı, fetvâ mercii gibi davranır ve kendisine müracaat edilen mesele hakkında kanunun ne gibi hükümler getirdiğini beyan ederdi. Bilâhare şeyhülislam veya müftîler nişancıdan almış oldukları cevaba istinaden verdikleri fetvâlarda meseleye dair kanun maddesini ve devlet içerisinde cari bulunan diğer hukuk kurallarını, bir ferman, defter-i

---

ve hükm-i şerîfim yazılub irsâl olunmuşdur i'timâd-ı hümâyûnum olmağın sen dahî mübâşir olmak emr idüb buyurdum ki vusül buldukda müşârun ileyh ile haberleşüb dahî anun gibi teftîşe mübâşeret eylemelü oldukda bir münâsib mahalde cem'iyyet eyleyüb mûma ileyh defterdârı ihzâr ve kazâyâ defterin viren kimesneler ile murâfa'a idüb dahî mestûr olan husûsları şer'-i şerîf ile görülmek lâzım geleni şer'-i şerîf mûcebince görüb ve kânûn-ı münîf üzere teftîş idüb eğer mâl-ı beytü'l-mâla gadrından ve eğer ekl ü bel'inden ve sâir kazâyâ defterinde mukayyed olan mevâddı şer' ve kânûn ve defter mûcebince lâzım geleni yazub mufassal ve meşrûh arz eyleyesin tamâm hakk üzere olub dakîka fevt itmeyesin.", **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 55 – 218 - 0, H. 19/01/993.

[679] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 15-16.

hâkâni, ecnebi bir memleketle yapılan ahidname ya da benzeri mevzuatta ne vaz' olunduğunu beyan ederlerdi[680].

Şeyhülislamlar, örfî hukuka dair bazı suallere cevap verme hususunda yegâne merci ve salâhiyet sahibi addedilen nişancılara müracaatla bu sahadaki hukukî inkişafların yeni merhaleleri hakkında malûmat edinmişlerdir[681]. Mesela Milli Tetebbular Mecmuasında neşredilen bir kanunnamenin başlığında *"Şeyhülislam Yahya Efendi talebiyle Divan-ı Hümâyun'dan Okçuzâde Efendi'nin ihraç eylediği kanundur"* ibaresi yer almaktadır[682].

Şeyhülislam Pir Mehmed Efendi'nin celây-ı vatan (memleketini terk etme) mevzuundaki şu fetvası da dikkate şayandır: *"Gerçi şer'î maslahat değildir, lâkin koyun kimin ise kuzu dahi onundur deyü şâyi', ancak bu makûlede ulu'l-emre müracaat olunur, nice memur ise öyle olur, nizam-ı memleket için olan emr-i âliye itaat vaciptir."*[683].

Görülüyor ki şeyhülislamlık makamı, örfî hukuk ile tanzim edilen meseleleri yüksek bir devlet işi ve siyasi bir mevzu olarak ele almış ve bunları herhangi bir şekilde tartışmaktan imtina etmiş ve meselenin hallini padişaha ve onun vekili olarak örfî hukuk sahasındaki tüm salâhiyetleri uhdesinde toplayan nişancıya havale etmiştir.

Nişancılar başlangıçta menşur, ferman, berat, name gibi resmî vesikaların üzerine padişahın tuğrasını işlemekle vazifeliyken, tarihî safahat içerisinde örfî hukukun en yüksek otoritesi haline gelmişlerdir. Nitekim H. 11 Cemâziyelâhir 991 (M. 2 Temmuz 1583) tarihinde Karaman'da vazifeli kadılara yazılan bir hükümde buradaki çeşitli arazilerin hukukî statüleri mevzuunda eski ve yeni tahrir defterlerindeki ihtilafların giderilebilmesi için bazı hususlarda şeyhülislam fetvasına ve kanuna müteallik bazı meselelerde ise nişancıya müracaata ihtiyaç olduğundan, mutasarrıfların temessükleriyle birlikte İstanbul'a gelmeleri istenmiştir[684].

---

[680] Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Selahaddin Eroğlu (çev.), **AÜİFD,** c. 26, sy. 1, Ankara 1984, s. 642.

[681] Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt, Kanunlar,* s. XXXIX.

[682] Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt, Kanunlar,* s. XXXIX; Akgündüz, "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık Müessesesi", s. 226-227; Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlılar", **DİA,** c. 33; İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 516.

[683] Robert Anhegger ve Halil İnalcık, **Kanunnâme-i Sultanî ber Müceb-i Örf-i Osmanî,** Ankara 1956, s. IX-X; İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 104; Ömer Lütfi Barkan, "Kanûn-nâme", **İA,** c. 6; İstanbul: MEB, 1977, s. 192; Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl,** Ankara 1963, s. 42.

[684] **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 49 – 407 - 0, H. 11/06/991.

Buna göre şer'î hukuka müteallik meselelerde şeyhülislam ve diğer müftîler tarafından gerçekleştirilen fetva verme uygulamasının benzerinin örfî hukuka müteallik mevzularda nişancılar tarafından ifa edildiğini göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir. Şu hâlde örfî hukuka müteallik meselelerde nihaî kelamı etme salâhiyetinin nişancıya ait olduğu söylenebilir.

Müverrih Mustafa Âlî muhtelif eserlerinde nişancıdan bahsederken *"müftî-i kanun"* tabirini kullanmıştır[685]. Nişancıları *"müftî-i kanun-ı divân"* olarak tarif eden müellif, onların meşakkatli meselelerin hallinde oynadıkları role dikkat çekmiştir[686]. Keza *Nushatü's-Selâtîn'*de müellif tarafından *"müftiyân-i kavânin-i padişâhân"* olarak vasıflandırılan nişancıların, şer'î hukuka dair meselelerde şeyhülislamın sahip olduğu fetvâ salâhiyetine benzer şekilde, örfî hukuka dair mevzularda nihaî sözü söyleme salâhiyetine sahip olduklarına işaret edilmiştir[687].

Tarihçi Cornell Fleischer tarafından nişancı ile şeyhülislam arasındaki bu benzerliğin ilk kez Mustafa Âlî tarafından kurulduğu ve zamanla Osmanlı devlet idaresi ile bu hususta eser kaleme alan diğer müelliflerce de benimsendiği iddia edilir[688]. Ancak, Mustafa Âlî ile aynı çağda yaşamış Latîfî, ondan çok daha evvel, H. 953 (M. 1546) senesinde tamamlayarak padişaha takdim ettiği *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ* isimli eserinde, Celalzâde Mustafa Çelebi'den bahsederken der ki: *"... ṭarîḳ-ı ḳânûn-ı Osmâniyyenüñ müftîsi ve müçtehidi ve ol fennün ferzâne ve ferîdi idi."*[689]

Şu hâlde Latîfî tarafından Osmanlı kanunnamelerinin müftüsü ve örfî hukukun yegane hâkimi olarak vasıflandırılan Celalzâde Mustafa Çelebi'den "müftî-i kanun" olarak bahsedilmesi, nişancı ve şeyhülislam arasındaki benzerliğin ilk defa Mustafa Âlî tarafından kurulduğu iddiasını boşa çıkarmaktadır.

Öte yandan Nev'îzâde Atâî, H. 1044 (M. 1634) senesinde tamamladığı *Hadâiku'l-hakāik fi tekmileti'ş-Şekā'ik* isimli eserinde Celalzâde Mustafa Çelebi'den *"müsteşâr-ı umûr-ı*

685 Mustafa Âlî, *Menşeü'l-İnşâ,* s. 127, 141; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 118a.

686 *"müftî-i kanun-ı divân ve müşkil-i küşây-ı hükkâm-ı rû-şinâsân",* Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,* s. 96, 279.

687 Mustafa Âlî, *Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtîn,* s. 324, 34b; Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı,* s. 96.

688 Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı,* s. 96.

689 *"Osmanlı kanunlarının müftüsü ve müçtehidi ve o ilmin emsali olmayan alimi idi."* Lâtîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ,* s. 516.

divânî ve müşkil küşây-ı ḳavânîn-i Osmânî" olarak bahsetmesine rağmen, müfti tabirini kullanmamıştır[690]. Buna mukabil bahis mevzuu eserde Celalzâde Mustafa Çelebi'nin haleflerinden ve Kanuni Sultan Süleyman devri nişancılarından Eğri Abdizâde Mehmed Bey'in tercüme-i halinden bahsedilirken *"müftî-i müşkil-güşâ-yı kavânîn-i Osmanî"* olduğuna işaret edilen nişancıların örfî hukuka dair müşkül meseleleri halleden müftîler olduğu beyan edilmiştir[691].

Keza aynı eserde Kanuni Sultan Süleyman devri nişancılarından Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed Çelebi'nin H. 965 (M. 1557) senesinde *"tuğrakeş-i divân-ı sultânî ve müftî-i müşkil-güşây-ı ḳanun-ı Osmânî"* olarak vazifelendirildiği ifade edilir[692]. Şu hâlde Atâî tarafından nişancıların müftî-i kanun olarak Osmanlı Kanunnamelerine müteallik meşakkatli meselelerin hallinde oynadıkları ehemmiyetli role dikkat çekilmiştir.

XVII. asrın ikinci yarısında tedvin edilen Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde yer alan *"Ve kavânîn-i Osmaniyye ve merâsîm-i sultâniye nişancılardan sual oluna gelmişdir. Sâbıkta bunlara müftî-i kanun ıtlak olunmuşdur."* ifadesiyle nişancıların örfî hukuk sahasındaki mutlak otoriteleri bir kez daha teyit edilmiştir[693].

Osmanlı Devleti'nde nişancılıktan veziriazamlığa getirilen Karamanî Mehmed Paşa'nın Fatih Sultan Mehmed devrinde ısdar edilen kanunnamelerin hazırlanmasındaki faal rolü ve Sultan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nin bizzat Nişancı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış olması, nişancılık müessesesinin XV. yüzyıldan itibaren örfî hukuk sahasına hâkim olmaya başladığını göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir.

Örfî hukuk sahasındaki salâhiyetleri zamanla artan nişancılar, XVI. yüzyıla gelindiğinde "müftî-i kanun" olarak telâkki edilmişlerdir. Nişancıların XVI. asırdan itibaren "müftî-i kanun" olarak anılmış olması, aynı yüzyılda kanunnamelerin ve dolayısıyla örfî hukukun büyük bir ehemmiyet ve itibar kazandığına da delâlet etmektedir. Başka bir ifadeyle örfî hukukun iktisap ettiği ehemmiyet ve itibar neticesinde, bu hukukun tertip ve tanziminden mesul nişancılara "müftî-i kanun" adının verildiği de düşünülebilir.

---

[690] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 113.

[691] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 59.

[692] Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 155.

[693] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde nişancıların XVI. yüzyıldan itibaren "müftî-i kanun" olarak anılmış olması nişancılık müessesesinin çok mühim bir cihetine daha dikkat çekmektedir. Buna göre Osmanlı kanunnameleri ile şer'î hukuk arasında fonksiyonel bir benzerlik olmakla birlikte kanunnameler nazarî cihetten, şer'î hukuk hükümleriyle tahdit edilmişlerdir. Binaenaleyh nişancıların hem kanunname mantığı hem de şer'î hukukun teferruatı hakkında kifayetli malûmat sahibi olmaları aranmıştır[694].

2. OSMANLI HUKUKUNUN UMUMÎ BÜNYESİ

2.1. Osmanlı Hukukunun Şer'î Ciheti

Kendilerinden evvelki Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de hukuk sistemi esas itibariyle İslam hukukundan teşekkül etmiştir. Zira İslam dini, yalnızca inanç ve ibadet esaslarından müteşekkil olmayıp, hukuku da ihtiva edecek şekilde hayatın bütün yönlerini tanzim eden bir bütündür[695]. Binaenaleyh İslamiyet'i kabul eden milletler, bu kabulün tabii bir neticesi olarak İslam hukukunu da kabul etmişlerdir[696].

İlâhi menşeli bir hukuk sistemi olan İslam hukukunun esasını Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti ile konulmuş kaideler teşkil eder. Kur'an ve Sünnet stilize kanun maddesi ihtiva etmediği için, hukuk kaideleri bu esaslara istinaden müçtehid hukukçular tarafından konulmuştur. Bu sebeple İslam hukuku, tamamıyla değiştirilemez hükümlerden müteşekkil olmayıp, şer'î hükümler, İslam hukukçularının içtihatlarına göre farklılaştığı gibi, zaruret, maslahat ve örf çerçevesinde zamana ve mekâna göre de değişme kabiliyetine sahiptirler. Keza şer'î hukuk tarafından boşluk bırakılan sahalarda, İslam hukukuna aykırı olmamak kaydıyla yeni hukuk kaidelerinin koyulması da mümkün olmuştur[697].

Müçtehid hukukçular tarafından İslam hukukunun aslî kaynaklarından usûl-i fıkıh ilmi yardımıyla çıkarılan hükümler, bilâhare mesele mesele fıkıh kitaplarına geçirilmiştir.

---

[694] Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı,* s. 96.

[695] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 65-66; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", **İÜHFM,** c. 11, sy. 3-4, İstanbul 1945, s. 203; I. Goldziher, "Fıkıh", **İA,** c. 4; İstanbul: MEB, 1977, s. 601.

[696] Mehmet Âkif Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, 1. Baskı, İstanbul: Klasik, 2014, s. 16. Nitekim H. 25 Şaban 1255 (M. 3 Kasım 1839) tarihinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nda yer alan *"Cümleye malum olduğu üzre Devlet-i Aliyyemizin bidayet-i zuhurundan berû ahkam-ı celile-i Kur'aniyye ve kavanini şer'iyyeye kemaliyle riayet olduğundan..."* şeklindeki ifadeyle de Osmanlılarda İslam hukukunun hâkim olduğu vurgulanmıştır. Düstur, I. Tertip, C. I, s. 4-7.

[697] Ekrem Buğra Ekinci, **İslam Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler**, 2. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016, s. 42-46; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 123; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 61-62.

Fıkıh kitaplarında tanzim edilen hukuki mesele ve müesseseler ayrı ayrı ele alınarak hükme bağlanmış, birbirine benzeyen hukukî meselelerde müşterek esasların tespiti yoluna gidilmemiştir. Binaenaleyh İslam hukuku, meseleci yani kazuistik bir şekil almıştır[698]. Bununla beraber şer'î hukukun kazuistik olmasına mukabil bu hukuka aykırı olmayan ve onun hükümdara verdiği salâhiyete dayanan örfî hukuk, genellemelere giden kategorik ve normatif bir yapıya sahiptir[699].

2.2. Osmanlı Hukukunun Örfî Ciheti

Bir taraftan İslam hukukunu benimseyip tatbik eden Osmanlılar, diğer taraftan da kendi hukuk sistemleri bünyesinde zamanın gerektirdiği tanzim ve ilaveleri yapmaktan imtina etmemişlerdir[700]. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde lazım gelen tadil ve ilaveler yapılırken şer'î hukukun hükümdara tanıdığı takdir salâhiyetinden istifade edilmiştir. Osmanlı sultanlarının münferit ferman ve kanunnameleriyle meriyete konulan bu tanzimler zamanla ehemmiyetli bir yekûna ulaşınca, meydana geliş şekline bakılarak kendi içerisinde bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ayrı bir isimle anılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlılardan önceki devirlerde devletin müdahalesinden müstakil olarak teşekkül eden ve klasik fıkıh kitaplarında yer alan hukuka şer'î hukuk, padişahların emir ve fermanlarıyla meydana gelen hukuka ise örfî hukuk adı verilmiştir[701].

Osmanlılarda örfî hukuk denilince, sadece örf ve âdet hukuku değil, şer'î hükümlerin kanun şeklinde tedvini de dâhil olmak üzere, padişaha tanınan sınırlı teşri salâhiyeti çerçevesinde, müçtehid hukukçuların içtihad ve fetvalarına da müracaat edilmek suretiyle oluşturulan hukukî hükümler kast edilmektedir. Örfî hukuk tarafından tanzim edilen anayasa, idare hukuku, askerî hukuk, malî hukuk ve arazi hukuku mevzularında daha ziyade mahallî örf-adet kaideleri tesirli olduğundan örfî hukukun âdet hukukuyla eş anlamlı tutulduğu da olmuştur. Ancak esasında örfî hukuk, kaynaklarından birisi örf ve âdet hukuku olmakla

---

[698] Ekinci, *İslam Hukuku,* s. 58-59; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 63.

[699] Erol Özbilgen, **Osmanlı Hukuku'nun Yapısı,** İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985, s. 75-76.

[700] Nitekim zamanın değişmesiyle mevcut hukuk kaidelerinin İslam hukukuna aykırı olmayacak şekilde değiştirilebileceği ya da yeni hukuk kaidelerinin meriyete konabileceği realitesi Mecelle'nin 39. maddesinde *"Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz"* şeklinde veciz bir şekilde ifade edilmiştir. İslam hukukunda değişme ve bu değişimenin hudutları hususunda tafsilat için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, **İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı,** 2. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınları 2018.

[701] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 66; Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 16.

beraber padişahların sınırlı teşri salâhiyetlerini kullanması neticesinde ortaya çıkan hukuk kaideleridir[702].

Osmanlılardan evvel Türk-Moğol siyasi ve idari ananelerinin hâkim olduğu Irak, İran ve Hindistan'da kurulan muhtelif Türk-İslam devletlerinde de kanun koyma ya da başka bir ifadeyle örfî hukuk düzenlemeleri yapma yoluna gidilmiştir. Mesela Cengiz Han'ın Yasası, Emir Timur'un Tüzükâtı, Gürgâniye hükümdarı Âlemgir'in Düstûr-ı Amelî isimli ceza kanunu, Kazak hükümdarı Tevke Han'ın Kanunnamesi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey tarafından ısdar edilen Hasan Padişah Kanunu ve Dulkadirlilerdeki Alâüddevle Bey Kanunu birer örfî hukuk metinleridir[703]. Ancak örfî hukukun Osmanlılar devrinde diğer bütün devletlerden daha geniş ve kesif bir şekilde kullanılması Osmanlı Devleti'nin bu mevzudaki istisnai hususiyetini teşkil etmektedir[704].

Tarihî kaynaklarda örfî hukuk tabirine ilk defa Fatih Sultan Mehmed devrinde Tursun Bey tarafından kaleme alınan Tarih-i Ebul Feth isimli eserde rastlanmaktadır. Müellif, bahis mevzuu eserinde Osmanlılarda şer'î hukukun yanı sıra mevcudiyetinden söz ettiği örfî hukukun tanımını şöyle yapmaktadır: *"... yani bu tedbir ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir içün meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izafet iderler, siyâset-i sultanî ve yasâğ-ı pâdişâhî derler ki örfümüzce ona örf dirler."*[705]

Robert Anhegger ve Halil İnalcık tarafından yapılan başka bir tarife göre ise örfî hukuk, Müslüman cemaatin hayrı kanaati ile şer'î kaynak ve prensipler haricinde, ululemrin şahsi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlar bütünü manasına gelmektedir[706]. Keza Ahmet Akgündüz'e göre ise şer'î kaidelerin kanunname tarzında tanzimi de dahil olmak üzere ululemre tanınan mahdut teşri salâhiyeti çerçevesinde İslam hukukçularının içtihad ve fetvalarına da müracaat edilerek ortaya konulan hukukî hükümler örfî hukuku oluşturmaktadır[707]. Örfî hukuka dair yapılan bütün bu tariflerin müşterek noktası ise bu hukukun teşekkül safhasında esas salâhiyetin ululemre ait olduğudur. Binaenaleyh ululemrin

---

[702] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,** 1. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı, 1990, s. 51-54; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 175; Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", s. 328.

[703] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1. Kitap, s. 79-81; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 164; Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 18; Yurtseven, *Osmanlı Siyasal İktidarı,* s. 137.

[704] Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 77.

[705] Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth,** Ayasofya Kütüphanesi (Süleymaniye Ktb.), no: 3032, v. 8a.

[706] Anhegger/İnalcık, *Kanunnâme-i Sultanî ber Müceb-i Örf-i Osmanî,* s. X.

[707] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 51.

sınırlı teşri salâhiyetine dayanarak örfî hukuk kaideleri koyabileceği hususunda müellifler arasında ittifak vardır[708].

Osmanlı Devleti'nde koyulan ilk örfî hukuk kaidesi, Osman Gazi devrinde malî hukuk sahasında olmuştur. Buna göre Germiyan'dan gelen bir kişi, Yenişehir'in pazar bâcını[709] satın almak istemiş, Osman Gazi de evvela buna karşı çıkmıştır. Ancak, bu şahsın Osman Gazi'ye, eskiden beri pazara getirilen mallardan bâc alınmasının âdet olduğunu söylemesi ve kendisinin de böyle yapmasını ısrarla istemesi üzerine Osman Gazi, *"Her kişi ki kim bir yük getire satan, iki akçe versin ve satmasa hiç nesne vermesin"* diyerek ilk örfî hukuk tatbiki olarak pazar vergisini koymuştur[710]. Bâcın konulmasını evvela tereddütle karşılayan ve reddeden Osman Gazi, pazarı koruyanların emeklerini karşılamak için böyle bir vergi konulmasının münasip olacağının söylenmesi üzerine buna razı olmuştur.

Sultan Orhan Gazi devrinde padişahın iradesiyle bazı mâlî kanunlar ısdar edilmiştir. Sultan I. Murad devrinde ise bizzat ilmiye menşeli vezirler tarafından şer'î hukukun haricinde hukuk kaidelerinin tekâmülü yoluna gidilmiştir[711]. Yıldırım Sultan Bayezid zamanında ise örfî kanunlar teşekkül etmeye başlamıştır. Bu devirde kanunnamelerin artması neticesinde şer'î hukukun çiğnendiği iddialarının umumî bir şikâyete dönüşmesi üzerine ulemadan Molla Fenarî, padişahı ikaz etmiş; ancak şer'î hukuk-örfî hukuk ahengine daha hassas riayetle kanunnameler ısdarına devam edilmiştir[712].

Örfî hukukun inkişafı Osmanlı Devleti'nin Ankara Harbi'nde mağlup olması üzerine başlayan fetret devri neticesinde sekteye uğramış olmakla birlikte Sultan II. Mehmed'in

---

[708] Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 78.

[709] Umumi manada vergi, bilhassa Pazar vergisi anlamında kullanılan bir terim olan vergi hakkında tafsilat için bkz. Celal Yeniçeri, "Bâc", **DİA,** c. 4; İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 411.

[710] Aşıkpaşazade, s. 19-20; Halik İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **AÜSBFD,** c. XIII, sy. 2, Ankara 1958, s. 107-108.

[711] H. 767'de (M. 1366) Sultan I. Murad tarafından Ahi Musa'ya verilen vakıf beratında onun "cemî avâriz-i dîvânîden ve tekâlif-i örfîden, ulakdan ve sekbandan ve carahordan ve nâibden ve salgundan muâf ve müsellem" tutulduğu beyan edilmiştir. Bahsi geçen vergi türlerinin tamamı örfî mahiyettedir. Tahsin Öz, "Murad I. ile Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", **Tarih Vesikaları Dergisi,** sy. 4, İstanbul 1941, s. 243-244; Wittek, "Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden II", s. 252; İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 108; Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* s. 34-35.

[712] **Anonim Tevaârih-** i **Âl-i Osman (F. Giese Neşri),** Nihat Azamat (haz.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 31-36; **İlk Anonim Tevaârih-i Âl-i Osman (Edirne Nüshası),** Hasan Yüksel, İbrahim Delice ve Dahiye Karagülle (haz.), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 97-98; İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 108-109; Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* s. 35.

İstanbul'u fethetmesinden sonra kazandığı otorite, ona örfî hukukun ağırlığını artırma imkânı temin etmiştir[713].

2.3. Örfî Hukukun Şer'î Hukuk ile Münasebeti

Örfî hukukun şer'î hukuk ile olan münasebeti ve örfî hukuk kaidelerinin şer'î hukuka aykırı olup olamayacağı hususunda müellifler tarafından muhtelif fikirler ileri sürülmüştür. Bazı müelliflere göre örfî hukuk, şer'î esasların dışına çıkamayacağı için, şer'î hukukun haricinde ayrı bir hukuk sistemi olarak kabul edilmesi mümkün değildir[714]. Bunlara göre, evvela örfî hukuk, şer'î hukukun bazı hükümlerini ortadan kaldırmak ya da değiştirmek iddiası ile ortaya çıkmamıştır. Bilâkis örfî hukuk kaideleri ile şer'î hukukun tanıdığı salâhiyet çerçevesinde, bu hukuk tarafından tanzim edilmemiş sahalarda hüküm vaz edilmesi bahis mevzuudur. Binaenaleyh bu iki hukuk sistemi birbirleriyle çatışma ya da rekabet içerisinde değil, bilâkis belli bir ahenk içerisinde var olmuşlardır[715].

Bazı müellifler, mirî arazi rejimi, faiz, narh ve kardeş katli gibi tatbikatlar ile şer'î cezaların tatbik edilmeyişi ya da başka cezalara tahvili ve şer'î vergilerin haricinde birtakım vergilerin toplanmasını misal göstererek Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun şer'î hukuka aykırı olarak inkişaf ettiğini ve devletin hukukî tanzimler yaparken dinî hükümlerden bağımsız bir politika izlediğini iddia ederler[716].

Buna mukabil Halil İnalcık'a göre Sultan II. Mehmed devrine kadar hayatın bütün sahalarında şer'î hukuka büyük ihtimam gösteren Osmanlılar, âmme hukukunun da şer'î

---

[713] İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 109-110; Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* s. 35.

[714] Özbilgen, *Osmanlı Hukukunun Yapısı,* s. 44-45; Cin/Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 197-198; Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi", **Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan,** Ankara: Yetkin Yayınları, 2006, s. 1110.

[715] Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 24; Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", s. 334; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 168; Nasi Aslan, "Klasik Dönem Ceza Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c. 3, sy. 2, Adana 2003, s.38; Adnan Koşum, "Osmanlı Örfî Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sy. 17, Bahar 2004, s. 159.

[716] Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Sultanların Teşriî Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameler", **İÜHFM,** c. 12, sy. 2-3, İstanbul 1946, s. 718 vd.; Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", **AÜHFD,** c. III, sy. 1, Ankara 1946, s. 125-156; Barkan, "Kanûn-nâme", s. 186; Uriel Heyd, **Studies in Old Criminal Law,** Oxford 1973, s. 174-175, 180-192; Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", s. 633-652; Neşet Çağatay, "İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", **Belleten,** c. 51, sy. 200, Ağustos 1987, s. 632 vd.; Turgut Akpınar, **Türkler'in Din ve Hukuk Tarihi,** İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 191.

prensiplere istinadına ve şer'î hukuk ile âhengine dikkat etmişlerdir[717]. Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren devlet idaresine müteallik sahalar kanun yapma faaliyeti cihetinden hükümdara mahsus sayılmıştır[718]. Müellife göre şer'î hukuka herhangi bir atıf yapmadan kanunname ısdar eden Sultan II. Mehmed, şeriat karşısında oldukça müstakil hareket etmiştir[719].

Bununla beraber bütün bu tatbikatlar ve telakkiler derinlemesine tahlil edildiğinde Osmanlılarda şer'î hukuktan müstakil bir örfî hukuk sisteminin mevcut olmadığı anlaşılır[720]. Zira İslam hukukunun hükümleri asla değişmez, donuk, statik kaideler değildir. Umumî prensiplerde değişmezlik bahis mevzuu olmakla birlikte cüz'î kaideler İslam cemiyetlerinin tahavvül ve inkişafına paralel olarak daima kendini tecdit eder[721]. Binaenaleyh Osmanlılarda şer'î hukuka aykırı gibi görünen örfî hukuk tatbikatı, esasında İslam hukukunun o devirdeki yeni bir tefsiri mahiyetindedir[722].

Osmanlı Devleti'nde örfî hukuk tatbikatına bakıldığında, şer'î hukuk ile örfî hukuk arasında -en azından teoride- belli bir ahengin teminine çalışıldığı görülmektedir. Osmanlı padişahları şer'î hukukun tafsilatlı olarak tanzim ettiği sahalarda kanun koymamışlar, bunun haricindeki alanlarda kanun vaz' ederlerken de şer'î hukukun umumî esaslarına riayet etmişlerdir[723]. Nitekim Osmanlılar devrinde meydana gelen ilk örfî hukuk kaidesi olan bâc vergisinin konulması esnasında Osman Gazi'nin Allah'ın emri olmadığı gerekçesiyle böyle bir vergiye karşı çıktığı, ancak şer'î esaslara aykırı olmadığını anladıktan sonra bunu kabul ettiği meşhurdur[724].

Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun tezahürü mahiyetindeki bazı kanunnamelerin mukaddimesinde yer alan *"Kanunnâme-i sultanîdir ki şer'î şerife muvafakati mukarren olup*

---

[717] Halil İnalcık, "Islam in the Ottoman Empire", **Türk Kültürü,** sy. 5-7, 1968-1970, s. 25.

[718] Halil İnalcık, "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", Mehmet Paçacı (çev.), **İslâmiyât,** c. I, sy. 4, 1998, s. 135.

[719] Halil İnalcık, "Suleiman the Lawgiver and the Ottoman Law", **Archivum Ottomanicum**, sy. 1, 1969, s. 109; İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s. 575; İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 111.

[720] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 171-176; Aslan, "Klasik Dönem Ceza Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", s. 38-39.

[721] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 106.

[722] Ali Bardakoğlu, "Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", **Osmanlı,** c. 6; Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 416.

[723] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 73; Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 24; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 84.

[724] Aşıkpaşazade, s. 19-20;.

hâlâ muteber olan kavânin ve mesâildir" gibi ifadelerle şer'î hukuka aykırı bir tanzim olmadığı belirtilmiştir[725]. Birçok fermanda yer alan *"Şer'î kavile muhâlif ve kanun-ı kadîme mugâyir kimesneye iş etdirmeyesin"* ifadesiyle de devlet adamları şer'î ve örfî hukuka aykırı davranmaktan men edilmişlerdir[726].

Keza H. 16 Cemâziyelâhir 992 (M. 25 Haziran 1584) tarihinde Balıkesir kadısına yazılan bir hükümde de *"hilaf-ı şer' ve kanun"* olarak reayadan bir ferde herhangi bir bahane ile baskı yapmaktan men edildiği beyan olunmuştur[727]. Şu hâlde Osmanlılar örfî hukuk sahasında tanzimler yaparken şer'î hukuka aykırı hükümler koymamaya ve örfî hukuk ile şer'î hukuku birbirine paralel şekilde mütalâaya dikkat etmişlerdir.

Bu çerçevede örfî hukuk ile şer'î hukuk arasında belli bir ahengin temini için bazı tedbirler alınmıştır. Bunlardan ilki örfî hukukun şeyhülislam tarafından kontrol edilmesi usulüdür[728]. Örfî hukuk tanzimlerinin tamamı için böyle bir kontrol mümkün olmamakla birlikte, Tanzimat'tan sonra Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Arazi Kanunnamesi misallerinde olduğu gibi, klasik devirdeki bazı örfî kanunnameler için şeyhülislamın tasdikinin arandığı düşünülebilir[729]. Bazı hukukî meselelerde ise şeyhülislamlığın kanaatinin alınmasının zaruri olduğunu beyan eden hatt-ı hümayunlar vardır[730].

Şeyhülislamlık makamı, bazı kanunnamelerde şer'î hukuk istikametinde tashihler yapmıştır. Mesela mahkemelerde ecnebilerin zimmîlere karşı şahitliklerinin kabul edilmesine dair kapitülasyonlarda yer alan ifadeye şeyhülislam Ebussuud Efendi bu kaydı cahil kâtiplerin

---

[725] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 65.

[726] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 66. *"Isparta kadısına hüküm ki: Isparta kasabası halkı şer-i şerife gelip bu ana gelince kasabalarından orducu ihrac olunagelmiş değil iken mir-i-miran tarafından adem gelip bunlardan bila-emr-i şerif olagelene muhalif orducu taleb edip enva-ı zulm ve teaddi eylediklerini bildirdiğin ecilden buyurdum ki olagelen üzere amel eyleyip hilaf-ı şer-i şerif ve mügayir-i kanun-ı münif teaddi ettirmeyesin."* **COA,** A.{DVNSMMH.d... / 73 - 462 - 0, H. 13/09/1003. Aynı minvalde başka misaller için bkz. **COA,** A.{DVNSMMH.d... / 69 – 544 - 0, H. 01/01/1001; **COA,** A.{DVNSMMH.d... / 64 - 231 - 0, H. 29/12/996; **COA,** A.{DVNSMMH.d... / 26 - 349 - 0, H. 16/04/982; **COA,** A.{DVNSMMH.d... / 14 - 294 - 0, H. 11/02/978.

[727] **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 53 – 183 - 0, H. 16/06/992.

[728] H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, **Islamic Society and the West,** c. I/II, London: Oxford University Press, 1957, s. 85; M. D'ohsson, **Tableau Général de l'Empire Ottoman,** c. II, Paris 1787, s. 261.

[729] Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 24-25; Cin/Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 85.

[730] H. 1224 (M. 1809) tarihli bir telhiste siyaseten idamları mevzubahis olan ve bunun için padişahın tasdiki istenen firariler için hatt-ı hümâyunda *"...fetvada bila-gadır şer'i firar edenler günahkar olur ve taziri şedid lazım olur diye yazıldığı arzolunması üzerine, fermanın fetvaya mutabık olması münasibdir"* ifadesiyle şeyhülislamdan alınan fetvaya göre hareket edilmesi emredilmiştir. **COA,** HAT / 282 - 16763 - 0, H. 29/12/1224. Aynı minvalde bir başka misal için bkz. **COA,** HAT / 851 - 38123 - 0, H. 29/12/1223.

yazdıkları gerekçesiyle *"Nâ-meşru olan nesneye emr-i sultanî olmaz!"* diyerek karşı çıkmıştır[731]. Bunun neticesinde şer'î hukuk esaslarına muhalif hükümler ihtiva eden örfî tatbikat ve kanunlar makul bir zamanda tadil ve tashih edilmişlerdir[732]. Bu cihetten bilhassa XVI. asırdan sonra, bazı kanunname maddelerinin şer'î hukuka aykırı olduğu gerekçesiyle nişancılar tarafından *"Emr-i şer' muteberdir, kanunu yoktur."* denmek suretiyle tashih edildiği müşahede edilmektedir[733].

Zaten örfî hukuk kaidelerinin hazırlanma safhasında oynadıkları ehemmiyetli rolleri ile meriyetteki kanunları iyi bilmeleri, lüzumu halinde yenileriyle eskilerini şer'î ve örfî cihetten telif etme kudretine sahip olmaları, icabında kanunnamelerdeki şer'î hukuka aykırı hükümleri tashih vazifesini yerine getirmeleri sebebiyle kendilerine *"müftî-i kanun"* adı verilen nişancılar, umumiyetle medrese menşeli olup, İslam hukuku tahsili görmüş ilmiye sınıfı mensupları arasından seçilirdi[734].

Nişancıların hazırladıkları örfî kanunların müzakere edilerek karara bağlandığı Divan-ı Hümâyun'un aslî azaları arasında yer alan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, şer'î hukukun divandaki mümessili mahiyetindedirler. Bu da Osmanlılarda örfî hukuk kaidelerinin hazırlık merhalesinden itibaren şer'î hukuk ile ahenkli olmalarına dikkat edildiğini göstermektedir[735].

Osmanlı adlî teşkilatında örfî hukuk kaidelerinin tatbiki için ayrı mahkemeler kurulmak yerine şer'iyye mahkemelerinde vazifeli kadılar, şer'î davaların yanı sıra örfî davalara bakmakla da vazifeli kılınmışlardır. Binaenaleyh Osmanlı kadılarının şer'î ve örfî davaların tamamına bakmakla salâhiyetli kılınması, Osmanlılarda bu iki hukuk sisteminin belli bir bütünlük içerisinde yürütülmesinde müspet bir rol oynamıştır[736].

---

[731] Ertuğrul Düzdağ, **Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları,** İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, s. 119; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 167-168; Heyd, *Studies in Old Criminal Law,* s. 191-192.

[732] Heyd, *Studies in Old Criminal Law,* s. 148.

[733] Heyd, *Studies in Old Criminal Law,* s. 83, 148; Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 29.

[734] Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 26-27; Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", s. 334; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 167

[735] Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 26-27; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 74-75; Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", s. 334.

[736] Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 26-27; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 167-168.

3. KANUNNAMELERİN HAZIRLANMASINDA NİŞANCILARIN ROLÜ

Osmanlı Kanunnameleri, ya mahallî örf ve adetler çerçevesinde veya geçmişten gelen idarî/hukukî mirasın tesirinde ya da zamana ve zemine göre ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar ışığında İslam hukukunun hükümdara tanıdığı sınırlı teşri salâhiyetine istinaden tertip ve tedvin edilmişlerdir. Ancak menşei her ne olursa olsun kanunnamelerin hepsi nişancılar tarafından kaleme alınmış ve bilâhare Divan-ı Hümâyun'da müzakere edilerek nihaî şeklini almışlardır[737].

Şer'î hukuk tarafından zamanın ve zeminin ihtiyaçları çerçevesinde örfî hukuk tanzimleri yapılması için ululemre tanınan mahdut teşri salâhiyeti, Osmanlılarda tasdik mercii padişah, arz makamı veziriazam ve şûrâ meclisi ise Divân-ı Hümâyun olmak üzere üç farklı kuvvet tarafından beraberce kullanılmıştır[738]. Bu çerçevede örfî hukuk kaidelerinin son şeklini almadan evvel müzakere edildiği Divan-ı Hümâyun'un aslî azaları arasında şer'î hukukun temsilcisi mahiyetinde Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin yer alması ve bu kaideleri hazırlayarak divana arz etmekle vazifeli nişancıların İslam hukuku tahsili görmüş medrese mezunları arasından seçilmesi, Osmanlıların daha hazırlık safhasından itibaren kanunnamelerin şer'î hukuka mugayir olmaması hususundaki dikkatine delâlet eder. Nişancıların örfî hukuk kaidelerinin koyulmasındaki rolleri; vaz' ya da tadil edilecek örfî hukuk kaidelerinin tespiti, hazırlanması, divandaki müzakerelere iştiraki ve nihayet padişahın tasdiki alındıktan sonra tuğrasının işlenmesi olmak üzere dört safhada cereyan etmiştir[739].

Osmanlı Devleti'nde nişancılar, XVIII. asrın başlarına kadar, cari olan kanunları iyi bilen ve icabında yeni kanunlar teklif edebilen yüksek rütbeli devlet adamlarıydılar. Bu cihetten yeni konulacak örfî hukuk kaidelerinin tespiti ile tadili veya tashihi icap eden mevzuatın tayini nişancıların vazifeleri arasında olmuştur[740]. Binaenaleyh nişancıların örfî hukuk kaidelerinin konulması hususundaki fonksiyonları, bu kaidelerin henüz teşekkülünden evvel, daha tespiti safhasında başlamıştır[741].

Osmanlı Devleti'nde kanunnamelerin müsveddeleri padişahın iradesi ya da Divan-ı Hümâyun'un talebi üzerine nişancılar tarafından kaleme alınmıştır. Nitekim, Tevkiî

[737] Mehmet Âkif Aydın, **Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli,** 1. Basım, İstanbul: TDV Yayınları, 2020, s. 70.

[738] Akgündüz, "Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihî Seyri)", s. 22.

[739] Kayar, "Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde "Nişancı"nın Rolü", s. 220.

[740] Mumcu, *Divan-ı Hümayun,* s. 47.

[741] Kayar, "Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde "Nişancı"nın Rolü", s. 220.

Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde *"Kanûn-ı Nişancı"* serlevhası altında şöyle denir: *"Tuğrâ-yı şerîf hidmetiyle me'murdur ve kendi hânelerinde kânûna müte'allik ahkâm yazılır. Mümeyyizi tashih eyledikten sonra kendisi tuğrâların çeker..."*[742] Buna göre nişancının kendi hanesinde hazırladığı kanunnameler, onun emrinde çalışan mümeyyizi tarafından tashih edilirdi. Bilâhare nişancı tarafından tuğrası çekilen kanunname projesi, Divan-ı Hümâyun'a takdim edilmek üzere hazır hale gelirdi.

Osmanlı Devleti'nde kanunnamelerin teşekkülü safhasında bir sonraki merhale, nişancılar tarafından hazırlanan kanunname müsveddelerinin Divan-ı Hümâyun'da müzakere edilmesidir. Bu müzakereler esnasında, meriyetteki kanunları iyi bilen ve icabında yeni tatbikata konulacak kanunlarla eskilerini şer'î ve örfî bakımdan telif kudretine sahip olan nişancıların bu hususlardaki fikir ve mütalâalarından faydalanılmıştır[743].

Osmanlılarda nişancılar tarafından müsveddesi hazırlanan ve Divan-ı Hümâyun'da müzakere edilerek nihaî şeklini alan örfî hukuk tanzimleri sadrazamlar tarafından padişaha arz edilmiştir. Padişahın tasdikinin ardından, onun imzası mesabesindeki tuğrası işlenmek üzere nişancıya tevdi edilmiştir. Böylece nişancılar, bir yandan kanunname metnine padişahın tuğrasını çekerlerken diğer yandan da kanunnameyi imla cihetinden son bir kere daha gözden geçirmekteydiler[744].

Osmanlı Devleti'nde örfî hukuk kaidelerinin teşekkülü safhasında nişancılar, Divan-ı Hümâyun'da padişahın mahdut teşri salâhiyetinin temsilcisi mevkiinde olmuşlardır. Bu çerçevede Osmanlılarda örfî hukuk kaidelerinin hazırlanması safhasında nişancıların rolünü umumî kanunnameler, hususî kanunnameler ve muayyen hususlarda hüküm getiren kanunnameler cihetinden ayrı ayrı tetkik etmek münasip olacaktır.

3.1. Umumî Kanunnamelerin Hazırlanmasında Nişancı

Umumî kanunnameler, Osmanlı ülkesinin tamamında ve teb'anın hepsi için câri olan örfî hukuk kaidelerinin derlenip bir araya getirildiği kanunnamelerdir. Bunlar, daha ziyade ceza hukuku, arazi ve vergi rejimi ile askeri ve idari teşkilata dair hükümleri ihtiva ederler[745].

---

[742] TAPK, s. 515; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

[743] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214.

[744] Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim,** 61. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 231.

[745] Halil İnalcık, "Kânûnnâme", **EI (New Edition),** c. IV, London-Leiden 1997, s. 565; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184.

Fatih Sultan Mehmed'in *Kanun-ı Osmanî,* Sultan II. Bayezid'in *Kavânîn-i Örfîyye-i Osmanî,* Yavuz Sultan Selim'in *Kanunname-i Sultan Selim Han,* Kanunî Sultan Süleyman'ın *Âyin-i Kavâid-i Cihanbânî* ve *Kavânîn-i Örfîyye-i Osmanî,* Sultan I. Ahmed'in *Kanunname-i Osmanî* ve Sultan IV. Murad'ın *Kanunname-i Sultanî* adlı kanunnameleri bunlara misal teşkil ederler. Bu kanunnamelerin tamamı aşağı yukarı aynı esasları tanzim eder ve hepsi Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesine dayanır[746].

Teşkilat kanunnameleri de umumî kanunnamelere dâhildir. İsminden de anlaşılacağı üzere Fatih Sultan Mehmed'in *Teşkilat Kanunnamesi,* sadece devlet idaresi ve protokolü ile alakalı hükümleri ihtiva eder[747]. Mirî arazi rejimi ve bunun intikaline dair kanunnameler de bu kısımdan addedilebilir. Hükümleri Kanunî Sultan Süleyman devrinde vaz' edilen ve sonraki asırlarda inkişaf ettirilen *Kanun-ı Cedid* ve Sultan III. Ahmed'e ait arazi kanunnamesi ile Aynî Ali Efendi Risalesi, Ali Çavuş Kanunnamesi, Celalzâde Kanunu, Okçuzâde Kanunu ve Hamza Paşa Kanunu gibi musanniflerinin adıyla bilinen tımar kanunları da umumî kanunnamelere dâhildir[748].

Umumî kanunnameler, Osmanlı padişahlarının iradesi üzerine devrin nişancıları tarafından hazırlandıktan sonra mütalâası için Divan-ı Hümâyun'a takdim edilirlerdi. Divan toplantıları esnasında kanunname taslağı üzerine yapılan müzakereler neticesinde lazım gelen tashihler yapıldıktan sonra nihaî şeklini alan umumî kanunnamelerin metni, bilâhare tasdiki alınmak üzere padişaha arz edilirdi. Padişahın tasdiki alındıktan sonra, onun imzası mesabesindeki tuğrası nişancılar tarafından kanunnameye işlenirdi. Böylece teşekkül eden umumî kanunnameler Osmanlı ülkesinin tamamında ve teb'anın hepsi için câri olan örfî hukuk kaideleri halini alırdı[749].

Osmanlı Devleti'nde umumî kanunnamelerin hazırlanması sürecinde nişancıların fonksiyonlarına misal teşkil etmesi cihetiyle Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi'nin mukaddimesinde yer alan şu ifadeler dikkate şayandır:

"Bu evrâk-ı Kavâ'id-i Sultânî ve sahfa-i kavânîn-i Hâkânî'nin câmi'i olan abd-i hakîr-i kesîrü't-taksîr Mehemmed bin Mustafa -el-ma'rûf bi-Leyszâde et-Tevki'î… Mehemmed

[746] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s.88-89; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184.

[747] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s.90; İnalcık, "Kânûnnâme", s. 564; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184.

[748] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184.

[749] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 83.

Hân ibnü's-Sultân Murâd Hân ibnü's-Sultân Mehemmed Hân… hazretlerinin zamân-ı şerîflerinde bu 'abd-i hakîr-i hidmet-i tuğrâ-yı garrâda istihdam olunub… sâbıkâ ecdâd-ı izâmları zamanında olan kavânîn-i mazbûta defter olunmayıp, eksük olan yerlerin dahi kendüleri re'y-i münîr-i velâyet-te'sîrleri ile tekmîl buyurup, Divan-ı Hümâyun'da ebedü'l-âbâd ma'mûlün-bih olmak içün bir kanunnâme tahrîr olunmak lâzım gelmeğin, bu 'abd-i hakîr fermân-ı celîlleri üzre nazm u inşâ idüb, herkes müstefîd olmak içün ıstılâh u ibâretden feragât olunup lisân-ı Padişâh-ı gerdûn-vakârdan nakl ile yazılub üç bâb üzre kılındı."[750]

Buna göre Osmanlı Devleti'nde Sultan Fatih devrinden evvel de mevcut olmakla birlikte henüz tedvin edilmemiş teşkilât ve teşrifat kaideleri, eksik kısımları bizzat padişahın kendisi tarafından tamamlanarak, Divan-ı Hümâyun'da daimî surette tatbik olunmak üzere, kanunname şeklinde bir araya getirilmiştir. Bu yapılırken herkesin istifade edebilmesi için ıstılahlardan ve ağır ibârelerden kaçınılmış ve Fatih Sultan Mehmed'in ağzından üç kısım olarak Nişancı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Binaenaleyh Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatını sonraki nesilleri de bağlayacak şekilde tanzim eden bu kanunnamenin Sultan II. Mehmed'in iradesi üzerine bizzat bu devrin nişancısı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından yazılmış olması, nişancıların örfî hukuk kaidelerinin teşekkülündeki faal rollerini göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir.

Sultan II. Mehmed'in Teşkilat Kanunnamesi her ne kadar Nişancı Leyszâde Mehmed bin Mustafa tarafından kaleme alınmış olsa da kanunnamenin yazıldığı devirde veziriazamlık vazifesini ifa etmekle birlikte evvelinde nişancılık makamında bulunan Karamanî Mehmed Paşa'nın kanunların hazırlanmasındaki faal rolüne Osmanlı tarihleri ve kroniklerinde dikkat çekilmiş ve onun zamanında nişancılık müessesesinin itibarının arttığından bahsedilmiştir[751].

---

[750] *"Bu sultani Kaidelerin evrakı ve hakani kanunların sayfalarının derleyicisi olan* Nişancı Leyszâde adıyla bilinen *kusurları çok hakir kul Mustafa oğlu Mehmed… Sultan Mehmed oğlu Sultan Murad oğlu Sultan Mehmed… hazretlerinin zaman-ı şeriflerinde bu değersiz kul şaşaalı tuğra hizmetinde istihdam olunup, geçmişte büyük dedeleri zamanında hatırda kalan kanunlar yazılmayıp, eksik olan yerlerini dahi kendi içtihadı ile tamamlayıp, Divan-ı Hümâyun'un daimi kaideleri olarak tatbik edilmek üzere kanunname yazılması lâzım geldiğinden, bu değersiz kulları yüce fermanları üzere kaleme alıp,* herkesin istifade edebilmesi için ıstılahlardan ve ağır ibârelerden kaçınılmış, padişahın diliyle üç kısım olarak *yazılmıştır."* Özcan, *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s. 3-4; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 317.

[751] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 313; *"Hâlâ düstûr-ül-amel olan kavânîn-i nâfi'anın ekseri netice-i tedbîr-i isâbet-pezîridir."* Osmanzâde Taib Ahmed, *Hadîkatü'l-Vüzerâ,* s. 14; *"Mekr ü tezvirde bî-nazîr idi, Pâdişah'ın dizginleri elinde idi. Âyîn-i saltanata kavânîn-i emârete uymaz çok bid'at vaz' etmiş idi."* İbn Kemâl, **Tevârih-i Âl-i Osman (VII. Defter),** Şerâfeddin Turan (haz.), Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 531 vd. (Karamanî Mehmed Paşa, bu sebeple çok hased ve tenkide uğramıştır.)

Karâmânî Mehmed Paşa'nın Sultan II. Mehmed ile beraber yeni veraset kaidelerinin tanziminde rol aldığı ve eskiden beri mevcut olan kardeş katli tatbikatının kanun hükmüne tahvilinde hissesi olduğu rivayet edilir[752]. Meydana gelen yeni şartlar çerçevesinde teşrifat kaidelerinin yeniden tanzimi, vezirlerin sayısının üçten dörde çıkarılması ve kazaskerliğin Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri olmak üzere ikiye ayrılması Mehmed Paşa'nın arzı ile olmuştur[753]. Keza devletin asker ihtiyacını karşılamak maksadıyla bazı irsadi vakıf arazilerin tımara çevrilmesi ile toprak tahsisinde karışıklığa mâni olmak için tımar ve zeamet sahiplerine berat verilmesi tatbikatı da Karamanî Mehmed Paşa tarafından Osmanlı devlet idaresine getirilen yeniliklerdendir[754].

Sultan II. Bayezid devrinde tedvin edilen *Kavânîn-i Örfiyye-i Osmanî* isimli umumî kanunnamenin bu devrin kanun erbabından olan Nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi tarafından kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir[755]. Bu minvalde Mehmed Süreyya tarafından telif eden Sicill-i Osmanî isimli eserde de Tâcizâde Cafer Çelebi'nin menşur ve fermanlarla yeni örfî hukuk kaideleri meydana getirdiğinden bahsedilmektedir[756]. Keza nişancılığı devrinde Divan-ı Hümâyun'dan çıkan ferman, menşur ve beratların imla ve inşa tarzında,

---

[752] Tekindağ, "Mehmed Paşa-Karamânî", s. 589; Küçükdağ, "Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", s. 26. Osmanlılarda padişah olma hakkı hanedanının erkek azalarına ait idi. Öyle ki, Osmanlı hanedanını devletin başından uzaklaştırmaya matuf mühim hiçbir teşebbüs vaki olmamıştır. Eğer devlete karşı herhangi bir memnuniyetsizlik varsa bu, mevcut padişaha karşı gösterilmiş, en fazla o hal' edilerek yerine hanedana mensup erkeklerden bir başkası tahta oturtulmuştur. Esasen Fatih Sultan Mehmed devrinde ısdar edilen Kanunnâme-i Âl-i Osman ile saltanatın intikali mevzuunda koyulmuş herhangi bir kaide mevcut değildir. Kanunnâmede yer alan *''Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem içün katl itmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmişdir. Anınla âmil olalar.''* ibaresiyle saltanatın intikaline matuf bir kaide tayin edilmek yerine, başa geçen padişahın kardeşlerini bertaraf edebilmesinin yasal zemini hazırlanmıştır. Ancak kardeş katlinin yasal zemine oturtulmasında Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'nın doğrudan ya da dolaylı şekilde rolü olduğu düşünülebilir. Zira Mehmed Paşa kaleme aldığı "*Tevârîhu's-Selâtîni'l-Osmâniyye"* adlı eserinde Osmanlılar devrindeki ilk kardeş katli uygulaması olan Yıldırım Sultan Bayezid'in kardeşi Yakup Çelebi'yi idam ettirmesini zaruret sebebiyle mazur görür. Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, **Osmanlı Sultanları Tarihi,** Konyalı İbrahim Hakkı (çev.), (Osmanlı Tarihleri I, yay. Nihal Atsız, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949 içinde), s. 347.

[753] Solakzâde, *Solakzâde Tarihi,* s. 265-266; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* c. 5, s. 124; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 244.

[754] Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih,* c. 5, s. 207; Aşıkpaşazade, s. 192; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye,* s. 432; Küçükdağ, "Mevlânâ'nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa", s. 26.

[755] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,** 2. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı, 1990, s. 35.

[756] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani,* c. II, s. 379.

terkib ve tertibinde Tâcizâde Cafer Çelebi tarafından ortaya konulan usul, kendisinden sonra da uzunca bir müddet varlığını devam ettirmiştir[757].

Kanunî Sultan Süleyman'ın 46 yıl süren saltanatı boyunca, vazife ifa eden nişancılar değiştiği gibi *"Kanun-ı Osmanî"* adı verilen umumî kanunnameler de değişmiştir. Ancak bu değişme, kanunnamelerde yer alan hükümlerde değil, şekil ile kanunnamelerin tanzimi ve tertibi tarzında olmuştur. Mesela Kanunî Sultan Süleyman devrinin ilk yıllarında nişancı Seydi Efendi tarafından kaleme alındığı kuvvetle muhtemel olan umumî kanunnamelerin nüshaları, genellikle on sekiz ya da yirmi dört fasıl üzerine tertip edilmiştir. Buna mukabil bu devrin son zamanlarında Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından tanzim ve tertip edildiği kat'î surette bilinen umumî kanunnamelerin nüshaları ise yedi bâb ve her bâb kendi içerisinde muayyen sayıda fasıllara bölünmüş olarak kaleme alınmıştır[758].

Peçevî İbrahim Efendi, H. 1050 (M. 1640) senesinden sonra kaleme aldığı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan Sultan IV. Murad'ın vefatına kadarki Osmanlı tarihini anlattığı eserinde Celalzâde Mustafa Çelebi'den bahsederken şöyle söyler: *"Hâlâ divanda yazılan elkâb ve inşâ ekseri bunlarındır. Ve kanunname dahi yazmışdır, el'an ruusda mahfuzdur, az mahalli tebdîl ve tagyîr olmuşdur."*[759] Buna göre Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'nin Divan-ı Hümâyun'daki resmî vesikaları yazarken kullandığı hitaplar ve ifade şekilleri kendisinden sonra da devam etmiştir. Keza Celalzâde Mustafa Çelebi tarafından bizzat yazılan kanunname Divan-ı Hümâyun Ruus Kalemi'nde mahfuzdur ve bazı kısımları tebdil ve tağyir olmakla beraber hâlâ meriyettedir.

Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından tekâmül ettirilen Tâcizâde Cafer Çelebi'nin Divan-ı Hümayun'da tatbik ettiği tahrir tarzı, kendisinden sonra da uzunca bir müddet sürdürülmüştür. Celalzâde Mustafa Çelebi'nin ferman, menşur, name gibi padişah adına kaleme aldığı resmî yazılarda kullandığı hitaplar ve ifade biçimleri, en az XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı bürokrasisine emsal teşkil etmiştir[760]. Keza kendisinden sonra tanzim edilen birçok kanunnamede, kanunların kıymeti harbiyesi için Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin referans olarak zikredildiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlı hukuk sisteminde örfî hukuk kaidelerinin tutarlı ve kullanışlı bir hukuk sistemi olarak inkişafında, nişancılara *"müftî-i*

[757] Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı,* s. 49; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* c. 2, s. 635.

[758] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 4. Kitap, s. 293.

[759] Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi,* c. I, s. 43.

[760] Peçevî İbrahim Efendi, *Tarih-i Peçevi,* c. I, s. 43; Nev'îzâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık li Ataî,* s. 114; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 673; Gökbilgin, "Celâl-zade", s. 62-63; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

kanun" unvanı verilecek kadar örfî hukukun itibarının artmasında ve dahi Sultan Süleyman'a "Kanuni" lakabının verilmesinde Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin hissesinin olduğunu söylemek mümkündür[761].

3.2. Hususî Kanunnamelerin Hazırlanmasında Nişancı

Hususî kanunnameler, ülkenin tamamı ve teb'anın hepsi yerine muayyen bir belde ya da teb'anın muayyen bir kısmına dair hükümler ihtiva eden kanunnamelerdir. Umumiyetle mahallî arazi ve vergi rejimine ait örfî kaidelerin bir araya getirildiği ve sayıları beş yüzü bulan sancak kanunnameleri bunlara misal gösterilebilir[762].

Osmanlı teb'asının tamamı yerine muayyen bir kısmı için muteber kanunnameler de bu zümredendir. Kanun-ı Yeniçeriyân, İhtisab Kanunnameleri, ortakçı kullara dair Haslar Kanunnamesi ve İlmiye Kanunnameleri gibi[763].

Hususî kanunnamelerin hazırlanışında umumî kanunnamelere göre bazı farklılıklar vardır. Bilhassa, bu tarz kanunnamelerin ehemmiyetli bir kısmını teşkil eden sancak kanunnamelerinin esası *"Kanun-ı Osmanî"* denilen umumî kanunnamelere dayanmaktadır. Osmanlı ülkesinde yer alan çeşitli sancakların tahririni yapan defter eminleri ile vilayet kâtipleri, tahrir muamelelerini tamamladıktan sonra, mufassal defterlerin başına o havalide câri olan hususî örf ve âdet kaideleri ile şer'î ve örfî vergilerin nispet ve miktarlarını da nazara alarak, Kanun-ı Osmanî'yi o sancağa adapte ederlerdi. Bu çerçevede çoğu kanunnamenin mukaddime kısmında yer alan *"ber mûceb-i Kanun-ı Osmanî"* ya da benzeri ifadeler hususî kanunnamelerin yeni vaz' edilen örfî hukuk kaideleri değil, bilakis Kanun-î Osmanî'nin tahriri yapılan sancağa intibakı yapılmış bir sureti olduğunu göstermektedir. Bu şekilde hazırlanan sancak kanunnameleri, mufassal defterlerin başına kaydedilirdi. Bazı sancak kanunnameleri ise ehemmiyetine binaen merkezde ve ekseriyetle de nişancıların evlerinde temize çekilerek, mümeyyizleri tarafından tashih edilirdi. Bilâhare sadrazamın arzı ile padişah tarafından tasdik edilen kanunnamelerin üzerine tuğralarını yine nişancı çekerdi. Böylelikle mufassal defterlerin muhtevası ile kanunname katileşmiş olurdu[764].

---

[761] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 225-226; Gökbilgin, "Celâl-zade", s. 62-63; Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", s. 261.

[762] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 91; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184.

[763] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 98; Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184; İnalcık, "Kânûnnâme", s. 564.

[764] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 84; İnalcık, "Kânûnnâme", s. 563-564.

Kanuni Sultan Süleyman devrine ait Musul Sancağı Kanunnamesi'nin isminin *"Kanunname-i Livâ-i Musul ber-Mûceb-i Kanun-ı Osmanî"*[765] olması, bu tür kanunnamelerin aslının umumî kanunnamelere dayandığını göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir. Keza Sultan II. Selim devrine ait Biga Sancağı Kanunnamesi'ndeki *"Ber mûceb-i fermân-ı hümâyun her vilayette olan kanun mâlûm olmak içün defterin zahrında yazılmak lâzım ve mühim olmağın…"*[766] ifadeleriyle tahrir defterlerinde yer alan umumî kanunnamelere ait hükümlere işaret edilmektedir. Sancak Kanunnamelerinin umumî kanunnameler ile bütünleştiği beldelerde ise tahrir defterlerinin başına artık bu kanunlar konulmak yerine Kanun-ı Osmanî'ye atıf yapılmakla iktifa edilirdi[767].

Osmanlı Devleti'nde sancakların tahririni yapmakla vazifeli defter emini ile vilayet kâtipleri, tahririni yaptıkları sancağın ileri gelenlerinin bilgilerine müracaat etmişler ve topladıkları malûmatlar çerçevesinde tahrir muamelelerini tamamlamışlardır[768]. Mesela Mısır'da meydana gelen karışıklıkları gidermek için buraya gelen Veziriazam İbrahim Paşa ile yanında bulunan İskender Çelebi ve Celalzâde Mustafa Çelebi, Mısır Kanunnamesi'nin hazırlık safhasında havalinin ileri gelenleri ve ilim adamlarıyla toplantılar yapmışlar ve kendilerine ulaşan şikâyet ve arzları dinleyerek kanunnameye nihaî şeklini vermişlerdir[769].

Öte yandan sancak kanunnamelerinin zaman içerisinde umumî kanunnameye doğru bir istihale geçirdikleri söylenebilir. Batı Anadolu'daki sancaklarda daha erken tamamlanan bu istihale ve değişme, Orta ve Doğu Anadolu'da yer alan sancaklarda ise daha yavaş meydana gelmiştir. Bu sebeple sancak kanunnameleri arasındaki farklılıklar Orta ve Doğu Anadolu'da daha fazla göze çarpar[770].

3.3. Muayyen Hususlarda Hüküm Getiren Kanunnamelerin Hazırlanmasında Nişancı

Ferman, nişan, menşur, yasağname, berat, hükm-i şerif, bitiğ, tevki' şeklinde sâdır olan bu tür kanunlar umumiyetle, maden ve tuzla işletmeleri, para ve tedavülü, gümrük işleri,

---

[765] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,** 5. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı, 1992, s. 213.

[766] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,** 7. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı, 1994, s. 427.

[767] Yunus Koç, "Osmanlı Örfî Hukukunda Standartlaşma (16. Yüzyıl)", **Türkiyat Araştırmaları,** sy. 2, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005, s. 145.

[768] Ahmet Özcan, "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları", **OTAM,** sy. 29, Ankara 2011, s. 179.

[769] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,** 6. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı, 1993, s. 81-82.

[770] Feridun M. Emecen, **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,** İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 54; Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli,* s. 74.

hazine vâridâtını toplanması gibi hususlara dairdir. Alakalılara ve kâdılara gönderilen bu tip kanunnameler, resmî veya gayrıresmî olarak toplanıp tedvin edilerek kanun mecmuaları haline getirilmişlerdir. Keza fermânlar bazen herhangi bir tanzimî değil de şahısları alâkadar eden vazife tevcihi gibi idarî bir tasarrufa dairdir[771].

Bu tür kanunnamelerin hazırlanışı da esasen umumî ve hususî kanunnamelerle aynıdır. Bunlar da nişancı tarafından kaleme alınmasının ardından Divan-ı Hümâyun'da müzakere ve mütalâa edilirlerdi. Bilâhare veziriazam tarafından padişaha arz edilip tasdik olunduktan sonra tuğraları yine nişancı tarafından çekilirdi. Muayyen meselelerde hüküm getiren bu tarz kanunnamelerin muhtelif zaman ve zeminlerde resmi ya da gayri resmi olarak hususî kişilerce değişik tedvinlere mevzu teşkil etmesi, bunların resmi ve bağlayıcı kanun hükümleri olmaları vasıflarına herhangi bir halel getirmez[772].

4. NİŞANCININ MÜFTÎ-İ KANUN OLARAK DİĞER VAZİFELERİ

Osmanlı Devleti'nde nişancıların müftî-i kanun olarak sahip oldukları salâhiyetler, bir bütün olarak kanunnamelerde tedvin edilmiş değildir. Osmanlı Kanunnamelerinde bu mevzuyla alakalı olarak yer alan tek hüküm Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ndeki *"Ve kavânîn-i Osmaniyye ve merâsîm-i sultâniye nişancılardan sual oluna gelmişdir. Sâbıkta bunlara müftî-i kanun ıtlak olunmuşdur."* ibaresidir[773]. Nişancıların örfî hukuk sahasındaki mutlak otoritelerini teyit eden bu ibareden Osmanlı Kanunnamelerine vâkıf olmaları sebebiyle örfî hukuka müteallik meselelerde kendilerine danışıldığı ve bu sebeple kendilerine geçmişten beri "müftî-i kanun" denildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde teşrifat ve kanunların kendilerinden sorulageldiği nişancılar, bir nevi hukuk müşaviri olarak vazife yapmışlardır.

Osmanlı tarihleri ve kronikleri incelendiğinde ise nişancıların "müftî-i kanun" olarak yürüttüğü fonksiyonlara dair malûmatın en çok XVI. asır Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî'nin eserlerinde bulunduğu görülmektedir. Zira ömrünün ehemmiyetli bir kısmını nişancılık vazifesi bekleyerek geçiren Mustafa Âlî, XVI. asırda kaleme aldığı muhtelif eserlerinde, bu müesseseye hususî alâka göstermiş ve bu mevzuda ehemmiyetli malûmatlar vermiştir.

---

[771] Ekinci, *Osmanlı Hukuku,* s. 184-185; İnalcık, "Kânûnnâme", s. 563; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 92 vd.

[772] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 1. Kitap, s. 85.

[773] TAPK, s. 516; Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi,* s. 38.

Mustafa Âlî, Nushatü's-Selâtîn adlı eserinde der ki:

> *"İmdi tuğrâ-keşân-ı divân, müftiyân-i kavânîn-i padişâhân olub anlara sâ'ir ümeradan ziyâde tevkîr ü ikrâm, husûsâ mâliyye defter-dârlarına tefevvuk u tasaddürle, kemâ-yenbeğî tebcîl ü ihtirâm vâcibdür. Zîrâ, anlar muzahrefât-ı dünyeviyyeden mâl ü menâl hıdmet-kârlarıdur. Ve nişancılar 'adl ü dâd husûsına mütenevvi' ve dâd ü istâd umûruna müteferri' olan evâmir-i 'aliyye-i seniyye sır-dârlarıdur ki hümâ-yı bî-hâmâl-ı himmet dâimâ kafes-i tuğrada zâhir ve ihkâm-ı ahkâm-ı saltanat anlardan sâdır olan inşadan bâhirdür."*[774]

Bu cihetten örfî hukuk sahasında sahip oldukları geniş salâhiyetlerden dolayı padişah kanunlarının müftüleri olarak vasıflandırılan nişancılara diğer devlet idarecilerine nazaran daha fazla hürmet gösterilmesi iktiza ettiğine dikkat çekilmiştir. Zira saltanata dair hükümlerin gücü, nişancılar tarafından kaleme alınan yazılarla kendisini göstermektedir. Keza adaletle hükmetme mevzuunda padişahlarca vaz' edilen emirlerin sırdaşları olan nişancıların, bu hususta himmetlerinin inkâr edilmesi mümkün değildir[775].

Esasen nişancıların müftî-i kanun olarak yerine getirdiği vazifeler, onların aslî vazifesi olan tuğra hizmetini ifaları esnasında tezahür etmekteydi. Zira Osmanlı tuğralarının sol tarafındaki iki beyzanın sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan iki koldan biri şer'î hukuku, diğeri ise örfî hukuku temsil etmekteydi. Bu iki kolun giderek birbirine yaklaşan şekilde çekilmesinin hikmeti ise şer'î hukuk ile örfî hukukun ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini ve padişahın şer'î ve örfî hükümleri birlikte tatbik etmekle mükellef olduğunu tebaaya beyan içindir.

Evvelce de geçtiği üzere Mütercim Âsım Efendi Osmanlı tuğralarında yer alan şekillerin ve çizgilerin manalarını izah ederken der ki:

> *"Bu tuğrây-ı garrânın yemm-i cânib-i yemîninde olan iki kavlinden biri şerî'at ve ol biri kanûn-i Devlet-i ebed-müddet'e işâret olup, yekdîğere mütekârib keşîde kılındığının hikmeti, şerî'at ile kanûn-i devlet birbirinden ayrılmayup, Pâdişâh-ı İslâm dahi bu iki şey'in ahkâmını iltizâm buyurduğunu tebe'asına ifhâmdan kinâyetdir."*[776]

---

[774] Mustafa Âlî, *Nushatü's-Selâtîn,* s. 324, 34b.

[775] Mustafa Âlî, *Nushatü's-Selâtîn,* s. 324, 34b-35a.

[776] *"Tuğranın sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan iki koldan biri şer'î hukuku, diğeri devletin ebedi kanunlarına işaret olup, bu iki kolun giderek birbirine yaklaşan şekilde çekilmesinin hikmeti ise şer'î hukuk ile örfî hukukun ayrılmaz bir bütün teşkil*

Şu hâlde Osmanlı tuğralarındaki şekillerden bir kısmının şer'î hukuk ile örfî hukuku ve bu iki hukuk sisteminin ayrılmaz bir bütün olduğunu sembolize etmesi hasebiyle nişancıların aslında tuğra çekerken dahi müftî-i kanun sıfatına işaret edildiği düşünülebilir. Böylece tuğrası çekilen evrakın katiyet kazanmasına ilaveten Osmanlı hukukuna muvafakati de tasdik edilmekteydi.

4.1. Telif

Osmanlı Devleti'nde meriyetteki hukuk kaidelerini iyi bilmek ve icabında yürürlüğe yeni konulacak hükümlerle eski kanunları şer'î ve örfî cihetten telif etmek de müftî-i kanun olarak nişancıların vazifeleri arasındadır[777]. Böylece Osmanlı Devleti'nde câri olan şer'î ya da örfî hukuk kaideleriyle meriyete yeni girecek kanunların birbirine mugayir hükümler ihtiva etmesine mâni olunmak istenmiştir.

Nişancılar, meriyete yeni koyulacak hukuk kaideleri ile halihazırdaki kanunları mukayese etmek suretiyle, münasip olup olmadığını takdir edebilmiş ve münasip bulmadığı kanun layihalarının kenarına bu hususu not düşebilmişlerdir[778]. Bu cihetten Osmanlı Devleti'nin hukukî mevzuatındaki ahengin temini, bilhassa örfî hukuk kaidelerinin şer'î hukuka muvafık olması nişancılar tarafından temin edilmiştir. Binaenaleyh örfî hukuk prensiplerinin şer'î hukuka aykırı hükümler ihtiva edip etmediği ya da meriyetteki kanunlarla ahenkli olup olmadığının tespiti, nişancıların örfî hukuk sahasındaki nüfuzlarına delâlet etmektedir.

4.2. Tashih

Osmanlı Devleti'nde nişancıların müftî-i kanun olarak ehemmiyetli vazifelerinden biri de kanunnamelerin tashihi olmuştur. Müverrih Mustafa Âlî, Künhü'l-Ahbar'da der ki:

> *"Hizmet-i lâzimesi evâmir-i aliyyeye tuğra çekmek ve ahkâm müzâhamesinde en aşağı pâyedeki vezire bölük bölük gönderüp nişân çekdirmek ve kanûna müteallik emirleri ve bilcümle menâsıba müteallik*

---

ettiği ve İslam padişahının dahi bu iki hukukun hükümlerini birlikte tatbik etmekle mükellef olduğunu anlatmak içindir." Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi,* c. 2, s. 1024.

[777] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* s. 214

[778] Heyd, *Studies in Old Criminal Law,* s. 172.

olmayub reîs cânibinden yazılan menâşîr-i şer'iyye vü kânûniyyeyi gözden geçürüp tashih itmekdür."[779]

Buna göre nişancılar, tuğra çekme vazifelerine ilave olarak kanuna müteallik emirlerin ve reisiülküttâb tarafından kaleme alınan menşur gibi resmî evrakın şer'î ve örfî hukuka münasip olup olmadığını tetkik etmek ve herhangi bir hata ya da noksan varsa bunu tashih etmekle mükelleftirler[780].

Osmanlı Devleti'nde kadılar ve ehl-i örf adı verilen idareciler ellerinde bulunan kanunname metinlerini, zaman zaman merkeze göndermek suretiyle mevzuattaki son değişikliklere göre tadil ve tashih ettirmişlerdir. Mesela Anadolu Beylerbeyi, elindeki kanunname nüshasını İstanbul'daki nişancıya göndermiş, nişancı ise divandaki yeni kanunname ile karşılaştırarak farkları kenarına yazmış ve paşaya iade etmiştir. Keza, nişancı icap eden tashihleri yaptıktan sonra Anadolu Beylerbeyi'ne geri gönderdiği kanunnameye *"Paşa hazretleri dahi anınla cümle memalik husûsâtını bu kanun muktezasınca amel ede."* ibaresini de ilave etmiştir[781].

Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren ehl-i şer' de denilen ilmiye sınıfının müessiriyetinin artmasıyla, Osmanlı Kanunnamelerinde yer alan bazı hükümlerin tashihi icap etmiştir. Nişancılar tarafından yapıldığı anlaşılan bu tashihlerde *"Emr-i şer' muteberdir, kanunu yoktur."* ibaresi yer almaktadır[782]. Buna göre nişancı tarafından yapılan bu tashihlerde şer'î hukuka mugayir örfî hukuk kaidelerinin muteber olmayacağına işaret edilmiştir.

4.3. İfta

Müftî-i kanun olarak nişancıların en mühim vazifelerinden birisi de örfî hukuka müteallik meselelerde kendilerine sorulan suallere, şer'î hukukla alakalı mevzularda müftîler ya da şeyhülislamlar tarafından verilen fetvalara benzer şekilde, cevap vermek olmuştur. Hem şer'î hukuka hem de örfî hukuka, meriyete yeni girecek hükümlerle halihazırdaki kanunları telif edebilecek seviyede vâkıf olmaları lazım gelen nişancılar, icabında kanuna müteallik meselelerde müftî misali mevzuatı tefsir etmişler ve kendilerine sorulan suallere cevap vermişlerdir.

---

[779] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 118a.

[780] Ahmed Hâsib Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, c. 2, s. 1000.

[781] İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", s. 111.

[782] Heyd, *Studies in Old Criminal Law,* s. 83, 148; Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet,* s. 29.

Tarihçi Mustafa Âlî de Künhü'l Ahbâr'da der ki:

> *"Amma fırka-i nişânciyân ki muvakkı'ât-ı dîvân-ı sultânî ve tuğra-keşân-ı ahkâm-ı cihân-bânidür. Ser-defter-i zümre-i debîrân ve serverân-ı hünerverân-ı şâkirdân olup şeyhülislam, müftiyü'l-enâm ve hallâl-ı mufassalât-ı eyyâm oldugı gibi muvakkı'at-ı divân-ı mesâyil-i kanun iftasiyle engüşt-nümâ-yı erkân olmağın ol zamânda şimdiki gibi ebnâ-i agniyâya hizmet-i tuğra tefviz olunmazdı."*[783].

Buna göre müellif, nişancıları örfî hukuka müteallik meselelerde verdikleri fetva ile şeyhülislam ya da müftîyü'l-enâm misali mevzuyu teferruatlı şekilde halleden ya da çare bulan şahıslar olarak vasıflandırmıştır.

Keza Mustafa Âlî, bir başka bir eserinde ise şöyle söyler: *"Nişancı nâmında zî-şân 'müftî-i kanun-ı divân ve müşkil-i küşây-ı hükkâm-ı rû-şinâsândur' buyurulurdı"*[784] Böylece müellif tarafından "müftî-i kanun" olarak vasıflandırılan nişancıların örfî hukukla alakalı müşkül ve meşakkatli meselelerin hallinde oynadıkları role dikkat çekilmiştir.

Padişah, veziriazam, Divan-ı Hümâyun azaları ya da ehl-i örfe mensup diğer devlet idarecileri zaman zaman nişancılardan müftî-i kanun olarak mütalâa isteyebilmişlerdir. Mesela, Sultan II. Selim devrinde Anadolu ve Karaman'dan tımar ve zeamet erbabı olan ve tahrir defterlerine kadimden beri kayıtlı bulunan bazı kişiler, reayadan birtakım şahısları İstanbul ya da diğer şehirlerdeki dirliklere geçmiş şekilde bulmuşlardır. Muhtemelen bu reaya taifesinden bir kısmı ehl-i berat olup, tımar almışlardır. Kadîmden beri defterli olan kişiler, sonradan kendi yerlerine yazılan reayayı yakalayarak veziriazam hazretlerinin huzuruna çıkarmışlar ve geçmiş hakları ile vergilerini talep etmişlerdir. Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa meseleyi Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'ye intikal ettirmiştir. Celalzâde Mustafa Çelebi ise kimlerin kadimden reaya olduğu halde eline kılıç almaya heves ederek kendini defterlere kaydettirdiğini, defterhanedeki defterlerden isim isim tespit etmiştir[785].

Kendisine ulaştırılan şikayetlerin, bizzat veziriazam tarafından nişancıya intikal ettirilmesinin iki sebebi olmalıdır. Evvela, bu şikâyetlerin tahrir defterlerindeki usulsüzlüklere dair olması ve nişancılar da teorik olarak, defter emini vasıtasıyla defterhane çalışmalarına nezaret ettikleri için bu husus kendilerine iletilmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde arazi tahriri ve

[783] Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar,* s. 208a.

[784] Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,* s. 96, 279.

[785] Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* c. I, s. 56.

tımar tevcihi nişancıların nezaretinde, tahrir defterlerinin tashihi ise bizzat nişancılar tarafından ifa edilmekteydi. Öte yandan mezkûr şikayetlerin örfî hukukun ehemmiyetli bir kısmını teşkil eden arazi hukukuna müteallik olması hasebiyle mesele nişancıya intikal ettirilmiştir. Zira Osmanlı hukuk sistemi içerisinde örfî hukuk sahasının şeyhülislamı gibi görülen nişancı, müftî-i kanun sıfatıyla bu hususta cevap verme salâhiyetine sahip en ehemmiyetli memurdur.

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Selânikî Mustafa Efendi, H. 999 (M. 1591) senesinde Nişancı Abdülmuhyî Paşa'nın uzun zamandır müzmin hastalığa müptela olduğunu ve bunu şiddetli şekilde geçirdiğini nakleder. Bu sebeple nişancılık hizmetleri Abdülmuhyî Paşa yerine Kubbealtı vezirlerinden Nişancı Mehmed Paşa tarafından ifa edilmektedir. Yine Selânikî'nin naklettiğine göre nişancı Abdülmuhyî Paşa'nın hastalığı esnasında, Sakarya Nehri ve Sapanca Gölü'nün İzmit Körfezi'ne akıtılması için kazılacak hendek projesi hususunda *"Vezir Nişancı Mehmed Paşa hazretleri mesâlih-i Müslimîne cevâb vire."* diye Mehmed Paşa'ya danışılmıştır[786].

Abdülmuhyî Paşa'nın hastalığında vazifelerinin herhangi bir memuriyet yerine kendisi de eski bir nişancı olan vezir Mehmed Paşa'ya tevdi edilmesi, Osmanlılarda nişancılık müessesesi ve nişancılarca yerine getirilen fonksiyonların, bilgi ve tecrübesinden emin olunmayan kişi veya kişilere emanet edilemeyecek kadar ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. Kaldı ki Selânikî, daha evvel dört yıl hizmetinde bulunduğu Vezir Boyalı Mehmed Paşa'nın nişancılığı devrinde seleflerinin yolunu hiç sapmadan takip ettiğinden ve bilhassa Osmanlı hukukuna hakimiyetinden övgüyle söz eder[787].

Osmanlılarda nişancılar, ehemmiyetli devlet meselelerinin müzakere olunduğu meşveret meclislerine de iştirak etmişlerdir. Mesela Safevi hükümdarı Şah II. Tahmasb'ın H. 1142 (M. 1730) senesinde Rıza Kulı Han namında Safevi hanedanına mensup birini Osmanlı Devleti'ne elçi olarak göndermesi ve Osmanlıların elindeki Tebriz, Gence, Revan ve Tiflis kalelerini talep etmesi üzerine toplanan meşveret meclisine devrin nişancısı Nevşehirli Ali Paşa da iştirak etmiştir[788].

[786] Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* c. I, s. 238.

[787] Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* c. I, s. 129.

[788] Göynüklü Ahmed Efendi, **Târîh-i Göynüklü,** 1. Baskı, Songül Çolak (haz.), İstanbul: TYEKB, 2019, s. 391-392.

Keza aynı senenin Eylül ayında başlayan Patrona Halil isyanının haberi Üsküdar'da bulunan ordu-yı hümâyun'a ulaştığında, zorbaların def'i maksadıyla Sultan III. Ahmed'in huzurunda toplanacak meşveret meclisine iştiraki için davet edilen devlet ricali arasında nişancı Ali Paşa da bulunmaktaydı[789]. Ehemmiyetli devlet meselelerinin müşavere olunduğu bu meclislere nişancının davet edilmesinin sebebinin onun örfî hukuk sahasındaki ilminden faydalanmak ve alınacak kararların Osmanlı Kanunnamelerine muvafakatinin temini olduğu düşünülebilir.

Müftî-i kanun sıfatıyla nişancıya müracaat etme ve mütalâa isteme hakkı sadece ehl-i örf adı verilen idarecilere tanınmış olmayıp, icabında reayanın da muhtelif vasıtalarla örfî hukuka dair meselelerini nişancıya ulaştırmaları mümkündü. Nitekim H. 990 (M. 1582) senesinde Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa Evkafı mütevellileri, vakfa ait arazilerin muhasebelerinin uzun zamandan beri görülmediği ve vergi memurlarının gelmediği gerekçesiyle Nişancı Feridun Ahmed Bey'e müracaat etmişlerdir. Feridun Ahmed Bey ise bahsi geçen vergi memurlarının ahvalinin teftiş olunması ve geçmiş günlerin muhasebelerinin yapılarak deftere kaydedilmesi için vakıf arazilerinin bulunduğu havaliye gidilmesi lazım geldiğini de beyan ile vaziyeti Divan-ı Hümâyun'a arz etmiştir[790].

Osmanlı Devleti'nde müftî-i kanun sıfatıyla nişancıların vazife ve salâhiyetlerine işaret etmesi cihetinden H. 11 Cemâziyelâhir 991 (M. 2 Temmuz 1583) tarihinde Divan-ı Hümâyun'dan Karaman'daki kadılara yazılan hüküm ehemmiyetlidir. Şöyle ki: Karaman Beylerbeyi Ahmed tarafından, Karaman'daki bazı köy ve tarlalar ile çiftlik, arazi ve diğer gayrimenkullere mülkiyet ya da vakfiyet yoluyla mutasarrıf olanların ellerindeki senetler tetkik edilerek, vaziyetlerinin yeni tahrir defterine kaydolunması için vilâyet kâtibinin tekrar o tarafa gelmesinin münasip olacağı beyan edilmiştir. Buna mukabil Divan-ı Hümâyun'dan Karaman'daki kadılara yazılan hükümde buradaki vakıf ve mülk araziler ile diğer gayrimenkullerin Osmanlı Devleti'nin öteki eyaletlerine nazaran daha karışık ve müphem olduğu, eski ve yeni defterlerdeki kayıtların dahi birbirine mugayir hükümler ihtiva ettiğine

[789] Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü,* s. 393-394.

[790] *"Hâlâ südde-i sa'adetimde nişancı olan iftihâru'l-ümerâ'i'l-kirâm Feridun Ahmed dâme ulüvvuhu arzuhâl gönderüp merhûme Mihrümâh Sultân tâbe serâhâ vezir-i azam iken kâdı olan Rüstem Paşa'nın evkâfı mütevellileri müşârünileyhe gelüb taht-ı hükümetinizde müşârünileyhima müteâllik olan evkâfa tâhsil olup cabilerin (tahsildar) ve sair zâbitlerin celbinden beru muhasebeleri görülmeyüb bu def'a dâhi gelmeyüb câbilerden zabitleri ekl u ketm olunub mâl vukû'a geldiğinde ve nâkdi olunub câbilerin ve sairlerin ahvâli teftiş olunub ve zikr olmayan eyyâmın muhasebeleri yorulub muhasebeleri deftere imzalanub ve mühürlenüb mûmâileyh tarafına gitmek lâzım olduğını i'lâm eylemişsin…",* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 47 – 589 - 0, H. 01/07/990.

dikkat çekilmiştir. Bu sebeple İstanbul'daki eski defterlere, bazı hususlarda şeyhülislâm fetvasına ve bazı vakıf veya mülk arazilerin bir tarafının malikâne, diğer tarafının ise divânî olması sebebiyle kânuna müteallik olduğundan nişancıya müracaat lazım geldiği için mutasarrıfların her birinin ellerindeki senetleriyle bizzat İstanbul'a gelmeleri ya da vekillerini göndermeleri istenmiştir. Böylece vaziyetleri şer'-î hukuk ile örfî hukuk hükümleri çerçevesinde eski ve yeni defterlerde yer alan kayıtlar gereğince halledilerek defter-i cedide kaydedilip bu hususstaki nizalar bertaraf edilebilecektir[791].

Yine aynı tarihte ve aynı meseleye dair olarak Karaman vilayetinin tahrir emini Mustafa'ya yazılan başka bir hükümde ise her ne kadar daha önce tahriri yapılan havalinin beylerbeyi ve arazi mutasarrıfları tarafından, defterlerdeki karışık ve müphem hallerin izalesi için, geri dönerek defterleri tashih etmesi istenmişse de bunun münasip olmayacağı beyan olunmuştur. Zira buradaki vakıf ve mülk araziler ile sair akarlar, devletin diğer mıntıkalarına nazaran daha karışık ve müphem olduğundan bazı hususlarda şeyhülislam, nişancı ve kazaskere müracaat iktiza etmektedir. Binaenaleyh tashih ve temyiz muamelelerinin, alakalılar tarafından lazım olan yerlere müracaat edildikten sonra, İstanbul'da yapılmasının daha doğru olacağı beyan olunmuştur[792].

Bu cihetten Karaman'daki muhtelif statülerdeki arazi mutasarrıflarının İstanbul'a davet edilerek şer'î hukukla alakalı mevzularda şeyhülislama, örfî hukuka müteallik meselelerde ise nişancıya müracaatlarının istenmiş olması, nişancının örfî hukukun en yüksek otoritesi olarak görüldüğünü teyit etmesi bakımından ehemmiyetlidir.

Şu hâlde gerek şer'î hukukun temsilcisi olarak kabul edilen ve ehl-i şer olarak anılan kadı, kazasker ve şeyhülislamın gerekse örfî hukuk sahasında söz sahibi olarak görülen ve ehl-i örf olarak da isimlendirilen nişancı, vezir ve veziriazamın Osmanlı hukukunu birbirinden ayrılmaz iki parçalı bir bütün olarak telakki ettikleri ve devrin ihtiyaçlarına münasip bir elastikiyet içerisinde beraberce tatbik etmeye çalıştıkları söylenebilir[793].

---

[791] *"…ekseri sâir Asitâne-i Sa'âdetimde olan defâtir-i atîka tatbîke ve bazı katîbü'l-vilâye şeyhülislâm müfti'il-inâm fetvâsına ve bazı evkâf ve emlâkin bir cânibi malikâne ve bir cânibi divânî olub kânuna müte'alik olmak ile nişâncıya mürâca'ata muhtâc olub…",* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 49 – 407 - 0, H. 11/06/991.

[792] *"…bazı husûsda fetvâ-yı şerîfe ve nişâncı ve kadıaskere mürâca'at lâzım olmağın ol-cânibe gitmeyüb anun gibi husûslar mürâca'atı lâzım olan yerlere mürâca'at olundukdan sonra südde-i sa'âdetimde tashîh ve temyîz eylemek emr idüb…",* **COA,** A.{DVNSMHM.d... / 49 – 404 - 0, H. 11/06/991.

[793] Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli,* s. 70-71.

NETİCE

Nişancılık, Osmanlı Devleti ile başlayıp Osmanlılarla sona eren bir müessese değildir. Gerek İslamiyet'ten evvelki Türk devletlerinde gerekse Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurdukları çeşitli devletlerde, Osmanlılardaki nişancı tarafından icra edilen işleri yapmakla vazifeli muhtelif müesseseler mevcut olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin idari bünyesinde de ifa ettiği vazifeler cihetinden Osmanlılar devrindeki nişancılığın muadili olan müesseseler vardır. TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü bunlardan bazılarıdır. Keza Türkiye Cumhuriyeti'nin parlamenter sistemle idare edildiği devirde Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra ise Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü de Osmanlılardaki nişancının örfî hukuka müteallik vazifeleri cihetinden bugünkü muadilidir.

Sultan Orhan Gazi devrinden itibaren Osmanlı devlet teşkilatında mevkiini alan nişancılık müessesesi, tarihi safahat içerisinde tekâmülünü tamamlamıştır. Fatih Sultan Mehmed devrine gelindiğinde başta sadrazam olmak üzere vezirler, kazaskerler ve defterdarlardan sonraki en mühim şahsiyet nişancı olup, nişancılık Divan-ı Hümâyun'un dört aslî rüknünden biridir.

Nişancının aslî vazifesi ferman, berat, menşur, name, mektup ve ahidname gibi resmî evrakın baş tarafına padişahın imzası mahiyetindeki tuğrasını çekmekti. Osmanlılarda tuğra çekme vazifesi nişancının uhdesinde bulunduğundan vezaretle vazifelendirilenlere divit ve hokkadan müteşekkil "nişan-ı hümâyun" takımının götürülerek tuğra çekmenin öğretilmesi de onun görevleri arasındaydı. Keza nişancı tuğra çekme salâhiyetine sahip olmayanların bu işi öğrenmelerine ve izinsiz tuğra çekmelerine mâni olmakla da vazifeliydi.

Osmanlılarda birbirinden müstakil pek çok vazife de nişancılara tevdi edilmişti. Divan-ı Hümâyun kalemlerinin şefi olarak divan kararlarının yazılması, tapu tahrir muamelelerinin ifası, tımar kayıtlarının tutulması ve Osmanlı padişahlarının ecnebi devletlerin reisleriyle olan münasebet ve muhaberelerinin temini de nişancılar tarafından ifa edilirdi.

Örfî hukuku teşkil eden kanunnamelerin hazırlanarak divana arz edilmesi, meriyete yeni girecek ya da tadil edilecek örfî kaidelerin tespiti ve örfî hukuka müteallik meselelerde

kendilerine sorulan suallere cevap verilmesi de nişancılar tarafından yerine getirilen vazifelerdendi. Nişancılar, örfî hukuk sahasındaki ehemmiyetli rolleri sebebiyle bilhassa ulema sınıfı mensupları arasından seçilmişlerdir. Böylece kanunnamelerin şer'î hukuku da iyi bilen nişancılar tarafından hazırlanması temin edilerek şer'î hukuk ile örfî hukuk arasındaki ahengin sağlanmasına hassaten dikkat edilmiştir.

Kanunnamelerinin hazırlanması safhasındaki rollerinin yanı sıra örfî hukuk sahasına hâkim olmaları sebebiyle "müftî-i kanun" olarak isimlendirilen nişancılar, âdeta örfî hukukun şeyhülislamı olarak görülmüşlerdir. Şer'î hukuk sahasında vuku bulan ihtilafların şeyhülislam fetvâları ile halledilmesinde olduğu gibi örfî hukuk sahasında zuhur eden ihtilaflar da nişancılar tarafından vuzuha erdirilmiştir. Bununla beraber tarihi safahat içerisinde örfî hukukun yerleşmesine paralel olarak nişancılığın da ehemmiyetinin tedricen azaldığı hayretle müşahede edilir.

XVII. asrın ikinci yarısında veziriazamlık dairesinin saraydan tamamen ayrılarak hükümet işlerinin esas merkezi mevkiine tahavvülüyle Divan-ı Hümâyun ile İkindi Divanı'nda birlikte çalışan memurların büroları da Bâb-ı Âli denilen bu yeni idare merkezine taşınmıştır. Çalışmalarını nişancıya bağlı şekilde sürdüren divan kalemleri ile bu kalemlerin reisi mevkiindeki reisülküttab da bu devirde Bâb-ı Âli'ye taşınan memurlardandır. Böylece reisülküttablık müessesesi nişancılığın önüne geçerek bürokrasinin yeni amiri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin klasik toprak yapısının değişmesi, XVII. asırdan itibaren tımar ve zeamet tevcihlerinin Bâb-ı Âli'de reisülküttaba bağlı kalemlerce ifa edilmeye başlanması da nişancılığın ehemmiyetini azaltan sebeplerdendir. Keza tahrir işlerinde nişancıya bağlı şekilde vazife yapan ve aynı zamanda defterhanenin de âmiri olan defter emini, evvelce emrinde çalıştığı nişancı ile zamanla denk hâle gelmiştir.

Nişancıların başlıca vazifelerinden olan tuğra çekme işleri de XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren tuğrakeş adı verilen memurlar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Evvelce nişancıların muavini olarak ihdas edilen tuğrakeşliğin tarihî safahat içerisinde müstakil bir memuriyete dönüşmesi de nişancılığın ehemmiyetini azaltan amillerden olmuştur.

Nişancıların aslî vazifelerinden olan tuğra çekme işlerinin H. 1251 (M. 1836) yılında defter eminine tevdiiyle ehemmiyetli işlere müteallik fermanlara Bâb-ı Âli, diğerlerine ise defter eminleri tarafından tayin olunan tuğrakeşler tuğra çekmişlerdir. H. 1254 (M. 1838) senesinde bu iki tuğra makamı birleştirilerek tuğra çekme işlerinin Bâb-ı Âli'de görülmesi

kararlaştırılmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar tuğra vazifesi tuğrakeşler tarafından yerine getirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar mevcudiyetini devam ettiren tuğrakeşlik müessesesi nişancılığın devamıdır.

Tahrir defterlerindeki tashihi yapmakla vazifeli "Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun" adıyla bilinen memurun Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar mevcudiyeti de nişancılığın bu isimle devletin sonuna kadar devam ettiğini göstermesi cihetinden ehemmiyetlidir. Esasen H. 1251 (M. 1836) senesinde nişancının vazifelerinden bir kısmı tuğrakeşlere verilmiş, arazi tahririne dair olanları ise "tevkiî" ismiyle anılan memurlarca yapılmaya devam edilmiştir.

EKLER

Ek-1: COA, A.{DVNSMHM.d... / 39 - 501 - 0, H. 28/01/988.

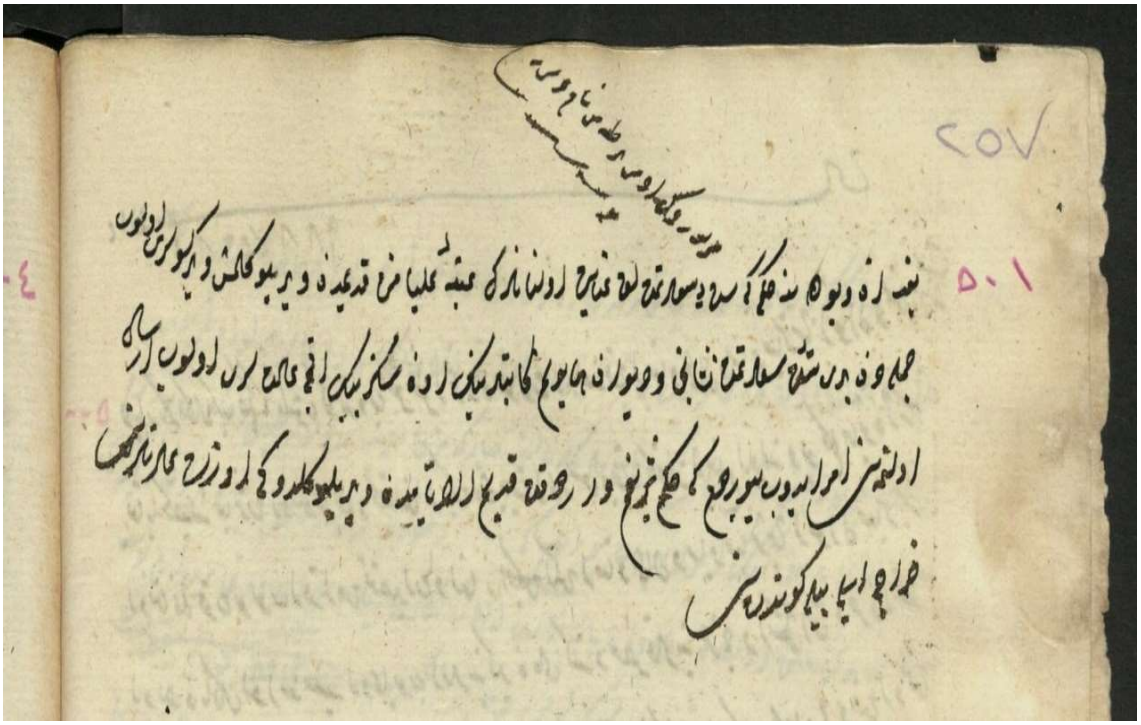

Ek-1: COA, A.{DVNSMHM.d... / 39 - 501 - 0, H. 28/01/988.

XVI. asırda Eflak ve Boğdan voyvodalıkları ile Erdel krallığına tayin olunanların kanun-ı kadim icabı nişancıya üç yüz, reisülküttaba iki yüz elli ve Divan-ı Hümâyun kâtiplerine ise elli flori sikke vermeleri iktiza ederdi. Ek-1'de yer alan bu vesika, Boğdan voyvodasına gönderilen bir hüküm olup, bu hüküm ile Boğdan voyvodasının kanun-ı kadim üzere nişancı ve divan kâtiplerine vermesi iktiza eden aidatı göndermesi istenmektedir.

Ek-2: COA, A.{DVNSMHM.d... / 42 - 631 – 0, H. 23/01/989.

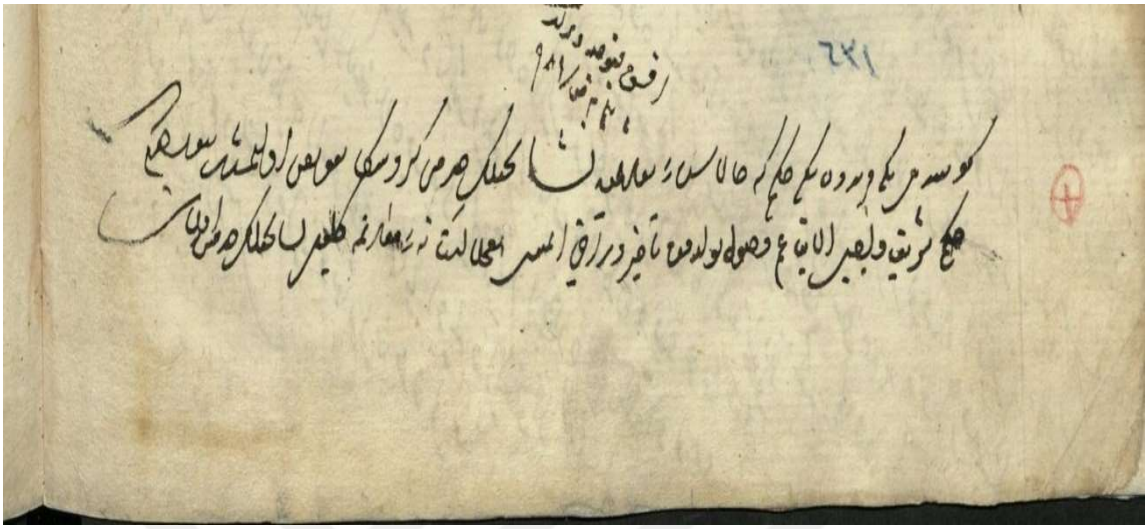

Ek-2: COA, A.{DVNSMHM.d... / 42 - 631 – 0, H. 23/01/989.

H. 23 Muharrem 989 (M. 27 Şubat 1581) tarihli bu vesika, Köstendil sancak beyi Feridun Ahmed Bey'e gönderilen hüküm olup, bu hüküm ile ikinci defa nişancılığa getirilen Feridun Ahmed Bey'in acilen İstanbul'a gelmesi istenmektedir.

Ek-3: COA, A.{DVNSMHM.d... / 47 – 589 - 0, H. 01/07/990.

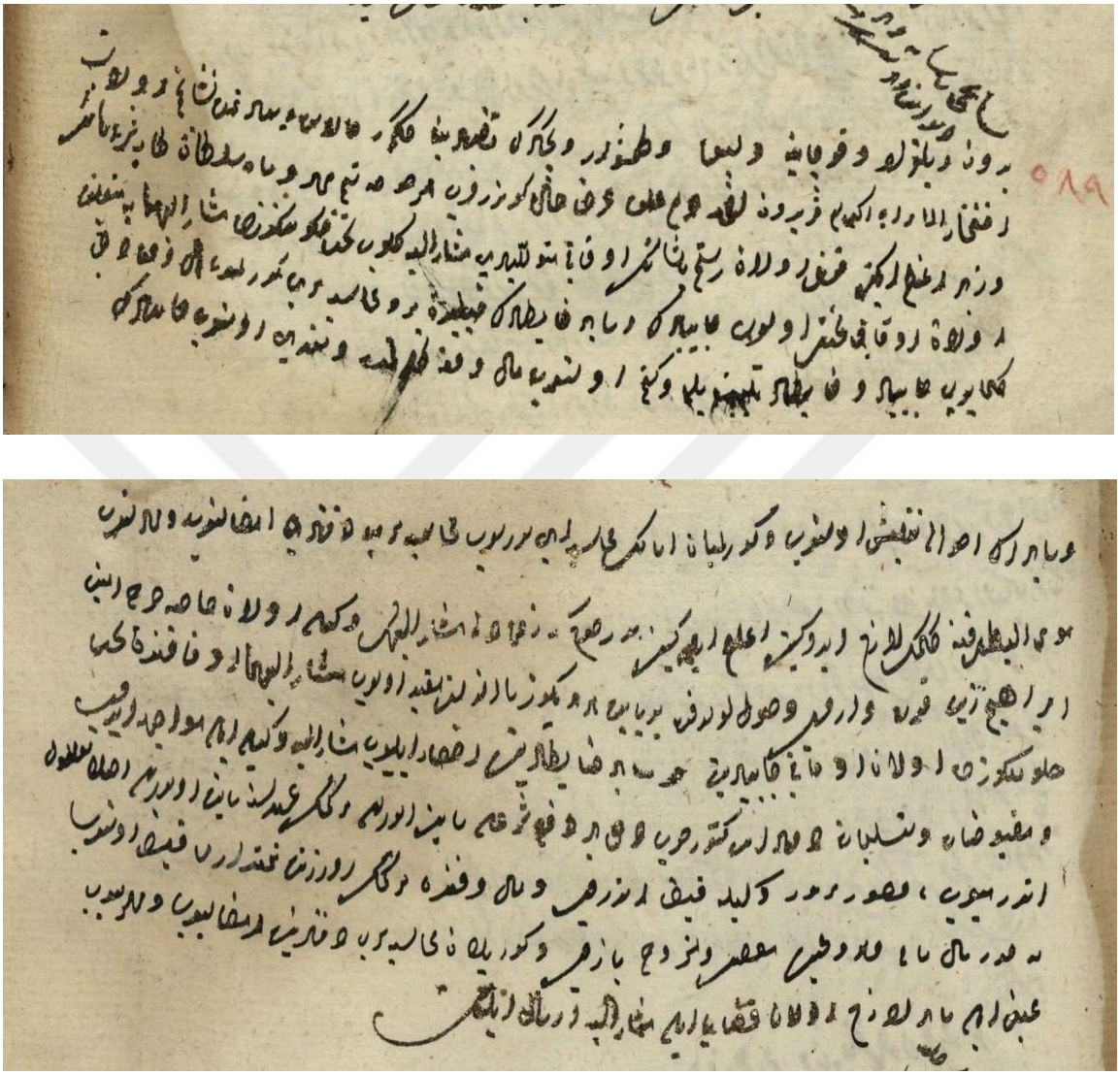

Ek-3: COA, A.{DVNSMHM.d... / 47 – 589 - 0, H. 01/07/990.

H. 990 (M. 1582) senesinde Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa Evkafı mütevellileri, vergi memurları gelmediği için vakfa ait arazilerin muhasebeleri uzun zamandır görülmediğinden Nişancı Feridun Ahmed Bey'e müracaat etmişlerdir. Feridun Ahmed Bey de bahis mevzuu memurların ahvalinin teftiş olunması ve geçmiş günlerin muhasebelerinin yapılarak deftere kaydedilmesi için vakıf arazilerinin bulunduğu havaliye gidilmesi iktiza ettiğini de beyan ile vaziyeti Divan-ı Hümâyun'a bildirmiştir. Bunun üzerine Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa'ya ait vakıfların muhasebelerinin görülmesi için Budin, Belgrad, Kuçayna, Lipova, Tımışvar ve Beçkerek kadılarına hüküm gönderilmiştir.

Ek-4: COA, A.{DVNSMHM.d... / 49 – 404 - 0, H. 11/06/991.

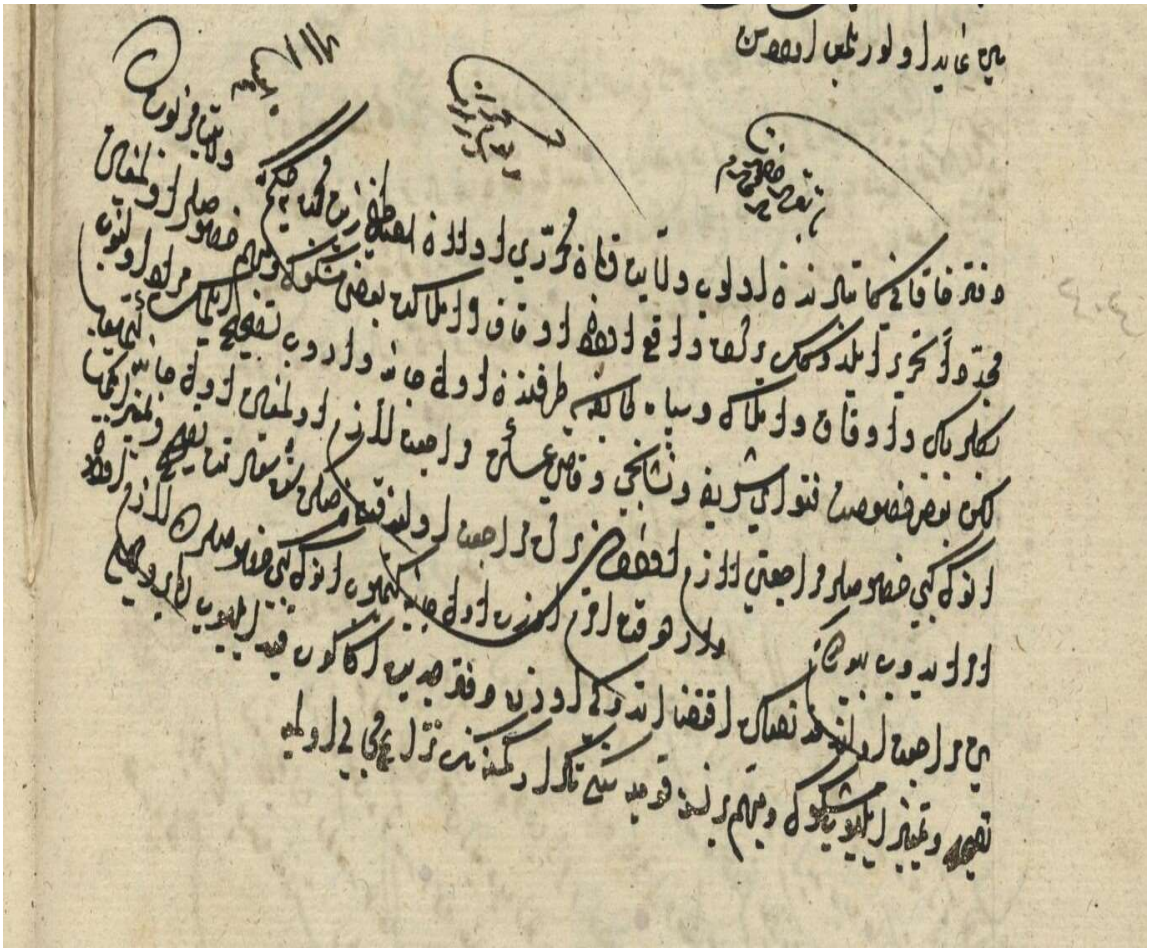

Ek-4: COA, A.{DVNSMHM.d... / 49 – 404 - 0, H. 11/06/991.

H. 991 (M. 1583) senesinde Karaman beylerbeyi ve idaresindeki arazilerin mutasarrıfları, tahrir defterlerindeki karışık ve müphem hallerin izalesi için havalinin tahririni yeni bitiren il yazıcı Mustafa'nın geriye dönerek defterleri tashih etmesini istemişlerdir. Ancak tahrir emini Mustafa'ya gönderilen bu hükümde Karaman'daki vakıf ve mülk araziler ile sair akarlar, devletin diğer mıntıkalarına nazaran daha karışık ve müphem olduğundan bazı hususlarda şeyhülislam, nişancı ve kazaskere müracaat iktiza ettiği gerekçesiyle geri dönmesinin münasip olmayacağı bildirilmiştir. Zira tashih ve temyiz muamelelerinin, alakalıların lazım gelen yerlere müracaatlarının ardından İstanbul'da yapılması daha münasip bulunmuştur.

Ek-5: COA, A.{DVNSMHM.d... / 49 – 407 - 0, H. 11/06/991.

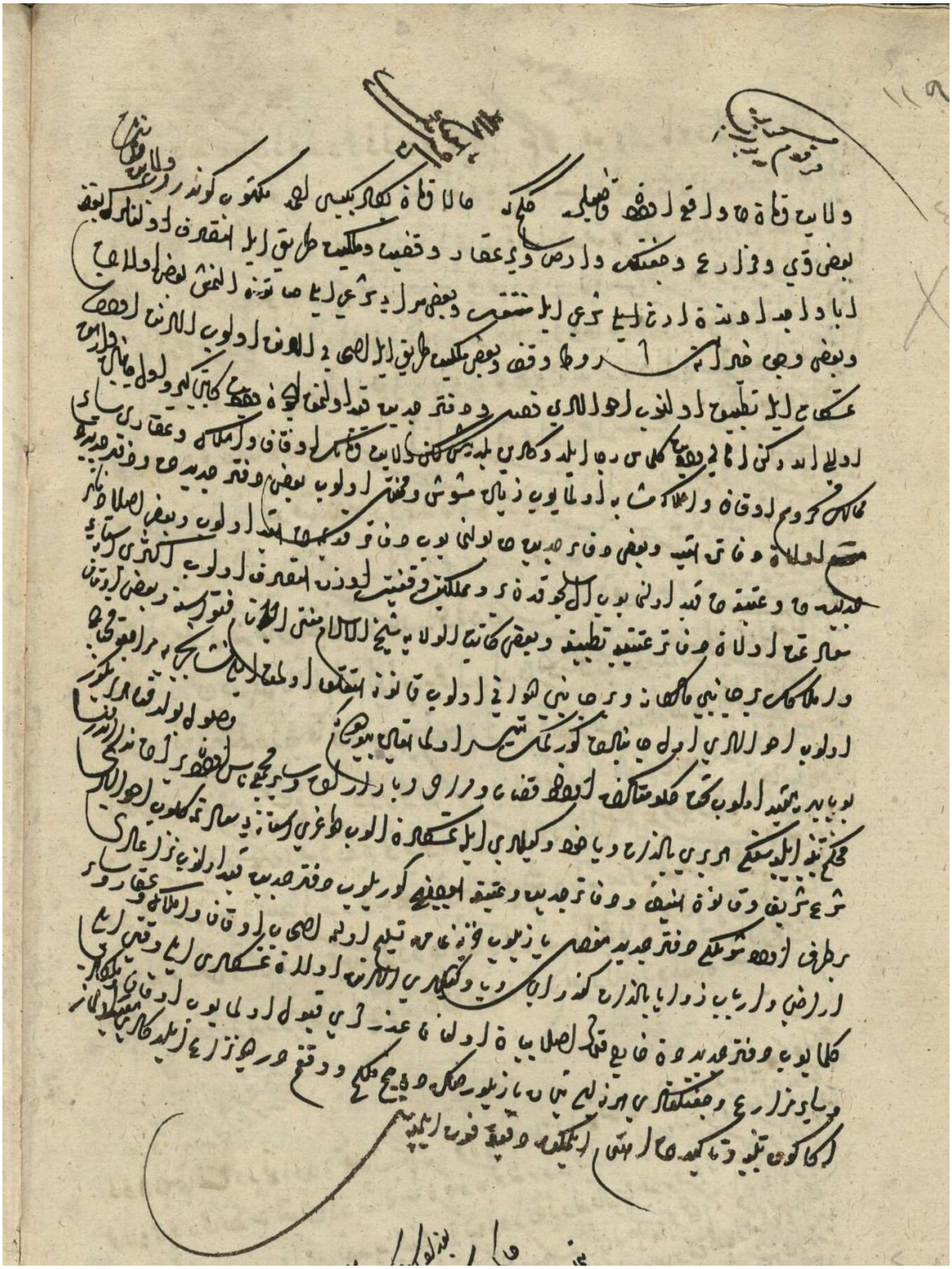

Ek-5: COA, A.{DVNSMHM.d... / 49 – 407 - 0, H. 11/06/991.

Karaman Beylerbeyi Ahmed tarafından, Karaman'daki bazı köy ve tarlalar ile çiftlik, arazi ve diğer gayrimenkullere mülkiyet ya da vakfiyet vasıtasıyla mutasarrıf olanların ellerindeki senetler tetkik edilerek, vaziyetlerinin yeni tahrir defterine kaydı için muharrir-i memleketin tekrar o tarafa gelmesi talep edilmiştir. Buna mukabil Divan-ı Hümâyun'dan Karaman'da vazifeli kadılara yazılan H. 11 Cemâziyelâhir 991 (M. 2 Temmuz 1583) tarihli hükümde buradaki vakıf ve mülk araziler ile sair gayrimenkullerin devletin diğer eyaletlerine nazaran daha karışık ve müphem olduğu, eski ve yeni defterlerdeki kayıtların dahi birbirine mugayir hükümler ihtiva ettiğine dikkat çekilmiştir. Binaenaleyh İstanbul'daki eski defterlere, bazı mevzularda şeyhülislâm fetvasına ve bazı vakıf veya mülk arazilerin bir tarafının malikâne, diğer tarafının ise divânî olması sebebiyle kanuna müteallik olduğundan nişancıya müracaat lazım geldiği için her bir mutasarrıfın elindeki senediyle bizzat İstanbul'a gelmesi ya da vekilini göndermesi istenmiştir. Böylece vaziyet, şer'-î hukuk ile örfî hukuk hükümleri çerçevesinde eski ve yeni defterlerdeki kayıtlar mucibince halledilerek defter-i cedide işlenip bu hususstaki nizalar bertaraf edilebilecektir.

Ek-6: COA, A.{DVNSMHM.d... / 55 – 218 - 0, H. 19/01/993.

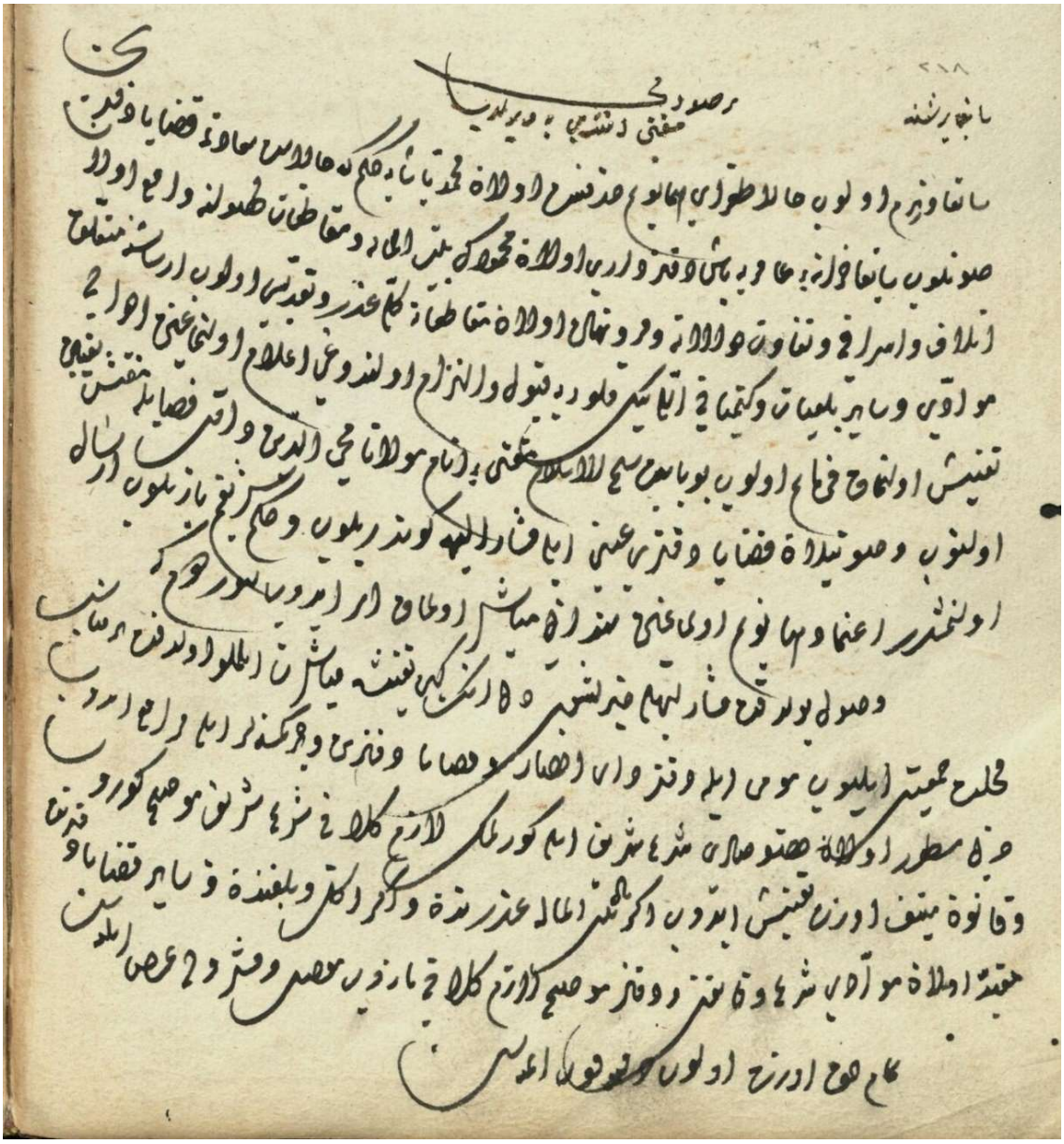

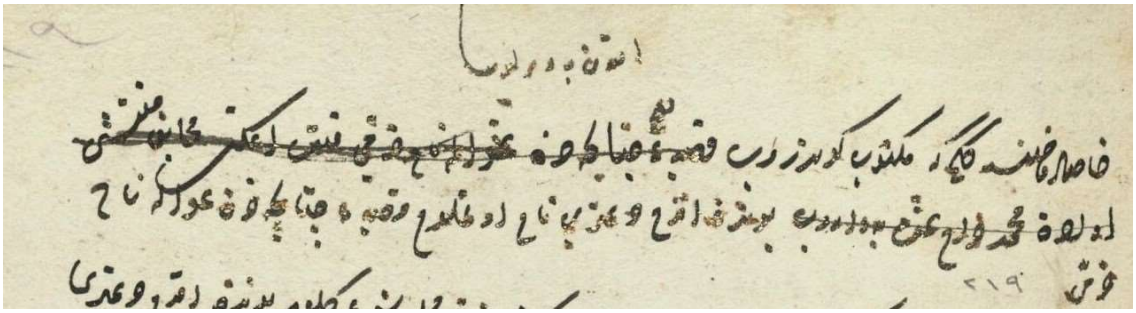

Ek-6: COA, A.{DVNSMHM.d... / 55 – 218 - 0, H. 19/01/993.

19 Muharrem 993 (M. 21 Ocak 1585) tarihinde eskiden vezaretle vazifeli iken halihazırda nişancılıkla görevli Boyalı Mehmed Paşa'ya gönderilen bu hükümde Hazine-i Âmire eski başdefterdarı Mahmud'un hazineye ve mukataat mahsulüne telef ve israf etmek suretiyle zarar verdiği, keza bahis mevzuu mahsul üzerinde yapılan tenzilat ve çıkarma muameleleriyle birtakım yolsuzlukların meydana geldiği bildirilmiştir. Vakıanın öğrenilmesi üzerine müfettiş tayin olunan Nişancı Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Mevlânâ Muhyiddin Efendi'nin münasip bir yerde toplanarak, başdefterdar ile defterlerin tertip ve tanziminden mesul olan diğer kişileri yanlarına çağırmaları ve yüzleştirmeleri emredilmiştir. Bahis mevzuu defterlerdeki setredilmiş yani gizlenmiş hususlardan şer'i şerîf ile halledilmesi lazım gelenlerinin şer'î hukuk gereğince görülmesi ve kanun-ı münîf üzere yapılan teftişte tespit edilen haksızlık ve yolsuzlukların tafsilatlı olarak arz edilmesi istenmiştir.

Ek-7: COA, A.{DVNSMHM.d... / 73 - 132 - 0, H. 15/11/1003.

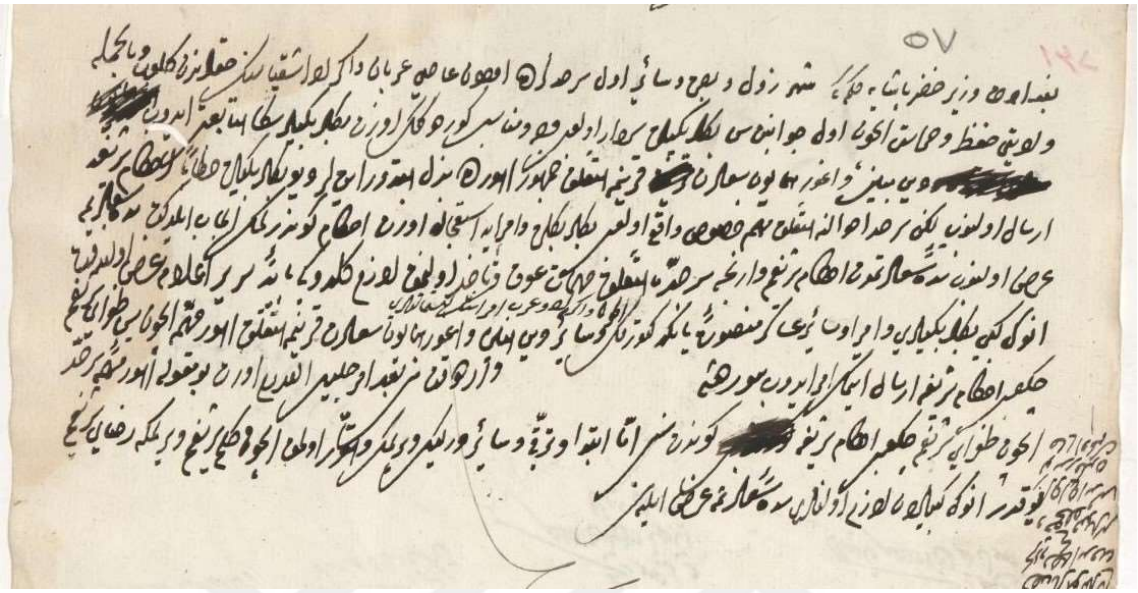

Ek-7: COA, A.{DVNSMHM.d... / 73 - 132 - 0, H. 15/11/1003.

Hudutlardaki eyaletlerde vali olarak vazifeli Osmanlı vezirleri icabında tuğra çekme salâhiyetine de sahiptiler. Nitekim Bağdad'da vazifeli Vezir Cafer Paşa'ya gönderilen bu hüküm ile lüzumu halinde tuğra çekme salâhiyetine sahip olduğu bildirilmiştir.

Ek-8: COA, A.{DVNSMHM.d... / 78 - 1779 - 0, H. 10/04/1018.

Ek-8: COA, A.{DVNSMHM.d... / 78 - 1779 - 0, H. 10/04/1018.

XVI. asrın sonlarından itibaren nişancıların kendi dairelerinde yazdıkları resmî vesikalar için alınan harçlardan muayyen hisseleri mevcut idi. Nişancı Mehmed Bey'e yazılan bu hükümde ise kendi evinde kaleme aldığı çeşitli vesikalardan ne kadar harç tahsil edeceği ve bunlarda kendisinin de hissesinin bulunduğu beyan olunmuştur.

Ek-9: COA, A.{DVNSMHM.d... / 131 - 1464 - 0, H. 10/09/1136.

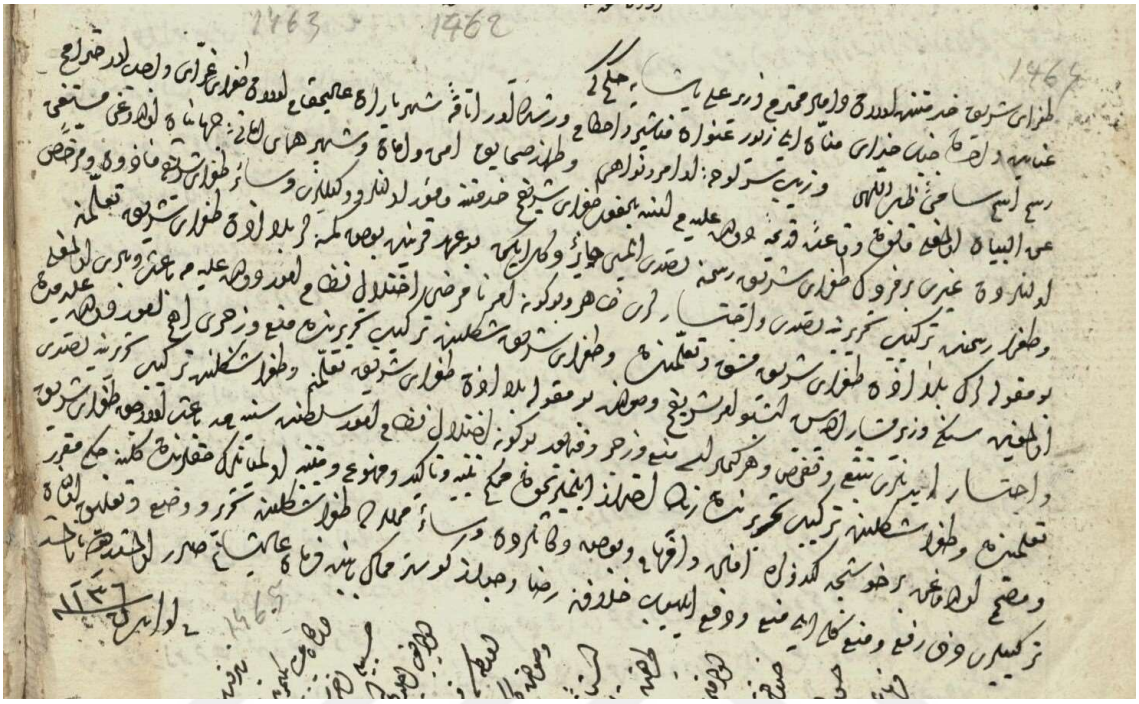

Ek-9: COA, A.{DVNSMHM.d... / 131 - 1464 - 0, H. 10/09/1136.

H. 1 Ramazan 1136 (M. 24 Mayıs 1724) tarihinde Nişancı Vezir Ali Paşa'ya gönderilen bu hükümde nişancılar ve emrindekiler ile vekilleri haricindekilerin tuğra çekmeye teşebbüsünün caiz olmadığı beyan edilmiştir. Buna mukabil bazı kişilerin tuğra çekme, bu işi öğrenme ya da tuğra suretinde bir şeyler yazma gibi işlere teşebbüs ettikleri haber alınmıştır. Bunun gibi hoşa gitmeyen hareketler sebebiyle devletin nizamının bozulduğuna dikkat çekilerek, bu kişilerin izinsiz tuğra çekmeleri, bu işi öğrenmeleri ya da tuğra şeklinde bir şeyler yazmalarına mâni olunmasının Devlet-i Âliyye'nin en ehemmiyetli işlerinden olduğu üzerinde durulmuştur.

Ek-10: COA, HAT / 1365 - 54038 - 0, H. 03/06/1222.

Ek-10: COA, HAT / 1365 - 54038 - 0, H. 03/06/1222

H. 1222 (M. 1807) senesinde Rusçuk'ta bulunan ve resmî herhangi bir vazifesi bulunmayan Galib Efendi, nişancılık tevcihiyle mütareke müzakeresine memur tayin olunmuştur.

Ek-11: **COA,** İ..DH.. / 1295 - 101796 - 0, H. 14/08/1295.

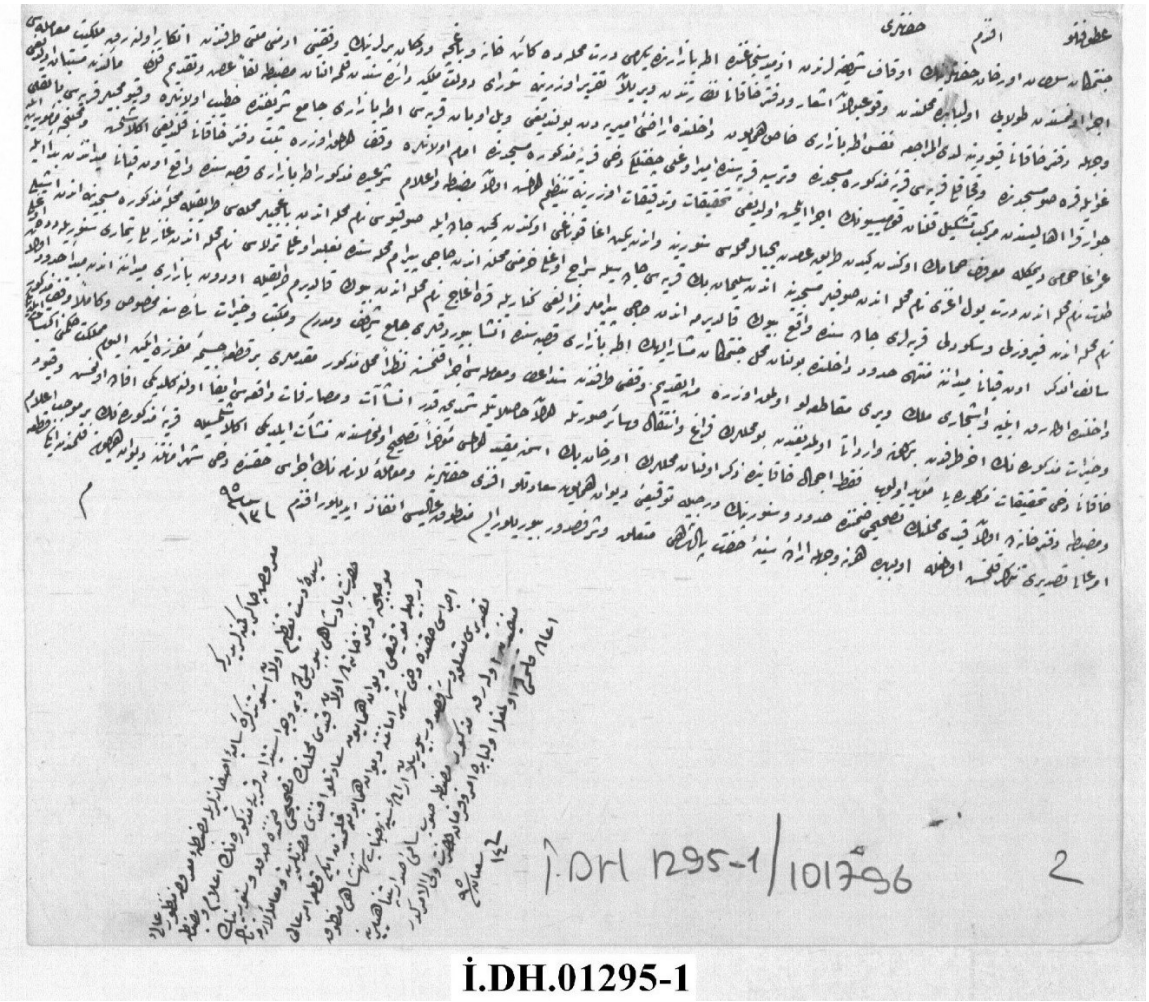

Ek-11: **COA,** İ..DH.. / 1295 - 101796 - 0, H. 14/08/1295

Osmanlı Devleti'nde tahrir defterlerindeki tashihlerin tevkiî ismiyle nişancılar tarafından yapılması usulü devletin son yıllarına kadar devam etmiştir. Mesela H. 1295 (M. 1878) senesinde Sultan Orhan Vakfı'na ait Adapazarı'ndaki bazı ev, dükkân ve bahçelerin vakıf eseri olduğunun Ermeni cemaati tarafından inkârı üzerine, mülkiyet muamelesi yapılmıştır. Buna mukabil Defterhâne-i Âmire'de bulunan defterlerdeki kayıtlar tetkik edilerek ihtilaf mevzuu gayrimenkullerin Sultan Orhan Gazi adına kayıtlı bulunduğu, fakat son devirde tashih yapılmamasından defterlerde karışıklık hâsıl olduğu anlaşılmıştır. Bilâhare vaziyet, defterlerdeki kayıtların tashihi ve sınırların derci için Tevkiî-i Divan-ı Hümâyun kalemine tebliğ edilmiştir.

Ek-12: **COA,** İ..TAL. / 92 - 50 - 0, H. 30/09/1313.

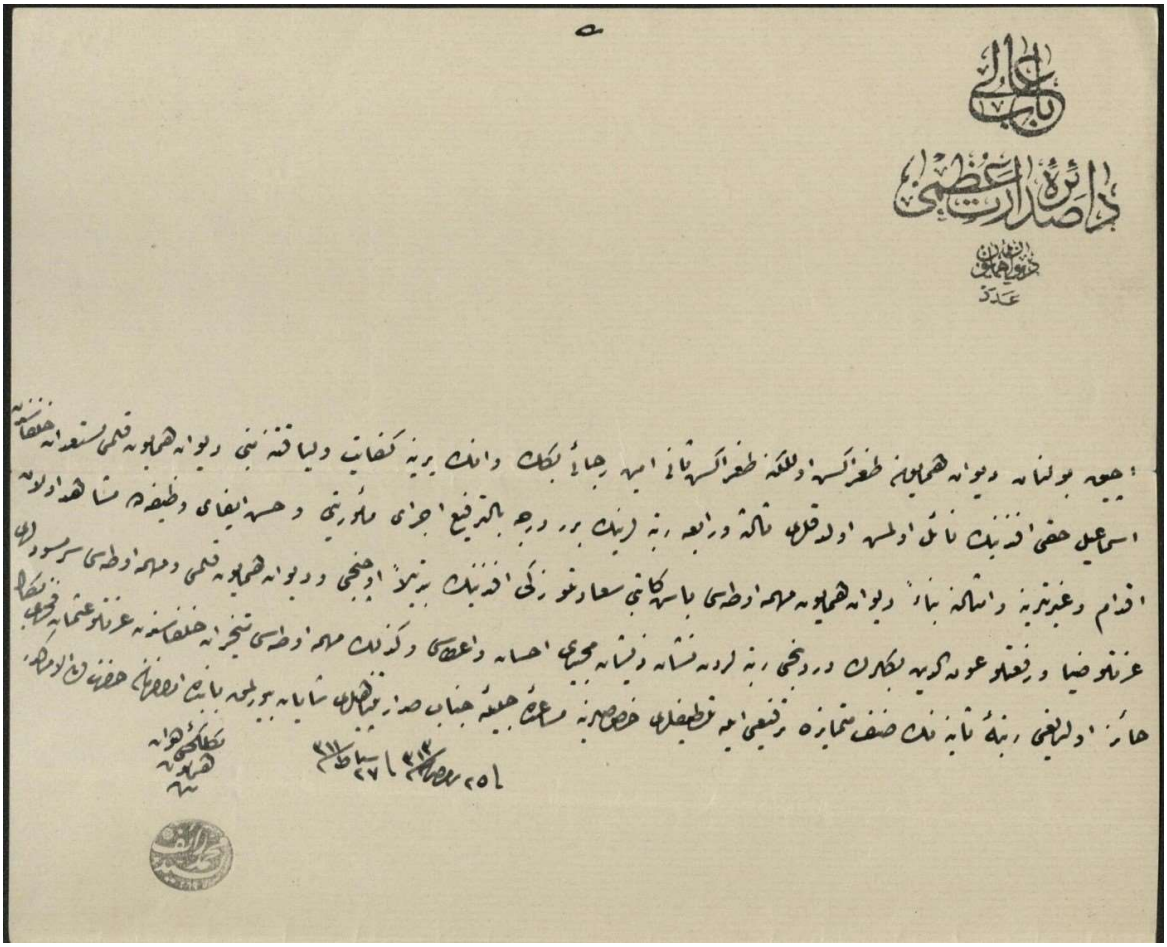

Ek-12: **COA,** İ..TAL. / 92 - 50 - 0, H. 30/09/1313

Bu vesikaya göre H. 30 Ramazan 1313 (M. 15 Mart 1896) tarihinde Divan-ı Hümâyun birinci tuğrakeşliğine terfi ettirilen Emin Recai Bey'in yerine, kabiliyeti ve liyakati ile dikkat çeken İsmail Hakkı Efendi tayin olunmuştur.

Ek-13: Teşekkülünden 1836 Senesine Kadar Osmanlı Nişancıları[794]

Nişancılar	Vazife Yaptıkları Tarihler
Seydi Mehmed Çelebi	? – ?
Kemaleddin Mehmed Paşa	? – 1386/1387
Cemaleddin Seferşah	1386/1387 – 1393/1394
Muslihuddin Musa Paşa	1393/1394 – 1411/1412
Hayreddin Halil Paşa	1402/1403 – 1413/1414
Şemseddin Ahmed Paşa	1413/1414 – 1418/1419
Şahâbeddin Ahmed Çelebi	1418/1419 – 1421
Şeyhî Mahmud Paşa	1421 – 1425/1426
Cemalettin Hibetullah Paşa	1425/1426 – 1432/1433
Efdaluddin Fazlullah Paşa	1432/1433 – 1437/1438
Sadeddin Ali Paşa	1437/1438 – 1445/1446
Taceddin İbrahim Paşa	1445/1446 – 1454/1455
Şükrullah Şükrî Çelebi	1454/1455 – 1457/1458
Şemseddin Ahmed Çelebi	1457/1458 – 1464/1465
Cezerizâde Mehmed Bey	1464/1465 – 1465
Karamanî Mehmed Paşa	1465 – 1477
Molla Sirâcüddin Yahya Paşa	1477 – 1480
Leyszâde Mehmed bin Mustafa Çelebi	1480 – 1481

[794] Nişancılık müessesesinin ihdasından 1836 senesinde tuğra vazifesinin üzerlerinden alınmasına kadarki safhada Osmanlı devlet idaresinde vazife yapan nişancıların isimlerinin yer aldığı bu liste, Mehmed Süreyya Bey'in Sicill-i Osmani ve Hüseyin Hüsameddin Bey'in Nişancılar Durağı isimli eserlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Fenerîzâde Ahmed Çelebi (I)	1481 – 1481
Cezerizâde Koca Kasım Çelebi	1481 – 1482
Fenerîzâde Ahmed Çelebi (II)	1482 – 1485
Sinan Çelebi	1485 – 1486
Feylesofzâde Ahmed Çelebi	1486 – 1488
Kara Davud Çelebi	1488 – 1497/1498
Zağonos Paşazâde Ahmed Çelebi	1497/1498 – 1501/1502
Tâcizâde Cafer Çelebi (I)	1501/1502 – 1512
Çandarlızâde İsa Paşa	1512 – 1513
Tâcizâde Cafer Çelebi (II)	1513 – 1514
Hocazâde Mehmed Çelebi	1514 – 1517
Kadı Mehmed Çelebi	1517 – ?
Abdülkerim Abdi Bey	? – 1520
Amasyalı Mehmed Paşa	1520 – ?
Firuz Bey	? – ?
Seydi Ahmed Bey	? – 1534/1535
Celalzâde Mustafa Çelebi (I)	1534/1535 – 1557
Eğri Abdizâde Mehmed Bey (I)	1557 – 1557/1558
Ramazanzâde Mehmed Çelebi (I)	1557/1558 – 1560/1561
Şaban Bey	1560/1561 – 1561/1562
Ramazanzâde Mehmed Çelebi (II)	1561/1562 – 1562/1563

Eğri Abdizâde Mehmed Bey (II)	1562/1563 – 1566
Celalzâde Mustafa Çelebi (II)	1566 – 1567/1568
Boyalı Mehmed Paşa (I)	1567/1568 – 1573/1574
Feridun Ahmed Bey(I)	1573/1574 – 1576
Muallimzâde Mahmud Çelebi	1576 – 1577
Murad Çelebi	1577 – 1578
Boyalı Mehmed Paşa (II)	1578 – 1580
Hamza Paşa (I)	1580 – 1581
Feridun Ahmed Bey (II)	1581 – 1583
Abdülmuhyi Paşa (I)	1583 – 1588
Tâcibeyzâde Mehmed Çelebi	1588 – 1588
Boyalı Mehmed Paşa (III)	1588 – 1589
Abdülmuhyi Paşa (II)	1589 – 1592
Hamza Paşa (II)	1592 – 1595/1596
Lâm Ali Çelebi	1595/1596 – 1596
Musa Çelebi	1596 – 1598
Hamza Paşa (III)	1598 – 1599
Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi (I)	1599 – 1600
Yahya Çelebi	1600 – 1601
Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi (II)	1601 – 1601
Hamza Paşa (III)	1601 – 1604

Hızır Efendi	1604 – 1613
Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi (III)	1613 – 1614
Hükmi Hasan Efendi	1614 – 1618
Nişancı Ahmed Paşa	1618 – 1621
Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi (IV)	1621 – 1621
Hamidi Mustafa Paşa	1621 – 1622
Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi (V)	1622 – 1623-1624
Eyüp Paşa	1623-1624 – 1627-1628
Koca Yusuf Paşa	1627-1628 – 1633-1634
Mostarlı Mustafa Paşa (I)	1633-1634 – 1643-1644
Sıdkî Ahmed Efendi (I)	1643-1644 – 1647
Mostarlı Mustafa Paşa (II)	1647 – 1651
Mevkûfati Mehmed Efendi	1651 – 1656
Sıdkî Ahmed Efendi (II)	1656 – 1661
Mostarlı Mustafa Paşa (III)	1661 – 1661
Cafer Paşa	1669 – 1678
Abdurrahman Abdi Paşa (I)	1678 – 1680
İsmail Paşa (I)	1680 – 1681
Abdurrahman Abdi Paşa (II)	1681 – 1685
İsmail Paşa (II)	1685 – 1693
Elmas Mehmed Paşa	1693 – 1694

Bahrî Mehmed Paşa (I)	1694 – 1694
Keresteci Mehmed Paşa	1694 – 1695
Seyfullah Efendi (I)	1695 – 1697
Karanfilzâde Ali Paşa	1697 – 1698
Bahrî Mehmed Paşa (II)	1698 – 1701
Kavanoz Ahmed Paşa	1701 – 1702
Seyfullah Efendi (II)	1702 – 1703
Ebubekir Efendi (I)	1703 – 1705
Kandilci Hüseyin Paşa	1705 – 1706
Küçük Osman Paşa	1706 – 1707
Ebubekir Efendi (II)	1707 – 1708
Maktulzâde Ali Paşa	1708 – 1710
Abaza Süleyman Paşa	1710 – 1711
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (I)	1711 – 1716
Dayızâde İbrahim Bey	1716 – 1717
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (II)	1717 – 1717
Müderris Mehmed Paşa	1717 – 1718
Selim Efendi	1718 – 1718
Muhsinzâde Abdullah Efendi	1718 – 1721
Kaymak Mustafa Paşa	1721 – 1723
Mustafa Paşazâde Mahmud Bey	1723 – 1730

Nevşehirli Ali Paşa	1730 – 1732
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (III)	1732 – 1734
Alanyalı Bekir Paşa	1734 – 1736
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (IV)	1736 – 1738
Kastamonulu İsmail Efendi	1738 – 1739
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (V)	1739 – 1739
Amedî Süleyman Efendi	1739 – 1740
Sehla Ahmed Paşa	1740 – 1741
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (VI)	1741 – 1742
Yahya Bey	1742 – 1743
Hacı Sadullah Efendi	1743 – 1744
Hacı Yusuf Efendi	1744 – 1745
Hasan Efendi	1745 – 1747
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (VII)	1747 – 1748
Hacı Sadullah Efendi	1748 – 1748
Ragıp Mehmed Paşa	1748 – 1750
Said Efendi	1750 – 1752
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (VIII)	1752 – 1753
Memiş Efendi	1753 – 1754
Said Efendi	1754 – 1754
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (IX)	1754 – 1755

Memiş Efendi	1755 – 1756
Bıyıklı Ali Paşa	1756 – 1757
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (X)	1757 – 1758
Melek Mehmed Paşa (I)	1758 – 1759
Sinek Mustafa Paşa (I)	1759 – 1761
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (XI)	1761 – 1762
Hamza Hamid Efendi	1762 – 1763
Sinek Mustafa Paşa (II)	1763 – 1763
Mehmed Paşazâde Bekir Bey (XII)	1763 – 1764
Numan Enis Efendi	1764 – 1768
Emin Paşa	1768 – 1768
Melek Mehmed Paşa (II)	1768 – 1769
Abdullah Efendi (I)	1769 – 1771
Osman Efendi	1771 – 1771
Abdullah Efendi (II)	1771 – 1772
Rıfat Ahmed Efendi (I)	1772 – 1774
Abdullah Efendi (III)	1774 – 1775
Ömer Vahid Efendi (I)	1775 – 1776
İbrahim Hıfzı Efendi	1776 – 1776
Recai Efendi	1776 – 1778
Rıfat Ahmed Efendi (II)	1778 – 1780

Seyyid Mustafa Paşa	1780 – 1781
Ahmed Nazif Efendi (I)	1781 – 1782
Ömer Vahid Efendi (II)	1782 – 1783
Rıfat Ahmed Efendi (III)	1783 – 1784
Abdi Mustafa Efendi	1784 – 1785
Laleli Mustafa Efendi (I)	1785 – 1786
Feyzi Süleyman Efendi	1786 – 1786
Ahmed Nazif Efendi (II)	1786 – 1786
Feyzi Süleyman Efendi	1786 – 1787
Hasan Efendi	1787 – 1788
Abdullah Bey	1788 – 1788
Hayri Efendi	1788 – 1791
Laleli Mustafa Efendi (III)	1791 – 1791
Doğramacızâde Abdullah Efendi	1791 – 1792
Ali Raif Efendi	1792 – 1795
Abdullah Bey	1795 – 1796
Abdullah Berri Efendi	1796 – 1797
Şerbetçi Emin Efendi	1797 – 1798
Hacı İsmeti Efendi	1798 – 1799
Osman Efendi (I)	1799 – 1800
Abdülkerim Mehmed Efendi	1800 – 1801

Vasıf Ahmed Efendi	1801 – 1802
Rasih Mustafa Efendi	1802 – 1804
Feyzullah Efendi	1804 – 1806
Salih Cânip Efendi (I)	1806 – 1807
Osman Efendi (II)	1807 – 1807
Hacı Mustafa Efendi	1807 – 1807
Galip Efendi	1807 – 1808
Rüşdü Efendi	1808 – 1809
Büyük Arif Efendi (I)	1809 – 1809
Feyzi Bey	1809 – 1810
Reşid Efendi	1810 – 1810
Büyük Arif Efendi (II)	1810 – 1811
Hasan Tahsin Efendi (I)	1811 – 1814
Abdullah İffet Bey	1814 – 1815
Yusuf Agah Efendi	1815 – 1818
Halet Efendi	1818 – 1819
Uzun Hüseyin Efendi	1819 – 1820
Hüseyin Hüsnü Bey	1820 – 1821
Hasan Tahsin Efendi (II)	1821 – 1821
Hüseyin Hüsnü Bey	1821 – 1822
Salih Cânip Efendi (II)	1822 – 1823

Mustafa Seci’ Efendi	1823 – 1824
Salih Cânip Efendi (III)	1824 – 1825
Hacı Yusuf Efendi	1825 – 1826
Atâullah Efendi	1826 – 1827
Hasan Tahsin Efendi (III)	1827 – 1828
Naşid Bey	1828 – 1831
Salih Salâhi Efendi	1831 – 1832
Hacı Said Efendi	1832 – 1832
Hâdi Efendi	1832 – 1834
Ali Efendi	1834 – 1836

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1994.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Tıpkıbasım I. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1997.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1996.

İn'âmât Defteri. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Muallim Cevdet Yazmaları. no: O.71.

Kanunnâme. Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Velüyyüddin Efendi. no: 1970.

COA, A.}DVN. / 23 - 5 - 0, H. 09/03/1263.

COA, A.}DVN. / 106 - 54 - 0, H. 00/00/1271.

COA, A.}DVN. / 151 - 27 - 0, H. 19/08/1276.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 2 - 1591 – 0, H. 21/12/963.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 7 - 1135 - 0, H. 25/09/975.

COA, A.{DVNSMMH.d... / 14 - 294 - 0, H. 11/02/978.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 13 - 918 - 0, H. 06/01/979.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 13 - 1344 - 0, H. 29/01/979.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 25 - 144 - 0, H. 03/09/981.

COA, A.{DVNSMMH.d... / 26 - 349 - 0, H. 16/04/982.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 35 - 305 - 0, H. 29/05/986.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 36 - 155 - 0, H. 6/12/986.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 39 - 501 - 0, H. 28/01/988.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 43 - 463 - 0, H. 12/08/988.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 42 - 631 – 0, H. 23/01/989.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 47 – 589 - 0, H. 01/07/990.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 49 – 404 - 0, H. 11/06/991.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 49 – 407 - 0, H. 11/06/991.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 53 – 183 - 0, H. 16/06/992.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 55 – 218 - 0, H. 19/01/993.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 62 - 105 - 0, H. 16/05/995.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 62 - 511 - 0, H. 28/05/996.

COA, A.{DVNSMMH.d... / 64 - 231 - 0, H. 29/12/996.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 64 - 408 - 0, H. 10/12/996.

COA, A.{DVNSMMH.d... / 69 – 544 - 0, H. 01/01/1001.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 70 - 457 - 0, H. 01/03/1001.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 73 - 109 - 0, H. 15/12/1003.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 73 - 132 - 0, H. 15/11/1003.

COA, A.{DVNSMMH.d... / 73 - 462 - 0, H. 13/09/1003.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 73 – 812 - 0, H. 20/12/1003.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 108 - 1576 - 0, H. 10/01/1108.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 78 - 1779 - 0, H. 10/04/1018.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 131 - 1464 - 0, H. 10/09/1136.

COA, A.{DVNSMHM.d... / 132 - 41 - 0, H. 29/09/1136

COA, A.{DVNSNMH.d... / 9 - 37 - 0, H. 10/05/1188.

COA, A.}MKT.MHM. / 757 - 73 - 0, H. 28/02/1271.

COA, AE.SMMD.IV. / 46 - 5219 - 0, H. 18/09/1090.

COA, AE.SMST.II. / 17 - 1636 - 0, H. 26/04/1114.

COA, AE.SMST.II. / 87 - 9407 - 0, H. 09/03/1115.

COA, AE.SMST.III. / 305 - 24473 - 0, H. 15/08/1181.

COA, AE.SMST.IV. / 4 - 321 - 0, H. 19/02/1223.

COA, AE.SAMD.II / 15 - 1687 - 0, H. 15/08/1106.

COA, AE.SAMD.III / 200 - 19311 - 0, H. 03/12/1132.

COA, C..DH.. / 31 - 1506 - 0, H. 09/03/1263.

COA, C..TZ.. / 130 - 6493 - 0, H. 05/08/1182.

COA, C..TZ.. / 13 - 649 - 0, H. 16/06/1148.

COA, C..ML.. / 13 - 591 - 0, H. 23/09/1201.

COA, C..TZ.. / 16 - 791 - 0, H. 15/12/1159.

COA, HAT / 282 - 16763 - 0, H. 29/12/1224.

COA, HAT / 851 - 38123 - 0, H. 29/12/1223.

COA, HAT / 669 - 32671 - 0, H. 29/12/1247.

COA, HAT / 1365 - 54038 - 0, H. 03/06/1222.

COA, İ..DFE. / 11 - 10 - 0, H. 03/02/1319.

COA, İ..DFE. / 11 - 31 - 0, H. 07/06/1319.

COA, İ..DH.. / 1200 - 93924 - 0, H. 28/03/1308.

COA, İ..DH.. / 1295 - 101796 - 0, H. 14/08/1295.

COA, İ..DH.. / 1376 - 61 - 0, H. 12/01/1317.

COA, İE..AS.. / 61 - 5592 - 0, H. 25/01/1135.

COA, İE.TCT. / 8 - 897 - 0, H. 10/05/1114.

COA, İ..MMS. / 18 - 763 - 0, H. 17/08/1276.

COA, İ.MSM. / 72 - 2087 - 0, H. 22/10/1259.

COA, İ..TAL. / 92 - 50 - 0, H. 30/09/1313.

COA, TS.MA.e / 196 - 3 - 0, H. 05/10/1198.

COA, TS.MA.e / 796 - 56 - 0, H. 18/07/1058.

COA, TS.MA.e / 722 - 85 - 0, H. 10/01/1059.

COA, TK.GM..FRM / 1 - 52 - 0, H. 22/04/1328.

Kaynak Eserler

Abdurrahman Şeref. **Tarih-i Devlet-i Osmaniyye.** İstanbul 1310.

Abdurrahman Vefik. **Tekâlif Kavâidi.** c. I, İstanbul 1328.

Ahmed Cevdet Paşa. **Tarih-i Cevdet.** Tertib-i Cedid. c. VIII. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Ahmed Cevdet Paşa. **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ.** c. II. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1972.

Ahmed Lütfi Efendi. **Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye.** c. 5. İstanbul 1302.

Ahmed Hâsib Efendi. **Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân: Manzum Osmanlı Tarihi (1299-1481).** c. 2. 1. Baskı, Göker İnan (haz.). İstanbul: TYEKB, 2021.

Ahmed Vâsıf Efendi. Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr. İstanbul 1219.

Ahmet Refik. **İlmiye Salnâmesi.** İstanbul 1334.

Ahmed Vefik Paşa. **Fezleke-i Tarih-i Osmani.** İstanbul 1258.

Ahmet Vefik Paşa. **Lehçe-i Osmani.** c. II. İstanbul: Tabhane-i Amire, 1293.

Ahterî, Mustafa Efendi. **Ahterî-i Kebîr.** İstanbul: Dâru't-tabâatü'l Amire 1293.

el-Amâsî, İbrahim b. Ahmed. **Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye.** 1. Baskı. Gökhan Alp (haz.). İstanbul: TYEKB Yayınları, 2021.

Anonim Tevaârih- i **Âl-i Osman (F. Giese Neşri).** Nihat Azamat (haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.

Âşık Çelebi. **Meşâ'irü'ş-şu'arâ.** Filiz Kılıç (haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.

Âşık Çelebi. **Tetimmetü'ş-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye.** 1. Baskı. Muhammet Hekimoğlu (çev.). İstanbul: TYEKB, 2022.

Derviş Ahmed Aşıki (Aşıkpaşazade). **Aşıkpaşazade Tarihi.** Ali Bey (neşr.). İstanbul 1332.

Celal-zâde Mustafa. **Selim-nâme.** 1. Baskı. Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar (haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik; **Tarih-i Cihan Güşa.** 1. Baskı. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. **Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ (Devlet Adamlarına Öğütler).** Hüseyin Ragıp Uğural (nşr.). Ankara 1969.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. **Zübde-i Vekayiât (1066-1116/1656-1704).** Abdülkadir Özcan (haz.). Ankara: TTK Basımevi, 1995.

Es'ad Efendi, Mehmed. **Teşrîfât-ı Kadîme.** 1. Baskı. H. Ahmet Arslantürk ve Miraç Tosun ve Serdal Soyluer. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2012.

Eyyûbî Efendi. **Kanunnâme.** İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. no: 734.

Feridun Ahmed Bey. **Mecmûa-i Münşeâti's-Selatin.** c. I-II. İstanbul 1275.

Gelibolulu Mustafa Âlî. **Künhü'l-Ahbar, 4. Rükn: Osmanlı Tarihi.** c. I. Ankara: TTK Yayınları, 2009.

Gelibolulu Mustafa Âlî. **Menşeü'l-İnşâ.** İ. Hakkı Aksoyak (haz.). Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2007.

Gelibolulu Mustafa Âlî. **Siyaset Sanatı Nushatü's-Selâtîn.** Faris Çerçi (haz.). İstanbul: Büyüyen Ay, 2015.

Göynüklü Ahmed Efendi. **Târîh-i Göynüklü.** 1. Baskı. Songül Çolak (haz.). İstanbul: TYEKB, 2019.

Habib Efendi. **Hat ve Hattâtin.** İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1305.

Habîbî Ahmed Bin Derviş. **Ed-Devhatü'l-İrfâniyye Fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye.** 1. Baskı. Ramazan Ekinci (haz.). İstanbul: TYEKB, 2021.

Haydar Çelebi. **Haydar Çelebi Ruznâmesi.** Yavuz Senemoğlu (haz.). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1973.

Hezarfen Hüseyin Efendi. **Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân.** Sevim İlgürel (haz.). Ankara: TTK Yayınları, 1998.

Hoca Sadettin Efendi. **Tacü't-Tevarih.** c. 4-5. 1. Baskı. İsmet Parmaksızoğlu (sad.). Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979.

Hüseyin Hüsameddin (Yasar). **Nişancılar Durağı.** İSAM Kütüphanesi. no: 9752K.

Hüseyin Hüsameddin. **Nişancılar Durağı.** 1. Baskı. Bilgin Aydın ve Rıfat Günalan (çev.). İsmail E. Erünsal (ed.). Ankara: TTK Yayınları, 2015.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin. **Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr.** c. 8. Suudi Arabistan: Dârül Âlemü'l-Kütüb, 2003.

İbn-i Kemal. **Tevârih-i Âl-i Osman: I. Defter.** Şerafettin Turan (haz.). Ankara: TTK Basımevi, 1970.

İbn Kemâl. **Tevârih-i Âl-i Osman (VII. Defter).** Şerâfeddin Turan (haz.). Ankara: TTK Basımevi, 1991.

İlk Anonim Tevaârih-i Âl-i Osman (Edirne Nüshası). Hasan Yüksel, İbrahim Delice ve Dahiye Karagülle (haz.). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021.

İzzî Süleyman Efendi. **İzzî Tarihi.** 1. Baskı. Ziya Yılmazer (haz.). İstanbul: TYEKB, 2019.

el-Kalkaşandi, Ebu'l Abbâs Ahmed bin Ali. **Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa.** c. I-III. M. Hüseyin Şemsüddin (nşr.). Beyrut 1987.

el-Kalkaşandi, Ebu'l Abbâs Ahmed bin Ali. **Subhu'l-A'şa fi Sınaati'l İnşa.** c. VI, Yusuf Ali Tavîl (nşr.). Beyrut 1987.

Karaçelebizâde Abdülaziz. **Ravzatü'l-Ebrar.** Kahire 1248.

Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa. **Osmanlı Sultanları Tarihi.** Konyalı İbrahim Hakkı (çev.). (Osmanlı Tarihleri I, yay. Nihal Atsız, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949 içinde).

Kaşgarlı Mahmut. **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi.** c. I. Besim Atalay (çev.). Ankara: TTK Basımevi, 1985.

Kınalızâde Hasan Çelebi. **Tezkiretü'ş-Şu'arâ.** Aysun Sungurhan (haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Lâtîfî. **Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ.** Rıdvan Canım (haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.

Mahmud Şirvanî, **İbn-i Kesir Tarih Tercümesi,** Damad İbrahim Paşa Kitapları, no: 896.

el-Makrîzî, Takiyûddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali. **Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr.** c. II-III. Kahire 1987-1996.

Mecdî Mehmed Efendi; **Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik.** c. 2. 1. Baskı. Bilal Alpaydın ve Fatih Odunkıran (haz.). İstanbul: TYEKB, 2022.

Mehmed Arif. "Kanunnâme-i Âl-i Osman". **TOEM İlavesi.** İstanbul 1330.

Mehmed Cemâleddin. **Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyîne-i Zurefâ-.** Mehmet Arslan (haz.). İstanbul: Kitabevi, 2003.

Memed Hâkim Efendi. **Hâkim Efendi Tarihi.** c. 1. 1. Baskı. Tahir Güngör (haz.). İstanbul: TYEKB, 2019.

Mehmed Neşrî. **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi.** c. I-II. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altan Köymen (haz.). Ankara: TTK Basımevi, 1949-1957.

Mehmed Süreyya. **Sicill-i Osmani.** c. II-VI. Nuri Akbayar (haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Muhyî-i Gülşenî. **Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî.** 1. Baskı. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (haz.). İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014.

Mustafa Nuri Paşa. **Netâyicü'l-Vukû'ât.** c. I-II. 2. Baskı. İstanbul 1327.

Mütercim Âsım Efendi. **el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît.** c. 6. 1. Baskı. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (haz.). İstanbul: TYEKB, 2014.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi. **Âsım Efendi Tarihi.** c. 1-2. 1. Baskı. Ziya Yılmazer (haz.). İstanbul: TYEKB, 2015.

Na'îmâ Mustafa Efendi. **Târih-i Na'îmâ.** c. I. Mehmet İpşirli (haz.). Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Nev'îzâde Atâî. **Zeyl-i Şakayık li Ataî (Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik).** İstanbul 1268.

Nişancı Mehmed Paşa. **Tarih-i Nişancı Mehmed Paşa.** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi. no: 36732 Y 956.07/NİŞ.T.

Nizamü'l-Mülk. **Siyâset-nâme.** Mehmet Altan Köymen (haz.). Ankara: TTK Yayınları 2020.

Osmanzâde Taib Ahmed. **Hadîkatü'l-Vüzerâ.** İstanbul 1271.

Peçevî İbrahim Efendi. **Tarih-i Peçevi,** c. I-II. İstanbul 1281-1283.

Râşid Mehmed Efendi. **Tarih-i Râşid.** c. I-II, V. İstanbul 1282.

Resmi Ahmed Efendi. **Halifetü'r-Rüesa.** İstanbul 1269.

Salnâme-i Nezâret-i Hariciyye. İstanbul 1302.

Sehî Beg. **Heşt Bihişt.** Günay Kut (haz.). s. Harvard 1978.

Selânikî Mustafa Efendi. **Tarih-i Selânikî.** c. I-II. 2. Baskı. Mehmet İpşirli (haz.). Ankara: TTK Basımevi 1999.

Seyyid Lokman b. Hüseyin el-Âşûrî el Urmevî, **Zübdetü't-Tevârih: Osmanlı Tarihi (1299-1595).** 1. Baskı. İbrahim Pazan (haz.). İstanbul: TYEKB, 2022.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. **Nusretnâme İnceleme ve Metin (1106-1133 / 1695-1721).** Mehmet Topal (haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.

Solakzâde Mehmed Handemî. **Solakzâde Tarihi.** İstanbul 1297.

Şemseddin Sami. **Kâmûs-ı Türkî.** Dersaadet 1317.

Şeyhî Mehmed Efendi. **Vekâyi'u'l-Fuzalâ.** c. 3-4. 1. Baskı. Ramazan Ekinci (haz.). İstanbul: TYEKB, 2018.

Şu'ûrî Hasan Efendi. **Lisânu'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî.** c. 3. 1. Baskı. Ozan Yılmaz (haz.). İstanbul: TYEKB, 2019.

Taşköprülüzâde İsâmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. **eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye.** 1. Baskı. Muhammet Hekimoğlu (haz.). İstanbul: TYEKB Yayınları, 2019.

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi. **Milli Tetebbular Mecmuası.** c. I. sy. III. İstanbul 1331.

Tursun Bey. **Târîh-i Ebü'l-Feth.** Ayasofya Kütüphanesi (Süleymaniye Ktb.). no: 3032.

Üsküdarî Abdullah Efendi, **Vâkı'ât-ı Rûz-merre.** c. I-IV. Muzaffer Doğan, Erhan Afyoncu ve Mahmut Ak (haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Yusuf Hâs Hâcip. **Kutadgu Bilig I Metin.** Reşit Rahmeti Arat (çev.). İstanbul: MEB, 1947.

Araştırma Eserleri

Afyoncu, Erhan. **Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII: Yüzyıllar).** 1. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Agacanov, Sergey Gregoroviç. **Oğuzlar.** Ekber N. Necef ve Ahmed Annaberdiyev (çev.). İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

Ahıshalı, Recep. **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisüslküttâblık (XVIII. Yüzyıl).** İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2001.

Akdağ, Mustafa. **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları.** İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Akgündüz, Ahmed. **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri.** 1-7. Kitap, İstanbul: FEY Vakfı, 1990-1994.

Akpınar, Turgut. **Türkler'in Din ve Hukuk Tarihi.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Akyıldız, Ali. **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856).** 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları 2018.

Akyılmaz, Gül. **Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı.** Konya 2000.

Anderson, M. S. **The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919.** Essex: Longman, 1993.

Anhegger, Robert ve Halil İnalcık. **Kanunnâme-i Sultanî ber Müceb-i Örf-i Osmanî.** Ankara 1956.

Arsal, Sadri Maksudi. **Türk Tarihi ve Hukuk.** İstanbul 1947.

Arslantürk, H. Ahmet. **Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi.** 1. Baskı. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2012.

Avcı, Mustafa. **Türk Hukuk Tarihi.** 7. Bası. Konya: Atlas Akademi, 2018.

Aydın, Bilgin. **XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümâyun ve Defter Sistemi.** Ankara: TTK Yayınları, 2017.

Aydın, Mehmet Âkif. **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**. 1. Baskı. İstanbul: Klasik, 2014

Aydın, Mehmet Âkif. **Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli.** 1. Basım. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Aydın, Mehmet Akif. **Türk Hukuk Tarihi.** 12. Basım. İstanbul: Beta, 2014.

Aykaç, Mehmet. **Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847).** 1. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Babinger, F. **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri.** Coşkun Üçok (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Barkan, Ömer Lütfi. **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt, Kanunlar.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943.

Barkan, Ömer Lütfi. **Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I.** Ankara: TTK 1988.

Barthold, W. **İslam Medeniyeti Tarihi.** M. Fuad Köprülü (çev.). 6. Basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Hindistan Tarihi.** c. 1. İlk Çağlardan Gürkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526). 2. Baskı. Ankara: TTK Basımevi, 1987.

Beldiceanu, Nicoara. **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar.** Mehmet Ali Kılıçbay (çev.). Ankara: Teori Yayınları 1985.

Berger, Adolf. **Encyclopedic Dictionary of Roman Law.** Philadelphia 1991.

Berki, Şakir. **Toprak Hukuku.** 3. Baskı. Ankara 1967.

Beyazıt, Yasemin. **Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl).** Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye.** c. 1. İstanbul 1949.

el-Bondârî. **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi).** Kıvameddin Burslan (çev.). İstanbul: TTK Yayınları, 1943.

Boak, Arthur Edward Romilly. **A History of Rome to 565 A. D.** New York: The Macmillan Company, 1921.

Bostan, Zeynep. **Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri Abdülhamid Döneminde Diplomasi**, 1. Basım. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.

el-Cehşeyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs. **Kitâbü'l Vüzerâi ve'l-Kitab.** Muhammed es-Sakâ, İbrahîm el-Ebyârî ve Abdulhafîz eş-Şelebî (ed.). 1. Baskı. Mısır: Matbaâtu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1938.

Choniates, Niketas. **O City of Byzantium Annals of Niketas Choniates.** Harry J. Magoulias (çev.). Detroit: Wayne State University Press, 1984.

Cin, Halil. **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması.** 3. Baskı. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992.

Cin, Halil ve Ahmed Akgündüz. **Türk Hukuk Tarihi**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

Cin, Halil ve Gül Akyılmaz. **Feodalite ve Osmanlı Düzeni.** 2. Baskı. Adana 2000.

Cin, Halil ve Gül Akyılmaz. **Türk Hukuk Tarihi.** 10. Baskı. Konya: Sayram Yayınları, 2018.

Cook, M. A. **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600.** London: Oxford University Press, 1972.

Daftary, Farhad. **The Ismâîlîs Their History and Doctrines.** 2. Baskı. New York: Cambridge University Press, 2007.

D'ohsson, M. **Tableau Général de I'Empire Ottoman.** c. II, IV, VII. Paris 1787-1824.

Danışman, Zuhuri. **Koçi Bey Risalesi.** Ankara: MEB, 1972.

Danişmend, İsmail Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.** c. 5. İstanbul: Türkiye Yayınevi 1971.

Dayı, Özkan; **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295).** 1. Baskı. Ankara: Altınordu Yayınları, 2019.

Derman, M. Uğur. **Kanuni Devri Yazı Sanatımız.** Ankara: TTK Basımevi, 1970.

Derman, M. Uğur. **Ömrümün Bereketi 1.** İstanbul: Kubbealtı Sahaf, 2011.

Düzdağ, Ertuğrul. **Kanuni Devri Şeyhülislamı Ebussuud Efendi Fetvaları.** İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

Ekinci, Ekrem Buğra. **Hukukun Serüveni.** 2. Baskı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2015.

Ekinci, Ekrem Buğra. **İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı.** 2. Baskı. İstanbul: Arı Sanat Yayınları 2018.

Ekinci, Ekrem Buğra. **İslam Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler**. 2. Baskı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016.

Ekinci, Ekrem Buğra. **Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk**. 5. Baskı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016.

Emecen, Feridun M. **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası.** İstanbul: Kitabevi, 2001.

Erdem, İlhan ve Kazım Paydaş. **Ak-Koyunlu Devleti Siyasi Tarihi ve Yönetim Yapısı.** İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.

Ergin, Muharrem. **Orhun Abideleri.** 45. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. **Türk Hukuk Tarihi,** İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

Findley, Carter V. **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Bâbıâli (1789-1922).** Latif Boyacı ve İzzet Akyol (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Fleischer, Cornell H. **Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı.** Ayla Ortaç (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Gibb, H. A. R. ve Harold Bowen. **Islamic Society and the West.** c. I/I-I/II. London: Oxford University Press, 1960.

Gibbon, Edward. **The History of The Decline and Fall of The Roman Empire.** c. X. London 1820.

Girgin, Kemal. **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol).** 2. Baskı. Ankara: TTK Basımevi, 1994.

Gordlevski, V. **Anadolu Selçuklu Devleti.** 1. Baskı. Azer Yaran (çev.). Ankara 1988.

Gökbilgin, M. Tayyib. **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar.** İstanbul: Üçler Basımevi, 1952.

Gökbilgin, M. Tayyib. **Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1977.

Gökbilgin, M. Tayyib. **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi.** 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Gördegir, Ercan. **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316).** Ankara: İksad Yayınevi, 2021.

Göyünç, Nejat. **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

Gregory, Timothy E. **Bizans Tarihi.** Esra Ermert (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Halaçoğlu, Yusuf. **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650).** Ankara: TTK Basımevi, 2009.

Halaçoğlu, Yusuf. **Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı.** Ankara: TTK 2014.

Hallâk, Hassan. **Dirâsâtun fi Tarihi'l-Hadarati'l-İslâmiyye.** Beyrut: Daru'n-Nahdeti'l-Arabiyye, 1989.

Hammer Purgstall, Joseph Von. **Büyük Osmanlı Tarihi.** c. I-II. Mümin Çevik (haz.), İstanbul: Milliyet, 2010.

Hammer Purgstall, Joseph Von. **Des osmanischen Reichs Staatsverfassung and Staatsverwaltung.** c. II. Wien 1815.

Hândmîr, Gıyasüddîn B. Hüsameddîn el-Hüseynî. **Düstûrü'l-Vüzerâ.** Said Nefîsî (neşr.). Tahran: Çaphane-i İkbâl, 1317.

Hendy, Michael F. **Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450.** London-New York: Cambridge University Press, 1985.

Herrin, Judith. **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı.** Uygur Kocabaşoğlu (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Heyd, Uriel. **Studies in Old Criminal Law.** Oxford 1973.

Husaini, S. A. Q. **Arab Administration.** Delhi: Idarah-ı Adabiyat-ı Delli, 2009.

Itzkowitz, Norman. **Ottoman Empire and Islamic Tradition.** Phonix Edition. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.

İnalcık, Halil. **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim.** 61. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

İnalcık, Halil. **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I.** 1. Baskı. Ankara: TTK Yayınları 1954.

İnalcık, Halil. **Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**. Ankara: TTK Yayınları, 1954.

İnalcık, Halil. **The Ottoman Empire The Cllasical Age 1300-1600.** London: Phonix, 1973.

İpşirli, Mehmet. "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı". Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.). **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi c. I** içinde. İstanbul: IRCICA, 1994.

İzgi, Özkan. **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre).** 1. Baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

Kafesoğlu, İbrahim. **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu.** İstanbul 1953.

Kafesoğlu, İbrahim. **Türk Milli Kültürü.** 16. Basım. Ankara: Ötüken Neşriyat, 1997.

Kazıcı, Ziya. **Osmanlı'da Vergi Sistemi.** İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2005.

el-Kettani, Muhammed Abdülhay. **et-Terâtibü'l-İdariyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar.** c. I. Ahmet Özel (çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.

Kirmânî, Nâsireddîn Münşî. **Nesâimü'l-Eshâr min Letâimü'l-Ahbar.** Mîr Celâleddîn Urmevî (neşr.). Tahran: İntişârât-ı İttilaât, 1364.

Kortel, S. Haluk. **Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414).** 1. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2006.

Köksal, Asım Cüneyd. **Fıkıh ve Siyaset: Osmanlılarda Siyaset-i Şer'iyye.** 1. Basım. İstanbul: Klasik, 2011.

Köprülü, M. Fuad. **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri.** 2. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1986.

Kurat, Akdes Nimer. **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler.** 1. Baskı. İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1940.

Kuşçu, Ayşe Dudu. **Eyyûbî Devleti Teşkilatı.** Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Kütükoğlu, Mübahat S. **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik).** İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.

Lamba, Mustafa ve Hüseyin Metin. **Hititlerden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu Uygarlıklarında Yönetim.** Ankara: Orion Kitabevi, 2015.

Lavisse, Ernest ve Alfred Rambaud. **Histoire Générale du IVe siècle jusqu'à nos jours, (1492-1559)**. c. 4. Paris 1894.

Lybyer, Albert Howe. **The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman The Magnicient.** London: Oxford University Press, 1913.

Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji.** 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

Matuz, Joseph. **Das Kanzleiwesen Suleymans des Prachtigen.** Weisbaden 1974.

Merçil, Erdoğan. **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür).** 1. Baskı. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.

Merçil, Erdoğan. **Müslüman Türk Devletleri Tarihi.** 8. Basım. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Merçil, Erdoğan. **Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı (Merkez ve Eyalet Divanları).** İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

Mesûdî, **Kitabü't-Tenbih Ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih).** Ramazan Şeşen (terc.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.

Mumcu, Ahmet. **Divan-ı Hümayun.** 2. Baskı. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.

Mumcu, Ahmet. **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl.** Ankara 1963.

Okandan, Recai G. **Âmme Hukukumuzun Ana Hatları: Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1968.

Okudan, Gülseri. **Afganistan ve Hindistan Fatihi Sultan Gazneli Mahmûd.** Ankara: İksad Yayınevi, 2020.

Orhonlu, Cengiz. **Osmanlı Tarihine Aid Belgeler, Telhîsler (1597-1607).** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Orkun, Hüseyin Namık. **Eski Türk Yazıtları.** 3. Baskı. Ankara: TDK Yayınları, 1994.

Ortaylı, İlber. **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi.** 3. Baskı. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Ostrogorsky, Georg. **Bizans Devleti Tarihi.** 7. Baskı. Fikret Işıltan (çev.). Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Ögel, Bahaeddin. **Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri.** İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

Önay, Aliye. **Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Klavuzu ve Belge Örnekleri.** İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 1994.

Özbek, Nadir. **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar.** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

Özbilgen, Erol. **Osmanlı Hukuku'nun Yapısı.** İstanbul: Nihal Kitabevi, 1985.

Özcan, Abdülkadir. **Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman.** 2. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Özdemir, Kemal. **Osmanlı Arması.** İstanbul: Dönence Yayınları, 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.** c. I-III. İstanbul: MEB, 1972-1993.

Perrichet, Lucien. **La Grande Chancellerie De France Des Origines A 1328.** Paris 1912.

Qureshi, Ishtiaq Husain. **The Administration of Sultanate of Dehlî.** Lahore 1942.

Repp, Richard Cooper. **The Müfti of İstanbul: A Study in the Development of the Ottoman Leraned Hierarchy.** London: Oxford Univercity, 1986.

Reychman, Jan ve Ananiasz Zajaczkowski. **Osmanlı - Türk Diplomatikası El Kitabı.** Mehmet Fethi Atay (çev.). İstanbul 1993.

Ricaut, Paul. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl).** Halil İnalcık ve Nihan Özyıldırım (terc.). Ankara: TTK Basımevi 2012.

İbn Sa'd (Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî). **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr.** c. 5. Mehmet Vehbi Şahinalp ve Hikmet Akdemir (çev.). İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

Sarkar, Jadunath. **Mughal Administration.** Calcutta: M. C. Sarkar & Sons, 1920.

Savaş, Ali İbrahim. **Osmanlı Diplomasisi.** İstanbul: 3F Yay, 2007.

Seignobos, Charlers. **Avrupa Milletlerinin Tarihi.** Semih Tiryakioğlu (çev.). İstanbul: Varlık Yayınları, 1960.

Sertoğlu, Midhat. **Osmanlı Tarih Lügati.** İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.

Sertoğlu, Midhat. **Osmanlı Türklerinde Tuğra.** 1. Baskı. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1975.

Sevim, Ali ve Erdoğan Merçil; **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür.** Ankara: TTK Basımevi, 1995.

Shaw, Stanford. **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey.** c. 1. 10. Baskı. Cambridge 1997.

Sümer, Faruk. **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları.** 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.

Şeker, Mehmet. **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis.** Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Şentop, Mustafa. **Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik.** Ankara: Kadim Yayınları, 2021.

Şeref Han. **Şerefname Kürt Tarihi.** Mehmet Emin Bozarslan (çev.). İstanbul: Ant Yayınları, 1971.

İbn Cerir et-Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,** c. 5. Zâkir Kadirî Ugan ve Ahmet Temir (çev.). İstanbul MEB Yayınları, 1992.

Şeşen, Ramazan. **Eyyubiler / 1169-1260.** İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.

Taneri, Aydın. **Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Veziriazamlık (1299-1453),** İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019.

TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı. **Meclis-i Mebusandan Günümüze Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı (Yasama Hizmetleri Teşkilatı).** 1. Baskı. Ankara, TBMM Basımevi, 2017.

TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı. **Yasama El Kitabı.** 2. Baskı. Ankara: TBMM Basımevi, 2022.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. **Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014).** Ankara 2014.

Tekin, Talat. **Orhun Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk.** 2. Baskı. İstanbul: Simurg Yayınevi, 1998.

Tuncer, Hadiye ve Hüner Tuncer. **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler.** Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997.

Turan, Osman. **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.

Turan, Refik. **Türkiye Selçuklularında Hükümet (Vezir ve Divan).** 1. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Türk Hukuk Kurumu. **Türk Hukuk Lûgatı.** 3. Baskı. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.

Umur, Suha. **Osmanlı Padişah Tuğraları.** 1. Baskı. İstanbul: Cem Yayınevi 1980.

Unat, Faik Reşit. **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri.** Ankara: TTK Basımevi, 1968.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri.** 2. Baskı. Ankara: TTK Basımevi, 1969.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Büyük Osmanlı Tarihi.** c. I-II. Ankara: TTK Yayınları, 1988-1995.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı.** 4. Baskı. Ankara: TTK Yayınları 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı.** 4. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı.** 4. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal.** 3. Baskı. Ankara: TTK Basımevi, 1984.

Üçok, Bahriye. **İslam Tarihi: Emevîler – Abbasîler.** Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.

Üçok, Coşkun ve Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt. **Türk Hukuk Tarihi.** 15. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi, 2011.

Wilkinson, Bertie. **The Chancery Under Edward III.** Manchester: University Press, 1929.

Yakupoğlu, Cevdet ve Namiq Musalı. **Hasan b. Abdülmü'min el Hôyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı.** 1. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Yazır, Mahmud Bedreddin. **Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli II.** M. Uğur Derman (haz.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.

Yıldırır, Mehmet ve Songül Kadıoğlu. **Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya.** Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayını, 2010.

Yinanç, Mükrimin Halil. **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri.** İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1944.

Yurtseven, Yılmaz. **Osmanlı Siyasal İktidarı: Meşruiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme.** 1. Baskı. Ankara: Savaş Yayınevi, 2019.

Yuvalı, Abdülkadir. **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri.** Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 1994.

Zaporozhets, V.M. **The Seljuks.** Hannover 2012.

Zeydan, Corci. **Medeniyet-i İslamiyye Tarihi.** c. I. Zeki Meğamiz (terc.). İstanbul 1327.

Tezler

Akgündüz, Murat. "Osmanlı Devleti'nde Nişancılık". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Marmara Üniversitesi SBE, 1994.

Aydoğdu, Nazan. "Karahanlı ve Gazneli Devletinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırılması", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi SBE, 2018.

Bilgin, Emrah. "Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Atatürk Üniversitesi SBE, 2016.

Çevik, Can. "Naili Abdullah Paşa Defter-i Teşrifat (Metin-Değerlendirme)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Beykent Üniversitesi SBE, 2018.

Danuu, Ankhbayar. "İlhanlı Devleti'nde Vezaret", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Ankara Üniversitesi SBE, 2016.

Düzenci, Hüseyin Özgür. "6 Numaralı Nâme-i Hğmâyûn Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 151-300)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE, 2020.

Gök, Nejdet. "Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomotikasında Berat Formu", **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.

Kabadayı, Emre. "19 ve 35 Numaralı Bolu Tahrir Defterlerinde Bulunan Mûamelât ve Ek Vesikaların (Vâssale) Transkripsiyon ve Tahlili", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Balıkesir Üniversitesi SBE, 2021.

Nuhoğlu, Güller. "Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür", **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** İstanbul Üniversitesi SBE, 1995.

Polat, İsmail. “Osmanlı Devleti’nde Nişancılık Kurumu”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Anadolu Üniversitesi SBE, 1999.

Sertkaya, Ayşe Gül. “Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı Hayatı ve Eserleri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi.** İstanbul Üniversitesi SBE, 1997.

Makaleler

Akdağ, Mustafa. “Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”. **Tarih Araştırmaları Dergisi.** c. 3. sy. 4-5. Ankara 1967.

Akgündüz, Murat. “Osmanlı Devleti’nde Nişancılık Müessesesi”. **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** c. IV. Şanlıurfa 1998.

Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”. **GÜHFD.** c. XII. sy. 1-2. Ankara 2008.

Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı”. **GÜHFD.** c. VIII. sy. 1-2. Ankara 2004.

Ali Emîrî Efendi. “Meşîhat-i İslâmiyye Tarihçesi”. **İlmiye Salnâmesi.** İstanbul 1334.

Aslan, Nasi. “Klasik Dönem Ceza Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer’îliği Üzerine”. **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** c. 3. sy. 2. Adana 2003.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’îliği Meselesi”. **İÜHFM.** c. 11. sy. 3-4. İstanbul 1945.

Barkan, Ömer Lütfi. “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri I-II”. **İÜİFM.** c. II. sy. 1-2. İstanbul 1940-1941.

Barkan. Ömer Lütfi. “Türkiye’de Sultanların Teşriî Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameler”. **İÜHFM.** c. 12. sy. 2-3. İstanbul 1946.

Bilge, Sadık Müfit. “Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti’nde Vergi Muafiyeti”. **Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi.** sy. 28.

Bilim, Cahit. “Tercüme Odası”. **OTAM.** sy. 1. Ankara 1990.

Çağatay, Neşet. “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”. **Belleten.** c. 51. sy. 200. Ağustos 1987.

D’ohsson, M. “XVIII. Yüzyılda Devlet Teşkilatı 1-3”, Ayda Düz (çev.). **Hayat Tarih Mecmuası.** sy. 2-4. Mart-Nisan-Mayıs 1973.

Dayı, Özkan. “İlhanlı İdarî Taşkilatı I: Divanlar”. **Tarih Araştırmaları Dergisi.** c. 40. sy. 69. Ankara 2021.

Derman, M. Uğur. “Kâğıda Dair”. **İslam Düşüncesi,** sy. 5, İstanbul 1968.

Dilaveroğlu, Ergün. “Nişancılık Müessesesinin Tarihi ve Osmanlı İdare Sisteminde Nişancının Rolü”. **Legal Hukuk Dergisi**. c. 19. sy. 2023. y. 2021.

Doğan, Mehmet. “Osmanlı Timar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”. **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** c. 2. sy. 1. Aralık 2011.

Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi”. **Prof. Dr. Fikret Eren’e Armağan.** Ankara: Yetkin Yayınları, 2006.

Emecen, Feridun M. “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”. **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan.** İstanbul 1991.

Erdoğdu, İbrahim. “Niğde Sancağı Örneğinde Tımar Tevcihleri”. **Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi.** y. 4. sy. 13. Eylül 2017.

Findley, Carter V. “The Legacy of Traditional to Reform Origins of The Ottoman Foreign Ministry”. **International Journal of Middle East Studies.** c. I. sy. 4. 1970.

Gök, Necdet. “Osmanlı Diplomatikasında Ferman ve Berat Arasında Benzerlik ve Farklılıklar”. **OTAM.** sy. 11. Ankara 2000.

Göyünç, Nejat. “XVI. yüzyılda Ruus ve Önemi”. **İÜEFTD.** c. 17. sy. 22. İstanbul 1967.

Hamidullah, Muhammed; “Allah’ın Elçisi (sav) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı”. **İslami Araştırmalar.** c. 2. sy. 7. Mayıs 1988.

Hammer Purgstall, Joseph Von. “XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilatı ve Bâbı-âli”. Halil İlteber (çev.). **İÜHFD.** c. VII. sy. 2-3. İstanbul 1941.

Heyd, Uriel. “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”. Selahaddin Eroğlu (çev.). **AÜİFD.** c. 26. sy. 1. Ankara 1984.

Holt, P. M. “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”. Samira Kortantamer (çev.). **Belleten,** c. 52. sy. 202. Ankara 1988.

Hüseyin Hüsameddin, “Alâaddin Bey”. **Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası.** XIV/5 (82). XIV/6 (83). XV/8 (85). XV/9 (86).

İnalcık, Halil. “Islam in the Ottoman Empire”. **Türk Kültürü.** sy. 5-7. 1968-1970.

İnalcık, Halil. “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât”. **Osmanlı Araştırmaları.** sy. 1. İstanbul 1980.

İnalcık, Halil. “Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat”. **Türk Dünyası El Kitabı.** c. I. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1992.

İnalcık, Halik. “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî – Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”. **AÜSBFD.** c. XIII. sy. 2. Ankara 1958.

İnalcık, Halil. “Osmanlı Padişahı”. **AÜSBFD.** c. XIII. sy. 4. Ankara 1958.

İnalcık, Halil. “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”. **Belleten.** c. 23. sy. 92. Ekim 1959.

İnalcık, Halil. “Suleiman the Lawgiver and the Ottoman Law”. **Archivum Ottomanicum**. sy. 1. 1969.

İnalcık, Halil. “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”. Mehmet Paçacı (çev.). **İslâmiyât.** c. I. sy. 4. 1998.

İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”. **Belleten.** c. 61. sy. 232. Aralık 1997.

İzmirli, İsmail Hakkı. “Kitâbu’l-İftâ ve’l Kazâ”. Abdürrahim Şenocak (sad.). **İslâmiyat.** c. 1. sy. 3. 1998.

Kavak, Nuri. “Osmanlı Muhakeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi”. **Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies.** c. 2. sy. 2. 2015.

Kayar, Betül. “Klasik Dönem Osmanlı Örfi Hukuk Düzenlemelerinde “Nişancı”ın Rolü”. **International Conference on Ottoman Empire Studies in Three Continents.** İstanbul: 21-22 August 2021.

Kaydu, Ekrem. “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”. **AÜİFD.** sy. 2. Ankara 1977.

Koç, Yunus. “Osmanlı Örfî Hukukunda Standartlaşma (16. Yüzyıl)”. **Türkiyat Araştırmaları.** sy. 2. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

Kortantamer, Samira. “Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi”. **Tarih İncelemeleri Dergisi.** c. 2. sy. 1. Haziran 1984.

Koşum, Adnan. “Osmanlı Örfî Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri”. **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** sy. 17. Bahar 2004.

Köprülü, M. Fuad. “Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri”. **Belleten.** c. II. Ankara 1935.

Kraelitz, Friedrich von; “İlk Osmanlı Padişahlarının Isdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar”. **TOEM.** sy. 28. İstanbul 1330.

Kuneralp, Sinan. “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”. **The Times Survey of Foreign Ministries of the World.** Zara Steiner (Ed.). London: Times Books, 1982.

Kurtaran, Uğur. “Sultan Birinci Mahmud’un Rusya’ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili”. **Tarih İncelemeleri Dergisi.** c. XXIX. sy. 1. 2014.

Küçükdağ, Yusuf “Mevlânâ’nın Soyundan Gelen Reformcu bir Osmanlı Veziriazamı Karamânî Mehmed Paşa”. **İSTEM.** y. 4. sy. 7. 2006.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıdları Üzerine”. **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri Bildiriler.** İstanbul 1988.

Lalor, Bernard A. “Promotion Patterns of Ottoman Bureaucratic Statesmen from The Lale Devei Until Tanzimat”. **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.** c. I. İstanbul 1972.

Mert, Talip; “Hattat İsmail Hakkı Altunbezer, Babası ve Dedesi Hattat Ali Şükri Efendi”. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI. c. II. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 6-9 Kasım 2008.

Murphey, Rhoads. “The Veliyyüddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations Between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings”. **Belleten.** c. 43. sy. 171. Ankara 1979.

Orgun, Zarif. “Tuğra ve Tuğralarda el-Muzaffer Daima Duası ve Şah Ünvanı, Şehzade Tuğraları, Mehmed II’nin Tuğra, İmza ve Mühürleri”. **Türk Arkeolagya ve Etnografya Dergisi.** sy. 5. İstanbul: MEB 1949.

Özcan, Ahmet. “Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları”. **OTAM.** sy. 29. Ankara 2011.

Pamir, Aybars. “Nişancı ve Hukuki Statüsü”. **AÜHFD.** c. 59. sy. 2. Ankara 2010.

Ramdane, Tahraoui ve Merah Souad; “The Fatimid Educational Administration in Egypt”. **International Journal of Humanities and Social Science.** v. 4. no. 11. September 2014.

Sarıkçıoğlu, Ekrem. “Şeyhülislamlık Makamı”. **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** sy. 5. Erzurum 1982.

Somer, Şekibe Nihal. “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri”. **III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı.** İstanbul: 19-22 Haziran 2013.

Taneri, Aydın; “Müsâmeretü’l-Ahbâr’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”. **Tarih Araştırmaları Dergisi.** sy. 6-7. Ankara 1966.

Temelkuran, Tevfik. “Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi”. **İÜEFTED.** sy. 6. İstanbul 1975.

Toprak, Burhan ve Refik Dinç; “İsmail Hakkı Altunbezer”. **Güzel Sanatlar Dergisi.** sy. 4. İstanbul: Maarif Vekaleti, 1942.

Tuncer, Hüner. “Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diplomasi”. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni.** c. 4. sy. 1. İstanbul 1984.

Uğur, Ahmet. “Âsaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa”. **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi.** c. IV. Ankara 1980.

Uzel, Nezih. “Hükümdarlık Arması ‘Tuğra’”. **Antika.** sy. 24. Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Osmanlı Devleti Zamanında Kullanılmış Olan Bazı Mühürler Hakkında Bir Tetkik”. **Belleten**. c. 4. sy. 16. Ekim 1940.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler”. **Belleten**. c. 22. sy. 87. Temmuz 1958.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair”. **Belleten**, c. 5. sy. 17-18. Nisan 1941.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temliknâme ve Sasa Bey Ailesi”. **Belleten**. c. 3. sy. 11-12. Temmuz 1939.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa”. **Belleten.** c. 3. sy. 9. Ocak 1939.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”. **Belleten.** c. 5, sy. 19. Temmuz 1941.

Üçok, Coşkun. “Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar”. **AÜHFD.** c. II. sy. 1. Ankara 1944

Üçok, Coşkun. “Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar”. **AÜHFD.** c. II. sy. 4. Ankara 1944.

Üçok, Coşkun. “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”. **AÜHFD.** c. III. sy. 1. Ankara 1946.

Ünver, A. Süheyl. “İsmail Hakkı Altunbezer”. **Arkitekt Dergisi.** sy. 7-8. İstanbul 1946.

Ünver, A. Süheyl. “XV. Yüzyılda Türkiye’de Kullanılan Kağıtlar ve Su Damgaları”. **Belleten,** c. 26. sy. 104. Ekim 1962.

Wittek, Paul. “Zu Einigen Frühosmanischen Urkunden I-VI”. **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**. c. 53-58. Viyana 1957-1962.

Yaltkaya, M. Şerafettin. “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler”. **Tanzimat I.** İstanbul 1940.

Yürekli, Tülay. “Zengiler ve Eyyûbilerde İstihbarat”. **Türkiyat Mecmuası.** s. 27/2. İstanbul 2017.

Ansiklopedi Maddeleri

Afyoncu, Erhan. “Defter Emini”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Afyoncu, Erhan. “Defterhâne”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Afyoncu, Erhan. “Müteferrika”. **DİA.** c. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Afyoncu, Erhan. “Nişancı”. **DİA.** c. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Afyoncu, Erhan. “Osmanlı Bürokrasisinden Bir Kesit: Defterhâne-i Âmire’nin Kuruluşu ve Gelişmesi”. **Türkler.** c. 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Afyoncu, Erhan. “Osmanlı Devleti’nde Tahrir Sistemi”. **Osmanlı.** c. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Afyoncu, Erhan ve Recep Ahıshalı. “Kâtip”. **DİA.** c. 33. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Ahıshalı, Recep. “Divan-ı Hümayun Teşkilatı”. **Osmanlı.** c. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Ahıshalı, Recep. “Reisülküttab”. **DİA.** c. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ahıshalı, Recep. “Ruus”. **DİA.** c. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Ahıshalı, Recep. “Tahvil”. **DİA.** c. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Akgündüz, Ahmed. “Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihî Seyri)”. **Türkler.** c. 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Aktaş, Necati. “Âmedci”. **DİA.** c. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Devleti’nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri”. **Osmanlı.** c. 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Ansarı, A. S. Bazmee. “Divan”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Atar, Fahrettin. “Fetva”. **DİA.** c. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ayaz, Fatih Yahya. “Sır Kâtibi”. **DİA.** c. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Aydın, Mehmet Âkif. “Osmanlılar”. **DİA.** c. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Babinger, F. “Nishandji”. **EI. Second Edition.** c. VIII. London-Leiden 1995.

Bardakoğlu, Ali. “Osmanlı Hukukunun Şer’îliği Üzerine”. **Osmanlı.** c. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Barkan, Ömer Lütfi. “Kanûn-nâme”. **İA.** c. 6. İstanbul: MEB, 1977.

Barkan, Ömer Lütfi. “Timar”. **İA.** c. 12/1. İstanbul: MEB, 1979.

Barthold, W. “Bitikci”. **EI.** c. I. London 1913.

de Bellefonds, Y. Lınant. “Kânûn”. **EI (New Edition).** c. IV. London-Leiden 1997.

Çetin, Nihad M. “Aklâm-ı Sitte”. **DİA.** c. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Deny, Jean. “Tuğra”. **İA.** c. 12/2. İstanbul: MEB, 1988.

Derin, Fahri Çetin. “Abdi Paşa, Nişancı”. **DİA.** c. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Derman, M. Uğur. “Âhar”. **DİA.** c. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Derman, M. Uğur. “Mühre”. **DİA.** c. 31. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Derman, M. Uğur. “Tuğra”. **DİA.** C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

DİA. “Menşur”. **DİA.** c. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

DİA. “Kanun”. **DİA.** c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Doğan, Sema. “Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi”. **DİA.** c. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

ed-Dûrî, Abdülazîz. “Divan”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Emecen, Feridun M. “Ahmed Paşa, Şehlâ”. **DİA.** c. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Emecen, Feridun M. “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”. **Osmanlı.** c. 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Erünsal, İsmail E. “Kasım Paşa, Cezerî”. **DİA.** c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Erünsal, İsmail E. “Tâcîzâde Câfer Çelebi”. **DİA.** c. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Fedayi, Cemal. “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Kurumu”. **Osmanlı.** c. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Fodor, Pál. “Telhis”. **DİA.** c. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Goldziher, I. “Fıkıh”. **İA.** c. 4. İstanbul: MEB, 1977.

Gottschalk, H. L. “Diwan”. **EI (New Edition),** c. II, London-Leiden 1991.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Âmedci”. **İA.** c. 1. İstanbul: MEB, 1978.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Cafer Çelebi”. **İA.** c. 2. İstanbul: MEB, 1945.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Celâl-zade”. **İA.** c. 2. İstanbul: MEB, 1945.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Nişancı”. **İA.** c. 9. İstanbul: MEB, 1964.

Göyünç, Nejat. “Tevkî”. **İA.** c. 12/I. İstanbul: MEB, 1979.

Günay, Fatih. “Râşid Mehmed Efendi”. **DİA.** c. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Halaçoğlu, Yusuf. “Damga”. **DİA.** c. 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İlgürel, Mücteba. “Elmas Mehmed Paşa”. **DİA.** c. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

İnalcık, Halil. “Kânûnnâme”. **EI (New Edition).** c. IV. London-Leiden 1997.

İnalcık, Halil. “Reis-ül-Küttâb”. **İA.** c. 9. İstanbul: MEB, 1964.

İnalcık, Halil. “Timar”. **EI (New Edition).** c. X. London-Leiden 2000.

İpşirli, Mehmet. “Arzuhal”. **DİA.** c. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpşirli, Mehmet. “Beylikçi”. **DİA.** c. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”. **DİA.** c. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992,

İpşirli, Mehmet. “Bitik”. **DİA.** c. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”. **DİA.** c. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

İpşirli, Mehmet. “Hâcegân”. **DİA.** c. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

İpşirli, Mehmet. “İlmiye”. **DİA.** c. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

İpşirli, Mehmet. “Kalemiye”. **DİA.** c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İpşirli, Mehmet. “Mahzar”. **DİA.** c. 27. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

İpşirli, Mehmet. “Sadrazam”. **DİA.** c. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislâm”. **DİA.** c. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kerslake, Celia J. “Celalzade Mustafa Çelebi”. **DİA.** c. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kesik, Muharrem. “Pervane”. **DİA.** c. 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kopraman, Kâzım Yaşar. “Memlükler Döneminde Mısır’da Sosyal Hayat”. **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.** c. 7. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Köprülü, M. Fuad. “Bahşı”. **İA.** c. 2. İstanbul: MEB, 1979.

Köprülü, Orhan F. “Galib Paşa, Mehmed Said”. **DİA.** c. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kramers, J. H. “Şeyh-ül-İslam”. **İA.** c. 11. İstanbul: MEB, 1979.

Krenkow, F. “Kâtib”. **İA.** c. 6. İstanbul: MEB, 1977.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Kâtip”. **DİA.** c. 25. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Ahidnâme”. **DİA.** c. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Arz”. **DİA.** c. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Berat”. **DİA.** c. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Defterdar”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Ferman”. **DİA.** c. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kütükoğlu, Mübahat S. “İlmühaber”. **DİA.** c. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Mektup”. **DİA.** c. 29. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Lewis, Bernard. “Diwan-ı Hümayun”. **EI (New Edition).** c. II. London-Leiden 1991.

Mansuroğlu, Mecdud. “Bitikçi”. **İA.** c. 2. İstanbul: MEB, 1979.

Mardin, Ebûl’ulâ. “Fetva”. **İA.** c. 4. İstanbul: MEB, 1977.

Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. **DİA.** c. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Merçil, Erdoğan. “Tevkî‘”. **DİA.** C. 41. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Odaka, Hiroki. “Osmanlı Diplomasisinin Batılılaşması”. **Osmanlı.** c. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Orhonlu, Cengiz. “Mehmed Paşa-Elmas”. **İA.** c. 7. İstanbul: MEB, 1997.

Öz, Mehmet. “Tahrir”. **DİA.** c. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özcan, Abdülkadir. “Feridun Ahmed Bey”. **DİA.** c. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özcan, Abdülkadir. “İdrîs-i Bitlisî”. **DİA.** c. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özcan, Abdülkadir. “Karlofça”. **DİA.** c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özcan, Abdülkadir. “Mehmed Çelebi, Ramazanzâde”. **DİA.** c. 24. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Parmaksızoğlu, İsmet. “Karlofça”. **İA.** c. 6. İstanbul: MEB, 1977.

Repp, R. C. “Shaykh al-İslam”. **EI (New Edition).** c. 9. London-Leiden 1997.

Sahillioğlu, Halil. “Askerî”. **DİA.** c. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Sarıcaoğlu, Fikret. “Sır Kâtibi”. **DİA.** c. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Savaş, Ali İbrahim. “Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi”. **Osmanlı.** c. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Sümer, Faruk. “Akkoyunlular”. **DİA.** c. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Sümer, Faruk. “Karakoyunlular”. **DİA.** c. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Şen, Murat. “Osmanlı Hukukunun Yapısı”. **Osmanlı.** c. 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Şeşen, Ramazan. “Divan”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler”. **DİA.** c. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Taneri, Aydın. “Divan”. **DİA.** c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Tarım Ertuğ, Zeynep. “Nâme-i Hümayûn”. **DİA.** c. EK-2. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Tekindağ, M. C. Şehâbeddin. “Mehmed Paşa-Karamânî”. **İA.** c. 7. İstanbul: MEB, 1997.

Tyan, E. “Fatwâ”. **EI (New Edition).** c. II. London-Leiden 1991.

Woodhead, Christine. “Hasan Hükmî”. **DİA.** c. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Woodhead, Christine. “Okçuzâde Mehmed Şâhî”. **DİA.** c. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ürekli, Muzaffer. “Celâyirliler”. **DİA.** c. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Varlık, M. Çetin; “Ak Koyunlular”. **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.** c. 8. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Varlık, M. Çetin; “Kara Koyunlular”. **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi.** c. 8. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

Wittek, Paul. “Notes sur la tughra Ottomane”. **Byzantion.** c. XX. Brüksel 1950.

Yalçınkaya, Mehmet Aladdin. “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi”. **Türkler.** c. 12. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Yeniçeri, Celal. “Bâc”. **DİA.** c. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbasîler”. **DİA.** c. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. “Emevîler”. **DİA.** c. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yiğit, İsmail. “Memlûkler”. **DİA.** c. 29. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Yinanç, Mükremin Halil. “Akkoyunlular”. **İA.** c. 1. İstanbul: MEB, 1978.

Yuvalı, Abdülkadir. “İlhanlılar”. **DİA.** c. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.